

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Raitis Simsons. Vietējo iedzīvotāju loma Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju zemes pārvaldes varas hierarhijā 14. gadsimtā ● *Eva Eihmane.* Rīgas arhibīskapi – Vācu ordeņa varaskāres upuri? Rīgas arhibīskapu varas mērķi Livonijā ● *Vija Stikāne.* Fogtu statuss Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā ● *Ilgvars Misāns.* Hierarhijas aspekti Livonijas pilsētu attiecībās viduslaikos ● *Valda Kļava.* Livonija Svētajā Romas impērijā: problēmas izpēte un attiecību piemērs no 16. gadsimta vidus ● *Gvido Straube.* Tautskolas ideja varas hierarhijas diskursā ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Personālijas

2014

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” noslēdzis vienošanos par materiāla elektronisku publicēšanu ar “EBSCO Publishing”, kas piedāvā pasaulē visplašāko pilna teksta žurnālu un citu izdevumu apkopojumu. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” pilnais teksts būs atrodams “EBSCO Publishing” atjaunotajā Akadēmiskajā datubāzē, kad datubāzes uzturētājs būs nokomplektējis jaunu ievietojamo izdevumu kolekciju.

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Viesredaktors ILGVARS MISĀNS

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJU KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
*Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI / SCIENTIFIC ARTICLES

<i>Ievadam. Ilgvars Misāns/</i>	
<i>Introduction. Ilgvars Misāns</i>	5
<i>Raitis Simsons. Vietējo iedzīvotāju loma Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju zemes pārvaldes varas hierarhijā 14. gadsimtā/</i>	
<i>Raitis Simsons. The Role of Local People in the Power Hierarchy and the Land Administration of the Dioceses of Prussia and the Teutonic Order During the 14th Century</i>	7
<i>Eva Eihmane. Rīgas arhibīskapi – Vācu ordeņa varaskāres upuri? Rīgas arhibīskapu varas mērķi Livonijā/</i>	
<i>Eva Eihmane. Archbishops of Riga: Victims of the Teutonic Knights' Lust for Power? Power Ambitions of the Archbishops of Riga in Livonia</i>	33
<i>Vija Stikāne. Fogtu statuss Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā/</i>	
<i>Vija Stikāne. The Status of Bailiffs of Riga Bishopric and Archbishopric in Land Administration</i>	68
<i>Ilgvars Misāns. Hierarhijas aspekti Livonijas pilsētu attiecībās viduslaikos/</i>	
<i>Ilgvars Misāns. The Aspects of Hierarchy in the Relations of Medieval Livonian Towns</i>	109
<i>Valda Kļava. Livonija Svētajā Romas impērijā: problēmas izpēte un attiecību piemērs no 16. gadsimta vidus/</i>	
<i>Valda Kļava. Livonia in the Holy Roman Empire: Current Stage of Analysis and the Case of the mid-16th Century</i>	126

<i>Gvido Straube. Tautskolas ideja varas hierarhijas diskursā/</i>	
<i>Gvido Straube. The Idea of Elementary Schools in the Discourse of Hierarchy of Power</i>	156

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

Ziņas par Nikolaju Kropotkinu arhīva dokumentos (Dokumentus no krievu valodas tulkojusi, publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Līga Lapa</i>)/	
Information on Nikolai Kropotkin in the Archive Documents (Documents translated from Russian, prepared for publication and commented upon by <i>Līga Lapa</i>)	179

ZINĀTNES DZĪVE / SCIENTIFIC LIFE.	194
---	-----

PERSONĀLIJAS / NOMINA	205
---------------------------------	-----

AUTORI/AUTHORS.	208
-------------------------	-----

IEVADAM

Šajā *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numurā iekļautie raksti ir tapuši, paplašinot un papildinot ar atsaucēm referātus, kas tika nolasīti Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences vispārējās vēstures sekcijā *Varas hierarhija Baltijas jūras reģionā viduslaikos un jaunajos laikos* 2013. gada 6. februārī. Pieturoties pie divu gadu ritma, viduslaiku (13.–15. gadsimta) un agro jauno laiku (16.–18. gadsimta) vēstures pētnieki LU zinātniskajās konferencēs ar kādai konkrētai nozīmīgai tēmai veltītu sekciju piedalās kopš 2007. gada.¹

Lai arī šo vēstures posmu speciālistu skaits Latvijā nav liels, viņi veido savu, no 20. gadsimta vēstures un senvēstures pētniekiem nedaudz savrupu vidi. Pēdējos gados vērojama viduslaiku un agro jauno laiku vēsturnieku tuvināšanās un arvien ciešāka sadarbība, par ko, cita starpā, liecina jau minētās kopīgās konferences. Ap tām grupējas akadēmisko zinātnieku, studentu un plašāku interesentu loks, turklāt tās apmeklē ne tikai vēstures, bet arī mākslas, teoloģijas un citu zinātņu nozaru pārstāvji.

Līdzīgi kā citu vēstures periodu pētniecībā, arī mūsu medievistu un agro jauno laiku vēstures speciālistu galvenā uzmanība allaž ir bijusi pievērsta Latvijas teritorijai, tomēr šo vēstures posmu pētnieki arvien ir akcentējuši nepieciešamību Latvijas vēstures norises skatīt

¹ Sekcijas nosaukums LU 65. konferencē (2007) *Baltijas jūras reģions viduslaikos un agrajos jaunajos laikos: Zeme, vara, reliģija* (nolasītie referāti 2009. gadā publicēti Latvijas Universitātes Rakstu 725. sējumā ar tādu pašu nosaukumu un ir pieejami arī tiešsaistē: <http://www.lu.lv/materiali/apgads/raksti/725.pdf>); sekcijas nosaukums LU 67. konferencē (2009) *Baltijas jūras reģions viduslaikos un agrajos jaunajos laikos: vara un pārvalde* (daļa nolasīto referātu kopā ar citas konferences materiāliem iekļauti 2012. gadā iznākušajā Latvijas Universitātes Rakstu 764. sējumā *Vēsture. Sabiedrība, pārvalde un saimniecība Baltijas jūras reģionā no aizvēstures līdz jaunajiem laikiem* un ir pieejami arī tiešsaistē: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/LUR_764_Vesture.pdf); sekcijas nosaukums LU 69. konferencē (2011) *Diskusija: Viduslaiku un agro jauno laiku vēstures periodizācijas problēmas* (nolasīto ziņojumu teksti un diskusijas saīsināts pieraksts publicēts: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2011, Nr. 2, 135.–159. lpp.).

plašākās kopsakarībās. Tādēļ minēto konferenču telpiskais mērogs tiek piedāvāts noturīgi plašs, proti, viss Baltijas jūras reģions. Kā ziņāms, viduslaikos un jaunajos laikos Latvijas vēstures dabisko ietvaru izteiktāk nekā citos vēstures posmos noteica piederība šai vēsturiskajai telpai.

Pievēršoties Latvijas vēsturei kā Baltijas jūras reģiona vēstures sastāvdaļai, tā, pirmkārt, tiek pētīta un skaidrota ne vien plašākā telpiskā kontekstā, bet arī cik iespējams organiski saistīta ar kopējām Eiropas attīstības tendencēm un procesiem. Otrkārt, apstākļos, kad visa humanitāro zinātņu pētnieku uzmanība ar nelieliem izņēmumiem ir koncentrēta vienīgi uz letonikas un nacionālās identitātes jautājumiem, šāds paplašinātais skatījums mudina vismaz viduslaiku un agro jauno laiku vēsturniekus kaut nedaudz nodarboties arī ar mūsu tuvāko un tālāko kaimiņu vēsturi.

Atšķirībā no pirmajām divām konferencēm 2013. gadā nolasītos referātus finansiālo līdzekļu trūkuma dēļ nebija iespējams publicēt speciālā krājumā. Konferences referentu vārdā pateicos *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* redakcijai par iespēju tomēr padarīt šo rakstu kopu pieejamu lasītājiem šādā formātā.

Ilgvars Misāns

ZINĀTNISKIE RAKSTI

VIETĒJO IEDZĪVOTĀJU LOMA VĀCU ORDEŅA UN PRŪSIJAS BĪSKAPIJU ZEMES PĀRVALDES VARAS HIERARHIJĀ 14. GADSIMTĀ

Raitis Simsons

Mg. hist. zinātniskās intereses: 13.–16. gadsimta vēsturiskās norises Prūsijā, krusta kari Baltijas jūras telpā.

E-pasts: raitiss@btv.lv

Vēstures literatūrā, kas aplūko prūšu sabiedrības struktūru 13.–16. gs. Prūsijā, pieņemts runāt par trim senprūšu sabiedrības slāņiem: lielajiem brīvajiem, mazajiem brīvajiem un nebrīvajiem zemniekiem. Šī visai vienkāršotā shēma dod ieskatu senprūšu sabiedrībā, tomēr tā nesniedz pilnīgu informāciju par to, cik liela (vai maza) ir bijusi vietējo iedzīvotāju loma zemes pārvaldē pēc prūšu zemju pakļaušanas un Vācu ordeņa un bīskapiju zemes kundzības izveidošanās. Rakstā parādīts, ka prūšu sabiedrība vismaz 13.–14. gs. ir bijusi daudzslāņaināka nekā minētais trīs slāņu modelis un vietējiem iedzīvotājiem bija nozīmīga loma Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju varas hierarhiā un zemes pārvaldē.

Atslēgas vārdi: senprūši, Prūsija, Vācu ordenis, lēņa attiecības.

IEVADS

Iekarotāji un iekarotie, apspiedēji un apspiestie, sveši un savējie – attiecības starp šīm pusēm vienmēr ir bijušas vēsturnieku izpētes lokā, un nereti gadu simtu seni notikumi ir tikuši pakļauti dažādām interpretācijām atkarībā no attiecīgā laika politiskās gaisotnes. Iekarotāju un iekaroto attiecības ir aktuāls jautājums arī Latvijas vēstures pētniekiem, kas pēta viduslaiku Livonijas laika posmu, jo šī ir viena no Latvijas vēstures lappusēm, kas avotu trūkuma dēļ nav tikusi pietiekami izpētīta. No šī viedokļa viduslaiku Prūsijas vēstures pētnieki ir daudz izdevīgākā stāvoklī, jo avotu liecības par 13.–16. gadsimtu ir daudzskaitlīgākas un plašākas. Ir saglabājušās ļoti daudzas Prūsijas zemes pamatiedzīvotājiem – prūšiem izsniegtas lēņa grāmatas, kas

ļauj dziļāk pētīt ar prūšu vēsturi saistītos jautājumus. Ņemot vērā līdzīgos vēsturiskos procesus 13.–14. gadsimta Prūsijā un Livonijā, Prūsijas piemēra studijas var sniegt papildus informāciju par notikumiem Livonijā šajā laikā.

Vēstures literatūrā, kas aplūko prūšu sabiedrības struktūru 13.–16. gadsimtā Prūsijā, pieņemts runāt par trim senprūšu sabiedrības slāņiem: lielajiem brīvajiem, mazajiem brīvajiem un nebrīvajiem zemniekiem.¹ Šī visai vienkāršotā shēma dod ieskatu senprūšu sabiedrībā un ļauj to salīdzināt ar citām viduslaiku Eiropas sabiedrībām, tomēr tā nesniedz pilnīgu informāciju par to, cik liela (vai maza) ir bijusi vietējo iedzīvotāju loma zemes pārvaldē pēc prūšu zemju pakļaušanas un ordeņa un bīskapiju zemes kundzības izveidošanās.

Šī raksta mērķis ir apskatīt prūšu sabiedrības daudzveidību 13.–14. gadsimtā, lai pārbaudītu, cik lielā mērā tradicionālā trīs slāņu shēma atspoguļo avotu liecībās fiksēto situāciju un vai vietējie iedzīvotāji Prūsijā (un arī Livonijā) ir bijuši tikai kara gaitu gājēji savu zemes kungu dienestā un nodevu maksātāji, vai tomēr viņi ir aizpildījuši vēl kādas nišas vietējās zemes pārvaldes struktūrās. 13.–14. gadsimts ir uzlūkojams kā laika posms, kad ordeņa un bīskapiju valdījumos veidojās jaunās varas struktūras, bet vienlaikus vietējo iedzīvotāju vidū vēl bija saglabājušās iepriekšējās sociāli politiskās attiecības, ar kurām jaunajiem zemes kungiem bija jārēķinās savā darbībā.

Raksta sagatavošanai ir izmantoti šajā laika posmā tapušie vēstures avoti, lielu uzmanību pievēršot tieši prūšu izcelsmes lēņa vīriem izsniegto lēņa grāmatu satura analīzei, lai izpētītu un parādītu vietējo iedzīvotāju lomu zemes pārvaldē.

Pētījuma autors ir atkāpies no Latvijas historiogrāfijā pieņemtā Prūsijas iedzīvotāju dalījuma senprūšos (senbaltu tautai – prūšiem piederīgie, vācu *Prussen*) un prūšos (Prūsijas hercogistes/karalistes iedzīvotāji, vācu *Preussen*), un šajā rakstā termini “senprūši” un “prūši” ir jāuztver kā sinonīmi, tomēr adjektīvs “senprūšu” ir lietots, lai raksturotu parādības, kas piemitušas prūšu sabiedrībai līdz Prūsijas zemes pakļaušanai un kristianizēšanai, piemēram, “senprūšu sabiedrība”, “senprūšu reliģija”.

Prūsijas vietvārdu atveidojumā kā primārā ir dota vārda senākā, prūsiskā forma, ja tāda ir zināma, iekavās norādot līdz 1945. gadam lietoto vācu formu un mūsdienu krievu vai poļu valodas formu. Prūsijas zemju nosaukumu atveidojumā ir izmantota to prūšu valodas

forma: Pamede (*Pomesanien*, Pomezānija), Vārme (*Ermland*, Erm-lande), Semba (*Samland*).

Lai tekstā nebūtu jālieto pilns nosaukums – Svētās Marijas Jeruzalemes vācu nama ordenis (*Ordo domus Sanctæ Mariæ Theutonorum Ierosolimitanorum*, *Orden der Brüder vom Deutschen Haus St. Mariens in Jerusalem*), saukts arī par Prūsijas ordeni vai Teitoņu ordeni, autors savā darbā to apzīmēs par Vācu ordeni vai vienkārši ordeni, ar to saprotot šī bruņinieku ordeņa atzaru Prūsa zemē.

JAUTĀJUMA IZPĒTES VĒSTURE

Runājot par vietējo iedzīvotāju lomu Prūsijas Vācu ordeņa valsts varas hierarhijā un mēģinot iedomāties vietējo iedzīvotāju lomu viduslaiku Livonijā, iespējams, pirmais, kas nāks prātā, ir diskusijas par Prūsijas un Livonijas zemju pamatiedzīvotāju statusu pēc šo zemju pakļaušanas 13. gadsimtā. Šīs diskusijas ir vērojamas padomju un arī Latvijas historiogrāfijā, kur vēsturniekiem ir nācies vispirms rast atbildi uz jautājumu: vai vispār var runāt par vietējo iedzīvotāju lomu viduslaiku Livonijā un tikai tad – kāda ir bijusi šī loma?

Padomju historiogrāfijā skatījums uz Baltijas zemju iekarotāju un iekaroto vietējo iedzīvotāju attiecībām bija visai melnbalts un vienkāršs: agresija un vietējo iedzīvotāju pakļaušana.² Šo pētījumu teorētisko pamatu jau bija devis Kārlis Markss, pasakot, ka 13. gadsimtā Baltijas telpā notikušie krusta kari ir vācu feodāļu agresijas un mantkārības izpausme: “Bruņinieki trako kā spānieši Meksikā vai Peru; prūši drosmīgi pretojas, bet pagurst arvien vairāk un vairāk; svešzemju iekarotāji iespiežas zemes iekšienē, izcērt mežus, nosusina purvus, iznīcina seno iedzīvotāju brīvību un fetišismu, dibina pils, pilsētas, klosterus, senjorijas un bīskapijas pēc vācu parauga. Tur, kur iedzīvotājus neiznīcina, tos nospiež verdzībā.”³

Šī marksistiskā pieeja iekarotāju–iekaroto attiecību atainojumā Latvijā sabalsojās ar starpkaru laikā popularizēto uzskatu par vāciešiem kā Baltijas pamatiedzīvotāju brīvības atņēmējiem (“700 verdzības gadi”), veidojot populārajā kultūrā visai vienkāršotu priekšstatu par notikumiem Latvijas teritorijā krusta karu un Livonijas periodā, proti: vācu bruņinieki pakļauj senlatviešu zemes, apspiež vietējos iedzīvotājus un pārņem zemes pārvaldi. Kā baiss piemērs parasti tika minēts prūšu liktenis, uzsverot šīs tautas izzušanu vācu iebrukumu rezultātā.⁴

Tomēr viduslaiku Livonijas un Prūsijas vēstures pētnieki savos darbos nebija tik kategoriski attiecībā uz Baltijas zemju pamatiedzīvotāju pilnīgu beztiesību un pieļāva vietējās izcelsmes brīvo lēņa vīru (leimaņu, brīvnieku) pastāvēšanu, parādot viņus kā starpslāni starp ordeņa un bīskapiju vadību un zemniekiem, parasti piebilstot, ka lēņa vīri bija vietējās elites pārstāvji, kas saņēmuši lēņus no jaunajiem zemes kungiem.⁵ Šī pieeja saglabājusies arī tajos nedaudzajos darbos, kas tapuši trimdā un pēc neatkarības atjaunošanas un aplūko šo Livonijas laika vēstures aspektu.⁶

Cits skatījums uz notikušo Baltijas telpā ir sastopams vācu vēsturnieku darbos. Pievēršoties Prūsijas viduslaiku vēsturei un vācu historiogrāfijai, noteikti ir jāsāk ar Johannesu Foigtu (*Johannes Voigt*, 1786–1863), kurš savos Prūsijas vēstures pētījumos jau 19. gadsimtā norādīja, ka prūši pēc Prūsijas pakļaušanas netika izkauti un nezaudēja savu brīvību. Pat vairāk – prūši ir ne tikai iekarotās zemes pamatiedzīvotāji, bet arī ir dažādos veidos sadarbojušies ar jaunajiem zemes kungiem un iekļāvušies jaunajā zemes pārvaldes struktūrā. Foigts piedāvāja šādu prūšu sabiedrības gradāciju: 1) vītingi (bijušās prūšu elites pārstāvji, lēņa kungi, mantota zeme, brīvi no nodevām un klausām, varēja spriest lielo (kriminālo) un mazo (civilo) tiesu savās zemēs), 2) brīvie (lēņa vīri, brīvi no nodevām un klausām, atsevišķos gadījumos varēja spriest mazo tiesu savās zemēs), 3) “kulmieši” (lēņa vīri, kuri saņēmuši zemi saskaņā ar Kulmas tiesībām), 4) zemnieki jeb cilvēki, kuri manto un var atstāt mantojumā savu mantu.⁷ Šo četru līmeņu sabiedrības struktūras modeli savos darbos vēlāk ir izmantojis arī Makss Tepens (*Max Töppen*), kurš 19. gadsimta otrajā pusē veica viduslaiku Prūsijā sastādīto avotu apzināšanu un pētniecību.⁸

20. gadsimtā vācu historiogrāfijā nostiprinājās trīs līmeņu prūšu sabiedrības koncepcija: lielie brīvie, mazie brīvie un nebrīvie zemnieki.⁹ Vācu vēsturnieks Hartmuts Bokmans (*Hartmut Boockmann*) šīs ļaužu grupas raksturo šādi:

- Lielie brīvie – personīgi brīvi, piederēja lieli zemes īpašumi – arī ciemati un muižas, karagājienos devās smagi bruņoti, sprieda tiesu savos īpašumos.
- Mazie brīvie – personīgi brīvi, parasti izlēnoti 2–3 arkli (hākeni)¹⁰ zemes, atbrīvoti no klausām, desmitās tiesas un atsevišķos gadījumos – no naturālajām un fiskālajām nodevām, veica jātnieku dienestu ar vieglajiem ieročiem, piedalījās zemes aizsardzībā, nocietinājumu būvē, atjaunošanā un labošanā.

- Zemnieki – nebrīvi ļaudis, 2–3 arkli zemes, maksāja nodevas un gāja klaušās. Līdzīgi kā mazajiem brīvajiem, arī nebrīvajiem zemniekiem bija pienākums piedalīties zemes aizsardzībā un aizsardzības celtnu būvniecībā.¹¹

Šāds trīspakāpju prūšu sabiedrības modelis ir viegli izmantojams sociālo procesu analīzei, taču tas nedod pilnīgu informāciju par Baltijas zemju pamatiedzīvotāju statusu un vietu jaunajās politiskās un ekonomiskās varas attiecībās pēc šo zemju pakļaušanas 13. gadsimtā, jo vismaz Prūsijas gadījumā bez lielajiem un mazajiem brīvajiem var izdalīt vairākas citas sabiedrības grupas, kam bija noteikta loma Prūsijas Vācu ordeņa valsts varas hierarhijā.

LIELIE LĒŅA VĪRI JEB LIELIE BRĪVIE

Vācu ordeņa ienākšana Prūsas zemē un tai sekojošie krusta kari un Vācu ordeņa valsts izveidošanās fiksēja senprūšu sabiedrības sociālo struktūru, kas bija izveidojusies 13. gadsimtā. Ļoti labi šo fiksācijas brīdi ir raksturojis Dusburgas Pēteris, noslēdzot savā “*Chronicon Terrae Prussia*” doto Prūsijas zemes iekarošanas aprakstu: “Ja viņš ir augsta dzimuma un cēlies no labiešiem (*nobiles*), viņam brīvā lietošanā un tādā daudzumā tiek dota zeme (*bona*), ka viņš var dzīvot atbilstoši savam līmenim (*statum*).”¹² Tas gan neattiecās uz visiem, bet tikai uz tiem, kas sadarbojās ar Vācu ordeni un piekrita pieņemt tā noteikumus: “Lūk, kādēļ Prūsas zemē ir daudzi jaunkristītie, kuru priekšteči bija cēlušies no labiešu dzimtām, bet savu ļauno darbu dēļ, ko viņi bija pastrādājuši pret ticību un Kristus ticīgajiem, netika atzīti par labiešiem.”¹³ Tomēr šī sociāli politiskā degradācija nebija negrozāma, jo par labiem darbiem prūšu labieši varēja tika amnestēti.¹⁴ Te var piekrist savulaik izteiktai atziņai, ka Vācu ordeņa uzdevumos un mērķos 13. gadsimtā nepavisam neietilpa pakļauto zemju iedzīvotāju kārtu vai zemes reformu veikšana,¹⁵ tādēļ prūšu sabiedrības dalījums brīvajos/nebrīvajos, augstdzimušajos/vienkāršajos, kāds tas bija pirms Vācu ordeņa ienākšanas, vairāk vai mazāk saglabājās arī pēc tā ienākšanas, ņemot vērā, protams, Dusburgas Pētera minētās “korekcijas” attiecībā pret ordenim lojālajiem un nelojālajiem vietējiem iedzīvotājiem.¹⁶

Lielo brīvo prūšu slāni pamatā veidoja bijušie prūšu labieši un viņu pēcteči, kas bija pieslējušies ordenim un kā atlīdzību saņēma plašus lēņa īpašumus. 14. gadsimtā izdotās lēņa grāmatās dažkārt

sastopamas visai tiešas liecības par šo ordeņa praktizēto izlēņošanas politiku, kad lēnis tiek piešķirts vai atjaunots kā atlīdzība par lēņa saņēmēja vai viņa priekšteču nopelniem ordeņa dienestā. Dusburgas Pēteris “Prūšu zemes hronikā” raksta, ka Lielās prūšu sacelšanās laikā (1260–1274) Bartenšteinas (*Bartenstein, Bartoszyce*) pili kopā ar aplenktajiem ordeņa brāļiem atradušies arī vairāki prūšu labieši, un hronikas autors te min Milgedu (*Miligedo*) un Trapu (*Tropo*).¹⁷ Saskaņā ar hronikas autora teikto Milgeds un Traps aplenkuma cīņu laikā gāja bojā – un “Par viņu nāvi bija lieli prieki prūšu tautai, turpretī brāļus pārņēma milzīgas bēdas”.¹⁸

Krievu vēsturniece Vera Matuzova vienā no saviem pētījumiem ir salīdzinājusi Dusburgas Pētera hronikā minētās liecības par prūšu labiešiem ar lēņa grāmatās sniegtajām liecībām un norādījusi, ka 1262. gadā prūsim Trapam (*Tropo Prutheni*) ir izsniegts lēnis ar diviem laukiem, diviem ciematiem un deviņu saimju (*familia*) zemēm.¹⁹ Arī Dusburgas Pētera minētais Milgeds ir bijis vēsturiska persona: 1339. gadā virsmestrs Altenburgas Dītrihs izlēņoja pēc Magdeburgas tiesībām Milgeda pēctečiem – brāļiem Santungam un Perdaram un viņu brālēnam Gedetam Toprīnenas (*Topprienen, Toprzyny*), Galāinas (*Gallehnen, Gałajny*) un Dulsinkīsas (*Dulzen, Dulsin*) ciematus senās Bārtas un Nātangas zemju teritorijā, kopā – 122 hūfas²⁰ zemes.²¹ Lēņa grāmatā īpaši tiek uzsvērti Milgeda nopelni palīdzībā ordenim cīņās pret sembu un citiem prūšu nemierniekiem, kā arī cīņās pret Erkus Manta vadītajiem prūšiem.²² Līdz ar zemi viņi saņēma lielās un mazās tiesas tiesības savos īpašumos.

Te jāuzsver, ka Santungs un Perdars saņēma lēni saskaņā ar Magdeburgas, resp., vācu tiesībām. Tas šajā gadījumā nav izņēmums, bet ordeņa un Prūsijas bīskapiju zemēs piekopta kārtība, kad paralēli pastāvēja divas tiesību sistēmas – vācu un prūšu. Izplatītākais vācu tiesību veids Prūsijā bija Kulmas tiesības (*Kulmer Recht, Kulmer Handfeste, Jus Culmense vetus*) – 1233. gadā Kulmas (*Kulm, Chelmino*) pilsētai piešķirtās pašpārvaldes tiesības, kas vēlāk tika izmantotas kā paraugs citām ordeņa valsts pilsētu un ciematu pašpārvaldes tiesībām, taču, ņemot vērā šo tiesību izplatību un aplūkoto jautājumu loku, tās tika izmantotas kā universāls tiesību kopums, kas reģlamentēja vācu kolonistu savstarpējās tiesiskās attiecības. Salīdzinājumā ar prūšu tiesībām Kulmas tiesības tika uzlūkotas kā augstākas, privileģētākas, uzticamākas, tādēļ ne velti prūšu lielajiem brīvajiem lēņi parasti tika piešķirti saskaņā ar Kulmas tiesībām. Piederība Kulmas tiesībām to

turētājus pasargāja no dažādiem ierobežojumiem, kas vēlāk tika noteikti prūšiem, resp., prūšu tiesību turētājiem.

Cits piemērs lielajiem lēņa vīriem būtu Tunges – viena no Vārmes bīskapijas prūšu lielo lēņa vīru dzimtām. 1282. gada 27. jūlijā Vārmes bīskaps Heinrihs piešķīra brāļiem Kurtjam (Kurtigam), Tarpim un Simonam 50 hūfas Bagatīna un Kerkus lauku mūsdienu Bogatiņskas (*Bogatynskie*) un Karkajmas (*Karkajmy*) teritorijā. Lēņa ņēmējiem no savas puses ar trīs zirgiem (*spadonis*) un trīs bruņotiem vīriem bija jāaizsargā bīskapijas zemes un jāpiedalās karagājienos, bet viņu saimes ļaudīm “gan zirgos, gan kājām” (*tam equites, quam pedites*) jāpiedalās zemes aizsardzībā un aizsardzības būvju celtniecībā. Tāpat minētajiem brāļiem katru gadu bija jāmaksā savam lēņa kungam naturālās nodevas – no katras hūfas viens mērs kviešu un viens mērs ziemas kviešu (*siliginis*), bet no katra arkla viens mērs kviešu, kā arī mārciņa vaska un viens Ķelnes feniņš vai līdzvērtīgs daudzums citas naudas.²³

Piecus gadus vēlāk – 1287. gada 14. augustā Vārmes bīskaps Heinrihs piešķīra Kurtjam (Kurtigam) Kerkus un Lagamasta laukus, kā arī pusi Bagatīna un Spraudes lauku (otra puse minēto lauku palika Kurtja brāļa Tarpja pārvaldībā) saskaņā ar Kulmas tiesībām, kā arī lielās un mazās tiesas tiesības zemes īpašumos. 1312. gada 19. decembrī Vārmes bīskaps Eberhards atjaunoja Kurtja dēlam Tungem viņa tēvam piešķirtās privilēģijas, un šoreiz lēņa grāmatā jau bija precizēts izlēņojamās zemes daudzums: Spraudes lauks – 10 hūfas, Bagatīna lauks – 5 hūfas, Kerkus lauks – 35 hūfas. Kā 1287. gadā, tā 1312. gadā izdotajā lēņa grāmatā norādīts, ka lēnis tiek nodots saskaņā ar Kulmas tiesībām. 1346. gadā Tunge saņēma lēni 5 hūfas zemes Drutas laukā (*Drutlauken*) mūsdienu Kabinu (*Kabiny, Kabiennen*) teritorijā ar tiesībām nodot to mantojumā abu dzimumu mantiniekiem.²⁴ Minētie Tunges lika pamatu aristokrātu dzimtai, kas 18. gadsimtā bija viena no lielākajām zemes īpašniecēm Vārmes bīskapijā.²⁵ No šīs dzimtas ir nācis arī Vārmes bīskaps Tingenas Nikolajs (*Nikolaus von Tüngen*, 1467–1489).²⁶

Tungu un Milgedu piemēri ir vieni no daudziem šādu prūšu labiešu veiksmes stāstiem.²⁷ Tie visi ir vairāk vai mazāk līdzīgi: pozitīva sadarbība ar ordeni krusta karu laikā → dzimtas īpašumu nodošana lēni → jaunu lēņu piešķiršana par labiem nopelniem → politiskās un ekonomiskās ietekmes nostiprināšanās → transformēšanās par muižniecību → Austrumprūsijas aristokrātu dzimtas izveidošanās.

Atskaņas par kādreizējiem prūšu izcelsmes lēņa vīriem un viņu brīvsaimniecībām (*bona*) – vēlākajām muižām un ciematiem – ir saglabājušās daudzu bijušās Austrumprūsijas un mūsdienu Polijas apdzīvoto vietu nosaukumos. Reizēm šie no lēņa vīru vārdiem atvasinātie apdzīvoto vietu nosaukumi laika gaitā ir aizvietojusi senākos vietvārdus. Daži šādi piemēri parādīti 1. tabulā.

1. tabula

PRŪŠU LIELAJIEM LĒŅA VĪRIEM IZLĒŅOTIE ZEMES ĪPAŠUMI
14. GADSIMTĀ

Lēņa vīrs/-i	Ciema nosaukums līdz 1945. gadam	Ciema pašreizējais nosaukums	Lēņa grāmatas izdošanas gads
prūsis Klēcs (<i>Clecz pruthenus</i>)	Klötzen [1]	Klecewo	1289 [2]
brāļi Gunte un Treins (<i>Guntho et Treyne</i>)	Gunthen	Gonty	1323 [3]
Manīks, Nassuts, Jōns (<i>Maneke, Nassute, Jone</i>)	Manchengut	Mańki	1340 [4]
Vappils (<i>Wapil</i>)	Waplitz	Waplewo Wielkie	1323 [5]
Viltāuts (<i>Wiltote</i>)	Witulten [6]	Witułty	1344 [7]

[1] Lēņa grāmatā fiksētais senākais apdzīvotās vietas sākotnējais nosaukums – *Dumele*.

[2] PomUB: 1.10.

[3] PomUB: 1.28.

[4] PrUB: 3.330.

[5] PrUB: 2.404.

[6] Lēņa grāmatā fiksētais senākais apdzīvotās vietas sākotnējais nosaukums – *Maniken*.

[7] PrUB: 3.666.

Gadījumi, kad zeme tika izlēnota apakšvasaļiem, ordeņa valstī un Prūsijas bīskapijās 14. gadsimtā bija reti, tādēļ grūti izdarīt kādus secinājumus par šo jautājumu. Pieminēšanas vērta ir brāļu Klausas (citos dokumentos – Nikolaja) un Santirma Vikeravu (*Wickarow*) 1354. gadā veiktā Besavas²⁸ dzirnavu izlēnošana pēc Kulmas tiesībām kādam cienījamam Heinriham (*honesto viro Heinricho*) un viņa mantiniekiem.²⁹ Dzirnavas ordeņa un bīskapiju valdījumos parasti tika iz-

lēņotas vācu izcelsmes lēņa vīriem,³⁰ tādēļ fakts, ka prūšu lēņa kungs savos īpašumos iekārto dzirnavas, ir uzlūkojams kā izņēmums. Liecinieki šim darījumam ir jau minētās Tungu dzimtas pārstāvji Meruns, Sandavs un Gunte.³¹ Arī Vikeravi ir prūšu lielo brīvo dzimta, kam bija plaši zemes īpašumi un kas arī ir atstājuši pēdas Prūsijas topogrāfijā – viens Vikeravas ciemats³² atrodas netālu no tagadējās Železnodorožnijas (*Zheleznodorozhnii, Gerdauen*) Kaļiņingradas apgabalā, bet otrs – pie Barcjanjiem (*Barciany, Barten*) mūsdienu Polijā.³³

Atklāts ir jautājums par šī lielo brīvo prūšu sabiedrības slāņa identifikāciju un pašidentifikāciju. 14./15. gadsimta mijā sastādītajā Elbingas vācu-prūšu valodas vārdnīcā starp vārdiem, kur iekļauti sabiedrības sociālos rangus raksturojoši termini, minēti *Herre/Rikis* 'kungs' un *König/Konagis* 'kunnegs, valdnieks' (404.–405. vārds).³⁴

Kunnegi, valdnieki ir minēti jau 9. gadsimta Vulfstana ceļojumu aprakstā, kur viņš norāda, ka *Eastland* zemē ir valdnieki, kas valda pār pilsētām ("*...and on aelcere byrig bið cyninge*").³⁵ Kunnegi ir atzīmēti arī ordeņa laikā sastādītajos dokumentos. 14. gadsimta otrajā pusē sastādītajā Elbingas komturijas saimniecības grāmatā ir minēti kunnegi, *dy konige* kā personas, kas par savu dienestu saņēmuši no ordeņa katru otro gadu 5 olektis auduma apģērbam.³⁶ Komentējot šīs kunnegu attiecības ar ordeni, vācu vēsturnieks Arturs Zemravs (*Artur Semrau*) raksta, ka kunnegi piedalījušies kā piesēdētāji ordeņa tiesas sēdēs, kur tiesāti prūši, un par to arī saņēmuši atlīdzību.³⁷ Minētajā saimniecības grāmatā arī norādīts, no kurienes kurš kunnegs ir nācis, piemēram, no Libštates (*Liebstadt, Miłakowo*) kāmerijas ir Stefans Mike un Vikeravu Sanders.³⁸ Kunnegi minēti arī 1351. gadā izdotās Šipenbeilas (*Schuppenbeil, Sępopol*) pilsētas dibināšanas tiesībās, kur atsevišķi tiek apskatīti gadījumi, ja konfliktos pilsētas teritorijā iesaistījušies prūšu kunnegi (*kunge Prūsen*).³⁹

Noslēdzot šo nodaļu, jānorāda, ka lielie brīvie savos zemes īpašumos būtībā realizēja un nodrošināja vietējās pārvaldes funkcijas, ieskaitot tiesu varu, un viņu zemes īpašumus var klasificēt kā sīkākās komtureju vai bīskapiju zemes pārvaldes administratīvi politiskas teritoriālās vienības. Lielajiem brīvajiem bija liela nozīme ordeņa un bīskapiju zemes pārvaldes struktūrā, aizpildot varas hierarhijas pozīciju starp augstākajiem zemes kungiem un nebrīvajiem zemniekiem.

KĀMERERI

Prūšu zemju novadus veidoja ciemata kopienas (*villa*), kas koncentrējās ap attiecīgās teritorijas varas centru, iespējams – nocietinātu apmetni. 13. gadsimta vēstures avotos ir minēti aptuveni 60 prūšu novadi. To platība bija visai atšķirīga – no 80 līdz 270 kvadrātkilometriem. Vidējais novada iedzīvotāju skaits bija ap 1500.⁴⁰ Prūšu zemju dalījums novados pēc prūšu pakļaušanas neizzuda, un tiek uzskatīts, ka ordeņa izveidotais kāmeriju (kameru iecirkņu) tīkls lielā mērā balstījās uz kādreizējo novadu struktūru⁴¹ un kāmeriju pārvaldnieki – kāmereri (landķemeri) tika izraudzīti no šo novadu vadošo dzimtu locekļiem.⁴² Padomju vēsturnieks Vladimirs Pašuto (*Vladimir Pashuto*) izvirzīja hipotēzi, ka kāmereri ir bijušie novadu vadoņi, kurus savā dienestā kā vietējos administratorus pieņēma ordeņa fogti.⁴³ Tomēr kāmerers, neraugoties uz savām policejiskajām, fiskālajām un militārajām funkcijām, nebija kāmerijas zemes kungs. 14. gadsimta Pamedes tiesībās ir ietvertas daudzas normas, kas apraksta kāmerera tiesības un pienākumus, un šīs tiesību normas skaidri parāda, ka kāmerers ir bijis pakļauts kungiem (*herrschaft*), piemēram, kungs var nosūtīt kāmereru kādu aizturēt,⁴⁴ kāmereram ir jānodod iekasētās soda naudas kungam.⁴⁵

Kāmerers nebija tikai administratīvs amats, jo viņam par labu darbu nereti tika nodoti personīgai pārvaldīšanai salīdzinoši prāvi zemes gabali ar visai lielām privilēģijām, piemēram, 1319. gadā Prūsas zemes mestrs Vildenbergas Frīdrihs izlēņoja kāmereram Turamam 18 hūfas Katīnas laukā (*Cotyn, Nahmgeist, Kqty*) ar mazās un lielās tiesas tiesībām, kā arī zvejas tiesības personīgajām vajadzībām zemes īpašumā esošajos ezeros.⁴⁶

Taču kāmereru sociālais statuss nav viennozīmīgi definējams kā prūšu elites pārstāvis, kam prūšu sabiedrībā piekrist ekonomiskā un politiskā vara un kam būtu piešķirtas vācu jeb Kulmas tiesības, resp., lielais brīvais. Jau minētajā Elbingas komturijas saimniecības grāmatā Pomēnas⁴⁷ kāmerers Hanss ir nosaukts starp kunnegiem, kas saskanētu ar Pašuto izvirzīto hipotēzi par kāmereriem kā bijušajiem novadu vadoņiem, taču tai pašā laikā septiņi citi vārdā minēti un neminēti kāmereri ir ierindoti starp brīvniekiem (*di vreihen*). Viens no šiem septiņiem kāmereriem ir Fišavas (*Fischau, Fiszewo*) kāmerers Klements, kam klāt piebilsts “starost”,⁴⁸ proti, viņš ir arī prūšu ciemata stārasts. Stārasta jeb ciemata vecākā institūcija ir atzīmēta Pa-

medes tiesībās – stārasts tiesību ziņā nav ticis atsevišķi izcelts, tieši pretēji – šīs tiesības nosaka, ka stārastu var tiesāt tāpat kā jebkuru citu prūsi (*eyn ander Preusse*).⁴⁹

Kunneģiem jeb lielajiem brīvajiem lēņi parasti tika izsniegti saskaņā ar Kulmas tiesībām, savukārt kāmereri lēņus varēja saņemt uz dažādu tiesību pamata. 1346. gadā Vārmes bīskapijas fogts Luterus Bruno izlēņoja Bārtas kāmereram Pansdāupratam 7 hūfas zemes pēc prūšu tiesībām.⁵⁰ 1350. gadā Osterodes komturs Hoenšteinas Ginters saskaņā ar pamediešu tiesībām piešķīra kāmereram Stanīkam 10 hūfas Sasnas zemē.⁵¹ Tai pašā gadā Hoenšteinas Ginters saskaņā ar Kulmas tiesībām piešķīra kāmereram Glandem 10 hūfas zemes vēlākā Toleinas (*Tolleinen, Tolejny*) ciemata teritorijā.⁵²

Balstoties uz šīm liecībām, var secināt, ka kāmerera amats, neraugoties uz tā tiesībām un priekšrocībām, nav bijis saistīts ar šī amata pienākumu pildītāja sociālo izcelsmi, bet to varēja ieņemt gan vadošo un valdošo dzimtu pārstāvji, gan prūšu brīvnieki.

VĀCU CIEMATU DIBINĀTĀJI UN CIEMATU VECĀKIE

16. gadsimta hronists Simons Grūnavs (*Simon Grunau*, † ap 1525) savas “Prūsijas hronikas” 14. traktātā, kur tiek attēlots Vācu ordeņa augstākais attīstības punkts pirms sakāves Tannenbergas kaujā, ilustrācijai ir devis detalizētu statistiku par Vācu ordeņa darbības pānākumiem un cita starpā atzīmējis, ka 15. gadsimta sākumā Prūsijā bija 18 368 ciemati, 2640 brīvsaimniecības (*freyhove*), 3085 draudzes ciemati, 8031 ciemats ar baznīcu, bet bez priesteru un 55 pilsētas.⁵³

Pārbaudīt šo skaitļu pareizību nav šī raksta mērķis, taču nenoliedzami daudzie ciemati 15. gadsimta sākumā veidoja ordeņa un bīskapiju zemju lauku ainavu. Vēstures literatūrā ciematu dibināšana Prūsijā visai viennozīmīgi tiek raksturota kā vācu *Ostsiedlung* procesa sastāvdaļa,⁵⁴ tomēr, neraugoties uz teikto par šo ciematu vāciskumu, ir jānorāda arī uz prūšu izcelsmes vietējo iedzīvotāju līdzdalību to veidošanā gan kā ciematu vecākajiem, gan kā ciematu dibinātājiem, gan kā šo ciematu iemītniekiem.

Prūši kā vācu ciematu vecākie ir šķietami grūti savienojamas lietas, taču 14. gadsimtā izdotie vācu ciematu dibināšanas akti uzrāda daudzus šādus gadījumus. Īpaši plaši šī parādība ir vērojama Vārmes bīskapijā, kamēr citu bīskapiju teritorijā un ordeņa zemēs šādi

gadījumi tikpat kā nav sastopami. Karls Kaziske (*Karl Kasiske*) šo fenomenu skaidro ar salīdzinoši mazo vācu kolonistu plūsmu uz Vārmes bīskapijas teritoriju, kas pamudināja bīskapijas vadību ciematu dibināšanā iesaistīt vietējos prūšu izcelsmes iedzīvotājus.⁵⁵ Dažās lēņa grāmatās pat ir īpaši norādīts, ka ciemata vecākā tiesības ir izlēnotas prūsim, bet citās lēņa grāmatās par lēņa saņēmēja etnisko izcelsmi liecina viņa prūsiskais personvārds.

Varētu jautāt: vai šiem ciematiem bijušas kādas atšķirības no ciematiem, kuru vecākais ir bijis vācietis? Atbilde būtu noliedzoša, jo ciemati Prūsijā tika dibināti pēc Kulmas tiesībām un Kulmas tiesības pašas par sevi noteica tiesiskos standartus, kādi ir ievērojami dzīvojamo apmetņu izveidē. Var norādīt, ka prūšu pārvaldīto vācu ciematu zemes platība caurmērā bija mazāka nekā vācu pārvaldīto ciematu zemes, taču vispārējie principi ciematu pārvaldīšanā un nodevu politikā bija vienādi – ciemata vecākais saņēma brīvā lietošanā desmito daļu ciemata zemes, mazās tiesas soda naudas ieņēmumus un trešo daļu lielās tiesas soda naudas ieņēmumu, savukārt ciemata iedzīvotājiem par katru izmantoto lauksaimniecības zemes hūfu ik gadu noteiktā dienā bija jāmaksā noteikta naudas un naturālā nodeva.

Līdzīgi kā gadījumos ar lielajiem lēņa kungiem, daudzu ciematu un apdzīvoto vietu nosaukumos līdz mūsdienām ir saglabājušās atskaņas par prūšu izcelsmes ciematu dibinātājiem. Daži šādi piemēri parādīti 2. tabulā.

Ir zināmi gadījumi, kad sākotnēji dotais vāciskais ciemata nosaukums laika gaitā ir nomainīts pret ciemata dibinātāja (prūša) personvārdu, piemēram, *Leymberg* ciemats, kas vēlāk pārdēvēts tā dibinātāja Malditena⁵⁶ vārdā par Molditenu (*Molditten, Mołdyty*), vai *Hermansdorf*, kas pārdēvēts tā dibinātāja prūša Klausitena⁵⁷ vārdā par Klauzītenu (*Groß Klaussitten, Kłusity Wielkie*).

Grūti spriest, vai prūšiem ir bijušas labākas vai sliktākas sekmes ciematu pārvaldīšanā salīdzinājumā ar vācu izcelsmes ciematu vecākajiem. Vēstures avotos par to ir saglabājušās dažādas liecības. Prūsiskās izcelsmes nosaukumi un pašu ciematu pastāvēšana līdz mūsdienām jau vien ir liecība par ciemata vecākā sekmīgo darbu un autoritāti gan vietējo iedzīvotāju, gan zemes kungu vidū. Atsevišķos gadījumos vienu un to pašu ciematu ir pārvaldījuši gan vācu, gan prūšu izcelsmes ciematu vecākie. Tā Eizenverkas ciemats⁵⁸ Vārmes bīskapijā ir dibināts divas reizes: pirmo reizi 1340. gadā tā dibināšanas

2. tabula

PRŪŠI KĀ VĀCU CIEMU LOKATORI UN VECĀKIE
14. GADSIMTĀ

Ciema lokators	Ciema nosaukums līdz 1945. gadam	Ciema pašreizējais nosaukums	Dibināšanas gads
prūsis Dargils (<i>Prutheno dicto Dargil</i>)	Dargels	Dargiele	1344 [1]
Santups (<i>Santop</i>)	Santoppen	Sątopy	1337 [2]
prūsis Gedauts ar savu radnieku Šadevu (<i>Gedaute Prutheno et Schadeus eius nepoti</i>)	Gedaithen	Giedajty	1342 [3]
Naprātis (<i>Napratien</i>) ar brāli Glandi (<i>Glande</i>) un Makils (<i>Mokil</i>) ar radiem	Napratten	Napraty	1337 [4]

[1] PrUB: 3.654.

[2] CDW: 1.283.

[3] PrUB: 4.315.

[4] CDW: 1.288.

tiesības izlēņotas Johanam no Hirsbergas,⁵⁹ pēc vārda un izcelsmes spriežot, vācietim, bet pēc 8 gadiem ciemata dibināšanas tiesības izlēņotas prūsim Vagantam, lai viņš vēlreiz dibinātu ciematu.⁶⁰ Nav ziņu, kas noticis ar iepriekš dibināto ciematu, bet var pieņemt, ka pirmā ciemata dibināšana bijusi neveiksmīga. Līdzīgi bijis ar Kīšīnenas (*Kyschienen, Kisiny*) ciematu – 1344. gadā ciemata dibināšanas tiesības izdotas Mīkalam (*Mycolay*),⁶¹ bet pēc sešiem gadiem – 1350. gadā izdotajā ciemata tiesību atjaunošanas un paplašināšanas aktā kā ciemata vecākais jau minēts Hannuss. Nav ziņu, kas noticis ar ciemata pirmo vecāko, bet var pieņemt, ka te bijuši līdzīgi notikumi kā jau minētajā Eizenverkā, taču te ciemata pirmo vecāko, pēc vārda spriežot – prūsi, nomainījis vācu izcelsmes ciemata vecākais.

Vācu ciematu dibināšana historiogrāfijā tiek pamatoti apzīmēta kā viens no Prūsas zemes kolonizācijas paņēmieniem, izdarot secinājumus par Vācu ordeņa un bīskapiju realizēto etnisko vai saimniecisko politiku. Nemēģinot šeit diskutēt ar minēto viedokļu paudējiem, raksta autors vēlas norādīt, ka vācu ciematus savās zemēs dibināja arī

lielie lēņa kungi neatkarīgi no savas etniskās izcelsmes. Vēstures avotos ir minēti vairāki ciemati, kuru dibinātāji ir prūšu izcelsmes lēņa kungi, piemēram:

3. tabula

PRŪŠU DIBINĀTIE VĀCU CIEMI 14. GADSIMTĀ

Zemes kungs	Ciema lokators	Ciema nosaukums līdz 1945. gadam	Ciema pašreizējais nosaukums	Dibināšanas gads
Tunge	Eberhards	Krickhausen	Krzykały	1318 [1]
<i>feodales</i> Meruns, Bandavs, Klauks, viņa brālis Johanness, Terps un Vilks (<i>Wilko</i>) Tunges	Gerko	Peiskam	Piskajny	1352 [2]
Stanavs (<i>Stanuo</i>) un viņa brāļi	Astiems	Aßmanns	Witki	1345 [3]
Nacuks (<i>Nacoke</i>)	Sandirs	Zandersdorf	Swędrówka	1338 [4]

[1] CDW: 1.188.

[2] PrUB: 5.286.

[3] PrUB: 3.749.

[4] PrUB: 3.206.

Šajā gadījumā ir grūti komentēt, kādēļ šiem lēņa kungiem būtu bijis nepieciešams vāciskot savas zemes vai ka šo ciematu dibināšana ir bijusi Vācu ordeņa realizētās saimnieciskās un politiskās darbības sasniegums. Tādēļ raksta autors aicina uzlūkot ciematus kā, mūsdienu terminos runājot, nekustamā īpašuma attīstības projektus, kas tiek realizēti, lai to īpašniekiem dotu peļņu, un tieši ienākumu gūšanu uzskatīt par primāro motīvu ciematu dibināšanai, jo ciemats ir ne tikai apstrādāta lauksaimniecības zeme un infrastruktūras attīstība, bet arī regulāru ienākumu avots tā lēņa kungam, vai tas būtu Vācu ordenis, bīskapija vai privātpersona.

Fakts, ka prūši bija vācu ciematu vecākie, liek uzlūkot jautājumu par Prūsijas kolonizāciju nevis kā vācu veiktu prūšu zemju mērķtiecīgu vāciskošanu, bet kā vēsturisku apstākļu kopsommu, kur viens no faktoriem ir paši vietējie iedzīvotāji, kas iekļāvušies ciematu veidošanā un apdzīvošanā un vēlākos gadsimtos saplūduši ar vācu izcelsmes Prūsijas iedzīvotājiem.

MAZIE BRĪVIE, BRĪVNIEKI

Iepriekšējās nodaļās tika apskatītas dažādas Prūsijas pamatiedzīvotāju sociālās grupas, kam Vācu ordeņa un bīskapiju varas hierarhijā ir bijušas noteiktas lomas, kas saistītas ar politisko un tiesu varu.

Mazajiem brīvajiem, brīvniekiem bija izlēnoti salīdzinoši nelieli zemes gabali, un viņiem nebija tiesas tiesību savos īpašumos. Tāpat viņiem nebija nekādas politiskas varas, un viņi nepiedalījās zemes pārvaldē. Kā atlīdzība par saņemto zemi un personīgo brīvību no viņiem parasti tika prasīts ar vienu zirgu un vienu viegli bruņotu vīru piedalīties ordeņa militārajās aktivitātēs, zemes aizsardzībā un aizsardzības būvju celtniecībā jeb, kā šāda veida saistības lakoniski definējuši Vācu ordeņa un bīskapiju kanceleju rakstveži un vēlāk vācu vēsturnieki, veikt vienu *prūšu dienestu* (“*servicium Pruthenicum*”,⁶² “*sub forma Pruthenicali*”⁶³), kas vācu vēstures literatūrā nereti apzīmēts arī kā *Reiterdienst*. Izņēmums ir koprokas lēņi, kad lēnis tika piešķirts vairākiem cilvēkiem, visbiežāk brāļiem vai savstarpēji tuviem radniekiem, parasti – brālēņiem vai brāļadēļiem. Šādos gadījumos parasti tika prasīts, lai militāro dienestu ar zirgu un ieročiem veic visi lēņa ņēmēji, nevis viens. Tā 1354. gadā Vācu ordeņa virsmestrs Vinrihs Kniprode izlēvoja Barimam, Ragitineram, Tulem un Pasjautam 16 hūfas zemes pie Eisinga ezera (*Eiſing-See, Jezioro Isq*). Preti tika prasīti četri prūšu dienesti ar zirgiem, kā arī dalība militāro nocietinājumu celtniecībā.⁶⁴

Pieturoties pie trīs līmeņu prūšu sabiedrības modeļa, būtu sagaidāms, ka mazie brīvie ir viendabīgs sociāls slānis ar līdzīgu izlēnotās zemes daudzumu un saistību apjomu, taču jāatzīmē, ka šādas sociālas grupas identifikācija nav nemaz tik vienkārša, jo var izdalīt trīs mazo brīvo lēņa vīru grupas.

Wilhelms Gudats (*Wilhelm Guddat*), apskatot mazos brīvos, piedāvāja tos diferencēt mazajos brīvajos un ne tik mazajos brīvajos, kā robežšķirtni izmantojot lēņa lielumu 5 hūfas, jo šajā gadījumā zemnieks ar saviem spēkiem no četrām hūfām var paēdināt savu saimi un saražot sev virsproduktu, bet piekto un visas pārējās hūfas izlēnot citiem.⁶⁵ Gudats norādīja: lai atbilstu lielā brīvā kategorijai un saņemtu mazās tiesas tiesības, izlēnotajam zemes īpašumam vajadzēja būt vismaz 10 hūfām zemes, bet, lai saņemtu lielās tiesas tiesības, – vismaz 15 hūfām.⁶⁶

Gadījumu, kad tiek izlēnots vairāk nekā 5 hūfas zemes, bet lēņa saņēmējam nav mazās tiesas tiesību, ir pietiekami daudz, lai šos lēņa vīrus izdalītu kā atsevišķu grupu. Vēstures avotos nav saglabājušās liecības par šāda veida zemju tālāku izlēņošanu, taču, kā jau tika minēts, darbaspēju kapacitāte ir ierobežota, un neatbildēts ir jautājums, kā šāds zemes apjoms ticis apstrādāts. Tādēļ var pieņemt, ka šo zemi ir apstrādājušas vairākas saimes, kuras savā starpā saistījušas noteiktas hierarhiskas attiecības, un kādai no saimēm šajā sadarbības modelī ir bijusi vadošā loma. Vai tie ir Elbingas vārdnīcā minētie lauka turētāji, resp., viensētnieki – *Leman/Laukinikis*,⁶⁷ pagaidām ir atklāts jautājums.

Bez izlēnotās zemes daudzuma cita visai skaidra pazīme cilvēka sociālajam statusam ir lēņa grāmatā noteiktā kompozīcija (asinsnauda) par šī cilvēka nogalināšanu jeb t.s. vīra nauda, vīra, vērgelds (vācu *Wehrgeld*).⁶⁸ Pamedes tiesībās ir noteikta vīra nauda 30 marku apmērā par prūšu brīvā nogalināšanu.⁶⁹ Tāpat šīs tiesības pieļauj vīra naudas apmēru mazāku vai lielāku par 30 markām (“... *es sey XXX marck mynner oder mehr...*”) un to, ka šīs naudas apmērs ir atsevišķi jāapstiprina ar labu ļaužu liecībām vai lēņa grāmatām.⁷⁰ Lēņa grāmatās ir minēti trīs dažādi iespējamie vīra naudas apmēri: 60 markas, 30 markas un 16 markas. Dažās lēņa grāmatās ir minēta vīra nauda 32 markas (2 × 16? – aut.), tomēr šo gadījumu necīgā skaita dēļ tos var uzlūkot kā izņēmumus, kas prasa atsevišķu analīzi.

Apskatot lēņa grāmatās uzrādīto vīra naudu un mēģinot saprast, pēc kādiem principiem tā ir tikusi noteikta, jāatzīst, ka vienīgā likumsakarība ir: jo lielāks lēnis, jo lielāka iespēja, ka vīra nauda būs augstāka. Par 60 marku vīra naudu ir skaidrs, ka tā tika noteikta lēņa vīriem ar lieliem zemes īpašumiem līdz ar tiesībām uz mazās tiesas un vismaz pusi lielās tiesas ienākumiem. Šāda apjoma vīra nauda bija noteikta iepriekš jau minētajam Santungam ar brāļiem.⁷¹ Lēņa īpašuma robeža starp 30 marku un 16 marku vīra naudu ir visai neskaidra, jo 30 marku vīra nauda varēja tikt noteikta par 1½ hūfu, 2 arkliem vai pat par 1½ arklu zemes,⁷² bet 16 markas – par 4 vai pat 10 hūfām zemes.⁷³ Parasti 16 marku vīra nauda tika noteikta 2 arkļus lieliem lēņiem vai lielākiem, ja tie bija koprokas lēņi.

Vēstures literatūrā nav dota skaidra atbilde, pēc kāda kritērija tika noteikta 16 vai 30 marku vīra nauda. Atbilde uz šo jautājumu varētu būt meklējama pašos brīvniekos. Termini “mazie brīvie”, “brīvnieki”, arī – brīvļaudis, brīvzemnieki, var radīt maldinošas asociācijas par

cilvēkiem, kas bauda personīgu brīvību, taču šāda izpratne ir neko-rekta attiecībā uz viduslaiku agrāro sabiedrību. 14. gadsimta Prūsijas gadījumā brīvība ir iespēja nebūt zemniekam un brīvnieks ir cilvēks, kas ir atbrīvots no zemniekiem noteiktajām saistībām. Lēņa grāmatās tas pat ir skaidri pateikts: *rusticali liberos, iugo rusticalium laborum liberos*. Taču brīvnieka statuss nebija pastāvīgs, un brīvnieki varēja kādā brīdī izputēt vai zaudēt savas tiesības un kļūt par zemniekiem – Pamedes tiesībās ir pat īpašs pants “Par zaudētajām tiesībām” (*Von verzogenes rechte*): ja kāds vīrs ir bijis brīvs (*frey*) un kļuvis par zemnieku tiesībām (*gebawer recht*) piederošu, tad šī cilvēka bērni nevar apstrīdēt šo soli un viņi jātiesā saskaņā ar zemnieku tiesībām.⁷⁴

Taču arī zemnieka statuss nebija galīgs un negrozāms. Zemnieks varēja nopirkt sev brīvību vai izpelnīties to ar labu dienestu. Ir sastopamas daudzas 14. gadsimta vidū izsniegtas lēņa grāmatas, kur ordeņa amatpersonas (komturi vai maršals) par labu kalpošanu piešķir prūšiem 2–4 arklus zemes, atbrīvotus no nodevām un klaušām, piemēram, 1352. gada 15. augustā ordeņa maršals Zigfrīds no Dāenfeltes par labu dienestu piešķīra Samanim 2 arklus zemes Rentavā (*Rantau, Zaostrovè*) bez nodevām un klaušām, pretī prasot vieglā jātnieku dienestu un dalību aizsardzības būvju celtniecībā.⁷⁵ Jāpiezīmē, ka šāda 2–4 arklus zemes piešķiršana par uzticīgu dienestu ir raksturīga tieši Vācu ordenim. Prūsijas bīskapijās tik mazi lēņi parasti netika doti.

Otra iespēja bija nopirkt lēņa tiesības. Tā kā zemniekiem bija jāpiedalās ordeņa rīkotajās militārajās kampaņās, tad viņi tajās varēja ne tikai parādīt sevi kā uzticamus karavīrus, bet veiksmes gadījumā arī saņemt daļu kara laupījuma, ko varēja izmantot zemes nopirkšanai. Lēņa grāmatās ir sastopami gadījumi, kad izputējis brīvnieks vai vienkārši kāds, kas gribēja zemi pārdot, pārdeva zemi un lēņa kungs pēc notikušā apstiprināja veikto darījumu un izdeva jaunajam zemes īpašniekam lēņa grāmatu, kā, piemēram, 1339. gadā Sembas bīskaps Johans apstiprināja Napaka pirkumu – 3 arklus zemes Tirskāimas ciematā (*Klein Dirschkeim, Dvoriki*) par 26 markām.⁷⁶

Parasti par labu dienestu piešķirti 2–4 arklus lieliem lēņiem tika noteikta vīra nauda 16 marku apmērā. Iespējams, ka 30 marku vīra nauda tika noteikta tiem prūšu brīvniekiem, kas bija saglabājuši savu brīvību pēc prūšu zemju pakļaušanas, savukārt 16 marku vīra nauda – emancipētajiem zemniekiem, kas, neraugoties uz savām jauniegūtajām lēņa tiesībām, tomēr netika pielīdzināti pilntiesīgiem

prūšu brīvajiem. Jāatzīmē, ka 16 marku vīra nauda netika noteikta personām, kam bija piešķirtas tiesības saņemt tiesu ienākumus – tiesu ienākumus varēja saņemt personas, kuru dzīvība bija novērtēta ar 30 vai 60 markām.

Mazie brīvie bija visdaudzskaitlīgākais prūšu brīvo ļaužu slānis, ko vienoja salīdzinoši nelielais viņiem izlēnotās zemes daudzums un militārais prūšu dienests, kas viņiem bija jāsniedz saviem lēņa kungiem. Tomēr šis arī ir vienīgās viņus vienojošās pazīmes, jo mazie brīvie bija atšķirīgi gan pēc izcelsmes, gan pieejamajām tiesībām, gan izlēnotās zemes daudzuma un vīra naudas apjoma.

SECINĀJUMI

Viduslaiku Livonijas un Prūsijas vēstures pētniecībā 19.–20. gadsimtā ir tikuši apskatīti jautājumi, kas saistīti ar vietējo iedzīvotāju statusu pēc zemju pakļaušanas 13. gadsimta otrajā pusē, taču šo jautājumu objektīvu izpēti lielā mērā kavēja pētnieku subjektīvā pieeja, kas jau iepriekš noteica gan pētījumu metodes, gan sagaidāmo rezultātu. Īpaši izteikti tas ir vērojams nacionālajā un padomju historiogrāfijā, kur šis jautājums tika skatīts kā bināra opozīcija starp apspiedējiem un apspiestajiem.

Binārie divu līmeņu vietējās sabiedrības struktūras modeļi (svešzemju apspiedēji – vietējie apspiestie, kolaboracionistu vietējā elite – pakļautie vietējie iedzīvotāji) ir uzskatāmi par neatbilstošiem vēstures faktiem, jo vēstures avotu liecības sniedz pietiekami plašu informāciju gan par brīvajiem ļaudīm, gan vietējiem iedzīvotājiem, kas aktīvi iekļāvās jaunajās pārvaldes struktūrās pēc šo zemju pakļaušanas 13. gadsimta otrajā pusē.

Vācu historiogrāfijā plaši izmantotais trīs līmeņu prūšu sabiedrības modelis (elite – brīvinieki – nebrīvie), neraugoties uz savu loģiskumu, neatbilst lēņa grāmatu liecībām, kas uzrāda krietni komplikētāku sabiedrības struktūru. Komplicētību nosaka ne vien dažādas sociāli politiskās lomas (kāmerers, ciemata vecākais), ekonomiskais faktors (lieli zemes īpašumi), izcelsme (brīvie ļaudis, zemnieki), bet arī atšķirīgais tiesiskais regulējums (Kulmas tiesības, prūšu tiesības). Rakstā tika apskatīti tikai prūšu brīvie, bet arī nebrīvie ļaudis nebija vienādi savās ierobežotajās brīvībās, un arī starp viņiem var izdalīt vairākas ļaužu grupas, līdz ar to prūšu sabiedrības struktūras modelis ir pavisam complicēts.

Būtībā pētnieks te nonāk savā ziņā apburtā lokā – īsumā visu prūšu sabiedrības struktūru aprakstīt nav iespējams, savukārt vienkāršotais trīs līmeņu sabiedrības modelis nav precīzs, jo neapraksta visus gadījumus un ar savu vispārīgumu rada mānīgu iespaidu par viduslaiku prūšu sabiedrību kopumā. Raksta autors pagaidām nevar dot nekādus risinājumus šai problēmai, taču vērs uzmanību uz to, ka viduslaiku prūšu sabiedrība (un arī viduslaiku Livonijas sabiedrība) nav uzlūkojama vienkāršoti kā divu–trīs viendabīgu sabiedrības grupu struktūra.

Pieskaroties vietējo iedzīvotāju lomai Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju zemes pārvaldes varas hierarhijā 13.–14. gadsimtā, jānorāda, ka prūši aktīvi iesaistījās zemes pārvaldē un bija sastopami gan varas vertikālās vidējā posmā kā ordeņa un bīskapiju lēņa vīri, kas patstāvīgi varēja veikt savu zemes īpašumu pārvaldi (lielie brīvie), gan zemākajā posmā, nodrošinot zemes kungus ar karaspēku un darbaspēku militāro būvju celtniecībā (mazie brīvie). Šādu prūšu līdzdalības līmeni zemes pārvaldē paredz jau minētais trīs līmeņu prūšu sabiedrības modelis. Taču ārpus šī modeļa paliek tādas sociāli politiskas grupas kā kāmereri, vācu ciematu vecākie un mazie brīvie ar lieliem zemes īpašumiem. Arī šīm sabiedrības grupām bija sava loma zemes pārvaldē un varas hierarhijā. Tādēļ, apskatot vietējo iedzīvotāju līdzdalību Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju (un arī Livonijas) zemes pārvaldes varas hierarhijā, nepieciešams aplūkot ne tikai no lēņu attiecībām tieši izrietošās saistības un pienākumus, bet analizēt arī citas jomas, kur iesaistījās vietējie iedzīvotāji.

Ārpus šī raksta ir palikušas vairākas jomas, kur 14. gadsimtā prūši ir sastopami vismazāk, – krogi, dzirnavas un pilsētas. Taču mazā pārstāvēniecība vēl nenozīmē atstumšanu, un patiesos Prūsijas vietējo iedzīvotāju līdzdalības apjomus šajās jomās ir nepieciešams vēl konstatēt, jo pagaidām visaptveroši pētījumi par šo tēmu nav veikti.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Piem.: Hartmut Boockmann (1992). *Ostpreußen und Westpreußen*. Berlin: Siedler Verlag, S. 134–137; Aleksandr Rogachevskii (2005). *Vozniknovenie pravovoi sistemy Ordenskoj Prussii*: Dissertatsiia na soiskanie uchenoi stepeni doktora iuridicheskikh nauk. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskii Universitet, s. 467.

- ² Mechislav Iuchas (1989). Nemetskii orden v trudakh ostforsherov. V kn.: Anatolii Novosel'tsev (red.). *Drevneishie gosudarstva na teritorii SSSR, 1987*. Moskva: Nauka, s. 273–281, zdes' s. 273.
- ³ Citēts pēc: Jānis Zutis (1948). *Krievu un Baltijas tautu cīņas pret vācu agresiju*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 26. lpp. Tomēr K. Marksu nevar uzskatīt par šī paralēlisma autoru, jo spāņu iebrukuma kritisks salīdzinājums ar Vācu ordeņa darbībām Baltijā ir sastopams jau 18.–19. gs. mijā iznākušajos Ludviga fon Backo (*von Baczko*) un Augusta fon Kotcebū (*von Kotzebue*) darbos (Sven Ekdahl (2005). *Crusades and colonization in the Baltic*. In: Helen Nicholson (ed.). *The Crusades*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, pp. 172–204, here pp. 177–178.
- ⁴ Ilustrācijai Imanta Ziedoņa dzejas rindas: “...Man sacīja leišu māte, / Lai prasot prūšu māti. / Tā gan būtu sacījusi, / Kas tai līcis sūri siet. / Nevarēja pasacīt, / Ar zobenu sakapāta.” (Imants Ziedonis (1977). *Poēma par pienu*. Rīga: Liesma, 31. lpp.)
- ⁵ Evgeniia Nazarova (1990). *Istoriia leimanov v Livonii*. Moskva: Institut istorii SSSR AN SSSR, s. 25–26.
- ⁶ Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. [Rīga]: Daugava, 458.–473. lpp.; sk. arī Agra Dzeņa emuārus par kuršu ķoniņiem – pieejams: pusdziva-vesture-dzenis.blogspot.com/ (skatīts 10.11.2013.).
- ⁷ Johannes Voigt (1828). *Geschichte Preußens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Bd. 3. Königsberg: Verlag der Brüder Borntträger, S. 420–458.
- ⁸ Max Töppen (1861). Excurs über die Verschreibungen des Ordens für Stammpreussen im 13. Jahrhundert. In: Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke (Hrsg.). *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, S. 254–269.
- ⁹ Klauss Milicers (2009). *Vācu ordeņa vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 114. lpp.
- ¹⁰ 1 prūšu arklis, hākens (*Haken, uncus*) atbilda aptuveni 10 hektāriem zemes.
- ¹¹ Boockmann. *Ostpreußen und Westpreußen*, S. 134–137.
- ¹² Dusburgs: III-220.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Piem., PrUB: 1.2.381.
- ¹⁵ Hans Mortensen (1923). *Siedlungsgeographie des Samlandes*. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn's Nachf., S. 353.
- ¹⁶ Henryk Łowmiański (1936). *The ancient Prussians*. Toruń; London: Baltic Institute, p. 69.
- ¹⁷ Dusburgs: III-119.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Vera Matuzova (1989). Prusskie nobili i Tевтoнskii oрдeн. V kn.: Anatolii Novosel'tsev (red.). *Drevneishie gosudarstva na teritorii SSSR, 1987*. Moskva: Nauka, s. 281–287; sk. arī PrUB: 1.2.173.
- ²⁰ 1 hūfa atbilst aptuveni 16,8 hektāriem, 122 hūfas ir ~2050 hektāru.

- ²¹ PrUB: 3.255.
- ²² Turpat.
- ²³ CDW: 1.62.
- ²⁴ PrUB: 4.23.
- ²⁵ *Orte in Ostpreußen. Bogatynskie – Tüngen*. Pieejams: www.ostpreussen.net/index.php?seite_id=12&kreis=18&stadt=09 (skatīts 12.03.2011.).
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Kā vēl vienu šādu piemēru var minēt pētījumu par Vindekāimu-Perbandtu dzimtu. – Grisha Ferkamer Komturstvo Kenigsberg i formirovanie vostochnoprusskogo dvorianstva (na primere roda Perbandt). V: *Kaliningradskie arkhivy*. Vypusk 7. Pieejams: www.gako.name/index.php?publ=187&razd=212 (skatīts 07.11.2013.).
- ²⁸ Groß Bössau, Biesowo.
- ²⁹ PrUB: 5.205; CDW: 2.203.
- ³⁰ Paul Siegmund (1928). Deutsche Siedlungstätigkeit der samländischen Bischöfe und Domkapitel vornehmlich im 14. Jahrhundert. *Altpreussische Forschungen*, 5. Jahrgang, S. 262–303, hier 291–292.
- ³¹ Turpat.
- ³² Wickerau, Cherkasovka.
- ³³ Wickerau, Wikrowo.
- ³⁴ Das Vocabular. In: Georg H. F. Nesselman (1868). Ein deutsch-preussisches Vocabularium aus dem Anfange des 15. Jahrhunderts. *Altpreußische Monatschrift*, Bd. 5, S. 473–484.
- ³⁵ Wulfstan's Reisebericht über Preussen. In: Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke (Hrsg.) (1861). *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, S. 732–735, hier S. 733.
- ³⁶ Der Wirtschaftsplan des Ordenshauses Elbing. In: Artur Semrau (1937). Der Wirtschaftsplan des Ordenshauses Elbing aus dem Jahre 1386. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst*, H. 45, S. 46–60, hier S. 55.
- ³⁷ Artur Semrau (1937). Der Wirtschaftsplan des Ordenshauses Elbing aus dem Jahre 1386. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst*, H. 45, S. 1–74, hier S. 26.
- ³⁸ Die Wirtschaftsplan, S. 55.
- ³⁹ PrUB: 4.647.
- ⁴⁰ Łowmiański. *The ancient Prussians*, pp. 49–50.
- ⁴¹ Vladimir Pashuto (1956). *Pomezaniia. "Pomezanskaia pravda" kak istoricheskii istochnik izucheniia obshchestvennogo stroia Pomezanii XIII–XIV vekov*. Moskva: Izd-vo AN SSSR, s. 76. Hartmuts Bokmans norāda, ka kameras iecirknī bija 15–25 ciemi (Boockmann. *Ostpreußen und Westpreußen*, S. 134), kas pēc iedzīvotāju skaita atbilst kārtīgam novadam.
- ⁴² Turpat; Milicers. *Vācu ordeņa vēsture*, 163. lpp.
- ⁴³ Pashuto. *Pomezaniia*, s. 76.
- ⁴⁴ PT: 100. Šeit un turpmāk ar ciparu ir apzīmēta attiecīgā tiesību norma šajā tiesību aktā.

- ⁴⁵ PT: 101.
- ⁴⁶ PrUB: 2.236.
- ⁴⁷ *Pomen, vēlāk pārdēvēta par Veklicu (Wöklitz, Wekllice).*
- ⁴⁸ Die Wirtschaftsplan, S. 57.
- ⁴⁹ PT: 29.
- ⁵⁰ PrUB: 4.126.
- ⁵¹ PrUB: 4.632.
- ⁵² PrUB: 4.688.
- ⁵³ Simon Grunau's preussische Chronik. In: Max Perlbach (Hrsg.) (1876). *Die preussischen Geschichtschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts.* Bd. I. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, S. 722.
- ⁵⁴ Zhak Le Goff (2000). *Tsivilizatsiia srednevekovogo Zapada.* Sretensk: MCIFI, s. 64; Robert Bartlett (1994). *The Making of Europe.* London: Penguin Books, pp. 112–113; Milicers. *Vācu ordeņa vēsture*, 113.–116. lpp.
- ⁵⁵ Karl Kasiske (1934). *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im ostlichen Preussen bis zum Jahre 1410.* Königsberg: Kommissionsverlag Gräfe und Unzer, S. 93–94.
- ⁵⁶ CDW: 1.299.
- ⁵⁷ PrUB: 3.473.
- ⁵⁸ Eisenwerks, vēlāk pievienots Migēnenas ciemam (*Migehnen, Mingajny*).
- ⁵⁹ CDW: 1.313.
- ⁶⁰ PrUB: 4.293.
- ⁶¹ PrUB: 3.705.
- ⁶² PrUB: 4.251, 4.252.
- ⁶³ PrUB: 3.387, 3.395, 3.399.
- ⁶⁴ PrUB: 2.265.
- ⁶⁵ Wilhelm Guddat (1975). *Die Entstehung und Entwicklung der privaten Grundherrschaften in den Ämtern Brandenburg und Balga (Ostpreußen).* Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut, S. 29.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Das Vocabular.
- ⁶⁸ Sanita Osipova (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 68. lpp.
- ⁶⁹ PT: 61.
- ⁷⁰ "...sal her bewisen mit bedirwe luten (...) adir mit sinen briven" (PT: 61).
- ⁷¹ PrUB: 3.255.
- ⁷² PrUB: 5.610; UBSaml: 409; UBSaml: 374.
- ⁷³ PrUB: 3.606, 5.213, 3.458.
- ⁷⁴ PT: 17.
- ⁷⁵ PrUB: 5.80.
- ⁷⁶ PrUB: 3.218.

SAĪSINĀJUMI

- CDW C. P. Woelky, J. H. Saage (Hrsg.). *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. I–II. Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1860–1864. 1275 S.
- Dusburgs Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. In: T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (Hrsg.). *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861. S. 21–219.
- PomUB H. Cramer (Hrsg.). *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien*. Heft 1–2. Marienwerder: R. Kanter, 1885–1886. 224 S.
- PrUB R. Philippi, A. Seraphim (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 1, T. 1–2. Königsberg i. Pr.: Hartungsche Verlagsdruckerei, 1882–1909. 974 S.; M. Hein, E. Maschke (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 2, T. 1–3. Königsberg i. Pr.: Gräfe und Unzer, 1932–1939. 859 S.; M. Hein (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 3, T. 1. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1976. 288 S.; H. Koepfen (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 3, T. 2–3. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1958–1961. 362 S.; H. Koepfen (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 4. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1960–1964. 734 S.; K. Conrad, H. Koepfen (Hrsg.). *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 5, T. 1–3. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1969–1975. 757 S.
- PT Tekst Pomezanskoj pravdy. Ranniaia redakciia. V kn.: V. T. Pashuto (1956). *Pomezaniia. "Pomezanskaia pravda" kak istoričeskie istočnik izučeniia obščestvennogo stroia Pomezanii XIII–XIV vekov*. Moskva: Izd-vo AN SSSR, s. 114–161.
- UBSaml C. P. Woelky, H. Mendthal (Hrsg.). *Urkundenbuch des Bisthums Samland*. Heft 1–3. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1891–1905. 367 S.

THE ROLE OF LOCAL PEOPLE IN THE POWER HIERARCHY AND THE LAND ADMINISTRATION OF THE DIOCESES OF PRUSSIA AND THE TEUTONIC ORDER DURING THE 14th CENTURY

Raitis Simsons

Mg. hist. Academic interests: historical processes in 13th–16th century Prussia, crusades in the Baltic Sea region.

E-mail: raitiss@btv.lv

Historical writings concerning the structure of Prussian society in 13th–16th century Prussia traditionally distinguish among three social classes: the “great freemen”, the “small freemen” and the bondmen. This rather simplified scheme, although providing an insight in Old Prussian society, still fails to provide complete information concerning importance (or lack thereof) of the role that the local people played in the land administration after the occupation of Prussian lands and the formation of the land administration by the Teutonic Order and dioceses. The present paper reveals that Prussian society of the 13th–16th centuries has in fact been much more multi-layered than the above-mentioned three-layer model and that the local people of that time played a significant role in the power hierarchy and land administration in the dioceses of Prussia and the Teutonic Order.

Key words: Old Prussians, Prussia, Teutonic Order, feudal relationships.

Summary

Historical writings concerning the structure of Prussian society in 13th–16th century Prussia traditionally distinguish among three social classes: the “great freemen” (*große Freien*), the “small freemen” (*kleine Freien*) and the peasants (*Bauer*). This rather simplified scheme, although providing an insight into Old Prussian society, still fails to provide complete information on importance (or lack thereof) of the role that the local people played in the land administration after the subjugation of Prussian lands and the formation of the land administration by the Teutonic Order and dioceses. The role of the locals in the land administration is an important topic also in the research into the history of Livonia of the 13th–16th centuries, since this problem has hardly ever been approached, and historiography for the time being addresses mainly the two-class society model, namely that of peasants and liegemen (*Lehnsmann*).

The Prussian “great freemen” or the lords of the great land properties were represented by the Old Prussian *nobiles* and their descendants who preserved their inheritance due to the sworn fidelity to the Teutonic Order or Prussian bishops. They also possessed quite extensive rights normally awarded according to Kulm or German laws. In their properties they actually executed and ensured the functions of local governments including the legal power, and their properties can be considered to be smaller *administrative and political* territorial units in the system of land administration of commanderies or bishoprics. The “great freemen” had significant role in the structure of land administration of the Order and dioceses, since they filled the position in the power hierarchy between the higher landlords and the peasants.

The *kamerers* or the masters of the Old Prussian land government districts (*Kammerämte*) were chosen among the representatives of the leading local families of the particular regions. Despite their fiscal, military and police functions, the *kamerers* were not the lords of the *Kammeramt*, although they were often rewarded with comparatively large land properties and quite excessive privileges. *Kamerers* were also frequently not the high landlords, and several occasions are known when the functions of the *kamerer* were actually carried out by the Prussian freemen.

Historical writings have until now rarely addressed the problem of Prussian participation in the foundation of German villages. This phenomenon was especially frequently observed in the Bishopric of Warmia where the foundation and government of a number of German villages was entrusted to the local Prussians. The foundation of German villages was also initiated by the great Prussian fief lords; this fact may call for a reconsideration of the popular view about the foundation of the German villages as a purposeful colonisation of the land of Prussia. The echoes of the Prussian-founded villages have been preserved in a number of placenames of the former Eastern Prussia.

The three-class model of Prussian society would logically imply that the “small freemen” had been a homogenous social class with a similar amount of fief property and consequent liabilities. Nevertheless, it must be noted that the identification of this social group is far more complicated than that since three separate groups of small freemen can be distinguished.

The first group largely consists of freemen with large fief estates, but without legal power in these properties. The size of their fief land was normally bigger than the average workable estate of one family, so

it is possible that serfs were used for working the land or parts of the land were leased to others. The history sources do not highlight this group, so its existence must be viewed as hypothetical.

The other two groups of freemen are distinguished by the amount of weregild (*Wehrgeld*) set for the representatives of these groups, namely 30 marks and 16 marks correspondingly. The sources do not clearly assert the criteria of setting different amount of weregild, but the deeds of fiefdom (*Lehnbrief*) seem to testify that the 30 mark weregild was set for those freemen who had preserved their freedom after the subjugation of Prussian lands, but the 16 mark weregild was set for the peasants who received land and freedom from the Teutonic Order for good service; nevertheless, despite their newly acquired fief rights they were not compared to the full-fledged Prussian freemen. It must also be noted that the 16 mark weregild was never set for persons who had rights to receive income from courts.

The small freemen comprised the most numerous free social class of Prussians united by their comparatively small fief estates and the Prussian military service they had to provide for their fief lords. However, these were the only common characteristics among them since the small freemen differed as to their origin as well as their rights, size of their estates and the amount of weregild.

Iesniegts 18.11.2013.

RĪGAS ARHIBĪSKAPI – VĀCU ORDEŅA VARASKĀRES UPURI? *RĪGAS ARHIBĪSKAPU VARAS MĒRĶI LIVONIJĀ*

Eva Eihmane

Dr. hist., Mg. philol.

Zinātniskās intereses: Vācu ordeņa un Livonijas bīskapu attiecības, 14.–15. gadsimta norises Livonijā Rietumu kristīgās sabiedrības vēlo viduslaiku pārmaiņu kontekstā, krusta kari Livonijā.

E-pasts: eva.eihmane@gmail.com

Ko katra konfliktējošā puse tiecās panākt? – tas ir viens no pamatjautājumiem, uz kuru jāatbild, lai izprastu Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa aptuveni divus gadsimtus ilgo nesaskaņu būtību. Raksts pievēršas vienai no konfliktējošajām pusēm, meklējot atbildes uz jautājumiem: kādi bija Rīgas arhibīskapa mērķi, ar kādiem līdzekļiem viņš centās tos īstenot, kas noteica to realizācijas iespējas, vai, kāpēc un kā šī prelāta mērķi mainījās laika gaitā, un cik pamatots ir historiogrāfijā valdošais priekšstats, ka Livonijas bīskapi visumā bija pasīvi Vācu ordeņa varaskāres upuri? Rīgas arhibīskapu ambīcijas tiek aplūkotas hronoloģiskā secībā, lai izsekotu to attīstības dinamikai.

Atslēgas vārdi: Rīgas arhibīskaps, Vācu ordenis, domkapituls, vara, pakļautība.

IEVADS

Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa pastāvīgi saspringtās attiecības, kas bieži izvērtās asos konfliktos, ir salīdzinoši populāra viduslaiku Livonijas vēstures izpētes tēma. Līdzšinējā historiogrāfija koncentrējas uz abu šo spēku nesaskaņu aprakstīšanu vai atsevišķu to epizožu iztīrīšanu, liekot uzsvāru uz ordeņa aktivitātēm. Tomēr, lai izprastu šo divu viduslaiku Livonijas ietekmīgāko zemes kungu savstarpējo attiecību būtību, jānoskaidro, ko katra puse tiecās panākt. Šis pētījums pievēršas vienas no konfliktējošajām pusēm – Rīgas arhibīskapa – politiskajiem mērķiem.

Vēstures literatūrā Rīgas arhibīskapu mērķi Livonijā ir tikai ieski-cēti, aprakstot viņu konfliktu ar ordeni. Dziļāk analizēti ir vien atsevišķu prelātu centieni. Historiogrāfijas koncentrēšanās uz Vācu ordeņa aktivitātēm rada iespaidu, ka Livonijas prelāti visumā bija pasīvi konflikta dalībnieki vai pat ordeņa varaskāres upuri.¹

Cik pamatots ir šāds priekšstats, t.i., cik aktīvi vai pasīvi konflikta dalībnieki bija Rīgas arhibīskapi, kādi bija viņu politiskie mērķi (jo katrs konflikts ir vismaz divu mērķu sadursme), ar kādiem līdzekļiem viņi centās tos īstenot, vai, kāpēc un kā tie mainījās laika gaitā un kas noteica to realizācijas iespējas? Uz šiem jautājumiem tiks meklētas atbildes turpmākajās lappusēs.

Vairumā gadījumu Rīgas arhibīskaps savu politiku realizēja kopā ar domkapitulu. Tāpēc turpmākajā tekstā ar arhibīskapa mērķiem jāsaprot arī Rīgas domkapitula centieni.

Pētījums aptver Livonijas viduslaiku periodu – no Romas katoļu baznīcas ienākšanas šajā teritorijā 12. gadsimta beigās līdz 15. gadsimta beigām, kad noslēdzās viduslaikiem raksturīgais Livonijas zemes kungu attiecību posms.

RĪGAS ARHIBĪSKAPU VARAS TIESISKĀ IETVARA IZVEIDE

Lai izvērtētu, kā veidojās un cik pamatoti bija Rīgas arhibīskapu politiskie mērķi, jāaplūko viņu rīcības telpa un tās tiesiskais ietvars. Tas tika izveidots viņu amata priekšteča – Rīgas bīskapa Alberta (*Albert von Bexhövede / Buxhöwde / Buxhövdn / Buxthoeven*, 1199–1229) darbības laikā. Tieši ar viņu arī sākas Rīgas bīskapa varas centienu vēsture – viņa amata priekštečiem bīskapiem Meinardam (*Meinnardus, Meynardus, Meynhart*, 1186–1196) un Bertoldam (*Bertoldus, Bertolt*, 1196–1198) nav pamata piedēvēt citus mērķus kā vien kristīgo misiju.

Kā tiek uzskatīts vēstures literatūrā, bīskaps Alberts bija iecerējis veidot Livoniju kā savu baznīcas valsti, kurā viņš būtu gan garīgais, gan laicīgais kungs – līdzīgi kā funkcionēja Svētās Romas impērijas baznīcas firstu valdījumi.²

Alberts pats apliecināja savas ambīcijas kļūt par augstāko baznīcas varas instanci iekarotajā teritorijā, lūdzot Romas katoļu baznīcas vadītājam izveidot Livonijā arhidiecēzi.³ Lai gan kāroto arhibīskapa godu ieguva tikai viņa amata mantinieki, Albertam izdevās atbrīvo-

ties no pakļautības Hamburgas–Brēmenes arhibīskapam: 1214. gadā viņš tika tieši pakļauts pāvestam un 1217. gadā saņēma tiesības iesvētīt citus Livonijas bīskapus, kas viņu oficiāli apstiprināja kā augstāko baznīcas pārstāvi šajā teritorijā.⁴

Par trešā Livonijas bīskapa laicīgās varas mērķu robežām var diskutēt, tomēr viņa rīcība apliecina vēlmi kļūt par zemes kungu maksimāli lielā teritorijā. Savas laicīgās varas leģitimizācijai bīskaps Alberts vērsās pie Sv. Romas imperatora, kura laicīgās varas sfērā Livonija teorētiski atradās. 1207. un 1225. gadā vācu karaļa, nākamā imperatora izdotie dokumenti, kas piešķīra Albertam uz attiecīgo brīdi iekarotās Livonijas zemes kā lēni, deva tiesisko pamatu viņa politiskajām ambīcijām šajā teritorijā.⁵ Tomēr Sv. Romas imperatoram nebija instrumentu savu lēmumu realizēšanai Livonijā. Tāpēc šiem un citiem dokumentiem, kurus Rietumu kristīgās sabiedrības augstākā laicīgās varas instance izdeva nevis pēc savas iniciatīvas, bet pēc attiecīgā zemes kunga (šajā gadījumā bīskapa Alberta) lūguma, bija vairāk retoriska un diplomātiska nekā praktiska nozīme.⁶

Bīskapa Alberta mērķu īstenošanu ietekmēja citi Livonijas pakļaušanā un pārvaldīšanā ieinteresētie spēki, kuri vai kuru misijas turpinātāji ietekmēja arī viņa amata mantinieku varas mērķu realizāciju:

1) Zobenbrāļu ordenis, kurš vēlējās iegūt maksimāli daudz zemes (tostarp uz Rīgas bīskapa pārvaldīto teritoriju rēķina), pretēji Alberta iecerei kļūstot par zemes kungu, un sāka izrādīt arvien aktīvākus neatkarības centienus;⁷

2) Rīgas pilsēta, kura tiecās pēc maksimālas autonomijas, kā arī zemes īpašumiem;⁸

3) reģiona laicīgās varas – šajā gadījumā Dānijas karalis, kurš centās iekarot daļu no bīskapa nolūkotās pārvaldes telpas;

4) pāvests, kuram attiecībā uz varas organizāciju Livonijā bija atšķirīgs redzējums⁹ un kurš bija labvēlīgi noskaņots pret bīskapa Alberta konkurentiem (Dānijas karali un Zobenbrāļu ordeni) un, iespējams, nebija apmierināts ar Alberta un Sv. Romas imperatora kontaktiem un tāpēc nesniedza Rīgas bīskapam nedalītu atbalstu.

Rezultātā bīskaps Alberts kļuva tikai par vienu no Livonijas zemes kungiem. Viņam pienācās baznīcas vara pār pārējiem zemes kungiem un pār Zobenbrāļu ordeni – arī laicīgā vara, tomēr precīzas tās robežas netika nepārprotami noteiktas.

Šis apstāklis ir raisījis atšķirīgus viedokļus vēstures literatūrā. Piemēram, Leonīds Arbuzovs (*Leonid Arbusow*) traktē bīskapa un Zobenbrāļu ordeņa savstarpējo subordināciju kā lēņa kunga un vasaļa attiecības, lai arī tikai teorētiskas.¹⁰ Savukārt Ernsts Serafims (*Ernst Seraphim*) uzskata, ka bīskapu un ordeni noteikti nesaistīja lēņu attiecības, bet vienīgi pakļautība baznīcas jautājumos.¹¹ Bernharts Jēnigs (*Bernhart Jähmig*) atzīst, ka teorētiski Rīgas bīskapu ar ordeni saistīja ne tikai garīgā, bet arī laicīgā pakļautība, kuru nav iespējams precīzi definēt, tomēr tās nebija lēņu attiecības.¹²

Rīgas bīskapa un Zobenbrāļu ordeņa savstarpējā hierarhija ir fikseta vairākos dokumentos. Zobenbrāļu ordeņa subordinācijas Livonijas bīskapiem atkārtota rakstiska skaidrošana liecina, ka jau īsi pēc dibināšanas ordenis mēģināja šo pakļautību apstrīdēt. Kā apgalvo par Indriķi dēvētais Livonijas hronists, 1204. gadā apstiprinot Zobenbrāļu ordeņa dibināšanu un statūtus, pāvests noteica tā pakļautību Rīgas bīskapam.¹³ 1210. gadā, apstiprinot Livonijas iekaroto zemju sadalījumu, pāvests atkārtoja (jāpieņem, pēc bīskapa lūguma), ka ordeņa mestram jāpakļaujas Rīgas bīskapam (*obedientiam semper Rigensi episcopo repromittet*).¹⁴ Pāvesta legāts Vilhelms no Modēnas (*Guilielmum / Wilielmi Mutinensis*) savā spriedumā 1225. gadā skaidroja, ka viņiem piešķirtajā trešajā daļā no attiecīgās bīskapijas Zobenbrāļu ordeņa mestrs un brāļi ir pakļauti attiecīgā bīskapa jurisdikcijai, bet ordeņa garīdznieki baznīcas jautājumos ir vispār pakļauti bīskapam (*Albertus, livoniensis episcopus, fecerat magistro militae Christi et fratribus suis, super iurisdictione ipsius tertiae partis inter praedictum episcopum et magistrum dictae militiae dubitatio vertebatur [...] clerici magistri [...] in spiritualibus debent sub ipso episcopo respondere*).¹⁵ 1226. gada aprīlī, ar minētā pāvesta legāta starpniecību slēdzot vienošanos, Zobenbrāļu ordenis un Rīgas pilsēta atzina Rīgas bīskapu par “savu kungu un garīgo tēvu” (*tanquam domino et spirituli patri*), līdzīgi kā Rīgas baznīcu – par savu kundzi un garīgo māti (*tanquam dominae et spirituali matri*).¹⁶

Minētie dokumenti nosaka ordeņa pakļautību – gan baznīcas, gan arī laicīgajos jautājumos – attiecīgajam bīskapam, kura pārvaldītajā teritorijā ordenis bija saņēmis zemi. Tomēr būtībā pāvesta rīkojumi attiecināmi tikai uz baznīcas jomu, jo Livonija praktiski neattīstījās kā pāvesta valsts, lai gan teorētiski Romas katoļu baznīcas galva pretendēja arī uz laicīgo varu Livonijā.¹⁷ Arī no vācu karaļu, nākamo Sv. Romas imperatoru izdotiem dokumentiem izriet Rīgas bīskapa

laicīgā vara pār Zobenbrāļu ordeni, tomēr, kā minēts, Livonijas pakļautība Sv. Romas imperatoram bija tīri teorētiska. Jāsecina, ka laicīgajā jomā Rīgas bīskapa kundzība pār Zobenbrāļu ordeni bija manipulējams jēdziens. Praktisko varas hierarhiju Livonijā diktēja reālais spēku samērs un apstākļi šajā teritorijā. Tie noteica, ka prelātu laicīgā vara pār Zobenbrāļu ordeni un tā misijas mantiniekiem Livonijā pastāvēja tikai teorijā.

Neskaidrajam varas sadalījumam starp abiem spēkiem bija tāljošas sekas. Ar pārējiem Livonijas prelātiem arhibīskapam neveidojās būtiski konflikti par savstarpējo hierarhiju, jo tie pakļāvās viņam baznīcas jautājumos un necentās mazināt viņa laicīgo varu. Tieši reliģiski militārais ordenis kļuva par šķērslī ceļā uz bīskapa Alberta iedvesmoto Rīgas arhibīskapu augstāko mērķi – Livonijā dominējošā baznīcas un laicīgā zemes kunga statusu.

Jau Zobenbrāļu ordenis sāka izrādīt neatkarības centienus. Rīgas bīskapa iespējas kļūt par šīs teritorijas dominējošo laicīgo un baznīcas kungu ievērojami sašaurinājās līdz ar Vācu ordeņa ienākšanu Livonijā 1237. gadā (pārņemot t.s. Saules kaujā 1236. gadā smagi sakaitā un jau iepriekš apvienošanās lūgušā Zobenbrāļu ordeņa misiju). Teorētiski zemes kungu savstarpējā hierarhija nemainījās: apstiprinot abu ordeņu apvienošanās, pāvests noteica, ka Vācu ordenis manto zobenbrāļu pakļautību attiecīgo diecēžu bīskapiem.¹⁸ Arī paši Vācu ordeņa pārstāvji vēl 1254. gadā atzina savu Livonijas atzara pakļautību Rīgas arhibīskapam, kā arī Sāmsalas–Vīkas un Tērbatas bīskapiem: virsmestra pārstāvis Livonijas mestra un viņa amata pēcteču vārdā publiski zvērēja attiecīgajiem bīskapiem paklausību (*obedientiam*) un solīja, ka pildīs visas baznīcas un laicīgās saistības, kādas ordenim pienācās pret šiem prelātiem.¹⁹ Kā apgalvo liecinieki, Livonijas mestrs esot atzinis savu un ordeņa brāļu pakļautību Rīgas arhibīskapa un Livonijas bīskapu jurisdikcijai arī vēl 1264. gadā.²⁰ Tā bija pēdējā dokumentāli fiksētā reize, kad Vācu ordenis atzina savu pakļautību Livonijas bīskapiem. Vismaz no 14. gadsimta sākuma Livonijas brāļi to principiāli un kategoriski noliedza, atsaucoties uz viņiem izdevīgākiem dokumentiem: 1191. un 1196. gadā izdotām bullām, ar kurām pāvests bija ņēmis ordeni savā tiešā aizsardzībā.²¹ Vācu ordenis uzstāja, ka, balstoties uz šiem dokumentiem, tas ir neatkarīgs no visiem laicīgajiem un baznīcas kungiem un pakļauts vienīgi kūrījai.²² Arī Vācu ordeņa materiālā un politiskā bāze bija ievērojami stabilāka nekā zobenbrāļiem – tas bija nevis vietējas nozīmes reliģiski militāra

brālība, bet gan krusta karos pieredzējusi “starptautiska organizācija”, kas pārvaldīja plašas teritorijas ārpus Livonijas. Tas nodrošināja ordenim materiālos resursus, politisko ietekmi un reputāciju. Šajā ziņā ordenis varēja konkurēt ar Rīgas arhibīskapu. Turklāt Vācu ordenis ne tikai neatzina savu pakļautību Rīgas arhibīskapam, bet arī izdarīja spiedienu uz viņa paša varas sfēru un īpašumiem. No 13. gadsimta beigām spiediens kļuva arvien intensīvāks, Vācu ordenim tiecoties pakļaut arhibīskapiju savai ietekmei.²³

Tā par Rīgas arhibīskapu augstāko politisko mērķi Livonijā kļuva savas laicīgās un baznīcas varas pār Vācu ordeni nodrošināšana. Šāds mērķis skaidrojams ar trim apsvērumiem:

1) principiāla vēlme aizstāvēt dokumentos noteiktās amata varas robežas;

2) laicīgā vara pār ordeni ļautu arhibīskapam sasniegt dominējošo politisko stāvokli Livonijā;

3) aizsardzības apsvērumi: panākot, ka ordenis atzīst savu laicīgo un baznīcas pakļautību Rīgas arhibīskapam, pēdējam izdotos atvairīt vai vismaz mazināt ordeņa spiedienu uz viņa varas sfēru un īpašumiem.

Tā, no vienas puses, manipulējamā abu šo zemes kungu varas robeža sekmēja to misijas mantinieku konfliktus, bet, no otras puses, ļāva arhibīskapiem izvirzīt maksimālus mērķus, ko iedvesmoja trešā Rīgas bīskapa politiskās ambīcijas.

Lai izsekotu Rīgas arhibīskapu varas centienu attīstības dinamikai, tos lietderīgi aplūkot hronoloģiskā secībā.

Bīskapam Nikolausam (*Nikolaus von Nauen*, 1229–1253) vēl nebija pamata izvirzīt varas pretenzijas pret Vācu ordeni – minētajā abu ordeņu apvienošanās apstiprinājumā pāvests bija apliecinājis Rīgas bīskapa kundzību pār Vācu ordeni, pēdējais bija to akceptējis un pagaidām, iesakņojoties jaunajā misijas zemē un cenšoties paplašināt tās robežas, tam nebija laika un potenciāla – un varbūt arī nolūka – šai kārtībai pretoties. Iespējams arī, ka Nikolausa politiskās ambīcijas bija piezemētākas salīdzinājumā ar amata priekštecī.

13. GADSIMTA OTRĀ PUSE – NESKAIDRU AMBĪCIJU FIZISKAS SADURSMES LAIKS

Jau pirmā Rīgas arhibīskapa Alberta II (*Albert Suerbeer*, 1245–1273)²⁴ episkopāta laikā sadūrās šī prelāta un Vācu ordeņa skatījums uz savu vietu Livonijas varas struktūrā. Šo abu spēku konflikts bija

aizsācies, kad Alberts vēl pildīja pāvesta legāta misiju Prūsijā.²⁵ Albertam II, pēc Arbuzova domām, jau pirms sēdekļa iedibināšanas Rīgā bija mērķis kļūt par dominējošo varu reģionā, savukārt Frics Šoneboms uzskata, ka pāvests bija arhibīskapu iecerējis kā instrumentu Svētā Krēsla laicīgās varas interešu realizācijai reģionā.²⁶ Tomēr drīz pēc Alberta II stāšanās amatā Vācu ordenim bija izdevies pārvilināt pāvestu savā pusē.²⁷ Arhibīskaps, kuram neatlika citas iespējas, lai stātos pretī ordenim, vērsās pēc atbalsta pie ārējas laicīgas varas – 1267. gadā viņš nodeva arhibīskapiju Šverīnes (*Schwerin / Zwerin*) grāfa Gunzelīna III (*Gunzel / Gunzelin / Guncelinus*) faktiskā pārvaldībā, kas attiecīgajā vienošanās dokumentā tika formulēta kā grāfa iecelšana par arhibīskapijas aizstāvi (*tutorem et defensorem*).²⁸ Tomēr avoti neļauj ar pilnu pārliecību noteikt konkrētu arhibīskapa mērķi Livonijā, t.i., vai meklēt Šverīnes grāfa aizstāvību viņu mudināja aktīvi vai pasīvi varas centieni: pretošanās Vācu ordeņa mēģinājumiem ierobežot arhibīskapam pienākošos varu vai arī no ordeņa rīcības neatkarīga vēlme tālāk nostiprināt savu faktisko laicīgo varu Livonijā. Livonijas brāļu fiziskā pārspēka priekšā, kritis viņu gūstā, Alberts II bija spiests no minētās vienošanās atkāpties.²⁹

Arī Johannesam I (*Johannes von Lune / von Lünen*, 1273–1284) bija domstarpības ar Vācu ordeni – 1299. gadā viņa amata pēcteča un domkapitula pārstāvja iesniegtajā sūdzībā pāvestam ordenim tika pārņemta līdzdalība Johanna I sagūstīšanā gan tad, kad viņš vēl bija Rīgas domkapitula prāvests, gan vēlāk, kad viņš pildīja arhibīskapa amatu.³⁰ Avoti neļauj noteikt konkrētu konflikta būtību, tāpēc arī šajā gadījumā nav nepārprotami skaidrs, kuras puses centieni pastiprināt savu varu bija tā pamatā. Tomēr Vācu ordeņa uzsāktā virzība uz kundzības pār Rīgu pārņemšanu savās rokās³¹ – tas bija vismaz viens konflikta iemesls – dod pamatu pieņemt, ka arhibīskaps drīzāk tiecās pretoties ordeņa spiedienam nekā aktīvi apliecināt savu varu pār to.

Johanness II (*Johannes von Vechta / de Vacata*, 1285–1294) bija atradies Vācu ordeņa gūstā kopā ar arhibīskapu Albertu II, vēl būdams domkapitula prāvests.³² Personīgi pārliecinājies par ordeņa faktisko pārspēku, episkopāta laikā viņš izvairījās no varas pretenziju izvirzīšanas pret to. Iespējams, Johanness II bija nonācis pie atziņas par savas laicīgās varas pār ordeni teorētisko raksturu, kas atturēja viņu no mēģinājumiem apliecināt to praksē.

Arī Johanness III (*Johannes von Schwerin / de Suerin / Suerim*, 1294–1300) sākumā neizvirzīja varas pretenzijas pret Vācu ordeni.

Tomēr viņš nevarēja palikt malā, kad ordenis karoja pret viņam pakļauto Rīgas pilsētu, neslēpjot nolūku pārņemt kundzību pār to. Sākotnēji ieturējis neitrālu pozīciju un mēģinājis puses samierināt, viņš galu galā loģiski nostājās savas pilsētas pusē.

Avoti un notikumu gaita apliecina Johanna III mērķi saglabāt kundzību pār Rīgu un nepieļaut Vācu ordeņa ielaušanos viņa varas sfērā. Tomēr nevar noraidīt iespēju, ka Johannam III bija tālejošākas varas ambīcijas – rīdzinieku sākotnējie militārie panākumi un viņu kā potenciālo sabiedroto pret Vācu ordeni apzināšanās, sabiedroto atrašana ārpus Livonijas robežām (kopā ar rīdziniekiem un domkapitulu arhibīskaps slēdza savienību ar lietuviešiem un viņa domkapituls kopā ar Rīgas rāti (pēc arhibīskapa krišanas ordeņa gūstā) – ar Dānijas karali),³³ kā arī cerība uz pāvesta atbalstu ļāva viņam noticēt iespējai paplašināt savu faktisko varu attiecībā pret ordeni.

1298. gadā Vācu ordenis Johannesu III sakāva, sagūstīja un turēja gūstā ilgu laiku un necienīgos apstākļos – “pie maizes un ūdens”, kā vēsta viņam labvēlīgi avoti.³⁴ Gūstā arhibīskaps bija spiests rakstiski atteikties no jebkādam pretenzijām pret ordeni (kas savukārt ordenim ļāva pārliecināt pāvestu, ka konflikts ir atrisināts).³⁵

Tomēr personīgi piedzīvotā vardarbība Johanna III pretenzijas pret Vācu ordeni tikai aktualizēja. Šajā karjeras posmā galvenais to realizācijas ceļš bija atbalsta meklējumi pāvesta kūrījā, kur viņš iesniedza sūdzības par ordeņa varmācību pret viņa personu un citiem garīdzniekiem un viņu īpašumiem, kā arī pret jaunkristītajiem un rīdziniekiem.³⁶

Avotu trūkums neļauj precīzi iezīmēt 13. gadsimta otrās puses Rīgas arhibīskapu mērķus, tomēr var ieskicēt vispārējas tendences: šajā laikā arhibīskapi pretojās ordeņa augošajiem centieniem palielināt savu ietekmi arhibīskapijā un it īpaši ordeņa mēģinājumiem atņemt viņiem kundzību pār Rīgu. Nevar noraidīt iespēju, ka, reaģējot uz Vācu ordeņa spiedienu vai arī neatkarīgi no ordeņa rīcības vēloties izvērst savu politisko ietekmi, 13. gadsimta arhibīskapi saglabāja mērķi apliecināt savu dokumentos fiksēto kundzību pār Livonijas brāļiem, tomēr par to nevar izdarīt pārliecināšus secinājumus. Savu mērķu īstenošanai arhibīskapi izmantoja ārējo laicīgo spēku atbalstu un uzsāka pāvesta palīdzības meklējumus. Tas tomēr nenodrošināja pietiekamu pretestību Vācu ordeņa militārajam pārspēkam – tieši fiziskais pārspēks šajā periodā noteica savstarpējā konflikta iznākumu.

14. GADSIMTS – RĪGAS ARHIBĪSKAPU MAKSIMĀLO AMBĪCIJU LAIKS

Johannesa III aizsāko tradīciju – sūdzēties par ordeni pāvestam – turpināja viņa amata pēcteči, saskatot Romas katoļu baznīcas galvas sankcijas pret Vācu ordeni kā cerīgāko viņiem pieejamo instrumentu savas varas pār to īstenošanai. Pateicoties šim apstāklim, sākot ar 14. gadsimtu, Livonijas zemes kungu nesaskaņas kļūst arvien labāk dokumentētas, kas ļauj izdarīt detalizētākus secinājumus par abu konfliktējošo pušu mērķiem.

Arhibīskaps Izarns (*Isarno / Isarnus / Isranus Takkon / Tacconi / de Fontiano / Morlane*, 1300–1302) sava īsā episkopāta laikā ieturēja distancētu attieksmi pret norisēm Livonijā un neizrādīja politiskas pretenzijas pret Vācu ordeni. Par to liecina ordeņa atzinīgie izteikumi par viņu, minot Izarnu kā pretstatu viņa amata pēctecim – un pamatoti.³⁷

Fridrihs (*Federicus / Fredericus / Friedrich von Pernstein*, 1304–1341) izvērta pāvesta kūrījā intensīvu diplomātisko cīņu pret Vācu ordeni. Uz to viņu pamudināja divi notikumi. Tiešais iegansts bija stratēģiski svarīgi novietotā Daugavgrīvas klostera nonākšana ordeņa īpašumā, kas ļāva tam izolēt Rīgu no ār pasaules. Uzsākt intensīvu kampaņu pret Vācu ordeni Fridrihu iedvesmoja arī Templiešu ordeņa tiesāšana un likvidācija. Kā tiek uzskatīts vēstures literatūrā, tas ļāva arhibīskapam cerēt, ka līdzīgu likteni varētu sarūpēt arī Vācu ordenim.³⁸ Par to liecina viņa sūdzības pāvestam – tajās ordenis mērķtiecīgi atainots kā varmācīgs baznīcas ienaidnieks, kurš tiecas iznīdēt Livonijā Romas katoļu ticību.³⁹

Kā apgalvo Bernharts Jēnigs, Fridrihs bija izvirzījis maksimālu mērķi – nodrošināt reālu dominējošu politisko stāvokli Livonijā.⁴⁰ Arhibīskapa skatījumā paliekošākais un drošākais ceļš uz šo mērķi bija ordeņa pilnīga izslēgšana no Livonijas varas sistēmas vai pat tā iznīcināšana. Redzot, ka ar diplomātiskiem līdzekļiem mērķi tomēr neizdosies sasniegt – Vācu ordenim bija plašāka varas bāze un daudz vājāks pretinieks nekā Templiešu ordenim, un pāvestam nebija motivācijas likvidēt ordeni, kurš sargāja Rietumu kristīgās pasaules austrumu robežas⁴¹ –, Fridrihs pieprasīja atzīt viņu par Vācu ordeņa lēņa kungu.⁴² Tādējādi viņš izvirzīja pret ordeni tiesiskās niansēs atšķirīgas, augstākas pretenzijas nekā viņa priekšgājēji. Iespējams, Fridrihu uz šo soli pamudināja sašutums par to, ka 1330. gadā Vācu ordenis

ar kara uzvarētāja tiesībām bija pārņēmis kundzību pār Rīgu, kā arī centieni atgūt pilsētu.⁴³

Tomēr visi šie centieni atdūrās pret Vācu ordeņa nepiekāpīgo atteikšanos atzīt savu pakļautību arhibīskapam, kā arī pret ordeņa izvērsto diplomātiju un amatpersonu apdāvināšanu pāvesta kūrījā un tā sekmīgo propagandu un militāro spiedienu Livonijā, kā rezultātā daļa domkapitula un arhibīskapa vasaļu nostājās ordeņa pusē. Rezultātā Fridriham neizdevās gūt reālus panākumus ceļā uz savu mērķi.

Divi nākamie Fridriha amata pēcteči turpināja sparīgi virzīties uz mērķi apliecināt savu laicīgo varu pār ordeni priekšgājēja izvirzītās kategorijās.

Engelberts (*Engelbert von Dolen / Doehlen / Engelbertus a Dalen*, 1341–1347), vēl būdams Tērbatas bīskaps (1324–1341), pieprasīja no Vācu ordeņa vasaļa zvērestu (*manualis obedientia*).⁴⁴ Visu savu episkopātu viņš – bez paliekošiem panākumiem – veltīja sūdzību virzīšanai pret ordeni pāvesta kūrījā,⁴⁵ cerot ar šādā veidā iegūtu baznīcas galvas atbalstu pretoties ordeņa spiedienam un realizēt savu varu pār to. Minhenē 1343. gadā izdots notariāls dokuments, ar kuru Rīgas rātes pārstāvji apliecināja pilsētas pakļautību arhibīskapam baznīcas jautājumos, kā arī arhibīskapa tiesības apstiprināt rātes ievēlētu pilsētas fogtu un izvietot uz pilsētā kaltām monētām savu attēlu,⁴⁶ ļauj pieņemt, ka Engelberts centās atgūt arī kundzību pār Rīgu.

Arhibīskaps Fromholds (*Bromhold / Vromoldi von Fünffhausen / Viffhusen / Vyffhusen*, 1348–1369) savas laicīgās varas pār Vācu ordeni apliecināšanu un kundzības pār Rīgas pilsētu atgūšanu izvirzīja kā principiālus mērķus un tiecās uz tiem apņēmīgi un neatlaidīgi.⁴⁷ Tos viņš centās sasniegt ar pāvesta palīdzību. Kūrījā iesniegtās pretenzijās viņš uzstāja, ka Vācu ordenis savas zemes Livonijā ir saņēmis kā lēni no Rīgas un pārējiem attiecīgajiem bīskapiem un tādējādi ir to vasalis un pakļauts to jurisdikcijai. Tāpēc viņš pieprasīja no ordeņa vasaļa zvērestu.⁴⁸ Kā papildus argumentu arhibīskaps sagādāja Sv. Romas imperatora dokumentu, ar kuru tika apstiprinātas un paplašinātas viņa amata priekštecim piešķirtās laicīgās varas robežas (laicīgā kundzība pār Livoniju, tai skaitā Rīgu, kā Sv. Romas impērijas vasalim).⁴⁹

Fromholds vienlīdz principiāli iestājās par abiem saviem mērķiem. No savām pretenzijām uz Vācu ordeņa lēņa kunga statusu viņš nebija gatavs atteikties pat apmaiņā pret kundzību pār Rīgas pilsētu. To viņam piedāvāja izlīgums, kas ar virsmestra starpniecību tika no-

slēgts 1366. gadā,⁵⁰ lai atbrīvotos no Prūsijas brāļiem neērtās Livonijas konflikta starptautiskās rezonanses. Šis izlīgums nesaņēma pāvesta apstiprinājumu. Hronista Hermaņa no Vartberges apgalvojums, ka “tas, ka šī vienošanās netika ievērota, ir nevis Livonijas brāļu, bet gan arhibīskapa un Rīgas kapitula vaina, kuri, gūstot Romas kūrījas atbalstu, to neņēma vērā”,⁵¹ ļauj pieņemt, ka arhibīskaps un kapituls lūdza pāvestam šo vienošanos neapstiprināt kā viņiem uzspiestu. Tomēr, tā kā pāvestam un Sv. Romas imperatoram nebija reālas iespējas un varbūt arī motivācijas ietekmēt norises Livonijā, Fromholdam vairs neizdevās nonākt tik tuvu vismaz viena sava mērķa realizācijai kā minētās, jāpieņem, viņa paša noraidītās vienošanās ceļā.

14. gadsimta pirmie trīs ceturkšņi raksturojami kā Rīgas arhibīskapu maksimālo ambīciju laiks. Šajā periodā viņi apņēmīgi tiecas īstenot bīskapa Alberta mantojumu un praksē realizēt viņiem pienākošos laicīgo varu pār Vācu ordeni, paceļot pretenzijas pret ordeni augstākā tiesiskā līmenī. Arhibīskapi centās arī atgūt zaudēto kundzību pār Rīgas pilsētu. Šajos centienos viņi gandrīz pilnībā paļāvās uz pāvesta atbalstu, tomēr nodrošinoties arī ar Sv. Romas imperatora labvēlību. Taču tas lika vilties, jo ne Romas katoļu baznīcas galvai, ne Sv. Romas imperatoram nebija līdzekļu piespiest ordeni pildīt rīkojumus.

14. GADSIMTA PĒDĒJAIS CETURKSNIS – RĪGAS ARHIBĪSKAPA VARAS AMBĪCIJU ATSLĀBUMS

Ar Fromholdu Rīgas arhibīskapu “maksimālo” varas mērķu laiks bija pagājis. Viņa amata pēcteču pretenzijas uz augstākās laicīgās varas statusu Livonijā pakāpeniski atslāba.

Zigfrīds (*Siegfried / Siffrido / Siffridus Bloemberch / Blomberch / Blomberg / Blomemberch*, 1370–1374) turpināja virzīt sūdzības par Vācu ordeņa varmācību pret garīdzniecību un tās īpašumiem Livonijā, ko viņš bija aizsācis darīt jau kā domkungs kopā ar savu priekšgājēju.⁵²

Tomēr Zigfrīds atturējās no principiālu varas pretenziju izvirzīšanas pret Vācu ordeni. Tas ļauj izdarīt pieņemumu, ka priekšgājēju ilglaicīgie un nesekmīgie pūliņi bija parādījuši, ka nav iespējams panākt, lai ordenis formāli atzīst arhibīskapa laicīgo kundzību, vismaz ne pārskatāmā nākotnē. Turklāt ordeņa varas pozīcijas Livonijā šajā laikā pastāvīgi uzlabojās – 1346. gadā tas bija ieguvis savā īpašumā

agrāk Dānijas karalim piederējušās zemes Igaunijā un 1385. gadā ar dāvanām pāvestam panāca virsmestra brāļadēla iecelšanu Sāmsalas–Vikas bīskapa amatā, kas radīja precedentu ordeņa centieniem nodrošināt savu ietekmi arī citos Livonijas valdījumos. Tas lika arhibīskapam pārskatīt un piezemēt savu priekšteču mērķus. Nevar noraidīt arī personības lomu – iespējams, Zigfrīds bija mazāk ambiciozs un reālāk domājošs nekā viņa priekšgājējs.

Tā Zigfrīds necentās nekavējoties un par katru cenu īstenot savu priekšteču mērķus, bet pievērsās aktuālākam mērķim – nosargāt savas esošās varas pozīcijas. Augot vasaļu politiskajai ietekmei un arhibīskapam viņoties cerībās uzlabot savu varas stāvokli attiecībā pret Vācu ordeni ar pāvesta palīdzību, viņš koncentrējās uz savas praktiskās varas bāzes stiprināšanu Livonijā, tiecoties nodrošināt sev un domkapitulam Livonijas vasaļu politisko un militāro atbalstu.

Šajā nolūkā viņš veica Rīgas domkapitula regulas maiņu, ko 1373. gadā apstiprināja pāvests. Līdzšinējās premonstriešu regulas (kas paredzēja dzīvi kopienā) un baltā tērpa (kas bija līdzīgs tam, ko valkāja Vācu ordeņa brāļi) vietā domkapituls pieņēma Augustīniešu ordeņa regulu un melno tērpu.⁵³ Šī regula deva domkungiem lielāku neatkarību (neuzliekot viņiem pienākumu dzīvot mūku kopienā) un materiālo labklājību (nodrošinot personisku ienākumu bāzi). Ar to bija iecerēts padarīt domkungu amatus pievilcīgākus Livonijas sabiedrības augstākajām aprindām, lai tādējādi stiprinātu arhibīskapa un domkapitula politiskās varas atbalstu Livonijā.⁵⁴

Bijušais domkungs Johannes IV (*Johannes IV von Sinten / von Zinten*, 1374–1393) sākumā atturējās no konfrontācijas ar Vācu ordeni, līdz saskārās ar agresīvu tā spiedienu. Tas izmantoja arhibīskapa nesaskaņas ar viņa vasaļiem par tiesībām rīkoties ar lēņiem⁵⁵ – atbalstot vasaļu saimnieciskās intereses, ordenis ieguva to simpātijas, tādējādi vērsdams pret arhibīskapu viņa paša varas atbalsta bāzi. Lai aizstāvētu savas varas pozīcijas, Johannes IV vērsās pie cita tuvākā sabiedrotā – lietuviešiem; savukārt Vācu ordenis to izmantoja, lai noskaņotu ārējo robežu aizsardzībā ieinteresēto politiski aktīvo Livonijas sabiedrību – vasaļus un pilsētas – pret arhibīskapu izteikti naidīgi.⁵⁶ Zaudējis savas laicīgās varas atbalsta bāzi Livonijā, Johannes IV kopā ar daļu domkapitula devās trimdā un izvērta pret ordeni diplomātisko kampaņu Rietumeiropas galmos, gūstot morālu un rakstisku atbalstu no Sv. Romas imperatora,⁵⁷ Polijas karaļa un citiem spēkiem.⁵⁸ Viņš turpināja šos centienus arī pēc tam, kad Vācu

ordenim izdevās panākt viņa atcelšanu no amata un iecelšanu par Aleksandrijas patriarhu,⁵⁹ bet viņa trimdā mītošie domkungi – arī pēc Johanna IV nāves.

Avoti un arhibīskapa rīcība mudina izdarīt pieņēmumu, ka viņš kopā ar trimdā dzīvojošajiem domkungiem tiecās vairot Vācu ordeņa nelabvēļu loku, lai sagatavotu iespējas sava zaudētā varas stāvokļa atgūšanai, kā arī lai vienkārši atriebtos.

Vācu ordeņa virsmestra brāļadēla Johanna no Vallenrodes (*Johannes von Wallenrode / von Wallenrodt*) iecelšana Rīgas arhibīskapa amatā un domkapitula inkorporācija ordenī, ko pēdējais panāca 1393. gadā ar lielu naudas dāvinājumu pāvestam,⁶⁰ ordeņa un arhibīskapa hierarhiskās attiecības mainīja pretējā virzienā. Arhibīskaps vairs nevarēja pat teorētiski pretendēt uz laicīgo un pat ne uz baznīcas varu pār Livonijas brāļiem, gluži pretēji – viņš un domkapituls tagad paši bija pakļauti virsmestram.

Johannes V (1393–1418) neizvirzīja ar Rīgas arhibīskapa amatu saistītus mērķus. Lai gan viņam ar Livonijas mestru neveidojās saskanīgas attiecības,⁶¹ viņš palika lojāls Vācu ordenim un pildīja tā politiskos mērķus. Johannes V tiecās baudīt politiski neatkarīga un materiāli nodrošināta zemes kunga statusu.⁶² Sapratis, ka Rīgas arhibīskapa amats neļaus viņam šīs personiskās ambīcijas īstenot, viņš tās ar šo amatu nesaistīja, bet pievērsās karjeras veidošanai ārpus Livonijas, atstājot savu diecēzi ordeņa rokās.⁶³

14. gadsimta pēdējā ceturksnī Rīgas arhibīskapi Vācu ordeņa intensīva spiediena rezultātā nonāca aizsardzības pozīcijās. Viņi vairs necentās apliecināt savu varu pār ordeni, bet tikai nosargāt esošās varas pozīcijas. Šim mērķim viņi tiecās izmantot ārējo laicīgo spēku un savu vasaļu atbalstu. Tomēr šis atbalsts nebija pietiekami efektīvs un stabils, lai pretotos ordeņa augošajai varai un tā sekmīgajai propagandai Livonijā un diplomātijai pāvesta kūrījā.

15. GADSIMTA PIRMĀ PUSE – RĪGAS ARHIBĪSKAPA CEĻŠ UZ NEATKARĪBAS ATGŪŠANU

Domkapitula inkorporācija Vācu ordenī bija lūzuma punkts Rīgas arhibīskapa varas mērķu attīstībā. Johanna IV amata pēcteči bija spiesti samierināties ar daudz pieticīgākiem mērķiem nekā viņa priekšgājēji. Viņu dienas kārtībā izvirzījās sava amata un domkapitula neatkarības atjaunošana.

Pāvestam Rīgas arhibīskapa amatā ieceļot no Vācu ordeņa neatkarīgu personu – līdzšinējo Kūras (*Chur*, mūsdienu Šveicē) bīskapu Johannesu Ambundi (*Johannes Ambundi / Ambundii / Abundi / Ambundij / Habundi / Habendi / Habindi / Almanni / de Swan / von Schwan*, 1418–1424), sākās apņēmīga virzība uz šo mērķi. Pēc slepenas savu interešu lobēšanas kūrījā 1423. gada janvārī domkungi iesniedza pāvestam Martinam V (*Martinus V*, 1417–1431) oficiālu lūgumu atcelt Bonifācija IX izdotos rīkojumus par Rīgas domkapitula inkorporāciju ordenī,⁶⁴ ko viņš daļēji izpildīja, sākumā tos “iesaldējot”, bet vēlāk anulējot ar norunu, ka esošie domkungi paliks Vācu ordeņa brāļi, bet turpmāk ievēlētie drikstēs pieņemt augustīniešu regulu.⁶⁵ Līdztekus pāvesta palīdzības meklējumiem Johannes VI centās stiprināt arī savu atbalsta bāzi Livonijas politiski aktīvajā sabiedrībā, dodot ilgtermiņa ieguldījumu amata mērķu īstenošanā. Viņš sasauca vairākas zemes kungu un kārtu sanāksmes, kas tieši šajā laikā institucionalizējās un no šī brīža tiek dēvētas par landtāgiem.⁶⁶

Konsekventi piekopjot neatkarīgu politiku un ignorējot vēl spēkā esošo domkapitula inkorporāciju ordenī (Vācu ordenī viņš neiestājās un arī neļāva ordenim veikt domkapitula vizitāciju), Johannes VI tomēr uz sava amata un domkapitula neatkarības atjaunošanu virzījās apdomīgi. Viņš Vācu ordeni lieki neizaicināja un izturējās pret to draudzīgi. Ordeņa varas stāvokļa lejupslīde mudināja to arī no savas puses saglabāt savaldību.⁶⁷ Tā Johannes VI episkopāts apliecināja, ka, abām pusēm nedaudz piekāpjoties, bija iespējama mierīga līdzāspastāvēšana, un to attiecībās liela nozīme bija abpusējai pieklājībai un savaldībai, lai gan līdz kompromisa kā reālākā attiecību pamata formālai atzīšanai vēl bija jāpaiet zināmam laikam.

Heninga (*Henning Scharpenberg / Henningus Scarpfenbergius*, 1424–1448) nonākšana arhibīskapa amatā apliecina domkapitula nesamierināšanos ar savu inkorporāciju ordenī, ko domkungi neuzskatīja par normālu stāvokli. Šajā gadījumā domkungi pat ķērās pie viltības – turot slepenībā ziņas par Johannesu VI nāvi, lai nedotu Vācu ordenim iespēju laicīgi pieteikt pāvesta kūrījā savu kandidātu, viņi ievēlēja šajā amatā savu prāvestu Heningu un panāca no pāvesta viņa apstiprināšanu, nostādot ordeni fakta priekšā.⁶⁸ Henings, kurš jau sava priekšgājēja laikā bija aktīvi piedalījies domkapitula neatkarības atjaunošanā, turpināja virzīties uz jau nospraustajiem mērķiem – pilnīgas sava amata un domkapitula neatkarības, kā arī kundzības pār Rīgu atgūšanu.⁶⁹ Balstoties uz jau gūtajiem sasniegumiem un eso-

šajām iestrādēm kūrījā, 1425. gadā viņš panāca no pāvesta apstiprinājumu savai baznīcas un laicīgajai kundzībai pār Rīgas pilsētu.⁷⁰ 1426. gada novembrī pāvests izdeva rīkojumu, ar kuru Rīgas domkapitulam tika atgriezta augustīniešu regula un tērps, kuru drīkstēja pieņemt jau esošie, nevis tikai turpmāk ievēlētie domkungi.⁷¹ Tādējādi domkapituls bija pilnībā atguvis statusu, kāds tam bija pirms ordeņa nopirktajiem Bonifācija IX rīkojumiem. Teorētiski Henings savus mērķus bija sasniedzis.

Tomēr arī Henings, līdzīgi kā viņa priekšgājējs, uz savu mērķu praktisko īstenošanu virzījās apdomīgi. Pamatoti baidīdamies no ordeņa vardarbības,⁷² viņš nesteidzās minētos pāvesta rīkojumus publicēt. Par pāvesta apstiprinājumu arhibīskapa kundzībai pār Rīgu ordenis uzzināja tikai 1430. gadā, kad domkungi veda attiecīgo bullu uz Livoniju.⁷³ Savas dzīves laikā Heningam neizdevās iegūt faktisku kundzību pār Rīgu.⁷⁴

Domkapitula faktiskas neatkarības atjaunošana bija sāpīgs un garš ceļš, pa kuru tomēr arhibīskaps un domkungi neatlaidīgi virzījās. Pāvesta bullu par pilnīgu savas neatkarības atjaunošanu viņi publiskoja un augustīniešu tērpu uzvilka tikai 1428. gadā – sašutumā par kādu Livonijas brāļu neapdomīgi paveiktu varasdarbu vai arī izmantojot tā radīto potenciālo ordenim nelabvēlīgo publicitāti.⁷⁵ Ilgu un mokošu sarunu ceļā, ordeņa fiziskā draudu ēnā⁷⁶ domkapituls bija spiests piekāpties, tomēr darīja to tikai daļēji, uzstājot, ka labāk mirst nekā atkal nonākt pilnīgā Vācu ordeņa pakļautībā.⁷⁷ Panāktā vienošanās uzlika turpmāk amatā ievēlētajiem domkungiņiem pienākumu iestāties Vācu ordenī, taču paredzot brīvu domkapitula ievēlēšanu un nepakļaujot to ordeņa vizitācijai.⁷⁸

Arhibīskaps un domkapituls nepārstāja virzīties uz savu mērķi. Viņu pārstāvji kūrījā centās pārliecināt pāvestu šo vienošanos neapstiprināt kā viņiem uzspiestu.⁷⁹ Kad pāvests Eižens IV (*Eugenius IV*, 1431–1447) tomēr 1432. gada februārī to apstiprināja,⁸⁰ arhibīskaps un domkapituls vilcinājās šo vienošanos pildīt,⁸¹ tostarp iesniedzot apelāciju pret to Romas katoļu baznīcas koncilam, kurš 1431. gadā bija sapulcējies Bāzelē un pasludinājis savu virsvaru pār pāvestu. Koncils kā plaša garīdznieku sanāksme bija grūtāk uzpērkams nekā pāvests. Vācu ordenis, baidoties aizvainot pāvestu un neuztverot koncilu kā īstu baznīcas galvu, Bāzelē darbojās fragmentāri un nedroši.⁸² Turpretī tā galvenais ienaidnieks Polijas karalis koncilā aktīvi izvērta propagandu pret ordeni, radot tam nelabvēlīgu noskaņojumu.⁸³

Rezultātā koncils tiecās veicināt risinājumu,⁸⁴ kas būtu labvēlīgs arhibīskapam un domkapitulam, kuri, sūdzoties par Vācu ordeņa vardarbību, bija lūguši atcelt viņiem uzspiesto izlīgumu.⁸⁵

Arhibīskapa mērķu īstenošanai vēl labvēlīgākus apstākļus radīja smagā sakāve, ko Vācu ordeņa Livonijas atzars piedzīvoja 1435. gada septembrī kaujā pret Polijas-Lietuvas karaspēku, un tai sekojošie lietuviešu iebrukuma draudi. Tas mudināja Livonijas brāļus pašiem tīkties uz izlīgumu, lai gūtu pārējo spēku militāro atbalstu.⁸⁶

Rezultātā 1435. gada decembrī zemes kungu un kārtu sanāksmē tika panākta Livonijas politisko spēku vienošanās. Saskaņā ar to Vācu ordenis akceptēja, ka Rīgas domkapituls uz mūžīgiem laikiem saglabās augustīniešu regulu.⁸⁷

Šī vienošanās bija atskaites punkts gan arhibīskapa, gan Vācu ordeņa varas mērķu īstenošanā. Pirmkārt, tā apliecināja, ka zemes kungiem arvien vairāk jārēķinās ar pārējo politisko spēku – pilsētu un it īpaši vasaļu – interesēm. Otrkārt, visas politiski aktīvās sabiedrības sanāksme tika formāli atzīta kā zemes kungu konfliktu risināšanas formāts. Saskaņā ar šo vienošanos turpmāk reizi gadā bija jāriko visu zemes kungu un kārtu apspriedes un visas nesaskaņas jārisina Livonijas teritorijā.⁸⁸ Treškārt, vienošanās apliecināja kompromisu kā visreālāko un paliekošāko Livonijas zemes kungu attiecību modeli.

Ar šo vienošanos praktiski noslēdzās Rīgas arhibīskapu politisko mērķu attīstība. Pēc Livonijas brāļu pieprasījuma atsevišķā dokumentā arhibīskaps un domkapituls uz visiem laikiem atteicās no prasības pēc laicīgās kundzības pār ordeni.⁸⁹ Tas apliecina šī jautājuma nozīmi Livonijas brāļu skatījumā un viņu bažas, ka labvēlīgā situācijā arhibīskaps varētu izvirzīt pretenzijas uz laicīgo kundzību pār viņiem. Iespējams, tas norāda, ka 15. gadsimta pirmās puses arhibīskapi nebija pilnībā atmetuši mērķi īstenot varu pār Livonijas brāļiem, bet tikai atlikuši to uz tālāku nākotni.

15. gadsimta pirmā puse Rīgas arhibīskapu politikā iezīmējas ar neatlaidīgu, izsvērtu un sekmīgu virzību uz mērķi atgūt sava amata un domkapitula neatkarību no Vācu ordeņa, izmantojot pāvesta un baznīcas koncila, kā arī vasaļu atbalstu. Šī mērķa sasniegšanai piemērotus apstākļus nodrošināja Vācu ordenim nelabvēlīgās izmaiņas plašākā politiskajā telpā, kas izraisīja ordeņa varas lejupslīdi, kā arī pārmaiņas Romas katoļu baznīcas vadībā, pāvesta krēslam nonākot mazāk pērkamas personas rokās un koncilam galu galā izvirzoties

par augstāku baznīcas instanci. Tomēr arhibīskapa mērķis atgūt reālo kundzību pār Rīgas pilsētu palika nerealizēts, ordenim – kurš joprojām bija militāri spēcīgākais Livonijas zemes kungs – atsakoties šajā jautājumā piekāpties.

15. GADSIMTA OTRĀ PUŠĒ – CĪŅA PAR RĪGU

Neievērojot 1435. gadā noslēgto vienošanos, dodot dāvanas pāvestam, 1448. gadā Vācu ordenis panāca sava kandidāta – virsmestra kapelāna iecelšanu Rīgas arhibīskapa amatā.

Silvestrs (*Silvester / Silvester / Sylvester Stodewescher*, 1448–1479) nonāca līdzīgā situācijā kā Johanness V no Vallenrodes. Tomēr Silvestram bija daudz šaurāka rīcības telpa. Jau pirms stāšanās amatā viņš kļuva par savstarpēji nesavienojamu mērķu īstenošanas instrumentu jeb, kā viņa situāciju raksturo Hartmuts Bokmans (*Hartmut Boockmann*), nokļuva mīnu laukā starp Vācu ordeni, domkapitulu (atšķirībā no priekšgājējiem Silvestrs un viņa domkapituls nebija vairs sabiedrotie, bet pretinieki), vasaļiem un Rīgas pilsētu.⁹⁰ Rīgas domkapituls un arhibīskapijas vasaļi⁹¹ bija gatavi pieņemt ordeņa ieliktēni, tikai saņemot garantijas, ka viņu varas pozīcijas nepasliktināsies. Līdzīgi kā 1393. gadā, kad par Rīgas arhibīskapu kļuva Vācu ordeņa brālis, vasaļi bažījās, ka ordenis (kurš bija mazāk atkarīgs no vasaļu atbalsta nekā prelāti) varētu ierobežot viņu tiesības. Salīdzinājumā ar situāciju 1393. gadā, kad vasaļi bija rīkojuši bruņotu sacelšanos, viņu ietekme bija palielinājusies, bet Vācu ordeņa varas pozīcijas – pavājinājušās, tāpēc tam bija ar vasaļiem jārēķinās. Pēc domkapitula un vasaļu pieprasījuma virsmestrs un Silvestrs rakstiski apliecināja, ka tiks ievērota 1435. gadā noslēgtā vienošanās, domkapituls netiks spiests pārņemt Vācu ordeņa regulu un tiks respektētas visas arhibīskapa vasaļu tiesības.⁹² Savukārt virsmestrs lika Silvestram dot rakstisku solījumu, ka viņš pats nekad neizstāsies no Vācu ordeņa, vienmēr rīkosies tā interesēs un centīsies panākt domkapitula atgriešanos tā pakļautībā un regulā.⁹³

Sākumā Silvestrs kalpoja kā uzticams instruments ordeņa mērķu realizācijai, par savu augstāko mērķi deklarējot savas karjeras veidotāja – Vācu ordeņa – interešu veicināšanu.⁹⁴ 1451. gadā, piedraudot domkungiem atņemt viņu rīcībā nodotos īpašumus, arhibīskaps piespieda viņus noslēgt jaunu vienošanos ar ordeni, ko 1452. gada martā apstiprināja pāvests. Tā kā ordenim bija jārēķinās ar Livonijas

sabiedrības interesēm, vienošanās bija kompromiss. Tas paredzēja, ka domkapitula prāvestu un dekānu kā savus “slepenos draugus un padomniekus” (*heimliche frunde und rathgeber*) izvēlēties Livonijas mestrs. Pārējie esošie domkungi drīkstēja saglabāt augustīniešu tērpu; tomēr turpmāk amatā ievēlētajiem domkungiem visiem jābūt Vācu ordeņa brāļiem, lai gan arhibīskaps un prāvests drīkstēja domkungus atbrīvot no Vācu ordeņa regulas ievērošanas. Domkapituls saglabāja tiesības ievēlēt jaunus domkungus un palika pakļauts arhibīskapa, nevis ordeņa jurisdikcijai un vizitācijai. Tas saglabāja arī tiesības ievēlēt arhibīskapu, tomēr soloties veicināt ordeņa intereses.⁹⁵ Šāds domkapitula statuss kā reālistisks, abu pušu galvenās intereses apmierinošs kompromiss saglabājās visā turpmākajā Livonijas valdījumu neatkarības laikā.

1452. gada novembrī Livonijas mestram un arhibīskapam slēdzot t.s. Kirhholmas jeb Salaspils vienošanos par kopīgu kundzību pār Rīgu, arhibīskaps bez jebkādas piepūles, lai gan tikai formāli un daļēji, sasniedza otru savu priekšteču mērķi. Mestrs pats viņam piedāvāja dalīt kundzību pār Rīgu, kā tiek uzskatīts vēstures literatūrā, cenšoties novērst pilsētas pievienošanos ordenim naidīgajai Prūsijas pilsētu savienībai vai līdzīgas savienības izveidi Livonijā.⁹⁶

Tomēr turpmākajā karjerā arhibīskaps Silvestrs izvirzīja mērķi kļūt par faktisko un vienīgo Rīgas kungu. Viņa rīcībā vērojama amata tradīciju,⁹⁷ kā arī viņa salīdzinoši vienkāršās birģeriskās izcelsmes un straujās karjeras ietekmētās personības iespāids.⁹⁸ Arhibīskapa Silvestra rīcība atklāj zināmas personiskas varas ambīcijas,⁹⁹ bet neļauj saskatīt konsekventu tālejošu, ar amatu saistītu mērķi.

Minētā mērķa sasniegšanai viņš izmantoja visu pieejamo sabiedroto praktisko palīdzību, vienlaikus ar pāvesta palīdzību cenšoties iegūt nedalītu kundzību pār Rīgu.¹⁰⁰ Sākumā Silvestrs sadarbojās ar rīdziniekiem, kuri nebija apmierināti ar dubultu kundzību, un pasludināja sevi par vienīgo viņu kungu. Arhibīskapa piekāpšanās Vācu ordeņa varas demonstrējumu priekšā un dubultās kundzības pār Rīgu atjaunošana atņēma viņam rīdzinieku simpātijas.¹⁰¹ Tad viņš meklēja savu vasaļu atbalstu, 1457. gadā paplašinot viņu mantošanas tiesības.¹⁰² Tomēr ārēja spēka – zviedru – palīdzības meklēšana noskaņoja pret arhibīskapu arī viņa vasaļus.¹⁰³ Neguvis pietiekamu ārēju atbalstu un zaudējis savus vietējos sabiedrotos, Silvestrs cieta militāru sakāvi Vācu ordeņa pārspēka priekšā un dzīves nogali pavadīja ordeņa gūstā.¹⁰⁴

Bijušais Trojas (*Troja*, Itālijā) bīskaps Stefans Grūbe (*Stephan / Stephanus Grube / Gruben*, 1480–1483), kuru Rīgas arhibīskapa amatā iecēla pāvests, noraidot Vācu ordeņa piedāvāto kandidātu, tika ierauts Rīgas pilsētas karā ar ordeni (1481–1491). Nostājoties pilsētnieku pusē un viņu iedvesmots, arhibīskaps tiecās uz nedalītu kundzību pār Rīgu, ko pāvests arī viņam piešķīra,¹⁰⁵ lai gan faktiski apliecināt savu kundzību pār pilsētu arhibīskaps nepaspēja. Viņa episkopāta īsums neļauj spriest par viņa tālejošākiem mērķiem.

Arhibīskaps Mihaels Hildebrands (*Michael Hildebrand / Hiltebrant*, 1484–1509), bijušais Livonijas mestra sekretārs, kurš bija dzimis un audzis Rēvelē un bija pieradis uzlūkot vietējo politisko dzīvi no ordeņa pozīcijām, atšķirībā no viņa priekšgājējiem no ordeņa brāļu rindām Johanna V un Silvestra nepiedzīvoja iekšēju ordeņa interešu un personisko ambīciju sadursmi. Viņš no savas puses neizvirzīja ar amatu saistītus varas mērķus, bet pildīja ordeņa mērķus, nodrošinot tam ietekmi arhibīskapijā. Arhibīskaps arī neiebilda, kad Livonijas mestrs atjaunoja kopīgu kundzību pār Rīgu, paturot sev faktisko varu pār to.¹⁰⁶

Savu personīgo ambīciju pakļaušana Vācu ordeņa politikai bija arī apstākļu diktēta nepieciešamība – tobrīd Livonijai bīstamu ārējo draudu apstākļos gan arhibīskapam, gan pārējiem ordeņa brāļiem un Livonijas sabiedrībai kopumā robežu aizstāvēšana bija kopīga, vienojoša prioritāte, kas noteica nepieciešamību pēc savstarpējās saskaņas.

15. gadsimta otrās puses divus priekšpēdējos arhibīskapus konfliktā ar Vācu ordeni vadīja konkrēts mērķis – atgūt kundzību pār Rīgu, ko drīzāk diktēja personīga varaskāre nekā amata intereses. Prelāti tiecās šo mērķi sasniegt ar visiem pieejamajiem un priekšgājēju izmēģinātajiem līdzekļiem – pāvesta un laicīgu ārēju spēku, kā arī savu vasaļu un rīdzinieku atbalstu. Silvestram šie līdzekļi izrādījās nepietiekami un nenoturīgi, liekot viņam ciest neveiksmi Vācu ordeņa fiziskā pārspēka priekšā, bet viņa amata pēcteča reālos panākumus nav iespējams izvērtēt. Citus tālejošākus un augstākus varas mērķus šiem prelātiem nebija iespēju atklāti un nepārprotami izvirzīt, līdz ar to nav iespējams spriest, vai šī perioda arhibīskapi vēl tādus apsvēra.

Gadsimta nogalē aptuveni divus gadsimtus ilgā Rīgas arhibīskapu un Vācu ordeņa stīvēšanās par varu pakāpeniski apsīka līdz ar faktiski stiprākā spēka daļēju uzvaru un kompromisu, kas izrādījās reālistiskākais varas sadalījuma variants.

SECINĀJUMI

1. Manipulējamā varas sadale Livonijā ļāva zemes kungiem tiekies to pielāgot saviem politiskajiem mērķiem atkarībā no situācijas un attiecīgās personības.

Rīgas arhibīskapu varas mērķi attīstījās kā līdz 14. gadsimta pēdējam ceturksnim augšupejoša, bet pēc tam lejupslidoša likne. Rīgas bīskaps Alberts tiecās kļūt par Livonijas vadošo laicīgo un baznīcas kungu. Viņa amata pēctečiem 13. gadsimtā augstākais mērķis bija savas laicīgās un baznīcas kundzības apliecināšana pār reliģiski militāro ordeni.

13. gadsimta otrās puses Rīgas arhibīskapu varas ambīciju robežas nav iespējams precīzi noteikt. Var vienīgi izdarīt pieņēmumu, ka viņi izvirzīja pretenzijas uz kundzību pār Vācu ordeni. 14. gadsimta pirmajos trīs ceturkšņos arhibīskapi apņēmi tiecās apliecināt savu varu pār ordeni, paceļot šīs pretenzijas maksimāli augstā līmenī. Gadsimta pēdējā ceturksnī par arhibīskapu aktuālāko mērķi kļuva savu varas pozīciju nosargāšana. 15. gadsimta pirmajā pusē priekšplānā izvirzījās mērķis atgūt neatkarību no Vācu ordeņa. 15. gadsimta otrās puses arhibīskapi tiecās iegūt kundzību pār Rīgu, vadoties pēc personīgām, attiecīgās situācijas diktētām īstermiņa ambīcijām.

2. Arhibīskapa mērķu realizācijas iespējas pirmām kārtām ierobežoja Vācu ordeņa fiziskais pārspēks. Abu šo Livonijas zemes kungu politiskie mērķi bija diametrāli pretēji, un to varas pozīcijas attīstījās savstarpējā mijiedarbībā un apgrieztā proporcijā. Pieaugot ordeņa ietekmei, arhibīskaps nonāca aizsardzības pozīcijās un bija spiests piezemēt savus mērķus. Ordeņa varas pozīcijām pavājinoties, arhibīskaps sekmīgi spēja īstenot reālos tābrīža mērķus un uzlabot savas varas pozīcijas.

3. Rīgas arhibīskapa centienus ietekmēja vairāki Livonijas politikajā dzīvē iesaistīti un ieinteresēti spēki. Ar šo spēku palīdzību arhibīskaps tiecās īstenot savus varas mērķus:

1) Romas katoļu baznīcas galva – pāvests un 15. gadsimta trīsdesmitajos gados baznīcas koncils.

Romas katoļu baznīcas galva kā augstākā pakļautības instance baznīcas jautājumos gan arhibīskapam, gan Vācu ordenim darbojās kā vidutājs un tiesnesis to savstarpējo nesaskaņu risināšanā. Sākot ar

14. gadsimtu, pāvesta iejaukšanās vismaz daļēji pasargāja arhibīskapu no pakļaušanas Vācu ordenim ar atklātiem militāriem līdzekļiem. Ar labvēlīgiem Romas katoļu baznīcas galvas spriedumiem arhibīskaps spēja daļēji pretoties Vācu ordeņa spiedienam. Tomēr ne pāvestam, ne koncīlam nebija reālu varas instrumentu savu lēmumu īstenošanai Livonijā. Tāpēc Romas katoļu baznīcas galva nespēja palīdzēt arhibīskapam realizēt viņa maksimālo mērķi. Turklāt kūrījas labvēlība bija manipulējama ar finansiāliem un diplomātiskiem paņēmieniem, tādēļ 14. gadsimta beigās Vācu ordenim izdevās to izmantot savu mērķu īstenošanā.

Aptuveni no 15. gadsimta vidus Romas katoļu baznīcas galvas ietekme uz Livonijas zemes kungu attiecībām mazinājās; šajā laikā palielinājās Livonijas iekšējo spēku – pārsvarā vasaļu – un reģiona laicīgo varu iesaiste.

2) Arhibīskapijas vasaļi.

Vasaļi sniedza arhibīskapam militāro un politisko atbalstu, bet tikai tiem izdevīgā situācijā. Vasaļiem primārais bija viņu pašu materiālais, sociālais un politiskais stāvoklis, kā arī iekšējs miers Livonijas robežās, nevis viņu zemes kunga politiskie mērķi. Tā kā vasaļu pragmatiskās intereses vislabāk varēja realizēties pēc iespējas vājāka zemes kunga vadībā, viņi sava lēņa kunga mērķus atbalstīja daļēji – pret arhibīskapa centieniem apliecināt varu pār Vācu ordeni vasaļi izturējās rezervēti, bet arhibīskapa mērķi atbrīvojot domkapitulu no pakļautības ordenim atbalstīja.

3) Ārējās laicīgās varas:

a) Sv. Romas imperators deva leģitimitāti Rīgas bīskapa / arhibīskapa laicīgās varas mērķiem un reizēm arī diplomātisku – bet ne praktisku – palīdzību to īstenošanā;

b) reģiona laicīgās varas. Prelātu politiskie mērķi mijiedarbojās ar reģiona varu interesi palielināt savu ietekmi Livonijā. Tāpēc tās sniedza arhibīskapam diplomātisku un pat militāru atbalstu. Tomēr reģiona varu sniegtā palīdzība arhibīskapam bieži bija nepietiekama un tika sniegta vienīgi tad, kad tām tas bija izdevīgi. No otras puses, konflikti ar kaimiņiem vājināja Vācu ordeņa varas pozīcijas gan Prūsijā, gan Livonijā, liekot tam būt piekāpīgākam, tā netieši sekmējot Rīgas arhibīskapa intereses.

Šie spēki palīdzēja arhibīskapam realizēt viņa politiskos mērķus, bet tikai līdz zināmai robežai. Pirmkārt, to palīdzība bija nepastāvīga un, ja tiem tas bija izdevīgi, šie spēki mēdza nostāties Vācu ordeņa

pusē. Tāpēc neviens no šiem spēkiem nebija stabils un uzticams arhibīskapa sabiedrotais. Otrkārt, minētie spēki nebija ieinteresēti arhibīskapa maksimālo mērķu sasniegšanā. Treškārt, šo spēku intereses nereti savstarpēji sadūrās, un rezultātā tie nespēja nodrošināt pietiekamu militāru un diplomātisku pretsparu Vācu ordenim. Tā šie spēki kalpoja kā arhibīskapa un ordeņa attiecības līdzsvarojošs elements, palīdzot arhibīskapam atjaunot un saglabāt tā neatkarību, bet ne realizēt varu pār Vācu ordeni.

4. Iesaistīto spēku interešu mijiedarbība diktēja nepieciešamību pēc varas līdzsvara starp prelātiem un Vācu ordeni. Tāpēc arhibīskapa maksimālais mērķis – īstenot laicīgo kundzību pār Livonijas brāļiem – atzīstams par nereālu, līdzīgi kā Vācu ordeņa maksimālais mērķis pilnībā pakļaut Rīgas arhibīskapu un domkapitulu. 15. gadsimta vidū pusēm nācās atkāpties no saviem maksimālajiem mērķiem, vairāk gan piekāpjoties arhibīskapam kā militāri vājākajam no abiem spēkiem.

Ilgspējīgākais Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa attiecību modelis bija kompromiss, kas ļāva ordenim būt noteicošajam politiskajam spēkam Livonijā, bet atstāja arhibīskapam rīcības brīvību attiecībā uz reliģiskajiem jautājumiem un viņam tieši pakļauto zemju pārvaldi, kā arī saglabāja Rīgas domkapitula faktisko neatkarību.

5. Visā viduslaiku gaitā Rīgas arhibīskapi saglabāja mērķi nodrošināt kundzību pār Rīgas pilsētu. Šī mērķa realizācija iekļāvās kontekstā ar viņu stīvēšanos ar Vācu ordeni par varu Livonijā – arhibīskapu panākumi abu mērķu īstenošanā bija savstarpēji tieši proporcionāli.

6. Atbildot uz virsrakstā izvirzīto jautājumu, jāsecina, ka vismaz 14. gadsimta pirmajos trīs ceturkšņos un, iespējams, mazāk intensīvi jau 13. gadsimta otrajā pusē Rīgas arhibīskapi nebija pasīvi Vācu ordeņa varas ambīciju upuri, bet arī paši izvirzīja ar varu saistītus mērķus, pārkāpjot aizstāvības robežas un virzoties uz šiem mērķiem stūrgalvīgi, nerēķinādamies ar reālajām iespējām. Tādējādi šajā laika periodā arī viņi veicināja spriedzi attiecībās ar Vācu ordeni. Tomēr kopš 15. gadsimta pirmās puses, arhibīskapiem nonākot aizsardzības pozīcijās, historiogrāfijas veidotais priekšstats, ka viņi bija Vācu ordeņa varas centienu upuri, visumā reāli atspoguļo situāciju.

Vai Vācu ordeņa centienus virzīja varaskāre, un kura no abiem spēkiem mērķu realizācija labāk kalpoja Livonijas drošībai un labklājībai – tas ir atsevišķi diskutējams jautājums.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Viens no nedaudzajiem autoriem, kas raksturo Rīgas arhibīskapu pozīciju kopumā (lai gan arī izdarot vispārinājumu uz atsevišķu prelātu piemēra bāzes), – Indriķis Šterns uzskata, ka šie prelāti cīnījās par sava amata, tiesību un labklājības saglabāšanu (Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture 1180–1290: Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 567.–568. lpp.); par konkrētu arhibīskapu mērķiem īsumā ir izteikušies arī citi autori, kuru viedokļi tiks pieminēti, aplūkojot attiecīgo episkopātu.
- ² Friedrich Benninghoven (1992). Zur Rolle des Schwertbrüderordens und des Deutschen Ordens im politischen Gefüge Alt-Livlands. *Zeitschrift für Ostforschung*, 41, S. 161–185, hier S. 174; Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava, 19. lpp.; Manfred Hellmann (1954). *Das Lettenland im Mittelalter: Studien zur ostbalt. Frühzeit u. lett. Stammesgeschichte, insbes. Lettgallens*. Münster; Köln: Böhlau, S. 122 (Beitrage zur Geschichte Europas I); Manfred Hellmann (1993). Der Deutsche Orden und die Stadt Riga. In: Udo Arnold (Hrsg.). *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten Livland, Preußen und im Deutschen Reich*. Marburg: N. G. Elmer Verlag, S. 1–33, hier S. 5 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 44 = Veröffentlichungen der Internationalen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens 4); Matthias Thumser (2011). Das Baltikum im Mittelalter. Strukturen einer europäischen Geschichtsregion. *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*, 58, S. 17–30, hier S. 7.
- ³ *LUB*, I, Nr. 47.
- ⁴ *LUB*, I, Nr. 26, 40. Lidz reālai brīvībai no Brēmenes arhibīskapa un kapitula ietekmes tomēr vēl pagāja gandrīz pārdesmit gadu, jo pēdējie neatlaidīgi izvirzīja pretenzijas uz Livonijas diecēzi. Kā uzskata Frics Šoneboms, pāvests apzināti tiecās saglabāt šajā jautājumā zināmu neskaidrību, lai uzturētu savu dominējošo lomu Livonijā (Fritz Schonebohm (1910). Die Besetzung der livländischen Bistümer bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, 20, S. 295–365, hier S. 312–319).
- ⁵ *IH*, X, 17; *LUB*, I, Nr. 64, 67, 68.
- ⁶ Sīkāk par Livoniju kā Sv. Romas impērijas sastāvdaļu, kā arī par Sv. Romas imperatora un Livonijas zemes kungu saitēm kopumā sk.: Manfred Hellmann (1989). *Livland und das Reich: das Problem ihrer gegenseitigen Beziehungen*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission bei der C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, S. 2–35 (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Heft 6); Bernhart Jähnig (1998). Der Deutsche Orden und die Livländischen

- Bischofe in Spannungsfeld von Kaiser und Papst. *Nordost Archiv*, 7, S. 47–63; Valda Kļava (2014). Livonija Svētājā Romas impērijā: problēmu izpēte un attiecību piemērs no 16. gadsimta vidus. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 126.–155. lpp.; Dietmar Willoweit (2006). Livland, das Reich und das Rechtsdenken des Mittelalters. In: Andreas Fijal, Hans-Jörg Leuchte, Hans-Jochen Schiewer (Hrsg.). *Juristen werdent herren uf erden: Recht-Geschichte-Philologie Kolloquium zum 60. Geburtstag von Friedrich Ebel*. Göttingen: V & R Unipress, S. 179–188.
- ⁷ Manfrēds Helmans un Bernharts Jēnigs uzskata, ka bīskaps Alberts bija iecerējis Zobenbrāļu ordeni kā savas paplašinātās saimes daļu (Hellmann. *Der Deutsche Orden und die Stadt*, S. 5; Bernhart Jähning (2011). *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Berlin: LIT Verlag, S. 14). Zobenbrāļu prasības pēc zemes viņam bija nepatīkams pavērsiens. 1210. gadā pāvests apmierināja zobenbrāļu prasību un piešķīra tiem trešo daļu no iekarotās zemes (*LUB*, I, Nr. 16), ko vēlāk apstiprināja arī Sv. Romas imperators (*LUB*, I, Nr. 19, 25). Arbusovs uzskata, ka zobenbrāļi tiecās atbrīvoties no pakļautības bīskapam baznīcas jautājumos un bija iecerējuši iegūt laicīgo varu pār prelātiem un vēlējās apvienoties ar Vācu ordeni, lai iegūtu tā atbalstu šim mērķim (Leonid Arbusow (1908). *Grundriss der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands*. Riga: Verlag von Jonck und Poliewsky, S. 22, 36).
- ⁸ Saskaņā par pāvesta legāta Vilhelma no Modēnas 1226. gadā pasludināto spriedumu Rīgas pilsētniekiem, kuri piedalījās Livonijas iekarošanā, pienācās daļa no iekarotās zemes – visi iekarojumi bija jādala līdzīgās daļās starp attiecīgā karagājiena dalībniekiem (*LUB*, I, Nr. 83).
- ⁹ Historiogrāfijā dominē viedoklis, ka pāvests bija iecerējis Livoniju kā arī laicīgajā ziņā sev tieši pakļautu valdījumu, kuru pārvaldītu viņa legāts (Arbusow. *Grundriss*, S. 23; Benninghoven. *Zur Rolle des Schwertbrüderordens*, S. 174–175, Jähning. *Verfassung*, S. 28–29; Schonebohm. *Die Besetzung*, S. 307, 311, 313; Ernst Seraphim (1906). *Geschichte von Livland. I: Das livländische Mittelalter und die Zeit der Reformation (bis 1582)*. Gotha: Perthes, S. 34, 62, 68 (Deutsche Landesgeschichten, Bd. 7). Viedoklim par pāvesta centieniem izveidot Livonijā savu valsti oponenti Helmans (Hellmann. *Der Deutsche Orden und die Stadt*, S. 10).
- ¹⁰ Arbusow. *Grundriss*, S. 38.
- ¹¹ Seraphim. *Geschichte*, S. 34, 67.
- ¹² Jähning. *Verfassung*, S. 28.
- ¹³ *IH*, VI, 4.
- ¹⁴ *LUB*, I, Nr. 16.
- ¹⁵ *LUB*, III, Nr. 73b.
- ¹⁶ *LUB*, VI, Nr. 2717.
- ¹⁷ Baznīcas amatpersonu rakstītajos avotos Livonija ik pa laikam tiek dēvēta par Svētā Krēsla īpašumu (piemēram, *LUB*, I, Nr. 149, 577, 584). 1219. gadā arī pāvests apstiprināja Livonijas bīskapa un viņa diecēzes īpašumtiesības uz iekarotajām igauņu, sēļu un zemgaļu zemēm (*LUB*, I, Nr. 45).

- ¹⁸ LUB, I, Nr. 149.
- ¹⁹ LUB, I, Nr. 277; LUB, VI, Nr. 3024b.
- ²⁰ LUB, I, regests Nr. 429; LUB, VI, regests Nr. 2745.
- ²¹ *Tabulae Ordinis Theutonici* [...] (1869). Ed. Ernestus Strehlke. Berolini: Apud Weidmannos, No. 295–296.
- ²² Piemēram: Fragmentum deductionis procuratoris ordinis Sancte Marie Theutonicorum = Sv. Marijas Vācu ordeņa prokuratora taisnošanās raksta fragments. No: *Franciscus de Moliano Conscriptio inquisitionis testium 1312 / Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols 1312. gadā. Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā* (2010). Tulk., koment. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 313., 315., 339. lpp.
- ²³ Kā uzskata Jēnigs, Vācu ordenis apņēmīgi sekoja Sv. Romas impērijā valdošajām tradīcijām laicīgiem pirmiem uzņemties diecēžu aizbildņa funkciju un tādā veidā pakļaut tās savai ietekmei (Bernhart Jähniņg (1997). *Der Kampf des Deutschen Ordens um die Schutzherrschaft über die livländischen Bistümer*. In: Zenon Hubert Nowak (Hrsg.). *Ritterorden und Kirsche im Mittelalter*. Torun, S. 97–111, hier S. 97, 100–101 (Ordines militares. Colloquia Torunensia Historica, 9).
- ²⁴ Livonijas un Prūsijas arhidiecēze tika dibināta 1245. gadā, 1251. gadā par metropolita sēdekli tika izvēlēta Rīga, tomēr šeit arhibīskaps varēja sākt rezidēt pēc Rīgas bīskapa Nikolausa nāves.
- ²⁵ Tieši Vācu ordeņa spiediena rezultātā arhibīskaps pārcēla savu sēdekli uz Rīgu, vienošanās ar ordeni aizliedza viņam rezidēt tā varas centrā – Prūsijā (LUB, I, Nr. 202, 220; LUB, III, Nr. 218).
- ²⁶ Arbusow. *Grundriss*, S. 39; Schonebohm. *Die Besetzung*, S. 320–321.
- ²⁷ 1249. gadā, “ņemot vērā Vācu ordeņa nopelnus ticības labā”, pāvests aizliedza arhibīskapam kaitēt ordenim un uzlikt tam baznīcas sodus (LUB, I, Nr. 209, 262).
- ²⁸ LUB, I, Nr. 406. Šterns pieņem, ka Albertu II uz šādu soli pamudināja 1255. gadā Vācu ordeņa noslēgtais sadarbības līgums ar arhibīskapam pakļauto Rīgas pilsētu (saskaņā ar to pilsētnieki solīja ordenim palīdzību, ja tam Livonijā nepamatoti uzbruks (LUB, VI, regests Nr. 314b), kā arī 1266. gadā noslēgtais draudzības līgums ar Rīgas domkapitulu (LUB, I, Nr. 353), kas, viņaprāt, izolēja arhibīskapu (Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 565. lpp.). Viljama Urbana skatījumā arhibīskapa un grāfa Gunzelīna vienošanās bija savvērestība ar mērķi sagrābt varu Livonijā, izstumjot Vācu ordeni un savā starpā sadalot tā zemes. Uz to, viņaprāt, bīskapu pamudināja neapmierinātība ar ordeņa patstāvību un to, ka tas uzurpēja Alberta II zemes un kūdīja viņa domkungus (William Urban (2007). *Tevtonskii Orden*. Moskva: Hranitel', s. 162–164). Lai gan šāda vēlēšanās varētu būt bijusi saprotama, minētais vienošanās dokuments tieši nenorāda uz mērķi pārņemt un sadalīt Vācu ordeņa zemes. Bez tam attiecīgajā brīdī vēl nebija pabeigta pilnīga pamatiedzīvotāju pakļaušana, kura, tāpat kā kaimiņu iebrukumu atvairīšana, nebija iespējama bez pastāvīga spēka klātbūtnes.

- ²⁹ *Franciscus de Moliano Conscriptio inquisitionis testium 1312 / Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols 1312. gadā. Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā* (2010). Tulk., koment. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 33., 71., 111., 147., 177., 219., 243., 279., 303. lpp.; *LUB*, I, Nr. 577, 584.
- ³⁰ *LUB*, I, Nr. 584.
- ³¹ Pēc ordeņa lūguma 1274. gadā Sv. Romas imperators izdeva dokumentu, kas apliecināja Vācu ordeņa laicīgo varu pār Rīgu (*LUB*, I, Nr. 445), lai gan faktiskais pilsētas kungs bija arhibīskaps.
- ³² *Franciscus de Moliano*, 33., 147., 177., 219., 279., 303. lpp.
- ³³ *LUB*, I, Nr. 570, 572. Leonīds Arbuzovs un Manfrēds Helmans Rīgas arhibīskapa, Tērbatas un Sāmsalas–Vikas bīskapu centienus (1297. gada vasaras beigās) samierināt Rīgas pilsētu un Vācu ordeni (*LUB*, I, Nr. 568; *LUB*, VI, reģests Nr. 650a) traktēt kā ridzinieku sākotnējo panākumu iedvesmoto ordeņa pretinieku mobilizēšanos un minēto prelātu vēršanos pret ordeni (Arbusow. *Grundriss*, S. 48; Hellmann. *Livland und das Reich*, S. 14). Lai gan nav šaubu, ka prelātiem tuvāka bija Rīgas pozīcija, nav pietiekama pamata traktēt vidutāja centienus (kuros iesaistījās arī Daugavgrīvas klostera abats) kā nostāšanos pret ordeni.
- ³⁴ *Franciscus de Moliano*, 33., 41.–43., 71., 83., 111., 119., 147., 177., 219., 243.–245., 277.–279., 303. lpp.; *LUB*, I, Nr. 584.
- ³⁵ *LUB*, I, Nr. 582, 584.
- ³⁶ *LUB*, I, Nr. 577, 582, 584.
- ³⁷ Fragmentum deductionis procuratoris ordinis Sancte Marie Theutonicorum / Sv. Marijas Vācu ordeņa prokuratora taisnošanās raksta fragments. No: *Franciscus de Moliano*, 312.–365. lpp., šeit 323.–327. lpp.
- ³⁸ Johannes Haller (1908). *Die Verschwörung von Segewold 1316*. Rīga: W. F. Häcker, S. 7; Jähnig. *Der Deutsche Orden und die Livländischen Bischöfe*, S. 57; Gustavs Strenga (2004). Dominikāņu un franciskāņu loma Rīgas pilsētas arhibīskapa un Vācu Livonijas ordeņa konfliktā (1297–1330). *Latvijas Vēsture*, 1, 46.–56. lpp., šeit 52.–53. lpp.; Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 352. lpp.
- ³⁹ *LUB*, II, Nr. 616, 630, 661, 700, 710.
- ⁴⁰ Jähnig. *Verfassung*, S. 50.
- ⁴¹ Johanness Hallers (*Johannes Haller*) uzskata, ka Vācu ordenim tempļiešu liktenis nedraudēja, jo tam bija sava teritoriāla valsts un tā pretinieks – atšķirībā no tempļiešiem, pret kuriem vērsās ietekmīgākā Rietumu kristīgās pasaules valsts, – bija tikai viens arhibīskaps un pilsēta (Haller. *Die Verschwörung von Segewold*, S. 8).
- ⁴² 1330. gada aprīlī pāvesta rīkojumā atreferēta Rīgas arhibīskapa un domkapitula sūdzība, ka Vācu ordeņa brāļi, kuri, “kā zināms”, ir Rīgas baznīcas provinces vasaļi, atsakās dot attiecīgajiem prelātiem paklausības zvērestu (*LUB*, II, Nr. 742). 1336. gadā pāvests šo arhibīskapa uzstādījumu, ka Vācu ordenis ir Rīgas arhibīskapa vasalis, vēlreiz atkārtoja savā rīkojumā (*LUB*, II, Nr. 778).

- ⁴³ Jēnigs uzskata, ka līdz 1330. gadam Fridrihs uzstāja tikai uz kundzību pār Vācu ordeni baznīcas jautājumos (Jähnig. *Verfassung*, S. 50; Bernhart Jähnig (2003). *Erzbistum Riga*. In: Erwin Gatz (Hrsg.). *Die Bistümer des Heiligen Römischen Reiches von ihren Anfängen bis zur Säkularisation*. Freiburg im Breisgau: Herder, S. 623-630, hier S. 624).
- ⁴⁴ *LUB*, II, Nr. 711; Jähnig. *Verfassung*, S. 50.
- ⁴⁵ *LUB*, II, Nr. 948.
- ⁴⁶ *LUB*, II, Nr. 821.
- ⁴⁷ Pēc Jēniga domām, Fromholda episkopātā arhibīskapa varas mērķi sasniedza augstāko punktu (Jähnig. *Verfassung*, S. 50, 52; Jähnig. *Der Deutsche Orden und die Livländischen Bischofe*, S. 58).
- ⁴⁸ *LUB*, II, Nr. 968.
- ⁴⁹ *LUB*, II, Nr. 742. 1366. gadā pēc arhibīskapa lūguma Sv. Romas imperators iecēla vairākus laicīgus valdniekus (Dānijas, Zviedrijas, Norvēģijas un Polijas karaļus, kā arī Šetines un Mēklenburgas hercogus) par arhibīskapa privilēģiju un tiesību aizstāvjiem (*LUB*, II, Nr. 1030); pildot šo rīkojumu, Mēklenburgas hercogs vērsās pie Vācu ordeņa virsmestra ar aicinājumu nodot kundzību pār Rīgu arhibīskapam un pildīt citus pāvesta noteiktos izlīguma punktus (*LUB*, II, Nr. 1032).
- ⁵⁰ *LUB*, II, Nr. 1033.
- ⁵¹ *Hermanni de Wartberge chronicon Livoniae / Vartberges Hermaņa Livonijas hronika* (2005). Tulk., koment. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 101.–103. lpp.
- ⁵² *LUB*, III, Nr. 1081, 1090; *LUB*, VI, Nr. 2899.
- ⁵³ *LUB*, III, Nr. 1094. Augustīniešu regulu Rīgas domkapitulam jau bija piešķīris bīskaps Meinards. Bīskaps Alberts I nomainīja to pret premonstriešu regulu. Historiogrāfijā tas tiek skaidrots atšķirīgi. Piemēram, Konstantīns Metīgs uzskata, ka ar šo soli Alberts I cerēja vairot neatkarību no Brēmenes arhibīskapa (no kura domkapituls bija saņēmis augustīniešu regulu) un ar stingrākās premonstriešu kapitula subordinācijas bīskapam palīdzību tiecās stiprināt savu varu (Constantin Mettig (1875). *Zur Verfassungsgeschichte des Rigaschen Domkapitels*. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 12, S. 509–537, hier S. 518–519). Pēc Oskara Štafenhāgena domām, bīskaps uzskatīja, ka stingrākā premonstriešu regula veicinās disciplīnu un tādējādi būs piemērotāka kristīgās misijas apstākļiem (Oskar Stavenhagen (1902). *Der Kampf des Deutschen Ordens in Livland um den livländischen Einheitsstaat im 14. Jahrhundert*. *Baltische Monatschrift*, LIII, S. 146–159; 209–228, hier S. 152).
- ⁵⁴ Mario Glauert (2004). *Die Bindung des Domkapitels von Riga an die Regel des Deutschen Ordens*. In: Radoslaw Biskup, Mario Glauert (Hrsg.). *Die Domkapitel des Deutschen Ordens in Preussen und Livland*. Münster: Aschendorff, S. 269–316, hier S. 277; Hellmann. *Livland und das Reich*, S. 27; Jähnig. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 102; Seraphim. *Geschichte*, S. 104; Stavenhagen. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 152–153. Par to, vai šādi cerēto mērķi izdevās sasniegt, historiogrāfijā domas dalās.

Piemēram, Serafims uzskata, ka fakts, ka Zigfrīda amata pēctecis jau uzdrošinājās lielāko sava amata termiņu rezidēt Livonijā, apliecina pozitīvu rezultātu (Seraphim. *Geschichte*, S. 104). Savukārt Glauerts un Jēnigs apšauba, ka regulas maiņa sasniedza mērķi (Glauert. *Die Bindung des Domkapitels von Riga*, S. 277; Jähnig. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 102).

- ⁵⁵ Konkrētais arhibīskapa un vasaļu konflikta iegansts bija Ikšķiles pils ieķīlāšana Vācu ordenim pret aizdevumu (*LUB*, III, Nr. 1259). Ordenis 1388. gadā pieprasīja naudu atdot vai šo stratēģiski svarīgo nocietinājumu nodot tā rīcībā. Kad arhibīskaps nevis izmantoja tiesības pili izpirkt, bet sūdzējās pāvestam (*LUB*, III, Nr. 1256, 1257) un 1391. gadā saņēma tā aizliegumu arhibīskapijas pili ieķīlāt pie šī valdījuma nepiederošām personām (*LUB*, III, Nr. 1295, 1318, regests Nr. 1510), ordenis aizstāvēja arhibīskapa vasaļu tiesības brīvi rīkoties ar saviem lēņiem visas Rīgas diecēzes robežās un uzkurināja viņos uzskatu, ka arhibīskapa politika un pāvesta iejaukšanās apdraud viņu lēņu tiesības un nāk zemei tikai par sliktu (Stavenhagen. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 155–156).
- ⁵⁶ Glauert. *Die Bindung des Domkapitels von Riga*, S. 280; Stavenhagen. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 156. Jautājums par to, kādi bija reālie mērķi arhibīskapa kontaktam ar lietuviešiem, ir strīdīgs, un nav tiešu pierādījumu, ka arhibīskaps vēlējās saņemt lietuviešu militāro palīdzību pret Vācu ordeni. Tomēr 1388. gadā viņš patiešām bija kontaktējies ar Lietuvu (*LUB*, III, Nr. 1322; *LUB*, VI, Nr. 3099).
- ⁵⁷ *LUB*, III, Nr. 1315, 1327, 1328, 1338 (ar šo dokumentu Sv. Romas imperators apstiprināja savu priekšgājēju piešķirtās privilēģijas Rīgas arhibīskapam un apliecināja viņu kā Sv. Romas impērijas firstu), Nr. 1368.
- ⁵⁸ *LUB*, III, Nr. 1314. Pēc arhibīskapa lūguma viņu atbalstošas vēstules pāvestam rakstīja arī Libekas bīskaps, kā arī Braunšveigas un Saksijas hercogi (*LUB*, III, Nr. 1307, 1308, 1310, 1313). Arhibīskaps bija vērsies arī pie Dānijas karalienes, taču viņa atturējās iejaukties (*LUB*, III, Nr. 1329).
- ⁵⁹ *LUB*, III, Nr. 1344, 1349.
- ⁶⁰ Ordenis atdeva pāvestam ienākumus, kas gūti no Rīgas arhibīskapijas īpašumiem laikā, kad tas tos pārvaldīja arhibīskapa prombūtnē. Kopumā pāvestam šajā gadījumā tika samaksāts 12 000 guldeņu (*LUB*, III, Nr. 1333; *LUB*, IV, Nr. 1349, 1352, 1357; Jan-Erik Beuttel (1999). *Der Generalprokurator des Deutschen Ordens an der Römischen Kurie. Amt, Funktionen, personelles Umfeld und Finanzierung*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, S. 207, 558; Bernhart Jähnig (1970). *Johann von Wallenrode. O. T. Erzbischof von Riga, königlicher Rat, Deutchordensdiplomat und Bischof von Lüttich im Zeitalter des Schismas und des Konstanzer Konzils (um 1370–1419)*. Bonn; Goddesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv, S. 17–18 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens. Bd. 24); Theodor Kallmeyer (1842). *Geschichte der Habits-Veränderung des Rigischen Domcapitels, nebst Untersuchungen über streitige Gegenstände in derselben mit urkundlichen Beilagen. Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte*

Liv-, Est- und Kurlands, 2, S. 197–340, hier S. 158). Pēc apstiprināšanas amatā Johanness V tika bez kavēšanās uzņemts Vācu ordenī (*LUB*, VI, regests Nr. 1641a). Pāvests atcēla ordenim uzliktos baznīcas sodus (*LUB*, III, Nr. 1344), pavēlēja turpmāk ievēlētajiem Rīgas domkungiem iestāties Vācu ordenī (*LUB*, IV, Nr. 1351), kā arī piešķīra ordenim tiesības ierosināt un apstiprināt Rīgas domkungus amatā (*LUB*, IV, Nr. 1353), tādējādi pilnībā inkorporējot Rīgas domkapitulu Vācu ordenī. 1397. gadā pāvests izdeva rīkojumu, ka arī Rīgas arhibīskapam turpmāk jābūt Vācu ordeņa brālim (*LUB*, IV, Nr. 1446).

⁶¹ *LUB*, IV, Nr. 1398, 1634, 1653, 1892–1894; *LUB*, V, Nr. 2063, 2090, 2094; *LUB*, VI, Nr. 2996; Jähnig. *Johann von Wallenrode*, S. 37–39.

⁶² Jēnigs raksturo Johannesu no Vallenrodes kā tipisku laiciskotās baznīcas pārstāvi, kurš vēlējās baudīt līdzvērtīgu varu un statusu kā citi augstākie prelāti Sv. Romas impērijā, kur valdīja tradīcija baznīcas kungiem vienlaikus pildīt arī zemes kunga funkciju (Jähnig. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 102–103).

⁶³ 1405. gadā arhibīskaps ar Livonijas mestru noslēdza vienošanos, saskaņā ar kuru mestrs tika uz 12 gadiem iecelts par arhibīskapijas laicīgo pārvaldnieku, bet Johanness V ik gadu saņēma 4000 guldeņus (*LUB*, VI, Nr. 2992). Ieguvis brīvību un materiālo neatkarību, viņš uz visiem laikiem pameta šo neatrisināmu konfliktu plosīto Romas katoļu pasaules nomali un ilgus gadus pildīja dažādas atbildīgas diplomātiskas misijas Sv. Romas imperatora, pāvesta un Vācu ordeņa virsmestra uzdevumā. Mūža nogalē, vēloties nodrošināties ar lielākiem ienākumiem un pastāvīgāku dzīvesvietu, Johanness V pretendēja uz samērā pārtikušo Lutiethes (*Lüttich / Leodium*, mūsdienu Lježa Beļģijā) bīskapa krēslu, ko viņš ieguva 1418. gadā. Taču Johanness nevēlējās pamest arī Rīgas arhibīskapa amatu, lai turpinātu saņemt ienākumus arī no tā. Pāvests Martins V kategoriski atteicās atļaut viņam vienlaikus vadīt divas savstarpēji attālas diecēzes (*LUB*, V, Nr. 2198, 2230, 2231, 2234, 2238, 2262).

⁶⁴ *LUB*, V, Nr. 2669.

⁶⁵ *LUB*, V, Nr. 2705; *LUB*, VII, Nr. 62, 63.

⁶⁶ Hellmann. *Livland und das Reich*, S. 33; Jan Kostrzak (1984). Frühe Formen des altlivländischen Landtages. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 32, Heft 2, S. 165–198, hier S. 190; Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga: Daugava, 336., 340. lpp.; Ilgvars Misāns (2006). Organisation und Ablauf der Livlandischen Land- und Stadtetage. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 51, S. 49–62, hier S. 52; Heinz von zur Mühlen (1994). Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbständigkeit (etwa 1180–1561). In: Gert von Pistohlkors (Hrsg.). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder*. Berlin: Siedler Verlag, S. 25–172, hier S. 128; Thumser. *Das Baltikum*, S. 8.

⁶⁷ Vācu ordeņa militāro, politisko un materiālo stāvokli bija satricinājusi sakāve Tannenbergas (Grīnvaldes / Grunvaldes jeb Žalgires) kaujā 1410. gadā. Turpmākie neveiksmīgie konflikti ar Poliju-Lietuvu noteica tā

tālāku varas lejupslīdi. Bez tam 1418. gadā pāvests bija pasludinājis par spēkā neesošām visas kopš Lielās Shizmas sākuma (1378. gada) veiktās reliģisko struktūru apvienošanās un inkorporācijas – publisks strīds ar arhibīskapu varētu atgādināt kūrījai, ka šis noteikums jāattiecina arī uz Rīgas domkapitula inkorporāciju ordenī. Turklāt virsmestrs bija cerējis (kā izrādījās, veltīgi) uz arhibīskapa un viņa vasaļu atbalstu karā pret poļiem (Glauert. Die Bindung des Domkapitels von Riga, S. 294).

⁶⁸ LUB, VII, Nr. 145, 151, 201, 235.

⁶⁹ LUB, VII, Nr. 259.

⁷⁰ LUB, VII, Nr. 280.

⁷¹ LUB, VII, Nr. 537.

⁷² Arhibīskaps bija sūdzējies virsmestram, ka Livonijas brāļi bruņojas un gatavojas likt lietā spēku (LUB, VII, Nr. 718). Virsmestrs, bažīdamies, ka Livonijas mestra nesavaldība var radīt ordenim nepatīkamu starptautisku rezonansi, ieteica viņam samierināties ar domkapitula pāriešanu augstīniešu regulā un brīdināja nekādā gadījumā neuzsākt karu pret arhibīskapu (LUB, VII, Nr. 713, 718).

⁷³ LUB, VIII, Nr. 167, 175, 189, 203.

⁷⁴ 1435. gadā Livonijas zemes kungu un kārtu sanāksmē panāktajā izlīgumā šis jautājums tika atstāts atklāts: arhibīskaps piekrita 12 gadus atturēties no pretenzijām uz kundzību pār Rīgu (LUB, VIII, Nr. 1018).

⁷⁵ LUB, VII, Nr. 696. Livonijas bīskapi pēc 1428. gada janvārī notikušās diecēzes augstākās garīdzniecības sanāksmes sūtīja delegāciju uz Romu, lai sūdzētos pāvestam par Vācu ordeni. Kurzemē Vācu ordeņa Grobiņas fogts ar palīgiem delegācijai uzbruka un to – kopumā 16 cilvēkus, lielākoties garīdzniekus – noslepkavoja. Vaina par noziegumu tika uzvelta tā tiešajam izpildītājam, tomēr neviens nešaubījās, ka aiz viņa stāv Vācu ordenis. Šī nozieguma apstākļu, iemeslu un seku analīzi sīkāk sk.: Eva Eihmane (2013). Livonijas bīskapu delegācijas slepkavība 1428. gadā: zināmais un nezināmais. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 29.–59. lpp.

⁷⁶ Pie arhibīskapa zemju robežām ordenis turēja gatavībā savu karaspēku, ko tas bija gatavs likt lietā gadījumā, ja pretinieki nepieķāptos (LUB, VIII, Nr. 321, 322, 336, 945).

⁷⁷ 1430. gada oktobrī ordenis uzspieda arhibīskapam vienošanos, kas paredzēja domkapitula atgriešanos pie Vācu ordeņa regulas (LUB, VIII, Nr. 322, 336, 852, 945). Vēlāk arhibīskaps un domkapituls šo vienošanos pasludināja kā viņiem uzspiestu un atteicās to dokumentāli apstiprināt (LUB, VIII, Nr. 366). Nākamajās sarunās domkapituls izkaulēja sev izdevīgākus vienošanās noteikumus (LUB, VIII, Nr. 369, 945), uz kuru pamata 1431. gada februārī Livonijas kārtu sanāksmē tika panākta tālāk minētā vienošanās.

⁷⁸ LUB, VIII, Nr. 410.

⁷⁹ LUB, VIII, Nr. 342, 464, 483, 494.

⁸⁰ LUB, VIII, Nr. 527, 556, 558, 579.

⁸¹ LUB, VIII, Nr. 673.

- ⁸² Ar vilcināšanos ieradušies koncilā, Vācu ordeņa pārstāvji nespēja savstarpēji vienoties kopīgai rīcībai. Viņiem pat nebija oficiālu pilnvaru pārstāvēt Livonijas brāļus to konfliktā ar Rīgas domkapitulu. Rezultātā šajā jautājumā viņi ieturēja pasīvu pozīciju (*LUB*, VIII, Nr. 317, 329, 607, 881, 961, 1014; Beuttel. *Der Generalprokurator des Deutschen Ordens*, S. 55, 213, 223; Bernhart Jähnig (2004). *Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg bis zur Landeseinung von 1435*. In: Bernhart Jähnig, Klaus Militzer (Hrsg.). *Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag*. Münster: Lit Verlag, S. 113–135, hier S. 126, 132–133).
- ⁸³ Klauss Milicers (2009). *Vācu ordeņa vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 221. lpp.
- ⁸⁴ *LUB*, VIII, Nr. 786, 787, 861, 874, 886, 912, 913, 918, 919.
- ⁸⁵ *LUB*, VIII, Nr. 778, 837, 852, 891, 945.
- ⁸⁶ Saskaņā ar vienošanos, kas ar virsmestra starpniecību tika noslēgta 1397. gadā Dancigā (lai panāktu izlīgumu starp Vācu ordeni, no vienas puses, un Tērbatas bīskapu un ar domkapitula inkorporāciju ordenī neapmierinātajiem arhibīskapa vasaļiem, no otras), Livonijas brāļiem vairs nebija tiesību pieprasīt pārējo zemes kungu padotajiem piedalīties ordeņa militārajos pasākumos (*LUB*, IV, Nr. 1459).
- ⁸⁷ *LUB*, VIII, Nr. 1019.
- ⁸⁸ *LUB*, VIII, Nr. 1020.
- ⁸⁹ *LUB*, IX, Nr. 125.
- ⁹⁰ Harmut Boockmann (1986). *Der Einzug des Erzbischofs Sylvester Stodewescher von Riga in sein Erzbistum im Jahre 1449. Zeitschrift für Ostforschung*, 35, S. 1–17, hier S. 10, 15.
- ⁹¹ Rīgas domkapitula un vasaļu intereses bija savijušās, jo domkungi bieži bija Livonijas vasaļu dzimtu pārstāvji – ilgtermiņā bija sasniegts mērķis, ko bija izvirzījis arhibīskaps Zigfrīds, 1373. gadā nomainot domkapitula regulu.
- ⁹² *LUB*, X, Nr. 578, 579, 584.
- ⁹³ *LUB*, X, Nr. 598.
- ⁹⁴ *LUB*, X, Nr. 619, 628.
- ⁹⁵ *LUB*, XI, Nr. 159, 203.
- ⁹⁶ *Das rothe Buch inter archiepiscopalia* (1848). In: *Scriptores rerum Livonicarum*, Bd. II. Riga; Leipzig: Eduard Frankens Verlags Comptoir, S. 729–804, hier S. 743; *LUB*, XI, Nr. 234, 323, 324; Arbusow. *Grundriss*, S. 102; Seraphim. *Geschichte*, S. 147.
- ⁹⁷ Pēc Bokmana domām, arhibīskapa amata pildīšana neizbēgami nozīmēja konkurēšanu ar Vācu ordeni (Boockmann. *Der Einzug des Erzbischofs*, S. 16).
- ⁹⁸ *LUB*, X, Nr. 628; Boockmann. *Der Einzug des Erzbischofs*, S. 5, 8, 13; Jähnig. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 104.
- ⁹⁹ Gert Kroeger (1930). *Erzbischof Silvester Stodewescher und sein Kampf mit dem Orden um die Herrschaft über Riga. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, 24, S. 147–280; Seraphim. *Geschichte*, S. 154.

- ¹⁰⁰ *MLA*, IV, Nr. 109.
- ¹⁰¹ *LUB*, XI, Nr. 329, 330, 333, 334, 362, 363, 374, 445, 722; *MLA*, IV, Nr. 101, 102, 106, 108; Arbusow. *Grundriss*, S. 103; Māra Caune (1975). Rīgas pēdējais bruņotais konflikts ar Livonijas ordeni (1481–1491). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 8, 36.–45. lpp., šeit 37. lpp.; Mühlen. *Livland*, S. 82.
- ¹⁰² *LUB*, XI, Nr. 644, 645; Arbusow. *Grundriss*, S. 103; Mühlen. *Livland*, S. 82.
- ¹⁰³ Jähnig. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S.104.
- ¹⁰⁴ *MLA*, IV, Nr. 118; Mühlen. *Livland*, S. 82.
- ¹⁰⁵ *MLA*, IV, Nr. 120, 123. Pēc Vācu ordeņa lūguma Sv. Romas imperators savukārt pavēlēja rīdziniekiem palikt ordeņa pakļautībā (*MLA*, IV, Nr. 121, 122).
- ¹⁰⁶ Arbusow. *Grundriss*, S. 110; Seraphim. *Geschichte*, S. 157. Kā atzīmē Jēnigs, arhibīskaps Hildebrands nodrošināja Vācu ordenim kārto arhibīskapijas aizbildņa funkciju Sv. Romas impērijā tradicionāli īstenotā veidolā (Jähnig. *Der Kampf des Deutschen Ordens*, S. 105).

SAĪSINĀJUMI

- IH* – *Indriķa hronika* (2001). Tulk. Ābrams Feldhūns, koment. Ēvalds Murgurēvičs. Rīga: Annele.
- LUB* – *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. I (1853), Bd. II (1855), Bd. III (1857), Bd. IV (1859). Friedrich Georg Bunge (Hrsg.). Reval: Kluge und Ströhm; Bd. V (1867), Bd. VI (1873). Friedrich Georg Bunge (Hrsg.). Rīga: Nikolai Kymmel; Bd. VII (1881), Bd. VIII (1884), Bd. IX (1889). Hermann Hildebrand (Hrsg.). Rīga; Moskau: Verlag von J. Deubner; Bd. X (1896), Bd. XI (1905). Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hrsg.). Rīga; Moskau: Verlag von J. Deubner.
- MLA* – *Monumenta Livoniae antiquae*. Bd. IV (1844). Karl Eduard Napiersky (Hrsg.). Rīga; Leipzig: Eduard Frantzen's Verlags – Comptoir.

ARCHBISHOPS OF RIGA: VICTIMS OF THE TEUTONIC KNIGHTS' LUST FOR POWER? POWER AMBITIONS OF THE ARCHBISHOPS OF RIGA IN LIVONIA

Eva Eihmane

Dr. hist., Mg. philol.

Research interests: relationships between the Teutonic Order and the bishops of Livonia, 14th–15th century events in Livonia in the context of late medieval changes in Western Christendom, crusades in Livonia.

E-mail: eva.eihmane@gmail.com

What did each of the conflicting parties exactly try to achieve – this is one of the fundamental questions that need to be answered in order to understand the essence of the almost two centuries long discords between the Archbishop of Riga and Teutonic Order. The study focuses on one of the conflicting parties, searching answers to the following questions: what were the Archbishop's of Riga goals and the tools he used to achieve them, what forces affected their implementation, did his goals change in the course of time and if so, why, how justified is the dominating in historiography impression that on the whole the prelates were passive victims of the Teutonic Knights' lust for power? The Archbishop's of Riga ambitions are followed through in chronological order to establish the dynamics of their development.

Key words: Archbishop of Riga, Teutonic Order, Cathedral Chapter, power, subordination.

Summary

The history of the Archbishop's of Riga ambitions starts with Bishop Albert (1199–1229). His ambitions of ecclesiastic and secular rule over Livonia set the limit for the goals of his predecessors and it was during his episcopate that the judicial framework of their power was set up. Bishop Albert partially reached his goal: he was granted highest ecclesiastic authority over the other landlords and secular authority over the Livonian Brothers of the Sword. His lordship over the latter was, however, ambiguous due to the unclear limits of the power of the Pope and the Holy Roman Emperor in Livonia.

It had far-reaching consequences because it was the religious order of knights that in practice set the borders of the Archbishop's of Riga ambitions. Unlike the Livonian bishops who never contested the Archbishop's ecclesiastic supremacy, the Livonian Brothers of the Sword and even more so, the Teutonic Order not only contested their secular and even ecclesiastic subordination to the Bishop (as of 1251 Archbishop) of Riga, but also yielded an increasing pressure on the latter's own sphere of power and properties.

Thus it became the Archbishop's of Riga highest power ambition to assert his ecclesiastic and secular authority over the Livonian branch of the Teutonic Order. It was important for three reasons: as a matter of principle, as a path towards his highest possible goal of reaching the dominating political and ecclesiastic position in Livonia and as a self-defence tool, by which to prevent or at least lessen the Order's pressure on his power and properties.

Sources do not allow to clearly establish whether the attacks by the Teutonic Order on the Archbishop's of Riga in the second half of the

13th century were a reaction to the latter's claims of supremacy over the former or a part of the Order's pressure on the Archbishop's power sphere and properties.

The Archbishops of the first three quarters of the 14th century insistently pursued secular and ecclesiastic authority over the Teutonic Order exceeding the limits of self-defence. Their main tool towards this goal was Papal assistance, which they tried to secure by filing claims against the Order at the Holy See.

As the Teutonic Knights' power in Livonia grew, in the last quarter of the 14th century the Archbishop's ambitions declined, the defence of his own power sphere against the increasing pressure from the part of the Order becoming his most urgent task. Disappointed in the effectiveness of the Papal assistance, the Archbishop focused on the consolidation of his power base in Livonia by building up support among his vassals.

In the last decade of the 14th century when the Teutonic Order bribed the Pope into incorporating the Riga Cathedral Chapter into the Order, the formal hierarchy between the two leading competing Livonian powers was reversed.

The two Archbishops succeeding Johannes V (1393–1418), who was a loyal brother of the Teutonic Order, set the independence of their office as their immediate goal. They insistently strove towards it through Papal support, simultaneously consolidating their local power base. After the Teutonic Order forced them partially to give up thus achieved independence, the Archbishop turned for help to the Church Council. Its support together with the striving of the local society towards a balance between the two powers and an indirect neighbour's help – the defeat of the Livonian Knights at the hands of the Lithuanians in 1435 – brought about an agreement, which bound the Teutonic Order always to respect the independence of the Riga Cathedral Chapter.

However, member of the Teutonic Order Sylvester (1448–1479), in the first part of his Archbishop's career serving the goals of the Order, forced on the Riga Cathedral Chapter partial incorporation into the Order. This compromise arrangement, which allowed the Chapter practical freedom of action, turned out to be a sustainable solution.

The agreement of 1435 completed the development of the Archbishop's of Riga ambitions. His urgent goal was achieved and he issued a waiver of any future claims of supremacy over the Livonian Knights.

In the second half of the 15th century the Archbishops of Riga set only short-term personal goals. Sylvester, in the latter part of his career, and Stephan (1480–1483) strove to become the sole lords of the town of Riga, resorting to all available allies: the burghers of Riga, the Pope, their own vassals and a neighbouring power. Archbishop Michael (1484–1509) remained a loyal member of the Teutonic Order, the defence of the Livonian Eastern borders being a high shared priority.

As of 1330 when the Teutonic Order conquered the town of Riga, the regaining of the lordship over it become the Archbishop's second goal, which he consistently tried to achieve with little success, except for a period of formally shared lordship with the Livonian Master in the second half of the 15th century.

The research leads to the following main conclusions:

- The easy-to-manipulate nature of the organisation of power in Livonia allowed the landlords to try to adapt it to their ambitions.
- The Archbishop's of Riga highest goal was achieving practical secular and ecclesiastic authority over the Teutonic Order.
- The Archbishop's of Riga goals developed along a downward curve.
- In the first three quarters of the 14th century the Archbishops were not passive victims of the Teutonic Order's lust for power but contributed to the discords with the latter by striving at supremacy over it.
- The Archbishop of Riga strove towards his goals with the help of the Pope, the local society, vassals in particular, and with that of neighbouring powers.
- The interaction of the interests of these forces dictated the need for the balance of power between the Archbishop of Riga and the religious order of knights and worked against the highest goals of both of these conflicting parties. Consequently each had to recede from their attempts completely to subjugate the other to his rule.
- The lordship over the town of Riga was the prize of the winner in the struggle for the dominating power position in Livonia.

Iesniegts 04.09.2013.

FOGTU STATUSS RĪGAS BĪSKAPIJĀ UN ARHIBĪSKAPIJĀ

Vija Stikāne

Dr. hist., Turaidas muzejrezervāta Krājuma un ekspozīciju daļas vadītāja.
Zinātniskās intereses: viduslaiku un agro jauno laiku Livonijas sociālā vēsture (13.–16. gs.), Turaidas (*Treyden*) pils un novada vēsture.
E-pasts: petnieciba.tmr@apollo.lv

Rakstā analizēti Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogta pārvaldes iecirkņi, amata funkcijas. Izvērtējot fogtu lomu zemes pārvaldē, akcentēti pienākumi dažādu kārtu (zemnieki, pilsētnieki) tiesāšanā, pilnvarojums domēņu pārvaldē, attiecības ar fogta pārraudzībā esošajiem arhibīskapa ieceltiem ierēdņiem un pārvaldniekiem. Fogtu statuss Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā skatīts caur vasaļu dzimtu vēstures prizmu, atklājot fogta amatu kā nopietnu instrumentu vasaļu dzimtas ceļā uz materiālo nodrošinājumu un nozīmes pieaugumu Livonijas mērogā. 16. gadsimtā fogta amats bija līdzvērtīgs citiem arhibīskapa dienestā esošiem pārvaldes ierēdņiem un deva iespēju izpausties spējīgākajiem organizatoriem.

Atslēgas vārdi: Rīgas arhibīskapija, fogts, domēņu pārvalde, tiesas vara, vasaļu dzimtas.

IEVADS

Darba mērķis ir raksturot Rīgas bīskapijas (1201–1255) un arhibīskapijas (1255–1566) zemju pārvaldes sistēmu, kurā līdzās garīgā zemeskunga pilnvarām būtiska loma bija laicīgam pārvaldes amatam – fogtam. Vēstures literatūrā līdz šim Rīgas arhibīskapijas domēņu tiesiskā, militārā un saimnieciskā pārvalde un laicīgo ierēdņu darbība analizēta vispārēja rakstura darbos, atsevišķi nevērtējot fogta amatu, pilnvaras, pienākumus, atalgojumu, pārvaldes apgabalus.¹

Rietumeiropā viduslaikos un agrajos jaunajos laikos fogts bija augstāka kunga pārstāvis, pārvaldnieks un tiesnesis dažādos varas līmeņos un valdījumos, kas īpašu nozīmi ieguva garīgu zemeskungu pārvaldītās teritorijās. Tiesiskais pamatojums bīskapa fogta darbībai sakņojas vēlās Romas impērijas tiesībās. Karolingu valsts varas sis-

tēma noteica, ka garīgām institūcijām, bīskapiem vai abatiem laicīgajās tiesās un zemju pārvaldē bija nepieciešams pilnvarotais, aizbildnis, aizstāvis – latīņu “*advocatus*” (fogts), “*advocatus ecclesiae*” (baznīcas fogts).² Amats piedzīvoja uzplaukumu līdz 13. gadsimtam, kad īpaši ģermāņu-romāņu tiesību loka zemēs bīskapu un klosteru abatu nozīmētie fogti ieguva būtisku varu pārvaldē un nodevu administrēšanā plašās teritorijās. Vēlajos viduslaikos garīgie zemeskungi arvien zaudēja valdījuma tiesības iepretim fogtiem, un dižciltīgo fogtu rokās pārgāja zemākā tiesas vara, aizsardzības vara, pretenzijas uz nodokļiem un klausām. Fogteju teritorijas lika pamatu atsevišķu dzimtu pārvaldītām teritorijām gadsimtu garumā, nereti vēlajos viduslaikos pārtopot modernā zemes kundzībā.³ Tomēr ne vienmēr fogtu pārvaldītā teritorija kļuva par mantojamu lēni,⁴ un daudzviet ģermāņu-romāņu tiesību zemēs 12.–13. gadsimtā ar garīgo zemeskungu pūlēm fogtu varas pieaugums tika ierobežots.⁵

Latīņu, vācu⁶ un angļu, franču valodā fogta amatu apzīmēja ar dažādiem terminiem.⁷ Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā 13.–14. gadsimtā lietoja amata latīnisko nosaukumu, bet 15.–16. gadsimta dokumentos līdzās fogta (vācu val. – *voged*, *vayth*, *Voigt*, *voget*, *vogede*) nosaukumam sastopams apzīmējums bīskapa fogts (*Stiftsvogt*, *stifts vogt*, *stiftsvogt*, *stichte voget*, *stichtsvagedt*), kā arī zemes fogts (*Landvogt*), prefekts (latīņu val. – *praefectus*, vācu val. – *Präfekt*).⁸ Livonijas veidošanās laikā 13. gadsimta sākumā tekstos sastopams nosaukums fogta pārvaldes iecirknim – fogtejai (latīņu val. – *advocacia*),⁹ turpat norādes uz nozīmīgākajām fogta jeb fogtejas pārvaldnieka amata funkcijām. Amata apzīmēšanai latviešu valodā vēstures literatūrā līdzās vārdam “fogts” lieto arī “soģis”, kas ir vēsturisks termins un minēts Jāņa Langija vārdnīcā (1685)¹⁰ un Stendera leksikonā (1789).¹¹

Fogta amats Livonijā bija sastopams ne tikai Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā, bet arī citās bīskapijās. Tartu (Tērbatas), Sāremā–Lēnemā (Sāmsalas–Vīkas), Kurzemes bīskapijas domēnes sastāvēja no viena vai vairākiem apgabaliem, kurus pārvaldīja garīgā zemeskunga nozīmētie fogti, parasti šī zemeskunga vasaļi.¹² Cita izpratne par fogta amatu bija Livonijas pilsētās, kur dažāda ranga fogtu rokās koncentrējās tiesas vara, un Vācu ordeņa Livonijas zemēs, kur fogti bija komturieriem līdzvērtīgi pilsnovadu pārvaldnieki.¹³ Savukārt Rīgas arhibīskapijas daļā, kuru pārvaldīja Rīgas domkapituls, zemju administrēšanā galvenā loma bija garīdzniekiem, bet laji bija iesaistīti tikai

zemākos pārvaldes amatos (landsknehti, rakstveži). Iespējams, šāda kārtība, ka garīgai institūcijai laicīgajā tiesā un zemes fonda pārvaldē nebija vajadzīgs pilnvarotais, tika noteikta ar īpašām privilēģijām. Piemēram, pāvests Gregors IX 1231. gadā apstiprināja Rīgas domkapitulam premonstriešu ordeņa privilēģiju, nosakot tiesības uz brīvu fogteju (*advocatiam liberam*).¹⁴

Šajā rakstā uzmanība pievērsta Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas zemju pārvaldniekiem – fogtiem, kurus garīgais zemeskungs pilnvaroja laicīgās varas realizēšanai savās domēnēs. Analizēti Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņi, sociālā piederība un pienākumi zemes pārvaldē, statuss Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas bruņniecības vēstures kontekstā.

FOGTU PĀRVALDES IECIRKŅI

Laika gaitā Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu darbības iecirkņi mainījās. Pēc 1207. gada Livonijas Indriķa hronikā minēti fogti vai fogteja Turaidā,¹⁵ pie lībiešiem,¹⁶ Autīnē un Idumejā,¹⁷ Lielvārdē.¹⁸ Fogtu pārvaldes apgabala robežas, jādodomā, balstījās uz teritoriālo iedalījumu, kas bija noformējies pirms kristianizācijas, un fogteju centros bija kā koka pilis, tā arī no jauna būvētie mūra nocietinājumi. Lielvārdes vasalim un fogtejas pārzinātājam pēc 1212. gada dzīvesvieta bija Veclielvārdes pils jeb mūra nams Lielvārdes Dievukalnā, atstatus no lībiešu celtās Lielvārdes koka pils.¹⁹ Turaidā 1214. gadā būvēja mūra pili nopostītās koka pils vietā, kurai sākotnēji dotais nosaukums Frēdelande ātri vien pazuda no vēstures skatuves.²⁰ Saskaņā ar Indriķa hroniku Rīgas bīskapa brāļa Teoderiha sievastēvs Pleskavas kņazs Vladimirs (*rex Woldemarus*; krievu avotos – *Владимир Мстиславич Псковский*) 1213./1214. gadā apmetās Metimnes pilī, kur veica fogta pienākumus sava uz Vāciju aizceļojušā znota vietā,²¹ savukārt vēlāk Teoderihs minēts kā Straupes kungs (*de Rope, de Raupena*).²² Rīgas bīskapijas teritorijā līdz 1255. gadam pārvaldes centra lomu saglabāja mūra un koka pilis Turaidā, Lielvārdē, Ikšķilē, Remīnē, Vecdolē, Vecsalaspilī, Koknesē, Asotē, Liepenē (*Toreda, Lennewarda, Resculae, Remin, Dolen, Kercholme, Cochenhusen, Assucen et Lepene*).²³ Kā redzams, starp arhibīskapa īpašumiem (domēnēm) vairs nebija Idumejas pārvaldes centra, lai arī šī teritorija joprojām palika Rīgas bīskapijas sastāvā, un vēlāk te tika būvētas Rīgas arhibīskapa vasaļu dzimtas Rozenu pilis, izveidojās Straupes pilsētiņa (vācu

val. – *Roop, Ropa*). Savukārt Autīnes fogteja nonāca Zobenbrāļu ordeņa pārvaldē, jo tika samainīta pret Kokneses trešdaļu.

Rīgas arhibīskapijā 13. gadsimta otrajā pusē un 14. gadsimtā minēti “visas zemes” fogti²⁴ un tiesneši, kā arī fogti no Turaidas, Lielvārdes, Kokneses, kuri piedalījās arī arhibīskapa Kursas un Zemgales zemju pārvaldē.²⁵ Fogteju centrā bija arhibīskapa mūra pils, kura kādu laiku varēja būt arī izlēnota, tomēr ilgstošā laika periodā saglabāja domēnes statusu.

Koknese kā fogta rezidence minēta 1340. gadā, taču jau 13. gadsimta beigās Kokneses lēņa turētāja Tīzenhauzena un Rīgas arhibīskapa strīdos minēts gan tēvutēvu mantojums, gan fogteja.²⁶ Sākotnēji Koknese daļēji bija Rīgas bīskapa vasaļa lēnis, daļēji bīskapa valdījums (1207–1209), bet trešdaļa līdz maiņai pret Autīnes novadu jeb fogteju piederēja Zobenbrāļu ordenim (1209–1213). No 1269. līdz 1397. gadam Kokneses pils un novads bija Tīzenhauzenu dzimtas lēņu valdījums.²⁷ Neskatoties uz to, 14. gadsimtā zināmi vairāki Kokneses fogtu vārdi, kuri nenāca no minētās vasaļu dzimtas, – Vol-demārs Vrangelis (*de Wrangel*, 1340), Oto Rozens (*de Rosen, von Rosen*, 1363), Luders Štederns (*de Stederen*, 1371), Heinrihs Krūze (*Kruze*, 1382–1385). Vienlaikus Kokneses koprokas vasaļu Tīzenhauzenu dzimtas piederīgais Bartolomejs ieņēma Turaidas fogta amatu (1360–1361).²⁸

Turaidas fogti (*advocatus in Thoreida, advocato Thoreidensi, vogedes van Treyden*) 13. gadsimta beigās un 14. gadsimtā minēti dokumentos kā karaspēka vadītāji,²⁹ liecinieki izlēņojumos (1257,³⁰ 1272,³¹ 1371/72,³² 1382–1385³³), sastopamas norādes uz viņu izdotiem dokumentiem (1322³⁴). 13. gadsimta otrajā pusē minēti bruņinieki no Turaidas. Tie, iespējams, bija Rīgas arhibīskapa vasaļi,³⁵ bet viņu pēcnācēji vēlāk ieguva lēņu valdījumus citviet.³⁶ Gadsimta beigās Turaidas mūra pils bija Rīgas arhibīskapa domēne, pārvaldes un tiesas varas centrs, kura nebija kādas vasaļu ģimenes dzīvesvieta.

Lielvārdes pils 14. gadsimtā bija fogta pārvaldes iecirkņa centrs, un zināmi divu Lielvārdes fogtu vārdi (pirms 1372, 1391), turklāt pirms 1372. gada Lielvārdes fogts bija Heinrihs Orgess (*Orghos*), kurš vēlāk vai vienlaikus bija arī Turaidas fogta amatā.³⁷ Kādu laiku Lielvārdes pils bija ieķīlāta Vācu ordenim³⁸ un 14. gadsimta beigās zaudēja fogta pārvaldes iecirkņa centra statusu.

15. gadsimtā arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņu centri bija Turaidā un Koknesē, kādu laiku arī Raunā.³⁹ Šis bija arhibīskapa mūra

pilis un domēnes. Vēsturnieks Indriķis Šterns norāda uz trim fogtiem arhibīskapa Silvestra Stodevešera laikā (amatā 1448–1479),⁴⁰ tomēr dokumentos ir tikai viena norāde, un jāpieņem, ka trīs fogti Rīgas arhibīskapijā darbojās drīzāk pirms 1449. gada.⁴¹ Vēstulē Vācu ordeņa virsmestram Stodevešers 1449. gada 5. jūlijā informēja, ka viņš ir atcēlis trešo fogtu no Raunas (*den dritten vayth von Ronneburg*), kā arī apmēram piecdesmit kalpotājus. Pēc savu vasaļu ieteikuma viņš esot atcēlis arī Turaidas fogtu, kura vietā nekavējoties nozīmējis kādu vasali no Rīgas arhibīskapijas.⁴² Raunā turpmāk minētas dažādas amatpersonas – pils pārvaldnieki, vicefogts (1550), landsknehti, pilskungi (*hauptmaņi*), tomēr nav zināmi arhibīskapijas fogti. Raunas pilsnovads 16. gadsimtā atradās Turaidas fogta darbības iecirknī. Tā Turaidas fogts 1556. gada jūlijā kopā ar diviem kalpiem atradās Raunā, kur veica savus tiešos pienākumus – aizpildīja vaku grāmatas.⁴³

Jāpiekrīt vēsturniekam Šternam, ka līdz 15. gadsimta beigām nevar novilkt atsevišķu Rīgas arhibīskapijas fogteju robežas. Gadsimta beigu dokumentos arhibīskapijas teritorijas daļas tika sauktas par libiešu un latviešu galu (*Liwische side, Lettische side*),⁴⁴ un ar šīm teritorijām vēsturnieki saista arī fogtu darbības iecirkņus.⁴⁵ No 15. gadsimta sākuma ir netiešas liecības par divu pārvaldes iecirkņu nozīmi Rīgas arhibīskapijā. Vācu ordenis 1405. gadā iecēla fogtus ordeņbrāļus Turaidā un Koknesē, jo šajā laikā Rīgas arhibīskaps bija nodevis savas zemes nomā. Pēc nomas termiņa beigām 1417. gada 19. jūnijā Livonijas mestrs atdeva Rīgas arhibīskapa pilnvarotajiem iekīlātos arhibīskapa novadus – un līdzās domkungiem dokumentu apzīmogoja divi Rīgas arhibīskapijas fogti – Turaidas un Kokneses.⁴⁶ Arī minētā Silvestra Stodevešera vēstule (1449) netieši norāda uz divu arhibīskapijas pārvaldes teritoriju pastāvēšanu: “22. jūnijā, ierodoties Rīgā, arhibīskapu sagaidīja viņa kalpotāji divos pulkos ar arhibīskapa fogtiem (*meine diener in czween hawffe mit meynen vaythen*)”.⁴⁷

16. gadsimta vēstures avotu liecības Rīgas arhibīskapijā rāda divus fogtu pārvaldes apgabalus. Kad 1546. gadā Rīgas arhibīskapa padomnieki, starp kuriem kā pirmais bija Turaidas fogts, pēc Prūsijas hercoga iniciatīvas piedāvāja veidot Raunu par galveno arhibīskapa rezidenci, ieteikumā minēts apstāklis, ka tā atrodas arhibīskapijas vidusdaļā un ir vienlīdz labi sasniedzama kā no Turaidas, tā Kokneses fogtejas (*vann beidenn vogteyenn als Treidenn und Kockenhausen an sich bekommen magk*).⁴⁸ Gadsimta vidū sastopams dalījums Rīgas arhibīskapijas Turaidas un Kokneses pusē (*Treidensche Seite, Koken-*

ausische Seite) un norādes par arhibīskapijas pilsnovadu piederību kādam no diviem pārvaldes apgabaliem.⁴⁹ Turaidā 16. gadsimtā ziņāmi vismaz seši fogti līdz 1568. gadam, Koknesē – arī seši fogti līdz 1564. gadam.⁵⁰ Katrā fogta apgabalā bija astoņi pilsnovadi no arhibīskapa domēnēm.⁵¹ 16. gadsimta vidus “Turaidas gala vaku grāmata” (*Wackenbuch uf der Treidischen Seiten im Erzstift Riga*)⁵² liecina, ka Turaidas pusi jeb fogteju veidoja Turaidas, Vainižu, Salacas, Limbažu, Dzērbenes, Piebalgas, Smiltenes un Raunas pilsnovadi. Kokneses fogtejā atradās Koknese, Krustpils, Ļaudona, Cesvaine, Gulbene, Viļaka, Lielvārde un Ikšķīle.⁵³ Domēnēs Rīgas arhibīskapam bija 24 muižas, kuras pārvaldīja muižkungi jeb landsknehti.⁵⁴

Vēstures literatūrā sastopami dažādi viedokļi par fogteju centriem. Tiesību vēsturnieki, dalot Rīgas arhibīskapiju fogtejās, ap 1540. gadu nosauc Limbažu, Raunas un Kokneses fogtejas.⁵⁵ Viedoklis balstās uz Arveda Švābes 20. gadsimta 20.–30. gados izteikto pieņēmumu, ka Bartolomeja Grēfentāla hronikā 1540. gadā minētie pārvaldes iecirkņi ir fogtejas.⁵⁶ Tomēr gan pats autors vēlāk,⁵⁷ gan citi vēsturnieki, analizējot šo un citus dokumentus, norāda, ka Grēfentāla hronikā minētie labības sūtījumi uz trīs arhibīskapa pilīm drīzāk bija nerealizēts ideāls par arhibīskapa rezidences/rezidenču izveidi.⁵⁸ Limbažu pilsētā gan minēts arhibīskapa iecelts fogts (*Untervogt*) pilsētas pārvaldei, taču nav pamata izdalīt īpašu arhibīskapijas Limbažu fogteju, kā tas ir Turaidas un Kokneses gadījumā.⁵⁹

Rīgas arhibīskapijas teritorijas dalījums pārvaldes iecirkņos pēc galīgas sekularizācijas Lietuvas kārtu sapulcē Grodņā 1566. gada 26. decembrī ar karaļa Sigismunda II Augusta parakstīto ūnijas diplomu (*Diploma unionis*)⁶⁰ turpināja iepriekšējā laika tradīcijas, un Turaidas fogts Andreass Koškils šādā amatā saukts vēl 1568. gadā.⁶¹ Rīgas domkapitula, arhibīskapijas padomnieku un bruņniecības rakstā Polijas-Lietuvas karalim 1565. gada oktobrī pieprasīts, lai tieslietas tiktu risinātas ne pēc poļu un lietuviešu pārvaldnieku patvaļas, bet gan pēc Livonijas paražām saskaņā ar domkungu, arhibīskapijas padomes un Turaidas un Kokneses prefektu (fogtu) darbību.⁶² Prasība sākotnēji tika respektēta, vismaz attiecībā uz vienu pārvaldes iecirkni, un pēc Pārdaugavas hercogistes administratora Jana Hodekiča rīkojuma Turaidas pilsnovads 1566.–1571. gadā bija nodots bruņniecībai Livonijas zemes tiesu uzturēšanai.⁶³

Rīgas arhibīskapijas fogtiem vismaz no 15. gadsimta bija īpaši amata zīmogi, kuri dokumentos minēti vien dažreiz. Turaidas un

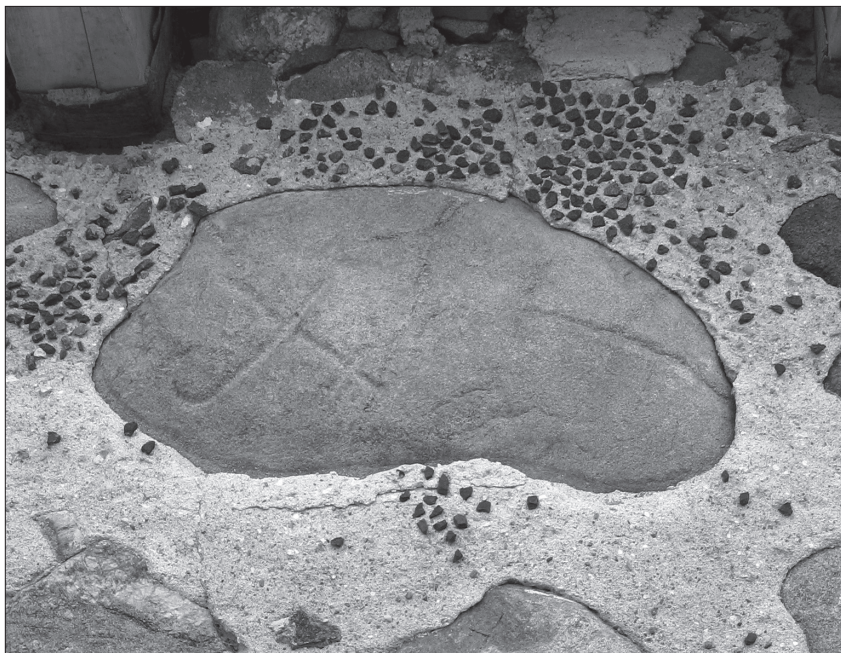

1. att. 15.–16. gadsimta
Turaidas fogta zīmoga
nospiedums

Kokneses fogti apliecināja dokumentus ar amata zīmogiem 1417. gadā,⁶⁴ Kokneses fogts – 1428., 1509., 1541. gadā u.c.⁶⁵ Diemžēl fiziski dokumenti nav saglabājušies, lai arī 19. gadsimtā tika fiksēts dokuments ar Turaidas fogta zīmoga nospiedumu⁶⁶ (1. att.). Ir zināms 15. gadsimta Kokneses fogta zīmoga⁶⁷ un 15.–16. gadsimta Turaidas fogta bronzas zīmoga spiedņa apraksts.⁶⁸ Uz zīmogiem bijuši uzraksti latīņu valodā – “Turaidas fogta zīmogs” (*sigillum – advocati – toreiden*) un “Kokneses fogta zīmogs” (*sigillum*

2. att. Meiru robežakmens ar Rīgas arhibīskapa heraldisko simbolu – sakrustotu bīskapa zizli un krustu – apmēram 1,5 km attālumā no Turaidas pils. 1976. gada foto no Turaidas muzejrezervāta krājuma

3. att. Turaidas muižas magazīnas ēkā 19. gadsimta 30. gados iemūrēts akmens ar Rīgas arhibīskapa heraldisko simbolu. 2008. gada foto no Turaidas muzejrezervāta krājuma

advocati kokenhūsen). Zīmogu centrā attēlots Rīgas arhibīskapijas simbols – sakrustots garais krusts un bīskapa zizlis, kas sastopams zīmogos no 14. gadsimta, vispirms Rīgas arhibīskapa Fromholda no Fihūzenas (1348–1369) ģerboņa zīmoga laukā.⁶⁹ No 15. gadsimta šis heraldiskais simbols parādījās monētās, Rīgas arhibīskapijas vasaļu tiesneša un pilsētu zīmogos, kā arī iekalts uz robežakmeņiem⁷⁰ (2., 3. att.).

Izsekojot Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņiem laika gaitā, var novērot, ka mainījās gan to teritorija, gan tiesiskais statuss. Tā 13. gadsimta sākumā dažu fogtu pārvaldē nodotos valdījumus nevar nošķirt no mantojama lēņa valdījuma, bet 15. gadsimtā Rīgas arhibīskapijas fogta pārvaldes apgabals bija arhibīskapa domēne – un fogti bija no vasaļu vidus iecelti ierēdņi ar saviem amata zīmogiem. Rīgas arhibīskapijas teritorija 16. gadsimtā bija dalīta divos teritoriāli līdzīgos pārvaldes iecirkņos – Turaidas un Kokneses fogtejās.

FOGTU SOCIĀLĀ PIEDERĪBA UN PIENĀKUMI ZEMES PĀRVALDĒ

Lai noskaidrotu, kā vairāku gadsimtu garumā mainījās Rīgas bīskapu un arhibīskapu fogtu sociālā piederība, pienākumi un tiesības, apskatīsim vēstures avotu sniegtās ziņas, kuras 13.–15. gadsimtā ir visai fragmentāras.

Rīgas bīskapa ieceltie fogti 13. gadsimta sākumā bija dižciltīgi vācu izcelsmes vasaļi, kā arī Rīgas bīskapa Alberta radi, starp kuriem bija Pleskavas kņazs, māšas vīrs, brālis. Izņēmums ir pirmais laicīgais tiesnesis, kurš pārzināja fogteju Turaidā, – garīdznieks Alebrands. Viņš 1207. gadā “sodīja zagšanu un laupīšanu, atdeva atpakaļ netaisni atņemto mantu un rādīja līviem ceļu uz taisnīgu dzīvi”.⁷¹

No Indriķa hronikas saprotams, ka galvenā fogta funkcija bija nodevu vākšana, laicīgās tiesas spriešana un soda naudu iekasēšana, pie kam fogti izmantoja savu amatu savtīgos nolūkos, un “fogtejas amats [...] ļoti izvīrtā dažādu laju kārtas laicīgo tiesnešu rokās, kuri, pildot fogtejas amatu, vairāk domāja par sava maka pildīšanu, nevis par Dieva taisnību”. Spilgts piemērs – pirmais laicīgais Turaidas fogts bruņinieks Gotfrīds (1207), kurš, “izšķirdams lietas un ļaužu strīdus, savāca milzumu naudas un dāvanu, bet no tā bīskapam atdeva tikai nedaudz, lielāko daļu paturēdams sev”.⁷² Arī Idumejas fogts Pleskavas kņazs Vladimirs 1211.–1212. gadā pārvaldījis fogteju ne pa prātam garīdzniekiem.⁷³ Bīskapam, kā redzams, bija tiesības un vara fogtus no amata atcelt.

Vai fogta tiesības un pienākumus, kā arī fogtejas pārvaldīšanu 13. gadsimta sākumā vienādi uztvēra dižciltīgie vācu krustneši, Pleskavas kņazs un garīdznieki, ieskaitot Romas pāvestu? Igaunņu vēsturnieks Anti Selarts atzīmē, ka Pleskavas kņaza statuss bija nesalīdzināms ar Idumejas fogta statusu un ienākumiem, tāpēc Vladimirs pie pirmās izdevības devās atpakaļ uz Pleskavu.⁷⁴ Tomēr Vladimira meitas un Idumejas lēņa turētāja un fogtejas pārvaldnieka Teoderiha pēcnācēji, domājams, saglabāja mantošanas tiesības uz Idumeju.⁷⁵ Fogtejas pārvaldes izpratne šajā gadījumā bija saistīta ar priekšstatu par mantojama lēņa pārvaldīšanu ar tai piederošo tiesas varu, vienlaikus fogtejas pārvaldniekam nodrošinot ienākumus bīskapa kasē. Piemērs, kad lēņa valdījums un fogtejas pārvaldība nav atdalāmi, ir saistīts arī ar Lielvārdes vasali dižciltīgo Daniēlu, kurš 1201. gadā saņēma kā lēni Lielvārdi,⁷⁶ ap 1207. gadu sāka lēni izmantot, bet

1212. gadā savu lēni pārzināja kā fogteju. Daniēlam Lielvārdes lībieši maksāja nodevas, viņš tos sodīja un varēja sagūstīt to vadoņus.⁷⁷

Jau atzīmēts, ka šajā laikā reģionā fogtejas jēdziens piedzīvoja izmaiņas un laju ietekmi garīdzniecība centās samazināt, tomēr fogtu iespējas pārvaldes iecirkņos bija lielas, un viņi tās izmantoja dažādos veidos. Garīdznieku kritika par dižciltīgajiem fogtiem nonāca Romas kūrijā, un pāvests 1225. gadā uzdeva legātam turpmāk novērst fogtu iecelšanu Livonijā, ja viņi apspiež jaunkristītos.⁷⁸ Tas saprotams gan kā pārlietu liels nodevu slogs,⁷⁹ gan arī netaisna tiesa, kuras piespriestie sodi varēja būt tik lieli, ka bija samaksājami vien ar visas dzimtas palīdzību.⁸⁰

Lai arī Indriķa hronikā netiek skaidrots, kādēļ garīdznieks Alebrands ieņēma Turaidas fogta vietu vien īsu brīdi, jāņem vērā, ka Rīgas bīskaps Alberts realizēja savas zemes kundzības modeli saskaņā ar principiem, kas bija spēkā visā reģionā, un viens no tiem bija – garīdznieki nevarēja piedalīties laicīgās tiesas spriešanā, ja bija jāizlej asinis. Tāpat hronika tuvāk nepaskaidro, kāda iemesla dēļ garīdznieks vispār tika nozīmēts laicīgās tiesas izšķiršanai. Pirmās ziņas par Alebranda misijas darbu (1202) liecina, ka viņš darbojās kopīgi ar cistercieti Teoderihu no Turaidas, tādēļ iespējams, ka viņa iecelšanu par laicīgu tiesnesi ietekmēja piederība pie cisterciešiem, kuri 12.–14. gadsimtā ar pāvesta atbalstu un īpašām privilēģijām, pat viltotām, pamatoja tiesības zemes pārvaldes realizācijai laicīgajā sfērā nozīmēt garīgas kārtas pārstāvi, nevis laju.⁸¹ Šis garīdznieks 1211. gada dokumentā saukts par Alebrandu no Svētās Marijas konventa (*Alebrandus de sancte Marie conventu*),⁸² resp., Rīgas domkungu. Arī vēlāk dokumkungu pārvaldītajā Krimuldas pilsnovadā garīdznieki bija tieši iesaistīti laicīgās varas realizācijā.

Rīgas bīskapu un arhibīskapu fogta galvenā funkcija bija pārstāvēt augstāko garīgo tiesnesi laicīgajā tiesā. Tiesas spriešana zemeskunga pilnvarojumā minēta 13. gadsimta padošanās līgumos: padoto tiesāšana, soda naudu un nodevu ievākšana notika vairākas reizes gadā t.s. pagastos vai vakas dienās, parasti saistībā ar gadskārtu ciklu un svēto piemiņas dienām.⁸³ Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa 1272. gada līgumā ar zemgaļiem teikts, ka fogtiem (*vogede*) jātur tiesa trīs reizes gadā.⁸⁴

Smagu noziegumu izvērtēšanā fogta tiesas vara attiecībā uz arhibīskapijas zemniekiem jeb lauku iedzīvotājiem saglabājās līdz 16. gadsimta vidum, arī tad, kad liela daļa vietējo lauku iedzīvotāju kļuva

par "lēņu inventāru", no 15. gadsimta beigām – dzimtzemniekiem. 1494. gada arhibīskapa un vasaļu vienošanās noteica, ka nevienam zemniekam arhibīskapijā nevar piespriest nāves sodu, ja nav klāt arhibīskapa fogta līdz ar muižkungu un zemes rakstvedi no novada, pie kura pieder zaglis.⁸⁵ Tomēr lēņos, kuros vasaļiem tika dota zemākā un pat augstākā tiesas vara, fogta loma mazinājās. Tā 1530. gadā, kad Smiltene tika izlēņota koadjutora galma pārzinim, dokumentā atzīmēts: "fogts viņa [koadjutora galma pārziņa] novadā vairs nevar neko pasākt". Zaudējumi, kas šai sakarā radās fogtam, tika aizstāti ar 200 mārkū ikgadēju maksājumu mūža garumā no zemeskunga kases.⁸⁶ Lai arī nav precizēti ienākumi, ko zaudēja Turaidas fogts šajā iecirknī, var domāt, ka tā bija ne tikai daļa no nodevām, bet arī no tiesas soda naudām. Savukārt 1547. gadā, izlēņojot Dzērbeni kancleram Šturcam, Rīgas arhibīskaps noteica, ka Turaidas fogtam, zemes rakstvedim un tulkam pienākas viņu ienākumu daļa (*die gebürende Gerechtigkeiten*), un fogts saglabāja tiesas varu pār pilsnovada zemniekiem.⁸⁷

Līdzās tiesas spriešanai nozīmīga fogta funkcija bija nodevu ievākšana un reģistru, t.s. vaku grāmatu aizpildīšana, par ko ziņas ir skopas. Kokneses fogts 16. gadsimta 40. gados darba uzlabošanai bija ieviesis jaunu papīra vaku grāmatu vecās pergamenta grāmatas vietā,⁸⁸ Turaidas fogts 1556. gadā Raunā nodarbojies ar vaku grāmatu sagatavošanu.⁸⁹ Līdz mūsdienām saglabājusies Šverīnes zemes arhīvā uzglabātā "Turaidas gala vaku grāmata", kurā uzskaitīti vairāku pilsnovadu saimnieki un to nodevas.⁹⁰

Var pieņemt, ka arhibīskapijas fogtam bija jāorganizē bargo sodu piemērošana, kas minēti Livonijas zemes jeb zemnieku tiesībās, kā arī Livonijas bruņinieku tiesībās, – pakāršana, saraustišana uz rata, sadedzināšana, kā arī jānodrošina cietumu darbība, tiesiskā aizsardzība (*Geleit*) u.c. Tomēr no Livonijas posma šādas rakstīto avotu ziņas nav analizētas un ir vien netiešas,⁹¹ piemēram, kādā vēstulē Turaidas fogts 1562. raksta, ka viņš esot licis ierīkojis karātavas starp Turaidu un Siguldu.⁹²

T.s. Vidējās bruņinieku tiesībās, kas 1422. gadā tika apstiprinātas par Rīgas arhibīskapijas tiesībām, noteikts, ka arhibīskapa iecelts tiesnesis spriež tiesu par apsūdzētā dzīvību un nāvi, miesu un mantu, it kā pats bīskaps tiesātu.⁹³ Lai arī šis arhibīskapa ieceltais tiesnesis varēja būt fogts, tomēr parasti vasaļu tiesneši (manrihteri) un piesēdētāji bija īpašas amatpersonas.⁹⁴ Rīgas arhibīskapijas fogtiem nebija tiesas varas pār vasaļu kārtu.

Savukārt Rīgas arhibīskapijas pilsētās un miestos arhibīskapa nozīmētiem fogtiem bija kāda noteikta tiesas vara. Limbažos tiesas lietas bija jāizspriež arhibīskapijas fogtam kopā ar pilsētas fogtu saskaņā ar Rīgas tiesībām, un arhibīskapijas fogtam bija jāiekasē puse no soda naudām, kas nonāca arhibīskapa kasē.⁹⁵ Visiem Limbažu rātes lēmumiem bija jāpanāk arhibīskapijas fogta akcepts.⁹⁶ Par pilsētniekiem izlēņojamiem gruntsgabaliem lēma pats zemeskungs, bet ar fogtu ziņu. Kad 1444. gadā birģermeistara dēlam tika izlēņots zemes gabals pie Kokneses, izlēņošanā piedalījās kā pats arhibīskaps, tā arī abi arhibīskapijas fogti no Turaidas un Kokneses.⁹⁷ Pēc vīra lēņu tiesībām un vācu lēņu tiesībām dotos gruntsgabalos bija spēkā īpaša nodeva fogtam – Cesvaines miestā pusmārka “*in de punner*”, Ikšķiles miestā (*palte*) – “*in de landporve*”.⁹⁸ Rīgas arhibīskapijas fogtam bija tiesības pieprasīt tiesas zvērestu un liecību no arhibīskapijas pilsētu birģermeistara, kā to rāda gadījums Limbažos 1514. gadā.⁹⁹

Rīgas pilsētas attiecības ar arhibīskapijas fogtu raksturo dažas detaļas. Turaidas fogtam¹⁰⁰ un arhibīskapijas fogtu dzimtu piederīgajiem bija savi nami Rīgā,¹⁰¹ un atsevišķos laika posmos minētas rīdzinieku dāvanas Turaidas fogtam, tai skaitā saistībā ar datumiem, kas bija ierastās nodevu ievākšanas un tiesas spriešanas dienas 1449./1450. gadā,¹⁰² 1470. gada Lieldienās¹⁰³ un 1471. gada vasaras saulgriežos.¹⁰⁴

Visai skopa informācija ir par Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu organizētu mūra piļu būvi, remontiem un pārbūvi zemeskunga uzdevumā.¹⁰⁵ Indriķa hronika vēsta, ka 1214. gadā Turaidas kastellas būvi veica Raceburgas bīskaps Filips ar krustnešiem un fogtu Gerhardu.¹⁰⁶ 16. gadsimta sākumā Turaidas fogts Krīdeners rakstija, ka viņš veicis būvniecību Viļakas, Raunas, Turaidas un Kokneses pilīs, Rīgas sētā un citur.¹⁰⁷

Rīgas arhibīskapijas fogtu kontrolē bija virkne arhibīskapa ieceltu ierēdņu. Līdz 16. gadsimtam nav iespējams noteikt hierarhiju un attiecības, kas vienoja fogtus ar dokumentos minētajām amatpersonām – kastelānu (1257),¹⁰⁸ drostu (1372),¹⁰⁹ hauptmani (1424).¹¹⁰ 16. gadsimtā Rīgas arhibīskapijas fogti bija iecelti ierēdņi, kuri saņēma noteiktu atalgojumu un par sava amata funkciju veikšanu atskaitījās, iespējams, vienreiz gadā.¹¹¹ Jāpiezīmē, ka ikgadēja atskaite 15.–16. gadsimtā bija raksturīga Vācu ordeņa Livonijas zemju pārvaldniekiem, kas traktēta kā modernās valsts pazīme.¹¹² Arhibīskapa domēnēs veidojās muižas, kuru vadītājus (muižkungus jeb landsknehtus) arī pārraudzīja fogti. Kā rakstīts 1530. gadā, Turaidas fogts

ir arhibīskapa padomnieks un kalpotājs, kurš dod padomus, sniedz pakalpojumus un *līdztekus fogta amatam* novērš ļaunumu un uzrauga landsknehtu (muižkungu) pārvaldītos iecirkņus.¹¹³ Savukārt 1548. gadā, ieceļot amatā Turaidas fogtu, viņa pienākumi formulēti šādi: arhibīskaps dod viņam uzdevumu, varu un pilnvaru fogtejā, kā no seniem laikiem ierasts, tiesas lietās, kas izšķir dzīvību jeb nāvi, un civillietās, un viņam jāpārvalda arhibīskapijas pilsnovadi, tomēr bez arhibīskapa īpašas pavēles viņš nevienu pārvaldnieku neatceļ un arī neieceļ.¹¹⁴ 16. gadsimtā fogta pārraudzībā bijuši pārvaldnieki – hauptmaņi, amtmaņi, muižkungi, landsknehti u.c.,¹¹⁵ fogta jeb zemes rakstvedis,¹¹⁶ kuru, kā jau atzīmēts, amatā iecēla un arī atcēla zemeskungs. Fogtiem tomēr bija iespēja vērtēt rakstveža kandidāta piemērotību amatam, kā tas bija gadījumā ar Turaidas fogtejas rakstveža amatu (*Landschreiberamtes der Vogtei Treiden*) 1541. gadā. Tas bijis apsolīts Freiburgas (*Freibergk*) birģermeistara Volfa Losa (*Losen*) mātesbrālim, kurš pēc fogta viedokļa bijis pārāk slinks un amatam nepiemērots, tāpēc arhibīskaps nodrošināja viņam mūža ienākumus citā veidā.¹¹⁷

Tieši pakļauts arhibīskapijas fogtam bija fogta maršals,¹¹⁸ pagasta jeb vakas tulks un vakas maršals.¹¹⁹ Cesvaines un Ļaudonas rudens pagasta ieņēmumi rāda, ka dažkārt pats fogts izpildīja tulka un vakas maršala amatu un saņēma tiem domātās nodevas.¹²⁰ Uz fogta darbības vērienu norāda viņam lietošanā piešķirtie dienesta zirgi. 1530. gadā Turaidas fogtam bija 12 dienesta zirgi, Kokneses fogtam – 10,¹²¹ savukārt 1548. gadā Turaidas fogtam tika piešķirti 6 dienesta zirgi un viens ātrs jājamais zirgs,¹²² tikpat 1556. gadā Kokneses fogtam.¹²³

Viens no Rīgas arhibīskapijas fogta pienākumiem bija domēņu un lēņu valdījumu robežu ierīkošana, iezīmēšana un kontrole.¹²⁴ Piemēram, Koknesē 1455. gadā izdotā dokumentā par Salacgrīvas pilsnovadu teikts, ka Turaidas fogts arhibīskapa pilnvarojumā iezīmēja robežu starp lēņu valdījumiem ar arhibīskapa heraldisko simbolu – zizli un krustu (*stave und cruce*).¹²⁵ 1549. gadā Rīgas arhibīskaps deva lēni pilskungam Johanam Butleram Piebalgas pilsnovadā, kur izlēmējuma robežas dabā noteica Turaidas fogts.¹²⁶ Liecinieku nopratināšanā Ārlavā 1550. gada prāvā pret ilggadējo Kokneses fogtu sastopamas pretrunīgas liecības par fogta personīgo piedalīšanos dažādos procesos, piemēram, robežu ierīkošanā. Daži pilsnovadu un muižu pārvaldnieki norādīja, ka Cesvainē pats Kokneses fogts iemērijis robežas. Citi apgalvoja, ka robežas iemērijis rakstvedis un muižkungs tulka pavadībā.¹²⁷

Fogti zemeskunga pilnvarojumā apliecināja naudas darījumus starp arhibīskapu un viņa kreditoriem,¹²⁸ kontrolēja domēņu ieķīlāšanu un atķīlāšanu.¹²⁹ Lēmumus par domēņu izlēņošanu vai ieķīlāšanu pieņēma pats zemeskungs un domkungi, bet fogti sekoja arhibīskapijas finansēm kopumā, kontrolēja bezmantinieku lēņu pievienošanu domēnēm, uzturēja reģistrus par ieņēmumiem,¹³⁰ kā arī izlēņojumiem zemesgrāmatā (*Landbuch*)¹³¹ un vajadzības gadījumā liecināja par tiem. Tā Kokneses fogts Limbažos 1469. gada 20. septembrī liecināja par bijušā arhibīskapa Heninga [Šarpenberga] izlēņojumu vasalim, fogtam un arhibīskapijas ekonomam Rozenam,¹³² bet 1552. gada februārī robežu strīdā Raunas pilsnovadā Turaidas fogts Rīgas arhibīskapa uzdevumā liecināja par lēņa grāmatu, kurā bija neskaidri noteiktas robežas.¹³³ Fogti bija liecinieki saistībā ar zemes fondu ne tikai savā pārvaldes iecirknī, bet arī Rīgas arhibīskapijā kopumā.¹³⁴ Tā abu iecirkņu fogti vienlaikus piedalījās izlēņošanās Koknesē 1461. gadā¹³⁵ un 1477. gadā,¹³⁶ Raunā 1526. gadā¹³⁷ un 1540. gadā.¹³⁸

Zināmi atsevišķi gadījumi, kad fogti Rīgas arhibīskapijas zemes izlēņoja jeb deva valdījumā zemākas raudzes lēņa vīriem (leimaņiem). Tā 1508. gada 24. jūnijā Kokneses fogts Frederiks Plāters arhibīskapa vārdā deva divus arkļus Bartolomejam Pilem (*Pylo*) Tomasa ciemā (*Tomas dorpp*) Ikšķiles pilsnovadā, tāpat kā citiem šī ciema brīvajiem,¹³⁹ bet 1541. gadā Kokneses fogts atjaunoja “brīvības grāmatu” Nikem Jākobam saskaņā ar zemnieku vecāko liecībām.¹⁴⁰ Par līdzīgu darbību Kokneses fogts 1550. gadā tika apvainots pilnvaru pārsniegšanā – viņš esot patvaļīgi izdevis lēņos arhibīskapa zemes – *Jaunisen* kalnu ar vienu zemnieku ciemu Cesvaines draudzē.¹⁴¹ Fogtam bija kontroles un apstiprinājuma tiesības nelielu zemes gabalu maiņas gadījumā, ja tie bija doti pēc vīra lēņu tiesībām un vācu lēņu tiesībām, piemēram, 1507. gadā Cesvaines, bet 1508. gadā Krustpils pilsnovadā.¹⁴²

Fogtu vārdi 15.–16. gadsimta dokumentos salīdzinoši bieži minēti saistībā ar vasaļu kārtas civiltiesisku darījumu kārtošanu, kas skaidrojams ar to, ka muižu dokumentu arhīvi (*Briefladen*) līdz 19.–20. gadsimtam saglabājās labāk nekā zemeskunga arhīvi, kuri varētu sniegt izsmeļošākas liecības par domēņu pārvaldi. Tāpat kā citi vasaļi, arī Turaidas un Kokneses fogti bija liecinieki tiesas prāvās, sastādot testamentus,¹⁴³ bija nepilngadīgo¹⁴⁴ un atraitņu aizbildņi,¹⁴⁵ liecinieki, sūdzētāji un atbildētāji vasaļu tiesās. Apstiprinājumam šādos gadījumos lietoja vasaļa personīgu zīmogu.

Fogti varēja virzīt procesus, būt liecību došanas organizatori, nereti savās interesēs.¹⁴⁶ Tā pēc Turaidas fogta Georga Krīdenera (amatā 1514–1534) lūguma iztaujāts rakstvedis un protokolēta viņa liecība par Rozbeķes pils pārdošanu viņam pašam,¹⁴⁷ bet Kokneses un Turaidas fogti 16. gadsimtā bija liecinieki viens otram par zemnieku pārdošanu un pirkšanu.¹⁴⁸

Jau Indriķa hronikā minēti arī citi nozīmīgi fogta pienākumi, kas laika gaitā mainījās, bet saglabāja savu būtību – sasaukt zemes pilnvarotos, vadīt karaspēku, slēgt līgumus zemeskunga pilnvarojumā, piedalīties sarunās, to skaitā par mieru un pamieru.¹⁴⁹ Arhibīskapijas fogti vairākkārt minēti kā karaspēka vadītāji. Rīgas arhibīskapijas un Turaidas fogts 1298. gadā bija karaspēka vadonis un krita kaujā.¹⁵⁰ 1342.–1343. gadā pieminēts vārdā nesaukts Turaidas fogts, kurš kopā ar ordeņa fogtu organizēja un vadīja karaspēku.¹⁵¹ Arhibīskapijas fogti piedalījās ordeņa kara akcijās krievu zemēs 1370. gadā,¹⁵² kā arī 1501. gada ziemā un 1502. gada pavasarī.¹⁵³

Nereti fogti bija pilnvarnieki kārtu sapulcēs un slēdzot līgumus, piemēram, apstiprināja šķirējtiesas lēmumu (1428),¹⁵⁴ bija bruņniecības pārstāvji pamiera slēgšanā (1530),¹⁵⁵ apstiprināja vienošanos starp Rīgas arhibīskapu, mestru un Rīgas pilsētu (1534).¹⁵⁶ Landtāgos viņi pārstāvēja vasaļu kārtu, piemēram, Turaidas un Kokneses fogti Valkā 1424. gadā¹⁵⁷ un 1537. gadā, apzīmogojot landtāga lēmumus ar personīgiem zīmogiem.¹⁵⁸ Daži no šī amata veicējiem piedalījās kārtu sapulcēs regulāri. Tā Turaidas fogts Krīdeners 1522.–1534. gadā piedalījās pilnīgi visos Livonijas landtāgos.¹⁵⁹

16. gadsimtā fogti bija arī Rīgas arhibīskapa padomnieki jeb slepenie padomnieki, bet atsevišķos gadījumos pat saņēma atalgojumu par padomu sniegšanu ārzemju valdniekam, kā Turaidas fogti Krīdeners¹⁶⁰ un Georgs Taube.¹⁶¹ Fogtus nozīmēja kārtot attiecības ar kaimiņzemēm, Vācu Svētās Romas impēriju vai pāvesta kūrīju. Domkapituls un bruņniecība deleģēja Turaidas fogtu uz Rēgensburgas reihstāgu 1528. gadā,¹⁶² bet 1530. gada beigās viņš turp devās kopā ar Rīgas elektu pēc Vācu Svētās Romas impērijas ķeizara ielūguma.¹⁶³ Rīgas arhibīskapa uzdevumā Kokneses fogts devās pie Polijas karaļa (1534),¹⁶⁴ bet Turaidas fogts – uz Maincas un Magdeburgas bīskapa galmu (1544),¹⁶⁵ Vācijas ķeizarisko kambartiesu (1549),¹⁶⁶ Prūsijas hercoga kāzām (1550).¹⁶⁷

Rīgas bīskapa un arhibīskapa pilnvaroti fogti realizēja domēņu pārvaldi visplašākajā nozīmē – zemeskunga vārdā ievāca nodevas,

sprieda tiesu, paturot tiesības uz daļu ienākumu no fogtejas zemēm, realizēja zemju aizsardzību un militāro darbību, organizēja mūra piļu būvi, remontu un pārbūvi, ierīkoja robežas, kā arī veica diplomātiskus uzdevumus. Plašākās ziņas par fogtu pienākumiem ir no 16. gadsimta otrā ceturkšņa, kad pēdējā Rīgas arhibīskapa Brandenburgas Vilhelma laikā (1539–1563) fogti bija agro jauno laiku ierēdņi, kuri valdnieka uzdevumā pārvaldīja zemeskunga domēnes un pildīja plašu pienākumu spektru. Starp fogtiem bija Rīgas arhibīskapa vasaļi, kuru darbs zemes pārvaldē bija ilglaicīgs un savijās arī ar cita veida pārstāvniecības un pārvaldes darbu – fogti bija bruņniecības deleģēti pārstāvji landtāgos un arhibīskapa padomnieki. Lai arī Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu darbības lauks bija sava zemeskunga domēnes, viņu ietekme nereti pārsniedza vienu zemeskundzību, un fogti spēlēja nozīmīgu lomu Livonijas zemeskungu attiecībās, landtāgos, dažreiz arī militārās akcijās un diplomātiskās misijās ārpus Livonijas.

FOGTU STATUSS RĪGAS BĪSKAPIJAS UN ARHIBĪSKAPIJAS BRUŅNIECĪBAS VĒSTURES KONTEKSTĀ

Rīgas bīskapa un arhibīskapa iecelts fogts 13.–14. gadsimtā bija nozīmīgākais laicīgais amats šīs zemeskundzības pārvaldē, kas fogteju pārvaldīja kā lēni ar plašām pilnvarām. Lai arī zemeskungam bija vara atcelt fogtu no amata, šajā laikā izveidojās daži lēņu novadi, ko var uzskatīt arī par mantojamu fogteju (iespējams, vasaļu Rozenu un daļēji Tizenhauzenu lēņu valdījumi). 14. gadsimtā Rīgas arhibīskapi mērķtiecīgi veica lielo, stratēģiski nozīmīgo lēņu pie Daugavas atsavināšanu,¹⁶⁸ un turpmāk fogti gan bija dižciltīgi un saņēma dienesta lēņus, taču tie bija drīzāk arhibīskapa iecelti un atcelti ierēdņi. Arhibīskapijas pārvaldes iecirkņi nostabilizējās 15. gadsimtā, bet 16. gadsimtā izveidojās divi svarīgākie fogtu pārvaldes iecirkņi ar centru Turaidā un Koknesē. Šajā laikā parādījās arī citi nozīmīgi pārvaldes amati, kurus ieņēma laji, piemēram, arhibīskapijas finanšu pārvaldnieks ekonoms un ekonoms palīgs (1424. gadā ekonoms palīgs bija vasalis,¹⁶⁹ 1484. gadā ekonoms bija Turaidas fogts¹⁷⁰). 15. un 16. gadsimtā fogti joprojām bija ietekmīgākie laicīgie ierēdņi, kā atzīmē vēsturnieks Edgars Dunsdorfs, varenākie starp Rīgas arhibīskapa vasaļiem, nākošie aiz zemeskungiem, kuriem pakļauti zemāka ranga ierēdņi.¹⁷¹ Tomēr liela loma no 15. gadsimta beigām un 16. gadsimtā

zemes pārvaldē bija arī citiem laicīgiem arhibīskapa padomniekiem, kuri darbojās vienā līmenī ar domkungiem, – bruņniecības priekšniekam, galma pārzinim, kancelejas vadītājam. Fogti zaudēja zināmu tiesas varu pār visiem arhibīskapijas iedzīvotājiem, jo, domājams, lēņu valdījumos ar augstāko tiesas varu pār padotajiem zemniekiem fogta darbība bija ierobežota. Sarūkot arhibīskapa domēnēm, samazinājās arī fogta pārvaldes apgabals.

Fogta amats bija viens no vasaļu sociālā statusa paaugstināšanas un nostiprināšanas veidiem, būtisks pamats, veidojot materiālo nodrošinājumu sev un pēcnācējiem. Pārvaldot arhibīskapa domēnes, fogtam kā atalgojums pienācās daļa no domēņu ienākumiem. Amata funkcijas cieši savijās ar matrimoniālo sakaru nozīmi un radniecības tiklojumiem. Tas bija aktuāli visā Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas vēsturē. Livonijas veidošanās laikā Rīgas bīskaps Alberts uz Livoniju aicināja gan savu māsu, gan brāļus. Viņa māsa un Turaidas fogts bruņinieks Engelberts (1210/1211) bija vasaļu Tīzenhauzenu dzimtas senči Livonijā.¹⁷² Savukārt viens no Rīgas bīskapa brāļiem Teoderihs kļuva par fogtu Idumejā un apprecējās ar Pleskavas kņaza Vladimira meitu. Indriķa hronika stāsta, ka tieši precību dēļ 1212. gadā pleskavieši sacēlās pret savu *kņaziņu*, kuru kopā ar saimi padzina no pilsētas.¹⁷³ Ar izraidīšanu Pleskavas bajāri protestēja pret militāro savienību, kas izveidojās precību rezultātā, kā arī pret meitai doto pūru, kas, iespējams, varēja būt nodevu ievākšanas tiesības kādā apgabalā.¹⁷⁴

14. gadsimtā, kad Rīgas arhibīskapi konfliktēja ar Vācu ordeni Livonijā un pārsvarā uzturējās ārpus arhibīskapijas, fogtu materiālā nodrošinātība, vara un sociālais prestižs bija īpaši augsts. Turaidas fogts Bartolomejs Tīzenhauzens (*de Tisenhusen*) spēja aizdod lielas naudas summas arhibīskapam, pretī saņemot kā ķīlu Suntažu,¹⁷⁵ Piebalgas un Dzērbenes pilsnovadus (*ambten*).¹⁷⁶ Nauda arhibīskapam bija nepieciešama sūdzību par ordeņa patvaļu iesniegšanai pāvesta kūrījā.¹⁷⁷ Bartolomejs ieguva lēņos Bērzaunes novadu, kur no 1382. gada ir drošas ziņas par mūra pils celtniecību; Lībekā 1375. gadā no Vācu Svētās Romas impērijas ķeizara Kārļa IV (1316–1378) panāca Tīzenhauzenu dzimtas privilēģiju atzīšanu un tika nosaukts par ķeizara galda biedru. Viņa pirmā sieva nāca no Vrangeļu dzimtas un, jādodomā, bija radniecības saitēm saistīta ne tikai ar kādreizējo Kokneses (1340), bet arī Tartu (1374) un Sāremā fogtu (1307).¹⁷⁸ Savukārt Oto Rozens bija fogts Koknesē (1363) un bija precējies ar Margaretu

Tīzenhauzenu, par to saņemot no pāvesta precību dispensu (1352).¹⁷⁹ Viņa mazdēls Oto bija Turaidas fogts 1457. gadā, savukārt mazmazdēls Andreass – Kokneses fogts 1480. gadā.

Rīgas arhibīskapijā visvairāk fogtu nāca no Rozenu dzimtas – vismaz septiņi šīs dzimtas pārstāvji ieņēma Turaidas fogta amatu, vairākkārt rezidēja kā fogti Koknesē, ieņēma fogta amatu arī citās Livonijas bīskapijās. Dzimtas lēņu valdījumi veidojās kādreizējā Idumejas fogtejā,¹⁸⁰ kas liek uzdot jautājumu par fogteju kā mantojamu lēni dižciltīgajiem, kā tas bija raksturīgi vācu zemēs vēlajos viduslaikos. Rozenu lēņu valdījumos bija uzceltas vairākas mūra pilis,¹⁸¹ šai dzimtai bija piešķirta īpaša lēņu mantošanas privilēģija pēc koprokas tiesībām (1428, mantot varēja ne tikai tiešie mantinieki, bet arī sānu līnijas radinieki vīriešu līnijā visas dzimtas ietvaros),¹⁸² tomēr augstākās aristokrātijas līmeni vācu zemju izpratnē šī dzimta nesasniedza.¹⁸³

15. gadsimta pirmajā pusē Rīgas arhibīskapijas fogti nereti ieņēma divus amatus vienlaikus, līdz ar to vienās rokās koncentrējās ievērojami resursi, ko spēja sniegt arhibīskapa domēnes. Tā Georgs Gudeslefs (*Gudesleff*) no 1417. līdz 1426. gadam bija fogts Koknesē, bet 1428.–1431. gadā Turaidas fogts, savukārt Oto Rozens no Kūduma minēts Turaidas fogta amatā 1427. gadā, bet Koknesē darbojās 1436. gadā. Vairāki fogti bija vasaļu dzimtas pamatlicēji arhibīskapijā, kuru pēcnācēji pretendēja uz augstākiem mērķiem – kļuva par domkungiem un bīskapiem. Kokneses fogta Oderta Orgesa (amatā 1424–1444) dēls Johans pēc studijām Boloņas un Rostokas universitātēs un doktora grāda kanoniskajās tiesībās iegūšanas no 1464. gada ieņēma dažādus amatus arhibīskapijā, bet no 1492. līdz 1515. gadam bija Sāremā–Lēnemā bīskaps Johans III.

Rīgas arhibīskapijā 16. gadsimtā bija izveidojusies tradīcija, ka bruņniecība pieprasīja arhibīskapam, viņam stājoties amatā, apstiprināt arī sekojošu privilēģiju – Turaidas fogtam jābūt dižciltīgam vasalim, kas dzimis Rīgas arhibīskapijā (1544).¹⁸⁴ Šī tradīcija, spriežot pēc Turaidas un Kokneses fogtu vārdiem, ievērota jau 15. gadsimta beigās. Vietējie vasaļi mēģināja saglabāt savu nozīmību zemes pārvaldē, jo zemes valdnieki, stājoties amatā, arvien aicināja sev līdzī kalpotāju un radnieku pulku, kuriem tika piešķirta iztika un lēņu valdījumi Livonijā.¹⁸⁵ Detalizētas ziņas ir no pēdējā Rīgas arhibīskapa Vilhelma valdīšanas laika (1539–1562), taču arī viņa priekšteči amatu dalīšanā ievēroja radniecības un sinekūras principu.

Dienesta lēņi daļēji varēja tikt iegūti un pārmantoti caur precībām ar zemeskunga radniecēm. Rīgas arhibīskaps Silvestrs Stodevešers pēc 1458. gada izprecināja Livonijā savas radnieces pil-sētnieces no Toruņas,¹⁸⁶ un viena no viņām paguva būt divu Rīgas arhibīskapijas fogtu sieva – bija precējusies ar Pēteri Borhu (*von der Borch*, Turaidas fogta amatā 1454–1460), pēc kura nāves amatu, lēņu zemes, pils un muižas, kā arī ģimenes saistības pārņēma Vol-demārs Ikšķils (*Uexull*, Turaidas fogta amatā līdz 1468).¹⁸⁷ Kokneses fogta Gerta Lindes (amatā 1491–1506) meitas apprecējās ar Turaidas un Kokneses fogtiem, kuri mantoja arī bijušos dienesta lēņus ar tur izveidotām muižām. Linde bija Rīgas domkunga un vēlākā arhibīskapa Jaspera Lindes brālis,¹⁸⁸ ienācējs no Kamenas pil-sētas mūsdienu Vācijas teritorijā.¹⁸⁹ Uz Gerta Lindes dienesta un pirktajiem lēņiem 16. gadsimta 40. gados tika attiecinātas papla-šinātas mantošanas tiesības, kas ļāva tos mantot arī sievietēm un ra-diniekiem līdz piektajai radniecības pakāpei saskaņā ar t.s. Silvestra žēlastību (1457).¹⁹⁰

Arī vairākas citas arhibīskapijas domēņu muižas un dienesta lēņi pabija dažādu fogtu lietošanā, bet daži galu galā 16. gadsimta vidū kļuva par t.s. žēlastības lēņiem ar plašām mantošanas tiesībām. Gau-jas muižas (*Hof to Aa*), kas 15. gadsimta sākumā bija Turaidas fogta Johana Vildenberga lēnis,¹⁹¹ vēlāk bija Turaidas fogtu Bartolomeja Tī-zenhauzena un Kerstena Rozena valdījumā,¹⁹² bet 1533. gadā izlēņo-tas galma meistaram Meinardam Šīrštedam pēc žēlastības tiesībām.¹⁹³ Pociems, vēlākā Pāles muiža (*Sepkull*) 1403. gadā bija Turaidas fogta Heinriha Aderkasa valdījumā, 16. gadsimtā daļa tika Turaidas fogtam Johanam Pālenam pēc žēlastības tiesībām.¹⁹⁴ Igate (*Idsel*) 1466. gadā bija Turaidas fogta Borha, pēc viņa nāves fogta Ikšķila lēnis.¹⁹⁵ Ces-vaines pilsnovadu Kokneses fogti esot lietojuši kā savu valdījumu ilg-stoši.¹⁹⁶ Zīmīgs ir Rozulas jeb Rozbeķes (*Rosenbeck*) pils un lēņa pie-mērs, kas apliecina iespēju izmantot fogta amata statusu un resursus dzimtas statusa celšanai. 1477. gadā Kokneses fogta Rolova Persevala atraitne pārdeva pusi pils Turaidas fogtam Volmāram Ikšķilam,¹⁹⁷ 1493. gadā pili atpirka arhibīskaps, bet vēlāk to “pret nozīmīgu nau-das summu” nodeva Turaidas fogta Georga Krīdenera valdījumā (1518). Kad 1535. gadā Vīnē apstiprināja dzimtas ģerboni Krīdene-ram no Rozbeķes,¹⁹⁸ norādīts: “Minētajai dzimtai šis ģerbonis radies no viņu pils Rozbeķē, kas atrodas iepriekš minētā Rīgas arhibīskapijā Livonijā, viņa to kopš gadiem no seniem laikiem lietojusi...”¹⁹⁹ Tātad

pirkts/dienesta lēnis tika traktēts kā dzimtas mantojums un pamats dižciltības leģitimizācijai.

Lai arī fogta amats deva lielas iespējas uzlabot materiālo nodrošinājumu, tomēr 16. gadsimtā tās nevar pārspīlēt. Ilggadējais Turaidas fogts Krīdeners 1538. gadā vēstulē Prūsijas hercogam Albrehtam norādīja, ka, pēc viņa vērojumiem, fogti citās Livonijas bīskapijās un ordeņa zemēs, kā arī pie [vācu] karaļiem, kūrfirstiem un firstiem esot labāk materiāli nodrošināti, piemēram, Tartu bīskapijā fogti saņemot ļoti bagātīgus dienesta lēņus.²⁰⁰ Jauno laiku sākumā pamats sociālajam prestižam un turībai bija ne tikai amats, bet arī piederība pie bagātas dzimtas un izdevīgas radniecības saites. Rīgas arhibīskapa sarakste liecina, ka viņa iecelts ierēdnis, ienācējs Livonijā, būtiski nostiprināja savas pozīcijas ne tik daudz ar amatu, jo ienākumi no domēnēm nespēja nodrošināt visaugstāko statusu, bet gan apprecot bagātu un ietekmīgas izcelsmes sievu.²⁰¹ Neskatoties uz to, ka visumā Rīgas arhibīskapi iecēla fogtus no cienījamākajiem vasaļiem un vareņākajām dzimtām, tomēr Kokneses fogta amatā bija arī ienācēji un pat nedižciltīgas izcelsmes zemeskungu radinieki. Vairāku zināmo fogtu darbība pārvaldē bija īsa un nelika pamatu dzimtas uzplaukumam daudzu paudžu garumā.

Var piezīmēt, ka fogti tika iecelti arī laikā, kad arhibīskapa pils atradās Vācu ordeņa kontrolē vai ordeņa hegemonija izpaudās citādā veidā. Tā arhibīskaps 1403. gadā pēc Livonijas mestra Konrāda Fītinghofa lūguma izlēņoja Liepupi un deva iespēju darboties Kokneses fogta amatā (1403–1435) savam radniekam Henriham Fītinghofam (*von Vytunkhowe*).²⁰² Ordeņa vasaļu dzimtas pārstāvis Frīdrihs Plāters, Livonijas landmaršala brālis,²⁰³ kļuva par arhibīskapa vasaļi, kā arī Kokneses (1508–1513, 1517–1523) un Turaidas (1516) fogtu. Dažreiz Livonijas mestrs nozīmēja ordeņa brāļus Rīgas arhibīskapa domēņu pārvaldei. Tā Turaidā 1403.–1417. gadā fogti bija Vācu ordeņa brāļi Johans Boderiks, saukts Vekebrots, un Dītrihs Dukers, bet Koknesē 1556. gadā – Francis no Liperhaides.²⁰⁴

Arhibīskaps varēja fogtu no amata atcelt, taču zināmi vairāki gadījumi, kad fogti nostājās pret zemeskungu kā bruņniecības pārstāvji. Tā pēc arhibīskapa Silvestra Stodevešera vērsšanās pēc militāras palīdzības pie zviedriem arhibīskapijas fogti veicināja viņa apcietināšanu, apsūdzot dažādu Livonijā slēgtu līgumu pārkāpšanā un miera laušanā. Fogti līdz ar citiem bruņniecības delegātiem piedalījās arhibīskapa Johanna VII Blankenfelda (amatā 1524–1527)

apcietināšanā. Visumā fogti aktīvi iesaistījās Livonijas politiskajās intrigās, bija par vai pret ciešāku Vācu ordeņa dominanti Livonijā. Kā uzskatīja vācbaltiešu vēsturnieks Astafs fon Tranzē-Rozeneks, tad tieši vasaļu dzimtu – tādu kā Rozeni – nopelns bija varas līdzsvara noturēšana starp Livonijas mestru un Rīgas arhibīskapu, nepieļaujot pārāk lielu ordeņa dominanti Livonijā.²⁰⁵

Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogti bija savas kārtas – vasaļu jeb bruņniecības pārstāvji, pēc tiesībām – līdzīgi tiem. Izņēmums varētu būt zemeskungu tuvinieki, kuriem visā apskatāmajā laikā varēja piešķirt īpašas privilēģijas, kā arī fogti no Rozenu un Tīzenhauzenu dzimtām, kuriem dažos aspektos bija īpaši augsts tiesiskais statuss (piemēram, no 14.–15. gadsimta koprokas tiesības lēņu valdījumos). Garīgo zemeskungu protežētie radinieki dažkārt no pilsētniekiem kļuva par lēņa vīriem un visumā pat apdraudēja vietējo vasaļu lomu domēņu resursu apsaimniekošanā, ar ko var skaidrot Rīgas arhibīskapijas vasaļu prasību (1544), ka Turaidas fogtam jābūt Rīgas arhibīskapijā dzimušam dižciltīgam vasalim. Tomēr dokumentos nav norādes, ka arhibīskapa radinieku vai radinieču pilsētnieciskā izcelsme būtu traucēklis viņu vai mantinieku sociālajam prestižam bruņniecības kārtas ietvaros, tieši otrādi – rodas iespaids, ka vasaļi bija ieinteresēti veidot radnieciskas saites ar zemeskungu.

Var novērot zināmu tendenci, ka fogta statuss laika gaitā zaudēja kādu daļu nozīmīguma – fogta pilnvaras 13. gadsimtā tika piešķirtas Pleskavas kņazam un, iespējams, dažiem bruņiniekiem ar pretenzijām uz augstākās aristokrātijas statusu, arī 14. gadsimtā fogta statuss arhibīskapijā bija ļoti augsts, bet 15.–16. gadsimtā fogta amats izlīdzinājās ar citiem laju amatiem, kļuva ierēdnieciskāks. Visā zemeskundzības pastāvēšanas laikā fogtiem bija izdevība izmantot dienesta lēņus, kuri dažkārt kļuva par mantojamiem valdījumiem. Pēdējā Rīgas arhibīskapa laikā daži no fogtiem mantotie vai šajā laikā piešķirtie lēņi ieguva citu statusu – kļuva par žēlastības lēņiem ar izdevīgāku mantošanu, tomēr vienlaikus var novērot, ka nozīmīgi bija arī radnieciski sakari ar ietekmīgākajām Livonijas vasaļu dzimtām, kuru lēņu valdījumi sniedzās ārpus Rīgas arhibīskapijas. Acīmredzot šajā laikā zemeskunga domēnes nespēja dot tik ievērojamus resursus, lai fogti iegūtu lielas materiālas priekšrocības salīdzinājumā ar citiem vasaļiem.

Livonijas bruņniecības vēstures kontekstā nozīmīgi, ka fogti, tāpat kā Rīgas arhibīskapijas bruņniecība kopumā, iesaistījās Livonijas iekšpolitikā, piedalījās kārtu pārstāvniecības sapulcēs gan kā sava

zemeskunga, gan kārtas pārstāvji un bija gatavi bruņniecības kārtas interesēs pat nostāties pret savu zemeskungu vai sadarboties ar Vācu ordeni.

SECINĀJUMI

Rīgas bīskapijas (1201–1255) un arhibīskapijas (1255–1566) zemju pārvaldē jau no garīgās zemeskundzības dibināšanas 13. gadsimta sākumā būtiska loma bija laicīgam pārvaldes amatam – fogtam. Izvērtējot fogtu amata izpratni 13. gadsimta sākumā, redzama līdzība ar romāņu-ģermāņu tiesību loka zemēm, kur raksturīga vēlās Romas impērijas tiesību ietekme zemju pārvaldē un tiesas varas realizācijā. Livonijā neveidojās augstākā aristokrātija, kas pārvaldītu fogteju kā mantojamu lēni, bet zināmas tās pazīmes veidojās 13.–14. gadsimtā, kad dažu vasaļu, piemēram, Lielvārdes Daniēla, kā arī Rozenu un Tīzenhauzenu dzimtu lēņu valdījumi un fogteja veidoja kopību. Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā izdevās samazināt laicīgās bruņniecības ietekmi domēnēs, tai skaitā ar pāvesta kūrijas palīdzību, bet domkungu pārvaldītajos pilsnovados lajiem vispār bija neliela nozīme. Visumā Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā fogti bija administratori, kas ievāca nodevas un sprieda tiesu kādā noteiktā domēņu teritorijā garīga zemeskunga pilnvarojumā, slēdza līgumus un organizēja zemes aizsardzību. Tie bija uz noteiktu laiku iecelti dižciltīgie vai pilsētnieciskas izcelsmes vasaļi, nereti ar radniecības saitēm saistīti gan ar zemeskungu (t.sk. Pleskavas kņazs), gan citiem domēņu pārvaldē iesaistītajiem. Izņēmums – pirmais Turaidas fogts garīdznieks Alebrands 13. gadsimta sākumā. Fogtu amata zīmogi 15.–16. gadsimtā apliecina darbību zemeskunga pilnvarojumā, un Kokneses un Turaidas fogta zīmogos attēlots Rīgas arhibīskapijas heraldiskais simbols – sakrustots garais bīskapa krusts un zizlis.

Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņu teritoriālās izmaiņas liecina par zemju pārvaldes organizēšanu, sākot ar 1207. gadu. Sākotnēji pārvaldes apgabala robežas, jādodomā, balstījās uz teritoriālo iedalījumu, kas bija noformējies pirms kristianizācijas. Administratīvajos centros tika būvētas mūra pilis, bet pārvaldes iecirkņi koncentrējās un kļuva lielāki. 13.–15. gadsimtā izzuda Idumejas, Autīnes, Lielvārdes fogta apgabali, uz neilgu laiku veidojās Rauna kā pārvaldes iecirkņa – fogtejas centrs. Turaida un Koknese saglabāja savu fogtejas centra statusu ilgstoši. Par Kokneses pili un

novadu gandrīz gadsimta garumā risinājās strīds zemeskunga un vasaļu Tīzenhauzenu starpā, kurā uzvarēja pirmais. Līdz ar to fogteju centri 15.–16. gadsimtā bija Rīgas arhibīskapa mūra pils un domēnes, pie kam pārvaldes ziņā arhibīskapija bija dalīta divās teritoriāli līdzīgās daļās. Par to netiešas norādes ir no 15. gadsimta, bet precīzākas ziņas no 16. gadsimta. Arī pēc Rīgas arhibīskapijas sekularizācijas (1566) kādu laiku tiesas varas realizācijā daļēji tika ievērotas jau izveidojušās tradīcijas.

Tiesas spriešana bija atslēgas vārds tam, kādēļ vispār garīgajai kārtai bija nepieciešami laicīgi pārvaldnieki un tiesneši. Fogta galvenā funkcija bija pārstāvēt augstāko garīgo tiesnesi laicīgajā tiesā un pirmkārt attiecībā uz lielāko Rīgas arhibīskapijas iedzīvotāju daļu – lauku iedzīvotājiem, no 15. gadsimta zemnieku kārtu. Nodevu ievākšana un tiesas spriešana notika vairākas reizes gadā saistībā ar gadskārtu ciklu. Tāpat kā tiesas varas realizēšana, arī zemes fonda un finanšu administrēšana, militāras aizsardzības organizēšana zemeskunga uzdevumā saglabāja nozīmi visā apskatāmajā laikā, lai arī tiesas vara pār zemniekiem lēņu valdījumos 15. gadsimta beigās – 16. gadsimtā samazinājās līdz ar dzimtbūšanas attīstību. Pār vasaļiem fogtam nebija tiesas varas, bet attiecībā uz Rīgas arhibīskapijas pilsētniekiem – zināma vara, lai arī tās izpratnei būtu nepieciešami padziļināti pētījumi.

Vietējai bruņniecībai, tai skaitā fogtiem, bija nozīmīga loma pārvaldē un iekšpolitisko jautājumu risināšanā, kas veicināja šīs kārtas politiskā un ekonomiskā potenciāla arvien lielāku pieaugumu Livonijā kopumā. Tas attiecas arī uz laiku, kad Rīgas arhibīskapi nerealizēja zemes pārvaldi, bet arhibīskapijā nedalīti saimniekoja Livonijas mestrs (1298–1366; 1391–1417; 1479–1485; 1556–1557). Vienīgi no 1403. līdz 1415. gadam, kad zemes bija iznomātas, arhibīskapiju tieši pārvaldīja Vācu ordeņa brāļi. Citos vēstures periodos Rīgas arhibīskapijas fogti sadarbojās ar ordeni un dažkārt pat bija radnieciskām saitēm saistīti ar ordeņa pavēlniekiem.

Kopumā var novērot, ka visā apskatāmajā laikā gan radniecības saites, gan precības ar zemeskungu un arī bijušo/esošo fogtu radniecēm bija no svara fogta amata pārstāvjiem, un domēņu pārvaldi daļēji noteica sinekūras princips. Pārvaldot Rīgas arhibīskapa domēnes, fogtam pienācās daļa no domēņu ienākumiem kā atalgojums. Domēņu resursu un dienesta lēņu izmantošana deva iespēju fogtiem nodrošināt savus ieņēmumus, līdz ar to – nostiprināt savas pozīcijas

starp citiem sev līdzīgiem bruņniecības kārtā vai pat ar zemeskunga palīdzību no pilsētnieka kļūt par vasali. Īpaši augsts prestižs fogtiem bija 14. gadsimtā, kad Rīgas arhibīskapi konfliktēja ar Vācu ordeni Livonijā un pārsvarā uzturējās ārpus arhibīskapijas. Fogtiem piešķirto dienesta lēņu mantošana 16. gadsimtā reizēm kļuva izdevīgāka, jo daži lēņi ieguva t.s. žēlastības lēņa statusu ar paplašinātām mantošanas tiesībām, tomēr var novērot, ka fogta statuss laika gaitā zaudēja kādu daļu nozīmīguma. Sarūkot Rīgas arhibīskapijas domēnēm, veidojoties muižu saimniecībām un pieaugot dzimtbūšanai, iespējams, mazinājās fogta pārvaldes jomas, pilnvarojums un arī statuss. Tomēr vēl joprojām amats bija nopietns instruments vasaļa dzimtas ceļā uz nozīmes pieaugumu Livonijas mērogā un deva iespēju izpausties spējīgākajiem organizatoriem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Informāciju par fogtiem apkopojis un detalizēti analizējis vēsturnieks Leonīds Arbusovs. Leonid Arbusow (1914). Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik, und Sphragistik 1911, 1912 und 1913*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 1–432.
- ² Termins cēlies no darbības vārda *advocare* (latīņu val. – sasaukt, piesaukt) saliktās tagadnes pasīvā divdabja vai arī no latīņu – *vocatus* (pieaicināt, piesaukt) (Charles West (2009). The Significance of the Carolingian Advocate. *Early Medieval Europe*. Vol. 17, Issue 2. May 2009, pp. 186–206).
- ³ Thomas Simon (1995). *Grundherrschaft und Vogtei. Eine Strukturanalyse spätmittelalterlicher und frühneuzeitlicher Herrschaftsbildung*. Frankfurt am Main: Klostermann Verlag, S. 128 ff.
- ⁴ Hans-Joachim Schmidt (1997). Vogt, Vogtei. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 8: Stadt (Byzantinisches Reich bis Werl). München; Zürich: LexMA-Verlag, S. 1811–1814; Heinrich Brunner (1927). *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*. Leipzig: Duncker & Humblot, S. 149.
- ⁵ Garīgo zemeskunga atbrīvošanās no laicīgu pilnvaroto, aizbildņu un pārvaldnieku varas vācu tiesību vēsturē apzīmēta kā īpašs process: atbrīvošanās no aizbildniecības (vācu val. – *Entvogtung*), kuras rezultātā veidojās jēdziens par bezatlīdzības aizbildniecību pār garīdzniekiem laicīgajās lietās no firstu, karaļu, ķeizara (patronu, aizstāvju, aizbildņu) puses (*Schirmvogtei*), kā arī par garīga zemeskunga pilnvarojumu zemāka ranga pārvaldniekiem un laicīgās tiesas varas realizētājiem, daļu no ienākumiem paturot kā atalgojumu (*Gerichtsvogtei*). Sk.: Brunner. *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, S. 149; Folker Reichert (1985). *Landesherrschaft, Adel und Vogtei: zur Vorgeschichte des spätmittelalterlichen Ständestaates im Herzogtum Österreich*. Köln; Wien: Böhlau, S. 304.

- ⁶ Vācu val. arī – *Fauth, muntbor*. Karl Schiller, August Lübben (1880). *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bd. 5: U–Z. Bremen: Verlag von J. Kühtmann's Buchhandlung, S. 296, 135; Arnolds Švābe (1930–1931). Fogts. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 8881. sleja.
- ⁷ Angļu val. – *bailiff, reeve*; franču val. – *bailli, bailiare*. Šveicē latiņu valodā arī *castellanusbalivo, landfogto, capitano reggente, commissario*, sk.: Waltraud Hörsch (2008). Landvogt [Obervogt, Vogt]. In: *Historisches Lexicon der Schweiz*. Pieejams: <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D26435.php>. (skatīts 29.08.2013.).
- ⁸ Turaidas fogts Krīdeners saukts par prefektu 1531. gada 31. oktobrī (Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 114; Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1847). Bartholomäus Grefenthal's Livländische Chronik nach der Handschrift der königlichen Bibliothek in Dresden. In: *Monumenta Livoniae antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen*. Bd. 5 (turpmāk: *MLA, V*). Rīga; Dorpat; Leipzig: Eduard Frantzen's Verlags-Comptoir, Nr. 56, S. 355).
1565. gada oktobrī minēti Turaidas un Kokneses prefekti (*Präfekten*) (Stefan Hartmann (bearb.) (2008). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1565–1570): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1565–1570*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 3400/1).
Pakļaušanās līgumā starp karali Sigismundu Augustu un mestru Gothardu Ketleru, kas noslēgts Viļņā 1561. gada 28. novembrī, runāts par dienestiem, prefektūrām, priekštāvjiem (Romāns Apsītis, Valdis Blūzma, Jānis Lazdiņš (2006). *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri*. 2. sēj.: Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Rīga: Juridiskā koledža, 62. lpp.).
- ⁹ *Indriķa hronika / Heinrici chronicon* (1993). Ābrama Feldhūna tulkojums, Ēvalda Mugarēviča priekšvārds un komentāri (turpmāk: *IH*). Rīga: Zinātne, X, 15; XI, 4 u.c. 16. gs. fogteja minēta vācu valodā (*Vogtei*), piemēram, 1530. gadā Rīgas arhibīskaps jeb elekts Tomass Šēnings min bruņiniekus no Turaidas fogtejas (Ulrich Müller (bearb.) (1996). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1525–1534): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1525–1534*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 79).
- ¹⁰ “Soditais, Sohģis” (vācu val. – *ein Richter, Straffer, Vogt*); “Semēs-Sohģis” (*Landrichter, Landvogt*) (Ernests Blese (izd.) (1936). *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langģija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitāte, 274. lpp.).
- ¹¹ “Semmes soģis” (vācu val. – *Vogt, Landvogt*) (Gotthard Friedrich Stender (1789). *Lettisches Lexikon in 2 Theilen abgefasst und den Liebhaber der lettischen Litteraturgewidmet*. Theil 2: Deutschlettisches Woerter-Lexikon. Mitau: J. F. Steffenhagen, S. 667).
- ¹² Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 278, 302, 317, 334; Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. [Rīga]: Daugava, 26. lpp.

- ¹³ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 275; Sanita Osipova (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 297. lpp.
- ¹⁴ Hermann von Bruiningk, Nicolaus Busch (Hrsg.) (1908). *Livländische Güterurkunden*. Bd. 1: 1207–1500 (turpmāk: *GU*, I). Rīga: Kommissionsverlag von Jonck & Poliewsky, 15.
- ¹⁵ Priesteris Alebrands 1207 (*IH*, X, 15); Gotfrīds 1207 (*IH*, XI, 4: in *Thoreidam ad procurandum officium advocacie in iure seculari*); bīskapa svainis Engelberts no Tizenhauzenas 1210–1211 (*IH*, XIV, 10: *gener episcopi, qui eodem anno procurabat advocaciam in Thoreida*); Gerhards 1212–1219 (*Gerhardum advocatum*, *IH*, XVI, 3; XVIII, 3; XXIII, 7).
- ¹⁶ *IH*, XII, 6: Hermanis, līvu fogts (*Hermannus, Lyvonum advocatus*).
- ¹⁷ *IH*, XVI, 7: [1212. gadā] kņazs Vladimirs devās ar [...] letiem uz Autīni un pārzināja pie viņiem fogteju (*et fuit cum eis procurans advocaciam eorum*) [...] Un kņazam Vladimīram viņa znota Teoderiha vietā, kad tas devās uz Vāciju, ierādīja fogteju Idumejā (*advocatia Theoderici generi sui in Ydumea*).
- ¹⁸ *IH*, XVI, 3.
- ¹⁹ Andris Caune, Ieva Ose (2004). *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 288.–290. lpp. (Latvijas viduslaiku pilis IV); Ieva Ose (1999). Rīgas arhibīskapijas pilis. No: *Latvijas viduslaiku pilis*. I sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 15. lpp.
- ²⁰ *IH*, XVIII, 3.
- ²¹ Savukārt kņaza sieva uzturējās Rīgā. Metimnes pils vieta mūsdienās nav lokalizēta (*IH*, XV, 13; XVI, 7; XVII, 4, 6; XVIII, 1; sk. arī 3. piezīmi 356. lpp.).
- ²² *IH*, VII, 3. piezīme 356. lpp.
- ²³ Romas pāvests Aleksandrs IV Neapolē 1255. gada 31. martā apstiprināja jaunieceltā Rīgas arhibīskapa valdījumus, pirms pilim minot “vietu, kur atrodas Rīgas dombaznīca un Rīgas pilsētu ar tās piederumiem”, bet līdzās pilim minot arī Jersikas [pils] kalnu, kā arī vēl daļu no zemgaļu zemēm un Upmali, Metsepoli, Tālavu (Tolovu) un Sēliju (Arveds Švābe (1938). *Senās Latvijas vēstures avoti / Fontes historiae Latviae medii aevi* (turpmāk: *SLVA*). 2. burtn. (1238.–1256. g.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, Nr. 419, 381.–382. lpp.; Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1853). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* (turpmāk: *LUB*, I). Reval: Commission bei Kluge und Ströhm, S. 79–80, 318). Mūsdienās Remines pili lokalizē Ogres rajona Plāteres vai Vecužānu pilskalnā (Ose. Rīgas arhibīskapijas pilis, 13. lpp.).
- ²⁴ Fogts un tiesnesis (*advocatus, generalis iudex*) (1257, 1298, 1330, 1392).
- ²⁵ Fogts Heidenrihs (*Heidenrichus advocatus*) piedalījās Kurzemes zemju izlēņošanā 1245. gadā, savukārt 1257. gadā Ikšķiles un Kalves izlēņošanā kā liecinieks Turaidā piedalījās fogts Ludolfs (Daphne Schadewaldt (2007). *Datenbank Kurländische Güterurkunden* (turpmāk: *Datenbank*). Pieejams: <http://www.herder-institut.de> (skatīts 20.08.2013.); *GU*, I, 24).

- Upmales zemju dališana 1272. gadā notika Rīgā un Turaidā, klātesot Turaidas fogtam Albero (*domini Alberonis in Thoreyda, dominus Albero advocatus*) (*Datenbank*, Bauer038).
- ²⁶ *GU*, I, Nr. 65; Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 217.
- ²⁷ Tizenhauzenu dzimtas sencis Teoderihs no Kokneses apprecēja Kokneses Vjačko meitu (?) Sofiju, ieguva lēņos Varkas zemi, un viņa pēcnācēji mantoja novadus ap Aivieksti, kas vēlāk veidoja Tizenhauzenu dzimtas lēņu valdījumus (*IH*, XXII, 12. piezīme 400.–401. lpp.)
- ²⁸ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 217.
- ²⁹ Turpat, 276. lpp.
- ³⁰ *GU*, I, 24. [Turaidas] fogts Ludolfs kopā ar Turaidas bruņiniekiem Hinrihu un Tiderihu (*fratres de Thoreyda*) piedalījās izlēņošanā līdz ar Turaidas kastelānu Simonu un vismaz sešiem ierēdņiem un vasaļiem (1257).
- ³¹ 1272. gadā *Albero advocatus Thoreydia* (*Datenbank*, Bauer038).
- ³² 1372. gadā *Hynrik Orges, des vogedes van Treyden, unde Eghard van Hovorden, des Drosten to Treyden* (*GU*, I, Nr. 100).
- ³³ 1385. gadā (*GU*, I, Nr. 116) tiesas lietas materiālos starp Rīgas arhibīskapu Johannesu IV un Heneki un Oto Pitkeveriem pieminēts agrākais Turaidas fogts Hinriks Zalcs (*Henrico Salcze, guondam advocato Thoreidensi*) un Bernards Gēss (*Bernardo Ghoes in Treyden advocatis*) (Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1857). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 3: I. Nachträge zu den zwei ersten Bänden. II. Fortsetzung von 1368–1393 (turpmāk: *LUB*, III). Reval: Commission bei Kluge und Ströhm, regestu sleja 455, Nr. 1224).
- ³⁴ 1372. gadā minēts Turaidas fogta 1322. gadā izdots dokuments (*ridders hern Johans von der Pael, in ertyden vaget tho Treyden*; *GU*, I, Nr. 101).
- ³⁵ Bruņinieki no Turaidas – Oto un Gerhards minēti arī 1239. gadā (*LUB*, I, regestu sleja 212, Nr. 163; *SLVA*, Nr. 234), Hinrihs un Tiderihs – 1257. gadā (*GU*, I, S. 31, Nr. 32, 24).
- ³⁶ Astaf von Transehe-Roseneck (1960). *Die ritterliche Livlandsfahrer des 13. Jh.* Würzburg: Holzner Verlag, S. 91–93.
- ³⁷ Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1873). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 6: [1226–1423. Nachträge zu den fünf ersten Bänden des Urkundenbuchs] (turpmāk: *LUB*, VI). Rīga: Nikolai Kymmell, S. 66, Reg. Nr. 1286; Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 277.
- ³⁸ Ordeņa mestrs Lielvārdi pārvaldīja no 1417. līdz 1434./1435. gadam, kad to ar domkapitula palīdzību atpirka Rīgas arhibīskaps (Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1867). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 5: [1414–1423] (turpmāk: *LUB*, V). Rīga: Nikolai Kymmell, S. 24, Reg. 2579; 246.–248. sleja, 2150; Hermann Hildebrand (Hrsg.) (1881). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 7: 1423 Mai–1429 Mai (turpmāk: *LUB*, VII). Rīga; Moskau: J. Deubner, S. 634, Nr. 1021; Hermann Hildebrand (Hrsg.) (1889). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 9: 1436–1443 (turpmāk: *LUB*, IX). Rīga; Moskau: J. Deubner,

- Nr. 88; 328). Jau iepriekš bija atķīlāta Krustpils (*LUB*, VII, S. 385, Nr. 557; sk. arī: Hermann Hildebrand (Hrsg.) (1884). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 8: 1429 Mai–1435 (turpmāk: *LUB*, VIII). Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 1021.
- ³⁹ *GU*, I, Nr. 89, 92, 100, 101, 104, 116, 158, 315, 383, 397, 428, 442, 458, 493, 522, 688; Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hrsg.) (1896). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 10: 1444–1449 (turpmāk: *LUB*, X). Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 628.
- ⁴⁰ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 26. lpp.
- ⁴¹ Arbusow. *Livlands Geistlichkeit*, S. 277.
- ⁴² *LUB*, X, S. 470, Nr. 628. Iegansts fogtu atļaišanai bija viņu izcelsme. Turaidas fogts bijis saksis, Raunas fogts – no Markas (*Mercker*) grāfistes Brandenburgā. Vietējā vasaļa iecelšana Turaidas fogta amatā 1544. gadā minēta kā arhibīskapijas paradums (sk. 184. atsauci).
- ⁴³ Stefan Hartmann (bearb.) (2005). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1551–1557): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1551–1557*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 1897/4; 1899/2.
- ⁴⁴ Rīgas arhibīskapijas libiešu gals jeb puse (*Liwische side*) minēta lēņtiesiskos dokumentos 1496. un 1504. gadā (*GU*, I, Nr. 652; Hermann von Bruiningk, Nicolaus Busch (Hrsg.) (1923). *Livländische Güterurkunden*. Bd. 2: 1501–1545 (turpmāk: *GU*, II). Rīga: Kommissionsverlag von Jonck & Poliewsky, Nr. 26). Savukārt latviešu puse (*Lettische side des Rigischen Stichtes*) minēta 1498. gadā (*GU*, I, Nr. 670), bez tam nosaukums bijis iegravēts Rīgas arhibīskapijas latviešu puses vasaļu tiesneša (manrihtera) amata zīmogā, ar kuru apliecināti dokumenti 1518., 1537., 1545. gadā (*GU*, II, Nr. 268, 720, 1180).
- ⁴⁵ Piemēram: Bernhard Jähnig (2011). *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Berlin: Lit. Verlag, S. 222.
- ⁴⁶ Carl Schirren (1861). *Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken*. Dorpat: W. Gläasers Verlag, Nr. 108; *LUB*, VI, S. 118, Reg. Nr. 118.
- ⁴⁷ *LUB*, X, S. 466, Nr. 628.
- ⁴⁸ Klaus Neitmann (2009). Die Auswahl von Residenzorten. Methodische Bemerkungen zur spätmittelalterlichen geistlichen Rezidenzbildung. In: Klaus Neitmann, Heinz-Dieter Heimann (Hrsg.) (2009). *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Norddeutschlands*. Berlin: Lukas Verlag, S. 81, 3. Tas pats arī: Stefan Hartmann (bearb.) (2002). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1540–1551). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1540–1551*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 1390 (1547. gada jūnijā).
- ⁴⁹ Arveds Švābe (1941). *Vidzemes tiesību vēstures avoti: 1336.–1551. g.* (turpmāk: *VTVA*). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, Nr. 177. Sk. arī 16. gs. vidus Rīgas arhibīskapijas Turaidas puses vaku grāmatas (*Wackenbuch uf der Treidischen Seiten im Erzstift Riga*) (52. atsauce).

- ⁵⁰ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276.
- ⁵¹ Arveds Švābe (1939). Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti 1540–1568. No: Marģeris Stepermanis, Arveds Švābe, Teodors Zeids (red.). *Latviešu vēsturnieku veltījums Robertam Viperam*. Rīga, 54.–55. lpp.
- ⁵² Muntis Auns (2009). Turaidas un Krimuldas novada apdzīvotība un iedzīvotāju etniskā piederība Livonijas laikā. No: *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 53.–58. lpp.
- ⁵³ VTVA, Nr. 149.
- ⁵⁴ Vasilii Doroshenko (1960). *Ocherki agrarnoi istorii Latvii v XVI veke*. Rīga: Nauka, s. 19.
- ⁵⁵ Voldemārs Kalniņš (1972). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 55. lpp.
- ⁵⁶ Arnolds Švābe (1930–1931). Fogts. Fogteja. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 8881. sleja.
- ⁵⁷ Švābe. Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti, 54.–55. lpp.
- ⁵⁸ Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava, 294. lpp. (salīdzina ar Smiltenes ienākumiem 1530); par divu fogteju esamību nešaubās vācu autori, kas izmanto Prūsijas hercoga vēstuļu arhīvu (Neitmann. Die Auswahl von Residenzorten, S. 56; Jähnig. *Verfassung und Verwaltung*, S. 222).
- ⁵⁹ Sk. arī: Neitmann. Die Auswahl von Residenzorten, S. 79–88.
- ⁶⁰ Maciej Dogiel (1759). *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. T. V. Wilno, S. 269, Nr. 154, 155.
- ⁶¹ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276.
- ⁶² *Herzog Albrecht 1565–1570*, Nr. 3400/1. 1565. gada oktobris.
- ⁶³ Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 193. lpp.; Roberts Malvess (2014). Turaidas pils būvvēsture 13.–18. gadsimtā. No: *Latvijas viduslaiku pils*, VIII. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 217.–258. lpp.; H. G. Busse (Hrsg.) (1842). Rembert Geilsheim. Eine historisch-biographische Skizze. *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*. Bd. 2. Rīga und Leipzig: Ed. Frantzen's Buchhandlung, S. 383–467, šeit 434. lpp., 47. atsauce.
- ⁶⁴ Schirren. *Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen*, Nr. 108.
- ⁶⁵ LUB, VII, S. 524, 733. Kokneses fogts Orgess (*Orges*) apzīmogoja šķirējtiesas lēmumu (Leonid Arbusow (Hrsg.) (1914). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 3: 1506–1510. Sachregister zum Liv-, Est- und Kurländischen Urkundenbuch (turpmāk: LUB, 2, III). Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 400; GU, II, Nr. 874.
- ⁶⁶ Fogta amata zīmoga attēls (diametrs ap 45 mm) publicēts no Roberta fon Tolla mantojuma, ar piezīmi, ka tas attēlots pēc nokrituša zīmoga no nezināma 16. gs. sākuma papīra dokumenta (Johann Sachsendahl (Hrsg.) (1856). *Est- und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands*. Bd. 4: Siegel und Münzen. Reval: Kluge und Stroehm, S. 82).

- ⁶⁷ Kokneses fogta zīmogs aprakstīts 1434. gada 17. jūnija dokumentā, kurā Tartu bīskaps lika transumēt 1428. gada šķirējtiesas lēmumu un precīzi aprakstīt piekarinātos zīmogus, tai skaitā: “*In medio tercii sigilli clipeus cum baculo pastorali et cruce transducta erat scupulus. Littere autem circumferenciales tales erant: sigillum advocati kokenhūsen*” (LUB, VIII, Nr. 819, S. 478).
- ⁶⁸ Kā atzīmējis Karls Metigs 1887. gada novembra Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības sapulcē, pēc vizuāla vērtējuma 1883. gadā pie Blomes (*Blumenhoff*) Smiltenes draudzē uz Kaiku (*Kaike-Gesinde*) lauka atrastais bronzas spiednis saistāms ar 15. gadsimtu. Tā diametrs 27 mm. Viņa rīcībā nonāca muzeju inspektora Dr. Bornhaupta (*Bornhaupt*) nospiedums zīmoglakā, bet pats spiednis esot bijis Latviešu biedrības īpašumā (*Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1887* (1888). Rīga, S. 80).
- ⁶⁹ Lai arī nav saglabājies neviens no Tartu bīskapa, vēlākā Rīgas arhibīskapa Engelberta no Doles (*von Dolen*, 1342–1347) zīmogiem, tomēr var pieņemt, ka tieši šis bīskaps ieviesa arhibīskapa un savas dzimtas heraldiku ģerboņos (Jānis Baltiņš (2011). Ģerboņa lietojuma īpatnības Kurzemes bīskapu zīmogos 15.–16. gs. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 30.–63. lpp.).
- ⁷⁰ Robežakmeņos zīmes iekaltas, sākot ar 15. gs. pirmo pusi. Tā 1437. gadā Rīgas arhibīskapa izdotā dokumentā aprakstītas Lokstenes pilsnovada robežas un minēti robežakmeņi ar arhibīskapa simbolu un vasaļu Vrangeļu ģerboni (Juris Urtāns (1990). *Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi*. Rīga: Avots, 54., 75. lpp.).
- ⁷¹ *IH*, X, 15. Zīmīgi, ka Indriķa hronikas autors – garīdznieks vienlaikus ar tiesneša norikošanu min arī faktu, ka Rīgas bīskaps dāvināja baznīcas zemes vācu karalim, t.i., ieguva augstāko aizbildni (patronu, aizstāvi), līdz ar to varēja nozīmēt bīskapijas fogtus ar ierobežotām pilnvarām, kas ļautu viņu darbību kontrolēt un neradītu pamatu pārlieku lielai varenībai.
- ⁷² *IH*, XI, 4.
- ⁷³ Sk.: Anti Selart (2007). *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, S. 106.
- ⁷⁴ Turpat, 107. lpp.
- ⁷⁵ Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 314. lpp.
- ⁷⁶ *IH*, V, 1.
- ⁷⁷ *IH*, XVI, 3.
- ⁷⁸ *SLVA*, Nr. 115.
- ⁷⁹ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 588. lpp.
- ⁸⁰ Jānis Lazdiņš (2009). Libiešu krimināltiesiskās (soda) apziņas īpatnības 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā. No: *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 62. lpp.
- ⁸¹ *IH*, VI, 2; Brunner. *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, S. 148; Heinrich Koller (1977). Die Entvotung bei den Zisterziensern. In:

Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde. Bd. 23. Münster; Köln; Graz: Böhlau, S. 209–223. Sk. arī par fogta amata izpratni 12. gs. rietumslāvu zemēs, kur pāvests Gregors IX 1234. gadā deva privilēģiju cisterciešu ordenim, kas preventīvi pasargāja no dižciltīgo iejaukšanās (Waldemar P. Königshaus (2004). *Die Zisterzienserabtei Leubus in Schlesien von ihrer Gründung bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, S. 128–130).

⁸² SLVA, Nr. 63, 64.

⁸³ 1241. gadā Sāremā iedzīvotāji solījās “pieņemt reizi gadā, nodevu ievākšanu laikā, fogtu (*Advocatum*) laicīgu lietu izspriešanai, kuram jātiesā pēc zemes vecāko padoma” (*LUB*, I, regestu sleja 220–222, Nr. 169).

⁸⁴ *LUB*, I, regestu sleja 543, Nr. 430 §5.

⁸⁵ *GU*, II, Nr. 838.

⁸⁶ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 142, 150.

⁸⁷ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1419/1, Beilage zu 1547 September 10, Serben, o. D. u. O.

⁸⁸ *VTVA*, Nr. 295, 442.–454. lpp.

⁸⁹ *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 1897/4, 1899/2.

⁹⁰ Kopija Turaidas muzejrezervāta zinātniskajā arhīvā. Izpēti veicis Dr. hist. Muntis Auns.

⁹¹ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 27. lpp.

⁹² Alexander Bergengrün (1898). *Herzog Christoph von Mecklenburg, letzter Koadjutor des Erzbistums Riga: Ein Beitrag zur livländischen und mecklenburgischen Geschichte*. Reval: Verlag Franz Kluge, S. 186.

⁹³ Senākās bruņinieku tiesības, 57. punkts (Georg Friedrich von Bunge (Hrsg.) (1879). *Altlivlands Rechtsbücher*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, Art. 57, S. 90: “so schal em de bischop oft sin richter vrede werken, bi dem halse”).

⁹⁴ Bunge. *Altlivlands Rechtsbücher*, S. 11. Fogtu liecības, iespējams, tika augstu vērtētas, piemēram, tiesas lietā 1385. gada 10. janvārī starp Rīgas arhibīskapu un vasaļiem Pitkeveriem, kurus apvainoja felonijā, arhibīskapijas vasaļu nonāvēšanā un sakropļošanā (*LUB*, III, 166.–168. sleja, S. 135, Reg. Nr. 1437; 443.–449. sleja, Nr. 1218).

⁹⁵ Rīgā tiesas dienas četrreiz gadā – piektdienā pirms Ziemassvētkiem, Lieldienām, Jāņiem un Miķeļiem (Friedrich Georg von Bunge (1874). *Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens in Liv-, Est- und Curland*. Reval: Verlag von Franz Kluge, S. 11).

⁹⁶ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 49. lpp.

⁹⁷ *GU*, I, Nr. 315. Koknesē 1444. gada 31. augustā.

⁹⁸ *LUB*, 2, III, Nr. 102, 215.

⁹⁹ 1514. gada 7. jūlijā Limbažu birģermeistars Heinrihs no Verdenas (*von Werden*) pēc godājamā un cienījamā Turaidas fogta Kristiāna Rozena (*erbar und woltuchtige Kirsten von Rossendes stiefftes voyt zu Truden*) pieprasījuma zvērējis un sniedzis liecību tiesas lietā (Jürgen Sarnowsky (1999–2009). *Das virtuelle Preußische Urkundenbuch Regesten und Texte*

- zur Geschichte Preußens und des Deutschen Ordens Ein Projekt der Arbeitsstelle für die digitale Edition mittelalterlicher Quellen des Zentrums "Geisteswissenschaften in der digitalen Welt" an der Universität Hamburg, PrUB, DH 161. Pieejams: <http://www1.uni-hamburg.de/Landesforschung/pub/dh/dh161.htm> (skatīts 09.05.2014.).
- ¹⁰⁰ Jacob G. L. Napiersky (Hrsg.) (1881). *Die Libri reditum der Stadt Riga*. Bd. 1: 1334–1344. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, S. 8, Nr. 104, Nr. 250, S. 16, Nr. 259.
- ¹⁰¹ Rozeniem bija namīpašumi Rīgā vismaz no 14. gs. 40. gadiem, tāpat arī dažiem citiem arhibīskapa vasaļiem, kuri saistīti ar fogta amatu. Piemēram, Hanss Vildenbergs (*Wildenberk*) 1415. gadā pirka namīpašumu Rīgā, un liecinieks bija Turaidas fogts Brandts Koškils (*LUB*, V, Nr. 2010). Vēlāk – 1422.–1424. gadā Johans Vildenbergs bija Turaidas fogts (*LUB*, VII, S. 144, Nr. 206).
- ¹⁰² August von Bulmerincq (Hrsg.) (1909). *Kämmerei Register der Stadt Riga*. Bd. 1: 1348–1361 (turpmāk: *Kämmerei Register*, I). München; Leipzig: Duncker & Humblot, Nr. 242, 39.
- ¹⁰³ *Kämmerei Register*, I, Nr. 314, 33; 315, 10; August von Bulmerincq (Hrsg.) (1913). *Kämmerei Register der Stadt Riga*. Bd. 2: 1404–1474 (turpmāk: *Kämmerei Register*, II). München; Leipzig: Duncker & Humblot, S. 108.
- ¹⁰⁴ *Kämmerei Register*, I, Nr. 319, 31; 335, 26.
- ¹⁰⁵ Raceburgas bīskaps Filips ar krustnešiem un fogtu Gerhardu devās uz Turaidu un bīskapam tur uzcēla kastellu (*IH*, XVIII, 3); 14. gs. sākumā Lokstenē fogts neesot uzcēlis vasaļiem pili, tāpēc viņi devušies uz Lietuvu (Arveds Švābe (izd.) (1939). *Latvijas vēstures avotu chrestomatija (1300.–1500.)*. Rīga: Gulbis, Nr. 2, 267.–272. punkts.
- ¹⁰⁶ *IH*, XVIII, 3.
- ¹⁰⁷ Stefan Hartmann (bearb.) (1999). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1534–1540): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1534–1540*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 989.
- ¹⁰⁸ Vienlaikus ar Turaidas fogtu minēts Turaidas kastelāns (*castelanus*) (*GU*, I, Nr. 24).
- ¹⁰⁹ Vienlaikus ar Turaidas fogtu minēts Turaidas drosts (*Datenbank*, Bauer038).
- ¹¹⁰ Turaidā Gotšalks Pālens (1424–1428) (*von der Pael*; *LUB*, VII, Nr. 106, 85.–86. lpp.).
- ¹¹¹ *Jahresrechnung* (gada pārskats) minēts arhibīskapa vēstulē 1545. gadā (*Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1291).
- ¹¹² Teodors Zeids (1992). Valters fon Pletenbergs un viņa nozīme Latvijas vēsturē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 30.–52. lpp, šeit 36. lpp.
- ¹¹³ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 150, 1530. gada 17. novembrī.
- ¹¹⁴ *VTVA*, Nr. 231, 361.–362. lpp.
- ¹¹⁵ *Kämmerei Register*, I, Nr. 314, 33; Nr. 315, 10; Koknesē 1468., 1477., 1538., 1552. gadā.

- ¹¹⁶ Zemes rakstveža amats (*Lanschreiber von Treiden, Lanschreiberamt von Kokennhausen*) minēts sarakstē 16. gs. 40. gados, turklāt arhibīskaps pats iecēla amatā izglītotus ierēdņus no Prūsijas (*Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1166, 1289).
- ¹¹⁷ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1117.
- ¹¹⁸ Turaidā 1522. gadā *Dethmer Grise* (Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276).
- ¹¹⁹ Spriežot pēc nodevas lieluma, vakas maršals bija zemāka amatpersona nekā fogts un tulks. Švābe. Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti, 8. dokuments.
- ¹²⁰ Švābe. Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti, 7. dokuments.
- ¹²¹ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 139, Beilage II.
- ¹²² VTVA, Nr. 231, 361.–362. lpp.
- ¹²³ Sk. salīdzinājumu arī: Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 295. lpp.
- ¹²⁴ Viens no agrākiem pieminējumiem robežu fiziskai iezīmēšanai Livonijā, iecērtot kokos naglas, atrodams 1359. gada prāvā starp Rīgas pilsētu un domkapitulu, un tas noticis Doles salā, saskaņā ar lībieša Kerstiāna liecību arhibīskapijas fogta Meinarta laikā (minēts kā fogts ap 1330. gadu) (*LUB*, III, Nr. 966).
- ¹²⁵ *GU*, I, Nr. 368.
- ¹²⁶ VTVA, Nr. 288: “mēs dodam un izlēņojam minētajam Johanam Butleram un viņa īsteniem mantiniekiem 6 saimes [...] kuras visas mēs liksim izjāt mūsu Turaidas fogtam un apzīmēt šajās norādītajās robežās (*welchs wir ime alles durch unsern stiftsvoigt zu Treydennzureyten lassen, inn nachvolgender grentz bezeichnet*)”.
- ¹²⁷ VTVA, Nr. 295, 442.–454. lpp.
- ¹²⁸ 1497. gadā Limbažos Kokneses fogts kārtoja arhibīskapa depozīta jautājumus par labu Cesvaines priesterim (Leonid Arbusow (Hrsg.) (1900). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 1: 1494 Ende Mai–1500. Riga; Moskau: J. Deubner, Nr. 531). Limbažos 1540. gada 21. maijā Turaidas fogts kārtoja parādu lietas starp divām atraitnēm par Rīgas arhibīskapam izsniegto Prūsijas hercoga pārvedumu (*GU*, II, Nr. 809).
- ¹²⁹ 1372. gadā Turaidā Suntažu pils atkīlāšanā un naudas atgriešanā piedalījās domkungi, kā arī Turaidas un Lielvārdes fogts Heinriks Orgess (*Hynrik Orges, des vogedes van Treyden*) (*GU*, I, Nr. 100).
- ¹³⁰ *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 989, vēstulē fogts Krīdeners norāda, ka ieņēmumus un izdevumus apliecina rēķini un reģistri.
- ¹³¹ *LUB*, 2, III, Nr. 216.
- ¹³² *GU*, I, Nr. 458.
- ¹³³ *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 1549/2. Var piezīmēt, ka savas patiesības pierādīšanai robežu strīdos Livonijā nereti prāvnieki izmantoja “karstas dzelzs” pārbaudījumu (*Eisenprobe*), kurā liecinieku (parasti zemnieku) zvērestu apliecināja ar karstas dzelzs nešanu. Šis ordālījas jeb Dieva tiesas pielietošana bija pretrunā ar garīdzniecības principiem. Var domāt,

- ka fogta personīgais tiesas zvērēsts bija zvērēšana “pie svētajiem” (Bunge. *Geschichte des Gerichtswesens*, S. 34, 178).
- ¹³⁴ Piemēram, 1520. gada 16. novembrī Jaspers Linde izlēņoja zemi brāļiem Stokmaņiem pie Daugavas, piedaloties Turaidas fogtam (*GU*, II, Nr. 335).
- ¹³⁵ *GU*, I, Nr. 402.
- ¹³⁶ *GU*, I, Nr. 522. Kokneses fogta atraitne Koknesē pārdeva Rozbeķes pili bijušajam Turaidas fogtam, piedaloties amatā esošajam Turaidas fogtam.
- ¹³⁷ *GU*, II, Nr. 440.
- ¹³⁸ *GU*, II, Nr. 825 (par Ērgļu pils pārdošanu).
- ¹³⁹ *LUB*, 2, III, Nr. 400 (17. gs. noraksts).
- ¹⁴⁰ *GU*, II, Nr. 874; *VTVA*, Nr. 140.
- ¹⁴¹ *VTVA*, Nr. 295, 442.–454. lpp.
- ¹⁴² 1507. gadā maiņa bija jāveic ar fogta ziņu un jāreģistrē zemesgrāmatā (*Landbuch*), 1508. gadā – apmaiņa jāveic ar fogta un zemnieku piekrišanu (*LUB*, 2, III, Nr. 216, 401).
- ¹⁴³ *GU*, II, Nr. 886, 1542. Bērzaunē testamenta liecinieki – abi fogti.
- ¹⁴⁴ 1504. gada 5. augustā Kokneses fogts Frederiks Plāters un bijušais fogts Gerts Linde piedalījās kā arhibīskapa liecinieki prāvā par mazgadīgā Arndta Fēliksa tiesībām (*GU*, II, Nr. 31).
- ¹⁴⁵ Kokneses fogts 1538. gadā bija atraitnes aizbildnis kopā ar četriem citiem vasaļiem (*GU*, II, Nr. 753); 1548. gadā Turaidas fogts kārtoja atraitnes mantojumu Kalsnavā (*VTVA*, Nr. 224).
- ¹⁴⁶ *GU*, II, Nr. 362.
- ¹⁴⁷ *GU*, II, Nr. 363.
- ¹⁴⁸ *GU*, II, Nr. 453. Ar Kokneses fogta Neilena (*von Neyl*) starpniecību Turaidas fogts Krīdeners (*Krudener*) 1527. gadā nopirka no ordeņa vasaļa zemnieku – mērnietu un seglinietu – ar ģimeni.
- ¹⁴⁹ *IH*, XII, 6, 1208. gadā: “Hermanis, līvu fogts (*Hermanus, Lyvonum advocatus*) [...] aizsūtīja ziņnešus un, sasaucis visus līvu un letu vecākos, apspriedās ar tiem, kā arī ar vāciešiem, un viņi visi nolēma ar igauņiem uzsākt sarunas par mieru.”
- ¹⁵⁰ Aufzeichnungen des lübischen Albrecht von Bardowik (1298). In: *Die Chroniken der deutschen Städte* (1899). Bd. XXVI. Leipzig, S. 285–316, šeit 312.–313. lpp.; Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276.
- ¹⁵¹ Richard Hausmann und Konstantin Höhlbaum (Hrsg.) (1876). *Johann Renners Livländische Historien*. Göttingen, S. 84 ff.
- ¹⁵² *Vartberges Hermana Livonijas hronika / Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae* (2005). Ēvalda Mugurēviča tulkojums, priekšvārds un komentāri. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 117. lpp.
- ¹⁵³ Iespējams, Turaidas un Kokneses fogti Kerstens Rozens (*von Rosen*) no Augstrozes un Gerts Linde (Leonid Arbusow (Hrsg.) (1905). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 2: 1501–1505. Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 262, 2. piezīme); Norbert Angermann (1985). *Wolter von Plettenberg*. Bonn: Bund der Vertriebenen, S. 7; *MLA*, V, S. 42, 45.
- ¹⁵⁴ 1428. gada 14. augustā (*LUB*, VII, Nr. 733).

- ¹⁵⁵ 1530. gada 14. augustā (*Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 111).
- ¹⁵⁶ 1534. gada 13. februārī Rīgas arhibīskapa vārdā dokumentu apzīmogoja Kokneses un Turaidas fogti, bet Rīgas arhibīskapijas bruņniecības vārdā – citi vasaļi (*Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 588).
- ¹⁵⁷ *LUB*, VII, Nr. 206.
- ¹⁵⁸ *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 949.
- ¹⁵⁹ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, Nr. 114.
- ¹⁶⁰ Prūsijas hercogs 1529. gada 15. martā Kēningsbergā noteica Turaidas fogtam Krideneram (*Krudner*) 300 mārkas atalgojumu gadā kā savam padomniekam un kalpotājam uz līguma laiku. Viņa [Kridenera] pienākums bija brīdināt par sliktām sekām, dot padomus, nodrošināt pavadoņus un militāru aizsardzību ceļojumos un prombūtnes gadījumā aizstāt savus pakalpojumus ar cita dižciltīga vīra pakalpojumiem. *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 38.
- ¹⁶¹ Sniedza padomus un bija Prūsijas hercoga uzticamības persona. *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 1559, 1679 u.c.
- ¹⁶² *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 29.
- ¹⁶³ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 161, Beilage, 1530. gada 28. decembris [Limbaži].
- ¹⁶⁴ Nailens (*von Neyl*). Sk.: *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 684: 1534. gadā ar Hoiņas grāfu Cēsis tikās Kokneses fogts, kamēr Turaidas fogts (Georgs Krideners) apmeklēja ārstus Leipcigā.
- ¹⁶⁵ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1286/3. Georgs Rozens no Nabes (*von Rosen zur Nabbe*).
- ¹⁶⁶ *VTVA*, Nr. 271, 421. lpp. Johans Pālens (*von der Pale*).
- ¹⁶⁷ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1487.
- ¹⁶⁸ Vija Stikāne (1997). Lēņu mantošanas tiesības Livonijā 13.–15. gs. *Latvijas Vēsture*, 3, 3.–22. lpp.
- ¹⁶⁹ *LUB*, VII, Nr. 206. Ekonoma palīgs Hinrihs Fitinghofs (*von Vytinghoven*), iespējams, vēlākais Kokneses fogts, Livonijas mestra brālis.
- ¹⁷⁰ *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 3142. 1556. gadā Andreass Koškils bija Turaidas fogts un arhibīskapijas kamerers.
- ¹⁷¹ Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 227. lpp.
- ¹⁷² *IH*, XIV, 10; XXVIII, 8. Bīskapa Alberta radurakstus sk. grām.: Gisela Gnegel-Waitschies (1958). *Bischof Albert von Riga. Ein Bremener Domherr als Kirchenfürst im Osten*. Hamburg: August Friedrich Velmede Verlag, S. 27.
- ¹⁷³ *IH*, XV, 13; XVI, 7.
- ¹⁷⁴ Šādas tiesības kā pūra daļa un atraitnes nodrošinājums minētas, piemēram, Ipatija hronikā (*Biblioteka literaturi Drevnei Rusi* (1997). Tom 5. Sanktpeterburg: Nauka, s. 184–357; 297).
- ¹⁷⁵ Atķīlāts 1372. gadā (*GU*, I, Nr. 100).
- ¹⁷⁶ Heinrihs Tizenhauzens (1575). Rīgas arhibīskapijas hronika “*Gewisse und Wahrhaftte Beschreibung, wenn und zu welcher Zeit die Lande Liiffland angefangen durch teutsche Kaufleute aufzusegelen, etc.*” 19. gs. Hermaņa Hildebranta noraksts no 17. gs. Rīgas rātskunga Johana Vites noraksta,

- [vācu val.] *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 4038–2–401, 203. lp.; *GU*, I, Nr. 88.
- ¹⁷⁷ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 354. lpp.
- ¹⁷⁸ *GU*, I, Nr. 559; Arbusow. *Livlands Geistlichkeit*, S. 317, 334.
- ¹⁷⁹ *GU*, I, Nr. 77.
- ¹⁸⁰ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 314. lpp.
- ¹⁸¹ Astaf von Transehe-Roseneck (1929–1930). *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Livland* (turpmāk: *Handbuch Livland*). Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde G. A. Starke, S. 1049–1089.
- ¹⁸² Stikāne. Lēņu mantošanas tiesības, 17. lpp. Rīgas arhibīskapijā bija tikai dažas koprokas vasaļu dzimtas. Tizenhauzeniem šādu privilēģiju zemeskungs deva 1417. gadā, Ungerniem – 1455. gadā, Ikšķiliem – 1477. gadā.
- ¹⁸³ Rakstot par Ikšķīlu (Meijendorfu) dzimtu, ģeoloģijas pētnieks Astafs fon Tranzē-Rozeneks norāda, ka Livonijas vasaļi nebija aristokrātija vācu tiesību nozīmē un Livonijā bruņniecības vidū bija iespējams iegūt izcilu statusu jebkuras bruņinieku dzimtas pārstāvim (*Handbuch Livland*, S. 511–512). Tomēr vairākas vasaļu dzimtas Livonijā pretendēja uz augstāku statusu, kas tika apliecināts arī ar koprokas mantošanas tiesībām.
- ¹⁸⁴ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1233/6.
- ¹⁸⁵ Piemēram, no liecinieku nopratināšanas Ārlavā 1550. gadā redzams, ka lielākā daļa Kokneses fogtejas pilsnovadu pārvaldnieku bija dzimuši ārpus Livonijas (*VTVA*, Nr. 295, 442.–454. lpp.).
- ¹⁸⁶ Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hrsg.) (1910). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 1. Bd. 12: 1460–1472. Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 559.
- ¹⁸⁷ *Handbuch Livland*, S. 510–512; Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hrsg.) (1905). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 11: 1450–1459. Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 758; 806; Astaf von Transehe-Roseneck (1930). *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Estland*. Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde G. A. Starke, S. 475–476.
- ¹⁸⁸ Arbusow. *Livlands Geistlichkeit*; Wilhelm Lenz. Jasper Linde. In: *Neue Deutsche Biographie 10* (1974), S. 360 f. [Onlinefassung]. Pieejams: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd136270557.html> (skatīts 20.08.2013.).
- ¹⁸⁹ *GU*, II, Nr. 413, 470, 771, 779. Elizabete jeb Ilze – precējusies ar Kokneses fogtu Gertu Mēdemu, savukārt Ģertrūde – ar Turaidas fogtu Georgu Krīdeneru (*von Krüdener, Kreutener*).
- ¹⁹⁰ *VTVA*, Nr. 129 (arhibīskaps Vilhelms atjaunoja izlēņojumu 1542. gada 9. martā); *GU*, II, Nr. 880. Vēsturnieks Vasilijš Dorošenko Gerta Lindes ierīkoto muižu Ļaudonas pilsnovadā uzskata par raksturīgu piemēru agrīnai kļaušu muižai Livonijā vispār (Doroshenko. *Ocherki agrarnoi istorii*, s. 132).
- ¹⁹¹ Kādreiz Valmieras apriņķī Umurgas (*Ubbenorm*) draudzē (*GU*, I, Nr. 234; *LUB*, VII, Nr. 69, 323.–324. sleja). Te Rīgas arhibīskaps ticis ar Tartu bīskapu.

- ¹⁹² VTVA, Nr. 49, 78. lpp.; GU, II, Nr. 101.
- ¹⁹³ LUB, 2, III, Nr. 892; GU, II, Nr. 694; VTVA, Nr. 108, 174. lpp.
- ¹⁹⁴ GU, II, Nr. 567; Nr. 710 (1538). Fogtiem Krideneram un Pālenam 16. gs. 30.–50. gados pēc žēlastības tiesībām izlēnoti arī vairāki nelieli domēņu valdījumi (GU, II, Nr. 754; Nr. 471; LVVA, 5561–1–174).
- ¹⁹⁵ GU, I, Nr. 428. Igāti arhibīskaps izlēņoja, uzsverot gan amatu, gan radniecības saites: “mūsu mīļajam svainim un uzticamajam Turaidas fogtam (*unsem swager und leven und getruwen vogede to Treiden*)”.
- ¹⁹⁶ VTVA, Nr. 295.
- ¹⁹⁷ GU, I, Nr. 522. Rolovs Persevals Rozbeķes pilsmuižu nopirka 1437. gadā (GU, I, Nr. 289); Kokneses fogta amatā minēts 1451., 1460.–1461. gadā.
- ¹⁹⁸ Gerta Lindes znots Turaidas fogts Krideners piederēja pie t.s. evaņģēlistu grupējuma, kas cerēja uz arhibīskapijas sekularizāciju (*Handbuch Livland*, S. 444). Viņš centās panākt brīvkunga titula iegūšanu. 1535. gadā Vinē ķeizars Ferdinands papildināja viņa ģerboni ar zelta krāsas vairogu, kam šķērsām pa vidu likumota upe, zem kuras divas rozes un lilija, bet augšdaļā sudrabkrāsas vienradzis. Klāt nākusi arī otra bruņucepure ar ķeizara zelta kroni un zeltītu vienradža ragu starp divām strausa spalvām (GU, II, Nr. 654). Līdzīgi arī Rīgas arhibīskapa un citu bīskapu vasalis, Lenēmā fogts (1517–1518) Georgs Ungerns saņēma brīvkunga diplomu no ķeizara Kārļa V, bet 1533. gadā – ģerboņa papildinājumu no pāvesta (Paul von Ungern-Sternberg (1907). Ein Wappenbrief des Papstes Clemens VII, für Georg von Ungern, Herrn zu Pürkel dd. Rom 1533 Mai 16. *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1907–1908*, S. 214–215).
- ¹⁹⁹ GU, II, Nr. 654.
- ²⁰⁰ *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 989.
- ²⁰¹ Brandenburgas Vilhelma galma maršals Rusens (*von Russen*) 1535. gadā apprecēja bagātu vasaļa meitu ar lielu pūru, tai skaitā muižām (*Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 840); galma pārziņa brālis Volfs Širšteds, dzimis Švarcburgā, apprecēja bagāto Margareti Tizenhauzenu, Jēkaba Aderkasa atraitni (GU, II, Nr. 438, 445).
- ²⁰² GU, I, Nr. 157; *Handbuch Livland*, S. 210.
- ²⁰³ Lutz Fenske, Klaus Militzer (1993). *Ritterbrüder im livländischen Zweig des Deutschen Ordens*. Weimar; Wien: Böhlau, S. 665–558; Sonja Neitmann (1993). *Von der Grafschaft Mark nach Livland: Ritterbrüder aus Westfalen im livländischen Deutschen Orden*. Weimar; Wien: Böhlau, S. 467.
- ²⁰⁴ Arbusow. Livlands Geistlichkeit.
- ²⁰⁵ *Handbuch Livland*, S. 1049–1089.

THE STATUS OF BAILIFFS OF RIGA BISHOPRIC AND ARCHBISHOPRIC IN LAND ADMINISTRATION

Vija Stikāne

Dr. hist., Head of the Collection and Exhibition Department at the Specially Protected Cultural Monument, the Turaida Museum Reserve.

Research interests: social history of the medieval and early modern Livonia (13th–16th centuries); history of Turaida (Treyden) castle and district.

E-mail: petnieciba.tmr@apollo.lv

The present article analyses administrative districts and functions of bailiffs in the Bishopric and Archbishopric of Riga. Evaluating the role of bailiffs in land administration, the author emphasises their functions of judging different classes (peasants, citizens), authorization in domain administration, relations with officials and land administrators being under supervision of bailiff appointed by Archbishop. In the hierarchical pyramid of power in the Bishopric and Archbishopric of Riga the role of bailiffs was viewed through historical prism of vassal families, disclosing the post of bailiff as a serious instrument on the way of vassal family towards material wealth and their rising importance at the Livonian level. In the 16th century, the post of bailiff was of equal worth to other posts of officials being in the service of Archbishop and enabled more gifted organizers to express themselves for a longer period of time.

Key words: Riga Archbishopric, bailiff, administration of domains, judicial power, vassal families.

Summary

Evaluating the role of bailiffs of Riga Bishopric (1201–1255) and Archbishopric (1255–1566) in land administration, we can find historical development starting from the Middle Ages, when the bailiwick could be an inheritable fief, until the Early Modern Times, when land-bailiffs like other Archbishop's officials received salary and performed the prescribed functions.

The perception of land-bailiff's post in the Riga Bishopric demonstrates a close link with the perception of bailiff's post in German lands, where there was observable influence of the legal rights of the late Roman Empire on land administration and implementation of judicial power. The highest aristocracy, which would administer the bailiwick as inheritable fief did not arise, however, some certain sprouting seeds of such land domination appeared in the 13th–14th centuries,

when fief possessions and bailiwick of some vassal families, for example, the Rosens and Tiesenhausens formed the community. The spiritual landlords of Livonia tried to diminish the influence of the secular knighthood in the domains and they really succeeded in the Riga Archbishopric with assistance of the Roman Curia. Generally, bailiffs in the Riga Archbishopric were administrators, who collected taxes and duties and administered justice in a certain territory under authorization of a spiritual landlord, concluded agreements and organized defence of the land. They were highborn vassals, appointed for a certain period. Very often they were kinsfolk of the landlord or other officials involved in administration of domains. The only exceptions were the first Turaida bailiff pastor Alebrand and prince Vladimir of Pskov in the beginning of the 13th century. The seals of the bailiff's post acknowledged work under landlord's authorization and at least in one of them, in the 15th–16th centuries, there is depicted a heraldic symbol of Riga Archbishopric, namely the bishop's long cross and a staff.

Territorial changes of administrative districts of bailiffs of Riga Archbishopric testify in favour of the organization of land administration in the areas inhabited by Livs starting from 1207. Initially the boundaries of administrative district were based on the territorial division which had been established before the conquest of crusaders. When the stone castles were built, they became the administrative centres, whereas the administrative districts concentrated and extended. In the 13th–15th centuries, the bailiff's districts in Idumeja, Autine and Lielvārde disappeared and for a short period Rauna developed as a bailiwick, i.e. the centre of an administrative district, but Turaida and Koknese preserved their status as the centre of a bailiwick for a long time. Almost half a century disputes about the Koknese Castle went on between the landlord and vassals Tiesenhausens. As a result, the landlord gained a victory. Consequently, the centres of bailiwick, in the 15th–16th centuries, were stone castles and domains of the Archbishop of Riga. Moreover, in the administrative sense the Archbishopric was divided into two territorially equal parts. We have indirect references about that from the 15th century, but more precise information from the 16th century when the boundaries of the bailiwick of Archbishopric did not coincide with its Latvian and Liv districts. Also after secularization of the Archbishopric of Riga (1566), until reforms carried out by the Polish King Stephen Bathory (1582) in implementation of land administration and judicial power there were observed the traditions characteristic of the period of Archbishopric.

Administration of justice was a key word for the reason, why generally the clergy needed such secular administrators and judges. The main function of the bailiff was to represent the highest spiritual judge in the secular court and first of all it refers to the largest part of inhabitants of Archbishopric of Riga – rural people, from the 15th century – to the class of peasants. The collection of taxes and duties and administration of justice took place several times a year according to the annual traditional cycle. Like implementation of the judicial power, also administration of land fund and finances, organization of military defence at landlord's command, preserved its significance for the whole above mentioned period, however, judicial power over the peasants in the fief tenures at the end of the 15th century and in the 16th century along with the development of serfdom consequently diminished. The bailiff did not have judicial power over vassals, but in regard to the citizens of the Archbishopric of Riga he had this power to a certain extent; however, understanding of this issue requires in-depth studies.

The local knighthood, including land bailiffs, had an important role in administration and solution of domestic policy issues. Consequently, it facilitated the growth of political and economical potential of this class in the whole Livonia. It refers also to the period, when the Master of the Order was the only lord in the Archbishopric of Riga. Only from 1403 until 1415, when the lands were not conquered, but leased out, the Archbishopric was directly ruled by brothers of the German Livonian Order. In other historical periods the land-bailiffs of Riga Archbishopric cooperated with the Livonian Order and sometimes they were even cognates of the highest officials of the Order.

The post of land-bailiff was one of the ways of promotion and consolidation of the social status of vassals, an essential basis, to form material provision for themselves and their descendants. Managing the domains of Archbishop of Riga, the bailiff had a right to receive a part of the domain income as a salary. Of especially high prestige was the post of land-bailiff in the 14th century, when the Archbishops of Riga had conflicts with the German Livonian Order and mainly resided outside the Archbishopric. The functions of the post were closely intertwined by importance of matrimonial links and kinship network. For appointment to the post of land administration and obtaining of hereditary right, conjugal ties with the relatives of the landlord or former/existing bailiff was not the only precondition, but very important. The use of the fief for service enabled the bailiffs to increase essentially their and their family's wealth and prestige, ensured income, and

consequently, strengthened their position among those who were similar to themselves. The officials who received the fief for service granted by Archbishop of Riga, in the 16th century, sometimes obtained more favourable hereditary right or, in other words, the status of fief according to the privilege granted by the grace of Archbishop of Riga.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* The seal's stamp of the Turaida bailiff, 15th–16th centuries
- Fig. 2.* The Meiri landmark with a heraldic symbol of Archbishop of Riga (a staff and a cross) about 1.5 km from the Turaida Castle, 1976. Photography from the collection of the Turaida Museum Reserve
- Fig. 3.* The stone built in the Magazine of the Turaida Estate in the 1830s with the heraldic symbol of Archbishop of Riga, 2008. Photography from the collections of the Turaida Museum Reserve

Iesniegts 18.02.2014.

HIERARHIJAS ASPEKTI LIVONIJAS PILSĒTU ATTIECĪBĀS VIDUSLAIKOS*

Ilgvars Misāns

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesors.
Zinātniskās intereses: Livonijas tirdzniecība un pilsētas Hanzas ietvaros, latviešu historiogrāfija 20. un 21. gadsimtā.

E-pasts: ilgvars.misans@lu.lv

Par spīti piederībai atšķirīgiem politiskiem veidojumiem, Livonijas lielākās pilsētas kopš 14. gadsimta otrās puses arvien ciešāk sāka koordinēt savu politiku, kas pirmām kārtām izpaudās kā nostājas un rīcības saskaņošana Hanzas ietvaros. Rakstā aplūkota hierarhijas aspektu loma Rīgas, Tērbatas un Tallinas savstarpējās attiecībās, kā arī attiecībās starp lielākajām un mazākajām Livonijas pilsētām. Mūsu rīcībā esošo avotu analīze ļauj secināt, ka Rīgas, Tērbatas un Tallinas savstarpējās attiecībās valdīja nevis hierarhijas, bet interešu saskaņošanas princips. Taču lielākajām Livonijas pilsētām laika gaitā izveidojās arī savs satelītpilsētu loks no mazāko pilsētu vidus, pār kurām tās dominēja.

Atslēgas vārdi: viduslaiki, Livonija, pilsētas, hierarhija.

IEVADS

Viduslaiku Livonija bija sadrumstalots veidojums, kurā ietilpa Rīgas arhibīskapija, Tērbatas, Sāmsalas–Vikas un Kurzemes bīskapijas, kā arī Vācu ordeņa Livonijas atzara valdījumi. No formālā viedokļa raugoties, šīs teritoriālās struktūras savā starpā bija minimāli saistītas. Rīgas metropolijā esošo bīskapiju galvas pakļāvās tās arhibīskapam vienīgi pa baznīcas līniju. Visos pārējos jautājumos atsevišķo valdījumu zemeskungi saglabāja neatkarību, viņu statuss attiecībās

* Rakstā aplūkotā tematika citā formā jau ir analizēta Vācijā publicētā rakstā: Ilgvars Misāns. Riga – ein Vorort der livländischen Städte im Mittelalter? In: Ilgvars Misāns und Horst Wernicke (Hrsg.). *Riga und der Ostseeraum. Von der Gründung 1201 bis in die Frühe Neuzeit*. Marburg: Verlag des Herder Instituts, 2005, S. 169–179 (Tagungen zur Ostmitteleuropa Forschung, 22).

citam ar citu bija tiesiski līdzvērtīgs un savstarpējās attiecības nebalstījās uz hierarhiju (respektīvi, pakļaušanos Rīgas arhibīskapam). Izpildvaras trūkuma dēļ politisko sadrumstalotību nespēja novērst arī landtāgs – kārtu sanāksme, kas kopš 15. gadsimta divdesmitajiem gadiem aptvēra visas Livonijas teritoriālās struktūras.¹

Šādos apstākļos nozīmi ieguva gan augstāka, gan zemāka līmeņa saites un komunikāciju tīkli starp atsevišķām bīskapiju un ordeņa zemes kārtām un personām. Tā kā viduslaikiem bija raksturīga neierobežota garīdzniecības un laicīgās aristokrātijas dominance, toni politiskās dzīves norisēs kopā ar zemeskungiem noteica tieši šīs abas ietekmīgākās un ar augstāko autoritāti apveltītās kārtas. Tomēr nedrīkstētu arī nepietiekami novērtēt nozīmi, kāda Livonijas atsevišķo daļu integrācijā bija pilsētām. Par spīti saistībai ar dažādiem zemeskungiem un piederību dažādiem lokāliem teritoriāliem valdījumiem, Livonijas pilsētas 13.–14. gadsimta gaitā izveidoja savus saimnieciskās un politiskās komunikācijas un sadarbības mehānismus gan makrolīmenī, t.i., Livonijas ietvaros, gan arī mikrolīmenī – telpiskajās struktūrās, kas aptvēra kādas šaurākas pilsētu grupas kopīgo ekonomisko interešu sfēru.

Istenot ciešāku sadarbību pilsētas mudināja pirmām kārtām nepieciešamība saskaņot sadarbību Hanzas ietvaros, taču tikpat svarīga bija arī iekšzemes politikas koordinācija. Iesaistīšanās gan Hanzas jautājumu apspriešanā un lemlēšanā, gan Livonijas politiskajā dzīvē izraisīja nepieciešamību pēc pastāvīgas komunikācijas pilsētu starpā. Līdz ar to kopumā sakaru intensitāte starp pilsētām bija stiprāka salīdzinājumā ar saitēm, kas vienoja dažādām teritorijām piederīgo Livonijas garīdzniecību un aristokrātiju. Pilsētu sakaru tīkli kļuva par nozīmīgu saikni, kas vienoja Livoniju un ļauj to uzskatīt par politisku veselumu.²

Formāli visu pilsētu – kā lielo, tā mazo – statuss bija vienāds, ikviens no tām bija autonomas tiesisks subjekts, proti, juridiska persona ar savu zīmogu un pašpārvaldes institūciju – rāti. Taču nav noslēpums, ka lielo un mazo pilsētu ekonomiskais un politiskais svars krietni atšķīrās. Par nozīmīgiem Hanzas tāltirdzniecības centriem un pilsētām ar vērā ņemamu politisku potenciālu Livonijā ir uzskatāmas vienīgi Rīga, Tērbata un Tallina. Tiesa, uz pilsētu sanāksmēm, kur kopš 14. gadsimta vidus tika spriests par Hanzai un Livonijai svarīgiem jautājumiem, ik pa laikam tika uzaicināti atsevišķu mazpilsētu – Pērnavas, Cēsu, Valmieras, Vilandes, Kokneses, Limbažu u.c.

pilnvarotie sūtņi. Tomēr viņu iesaistīšana bija neregulāra, un šajās sa-
nāksmēs, tāpat kā plašākā nozīmē Livonijas politiskajā dzīvē kopumā,
mazpilsētām bija atvēlēta statistu loma. Savas intereses tās pakārtoja
gan senjoram, gan arī kādai no lielākajām Livonijas pilsētām – Rīgai,
Tērbatai vai Tallinai. Tādēļ, pētot Livonijas pilsētu sadarbības mehā-
nismu, galvenā uzmanība ir pievēršama šo trīs pilsētu savstarpējām
attiecībām. Centīsimies noskaidrot, kāda loma tajās bija hierarhijas
aspektiem.

* * *

Pirmajā acu uzmetienā šķiet, ka Livonijas pilsētu hierarhijas gal-
galī gandrīz vai automātiski būtu jānovieto zemes lielākais un eko-
nomiski spēcīgākais centrs Rīga. Hanzas laika Rīga par Livonijas gal-
veno pilsētu vēstures literatūrā tiek saukta jau vairāk nekā 100 gadu.
Vācbaltiešu vēsturnieki, kas uz pilsētu pie Daugavas pirmie sāka at-
tiecināt terminu *Vorort* (to mūsu tēmas kontekstā varētu tulkot kā
galvenā, bet ne dominējošā pilsēta), gan neskaidro, kādās formās iz-
paudās Rīgas pārākums pār citām Livonijas pilsētām. Tomēr agrāko
vēsturnieku pētījumos minēti cēloņi, kas noteica Rīgas īpašo vietu
Livonijas pilsētu vidū. Volfgangs Šlīters to pamatoja ar tālu ārpus
Livonijas izvērstajiem tirdzniecības sakariem, kas Rīgai nodrošināja
pārticību un līdz ar to arī plašu atpazīstamību.³ Bernhards Holanders
norādīja, ka Rīga bija, pirmkārt, vecākā, otrkārt, lielākā un, treškārt,
bagātākā Livonijas pilsēta, turklāt lielākā daļa Livonijas mazpilsētu
pārņēma Rīgas tiesības, kas tās attiecībā pret Livonijas metropoli no-
stādīja meitas un mātes attiecībās.⁴

Tā kā Livonijas pilsētas ietilpa Hanzā, ir vērts paaugstināt, kā
jautājums par pilsētu hierarhiju tiek skatīts Hanzas historiogrāfijā.
Arī šajā speciālajā literatūrā nozīmīgāku centru apzīmēšanai tiek
lietoti jēdzieni *der Vorort*, *die Vorortschaft*, *der Hauptort*, *die Haupt-
städte*, taču to būtība parasti netiek skaidrota un līdz ar to šo jēdzienu
izpratne ir samērā nekonkrēta.⁵ Horsts Vernike un Andželo Pikieri
pievērš uzmanību reģionāliem centriem, kam bija piesaistītas mazā-
kas pilsētas.⁶ Tiešā veidā par hierarhiskām attiecībām pilsētu starpā
reģionālā līmenī netiek runāts, un arī senākā un varenākā Hanzas
pilsēta Lībeka jaunākajā vēstures literatūrā netiek uzskatīta par Han-
zas galvaspilsētu, bet tiek traktēta kā viena no tās “galvām”.⁷ Grūtī-
bas precīzā reģionālo centru lomas fiksēšanā, domājams, izskaidro-
jamas ar to, ka pati Hanza atbilstoši jaunākajām vēstures zinātnes

atziņām ir fenomens, ko nevar definēt ar mūsdienu valststiesisko jēdzienu palīdzību. Tā nebija stingri organizēta savienība, bet drīzāk uzskatāma par Ziemeļvācijas pilsētu tirgotāju interešu apvienību bez stingra satvara. Hanzā sadarbības jautājumi tika saskaņoti un lēmumi pieņemti pēc konsensa principa.⁸ Līdz ar to Hanzas pilsētu starpā nevaldīja skaidri definētas hierarhiskas attiecības. Attiecīgi hierarhijas princips nedarbojās arī atsevišķo Hanzas reģionālo grupu līmenī.

Teiktais tomēr nenozīmē, ka atsevišķos Hanzas reģionos pilsētu vidū nevarēja izvirzīties vietējie līderi. Visas pilsētas nebija vienlīdz ekonomiski spēcīgas, dažāds bija arī to politiskais potenciāls. Tāpat atšķīrās pilsētu autoritāte un atpazīstamība Hanzas mērogā. No Livonijas pilsētām vienīgi Rīga, Tērbata un Tallina piedalījās Hanzas sanāksmēs Lībekā vai kādā citā no aizjūras pilsētām. Pērnavas, Cēsu, Valmieras, Kokneses un citu Livonijas Hanzas pilsētu saistība ar šo interešu apvienību izpaudās kā līdzdalība reģionālajās Livonijas pilsētu sanāksmēs un atsevišķu Hanzas pasākumu finansēšanā. No teiktā būtu secināms, ka tikai trīs minētās lielākās Livonijas pilsētas varēja pretendēt uz Hanzas politikas koordinatoru un īstenotāju lomu reģionālajā līmenī. Taču, pirms neesam iedziļinājušies Rīgas, Tērbatas un Tallinas savstarpējo attiecību problemātikā, nesteigsimies ar apgalvojumu, ka trīs lielāko Livonijas pilsētu starpā īpaši izcēlās tieši Rīga.

Jautājums par atsevišķu Hanzas reģionālo grupu, to skaitā Livonijas pilsētu grupas, veidošanos un konsolidēšanos ir pētīts samērā maz. Tas visdrīzāk izskaidrojams ar to, ka reģionālo grupu nozīmi kā Hanzas organizācijas pamatu vēsturnieki ir sākuši apzināties salīdzinoši nesen.⁹ Avotos kā reģionāla grupa Livonijas pilsētas parādās samērā vēlu – ap 14. gadsimta vidu. Ir pamats domāt, ka iepriekš sakari Livonijas pilsētu starpā bija vāji attīstīti. Nav iespējams izanalizēt visus cēloņus, kas noteica šādu stāvokli, minēsim tikai dažus aspektus. Kā zināms, Livonijas pilsētu izveidē un attīstībā liela loma bija tirdzniecībai starp austrumiem un rietumiem. Priekšnoteikumi kooperācijai Livonijas mērogā, respektīvi, motīvi, kas sekmēja pilsētu sadarbību uz vietējās bāzes, izveidojās salīdzinoši vēlu. Ilgu laiku apstākļi Livonijā nebija droši. Zemgaļu pretestība tika salauzta tikai 1290. gadā; no 1297. līdz 1330. gadam ar pārtraukumiem plosījās karš starp Vācu ordeni Livonijā un arhibīskapa atbalstīto Rīgas pilsētu (tajā tika iesaistīti arī citu Livonijas valdījumu zemeskungi un

kārtas, kā arī kareivīgie lietuvieši). Livonijas politiskais iedalījums savu galīgo formu ieguva pēc 1343. gada Lielās igauņu sacelšanās, kad 1346. gadā Dānija Ziemeļigauniju pārdeva Vācu ordenim. Urbanizācijas process ritēja lēni, pilsētu tīkls bija rets, un lielākā daļa pilsētu bija mazas un pārāk vājas, lai spēlētu kaut cik vērā ņemamu lomu Livonijā un Hanzas mērogā. Kopumā viduslaikos Livonijā bija 20 pilsētas,¹⁰ bet tikai Rīga, Tērbata un Tallina attīstījās par nozīmīgiem centriem ar patstāvīgu tirdzniecību, pārējās krietni atpalika gan saimnieciskā, gan politiskā potenciāla ziņā.

Katrai no trim lielākajām Livonijas komūnām bija atšķirīga attīstības vēsture. **Rīga** – pēc Lībekas otra vecākā Rietumeiropas tipa pilsēta pie Baltijas jūras¹¹ – jau 13. gadsimta pirmajos gadu desmitos izveidojās par vienu no galvenajiem balstiem tirdzniecībā starp austrumiem un rietumiem. Sadarbojoties un konkurējot ar tāltirgotājiem no Lībekas un Visbijas, pilsēta pie Daugavas bija viena no svarīgām dalībniecēm visos nozīmīgākajos tirdznieciski politiskajos notikumos, kas Baltijas jūras reģiona ziemeļaustrumos risinājās 13. gadsimtā. Rīga deva būtisku ieguldījumu pirmās pārreģionālās savienības izveidē Baltijas jūras telpā 13. gadsimta astoņdesmitajos gados un bija viena no nedaudzajām pilsētām, kas iebilda pret Novgorodas kantora apelācijas instances pārceļšanu no Visbijas uz Lībeku 1291. gadā.¹² Tas liecina, ka Rīga bija gana spēcīga un ietekmīga, lai realizētu patstāvīgu politiku. Visbija Rīgu kopā ar citām Livonijas pilsētām uzskatīja par savu potenciālo sabiedroto un atbalstītāju, veidojot attiecības ar Lībeku un ar to konkurējot Hanzas reģiona austrumos.¹³ **Tērbata un Tallina** tika nodibinātas aptuveni 30 gadus vēlāk nekā Rīga. Tās no Rīgas ne tikai ievērojami atpalika iedzīvotāju skaita ziņā, bet arī krietni vēlāk iesaistījās svarīgu tāltirdzniecības jautājumu lemsnā. Diemžēl avoti par 13. gadsimtu un 14. gadsimta pirmo pusi ir visai fragmentāri, tādēļ detalizēti izsekot šo divu pilsētu izaugsmei un ar to saistītajām pārmaiņām nav iespējams.

Tikpat grūti ir konstatēt, kad un kādā veidā Livonijas pilsētu vācu pilsoņu vidū sāka veidoties un ar laiku nostiprinājās kopības un piederības sajūta Livonijai – zemei, ko tirgotāji no vendlu pilsētām, Saksijas, Vestfālenes un citām Ziemeļvācijas teritorijām bija izvēlējušies par savu mājvietu. Lai kā tas arī būtu, ar laiku no Vācijas ieceļojušie pilsētnieki un viņu pēcteči sāka sevi uzskatīt nevis par Lībekas, Zēstes, Mīnsteres utt. tirgotājiem, kas dzīvo ārzemēs, bet par reģionālu grupu ar savām vietējām interesēm, kurai nepieciešams kooperēties.

Avotos nav ziņu, kas liecinātu, ka Livonijas pilsētas līdz 14. gadsimta vidum būtu ieinteresētas veidot sakarus un savstarpēju komunikāciju. Rodas iespaids, ka visu 13. gadsimtu un pat vēl 14. gadsimta pirmajā pusē Rīgas, Tērbatas un Tallinas tirgotājiem svarīgākas bija attiecības ar ārējiem partneriem – Visbiju, Lībeku un citām Ziemeļvācijas pilsētām, nevis sakari savā starpā. Lībekas un Visbijas tirgotāji deva milzīgu ieguldījumu Rīgas, Tērbatas un Tallinas dibināšanā un, šķiet, līdz pat 14. gadsimta vidum tajās ja ne dominēja, tad vismaz saglabāja izšķirošu ietekmi. Livonijas lielāko pilsētu tirgotāju elite lieliski iekļāvās Hanzas tirdzniecības sistēmā, veidojot attiecības ar kompanjoniem Lībekā, Visbijā, Štrālzundē, Rostokā un citās attālās pilsētās uz individuāliem pamatiem. Šajā laikā Rīgas, Tērbatas un Tallinas tirgotāji neapzinājās savas kopīgās intereses attiecībās ar Hanzas partneriem otrā Baltijas jūras krastā vai arī nespēja tās definēt. Saisītībā ar nule pieminētajām Rīgas tirdznieciski politiskām aktivitātēm 13. gadsimta beigās nav ziņu, ka Rīga tās būtu mēģinājusi kaut kādā veidā koordinēt ar Tērbatu un Tallinu vai ka tā abas minētās pilsētas uzskatītu par savām sabiedrotajām. Piemēram, izvēršoties strīdam par Novgorodas kantora apelācijas instances pārceļšanu no Visbijas uz Lībeku, Tallina atšķirībā no Rīgas nostājās Lībekas pusē.¹⁴

Labvēlīgāki priekšnosacījumi Livonijas pilsētu sadarbībai izveidojās 14. gadsimta vidū, kad tajās laika gaitā bija nostiprinājies vietējo tirgotāju slānis, kuru rīcībā bija vērā ņemams kapitāls. Viņi bija spējīgi aizstāvēt savas intereses Hanzas mērogā. Tāltirgotāju materiālā labklājība auga vienlaikus ar Livonijas pilsētu pilsoņu reģionālās pašapziņas nostiprināšanos. Avotos tas atspoguļojas tādējādi, ka 14. gadsimta otrajā pusē parādās zīmīga vārdu kopa *hujus patriae civitates et mercatores*.¹⁵

Pirmo liecību par institucionalizētiem sakariem Livonijas pilsētu starpā sniedz 1347. gadā pieņemtie Briges kantora statūti. Tur Livonijas tirgotāji, kas tirgojās Flandrijā, bija iekļauti vienā trešdaļā ar gotlandiešiem, resp., Visbijas, kā arī Zviedrijas tirgotājiem.¹⁶ Pēc tam kad Gotlandi un Visbiju 1361. gadā iekaroja Dānijas karaļa Valdemāra IV karaspēks, Visbijas pārstāvniecība Brigē bija ierobežota. Šādā situācijā Briges kantorī livonieši uzsāka cīņu par emancipāciju no Visbijas, lai Gotlandes–Livonijas trešdaļu pārveidotu par Livonijas sestdaļu, attiecīgi proporcionāli samazinot summu, kas Livonijas tirgotājiem bija jāiemaksā kantora kasē.¹⁷ Šajā laikā, iesaistoties kopīgos Hanzas pasākumos, piemēram, īpaša kara nodokļa iekasēšanā

un militārās cīņās ar Dāniju,¹⁸ Livonijas pilsētas Hanzas ietvaros bija skaidri noformējušās kā reģionāla grupa. Hanzas sanāksmē Lībekā 1363. gadā trīs lielāko Livonijas pilsētu sūtņi saukti par *consules civitatum terrae Lyvonie*, turklāt šie *consules* uzstājās kā vienots spēks.¹⁹

Ap šo pašu laiku Rīgas, Tērbatas un Tallinas rātskungi bija sākuši koordinēt savu politiku arī pašā Livonijā. Viņu sadarbībai galvenokārt kalpoja vairāk vai mazāk regulāras sanāksmes Hanzas un vietējās nozīmes jautājumu apspriešanai, uz kurām Livonijas pilsētu rāšu sūtņi sāka pulcēties, vēlākais, kopš 14. gadsimta piecdesmitajiem gadiem. Pirmā zināmā Livonijas pilsētu sanāksme notika 1352. gadā Vilandē, kur tika diskutēts, vai Hanzas tirgotājiem Brigē būtu lietderīgi iegūt tiesības svērt preces nevis uz pilsētas, bet pašiem uz saviem svariem. Tā kā sanāksmes sasaukšanas iniciatore bija Visbija un tajā piedalījās viens Visbijas rātskungs, Vilandes sanāksmi faktiski var uzskatīt par Briges kantora Gotlandes–Livonijas trešdaļas izbraukuma sēdi.²⁰ Taču, Briges kantorī sākoties livoniešu emancipācijai no Visbijas, šī sanāksme 14. gadsimta sešdesmitajos gados pārtapa par Livonijas pilsētu sanāksmi.

Mūsu tēmas kontekstā svarīgi būtu noskaidrot, vai Livonijas Hanzas pilsētu reģionālās grupas konsolidācija notika kādas konkrētas, hierarhijas ziņā augstākas pilsētas vadībā. Protams, uz šādu lomu teorētiski pirmām kārtām varēja pretendēt vecākā un nozīmīgākā Livonijas pilsēta – Rīga. Nedaudzie avoti, kas ir mūsu rīcībā no šī laika, neļauj konstatēt, vai pilsētai pie Daugavas bija īpaša loma Livonijas pilsētu saliedēšanā. Nilss Jerns ir norādījis, ka, piemēram, no 1364. līdz 1378. gadam Gotlandes–Livonijas trešdaļas eltermaņa amatu Livonijas tirdzniecībai tik ļoti nozīmīgajā Briges kantorī tērbatieši un jo īpaši tallinieši ir ieņēmuši biežāk nekā rīdzinieki.²¹

Pretrīji rietumiem, kur 14. gadsimta vidū un otrajā pusē bija vērojama Livonijas lielāko pilsētu tirgotāju sadarbība un politikas koordinācija, Hanzas tirdzniecības reģiona austrumos Rīgas, Tērbatas un Tallinas tirgotāju starpā pastāvēja būtiskas pretrunas. Ekharda Grota pētījumos tiek pierādīts, ka kritiski jāvērtē agrākajā historiogrāfijā paustais viedoklis par Rīgas vadīto Livonijas pilsētu kopīgo cīņu pret Visbijas un jo īpaši Lībekas hegemonijas tieksmēm Hanzas kantorī Novgorodā 14. gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados. Par pozīcijām, kas būtu līdzvērtīgas Lībekas un Visbijas statusam, Rīga cīnījās, nevis paļaujoties uz citu Livonijas pilsētu atbalstu, bet viena pati. Rīdzinieku mērķis bija panākt tiesības nozīmēt kantorī

trešo Sv. Pētera eltermani (pirmie divi nāca no Lībekas un Visbijas), taču viņu prasības tika noraidītas. Šo atteikumu ja ne aktīvi, tad pasīvi atbalstīja arī Tērbata un Tallina.

Jau pieminētais vēsturnieks Grots uzskata, ka 1373. gadā tika noslēgta savienība starp Lībeku, Tērbatu un Tallinu un ka šo abu Livonijas pilsētu augšupeju lielā mērā nodrošināja Lībekas hegemoniālpolitikas Novgorodā atbalstīšana. Nozīmi Hanzas tirdzniecībā un politikā Tērbata un Tallina ieguva, ne tik daudz pateicoties solidaritātei ar Rīgu, cik sadarbībai ar Lībeku. Būdamas tās sabiedrotās un no Novgorodas visātrāk sasniedzamās Hanzas pilsētas, Tērbata un Tallina spēlēja patstāvīgu politisku lomu Hanzas attiecībās ar bagāto tirdzniecības metropoli pie Volhovas upes.²²

Tā kā Tērbata un Tallina baudīja Lībekas atbalstu un labvēlību, Rīgai nācās reģionālajā limenī tās atzīt par līdzvērtīgām politiskām partnerēm. Šādā situācijā Rīga 14. gadsimta beigās atkāpās no Novgorodas tirgus un koncentrējās uz tirdzniecību pa Daugavu. Ar laiku izveidojās kaut kas līdzīgs lielāko Livonijas pilsētu ietekmes sfērām: Rīga pilnībā pārņēma kontroli pār tirdzniecību pa Daugavu, Tallina kļuva par nozīmīgāko preču pārkraušanas vietu tirdzniecībai ar Novgorodu, kā arī Ziemeļgaunijas, Somijas un Ziemeļzviedrijas saimniecisko galvaspilsētu, bet Tērbata, galvenokārt pateicoties ģeogrāfiskajam stāvoklim, ieguva īpašu nozīmi Hanzas tirdzniecībā ar Pleskavu, kā arī Novgorodu.²³

Paralēli šai tirdzniecības virzienu specializācijai 14. gadsimta otrajā pusē, šķiet, izkristalizējās telpiski determinēta ietekmes dalīšana attiecībās starp Livonijas lielākajām pilsētām un mazpilsētām. 1369. gada Pērnavas pilsētu sanāksmes recesā, kurā atspoguļota livoniešu finansiālā līdzdalība karā ar Dāniju, Livonijas pilsētas iedalītas trīs trešdaļās. Rīgas trešdaļa ietilpa Rīga, Koknese, Limbaži, Valmiera un Cēsis, Tērbatas trešdaļā – Tērbata, Pērnavā un Vilande, bet trešo trešdaļu veidoja Tallina viena pati.²⁴ Fragmentārie avoti nesniedz tiešu atbildi uz jautājumu, vai runa te ir par īslaicīgu tehnisku pilsētu grupēšanu, lai atvieglotu maksājumu sadali, vai arī recess atspoguļo reālās – šajā gadījumā Rīgas un Tērbatas – ietekmes sfēras.

Klauss Neitmans, pētot lielāko pilsētu un mazpilsētu attiecības Prūsijā, kas daudzējādā ziņā bija līdzīga Livonijai, ir konstatējis, ka tur mazpilsētas bija pakārtotas tuvākajai lielākajai pilsētai. Praksē tas nozīmēja, ka katrs šāds lielākais centrs informēja mazākās pilsētas par ikdienas politiskajiem jautājumiem un atkarībā no nepiecieša-

mības iesaistīja arī nelielās komūnas to risināšanā.²⁵ Šādā izpratnē var runāt par trim vairāk vai mazāk līdzvērtīgiem centriem ar pilsētām – pavadoņiem, pār kurām tie dominēja. Tallina kļuva par šādu centru Ziemeļigaunijas pilsētām Rakverei un Narvai, kam, starp citu, tāpat kā Tallinai, bija piešķirtas Lībekas tiesības. Tērbata dominēja pār Dienvidigaunijas pilsētām Pērnavu un Vilandi. Savukārt Rīgas ietekmes lokā atradās lielākā daļa vai pat visas mazpilsētas mūsdienu Latvijas teritorijā.²⁶ Nav skaidrības par attiecību modeli, kāds pastāvēja starp Rīgu un Kurzemes pilsētām. Savs pamats ir hipotēzei, ka Ventspils, Kuldīga, Aizpute un, iespējams, Piltene veidoja atsevišķu, ar Rīgu maz saistītu pilsētu bloku.²⁷ Kurzeme un tās pilsētas ļoti maz iesaistījās Livonijas politikā, turklāt šāda veida aktivitātes konstatējamā samērā vēlu – kopš 15. gadsimta.

Tiesa, vēl vairāk nekā pirms simt gadiem Oskars Štafenhāgens pamatoti pievērsa uzmanību tam, ka Livonijas mazpilsētas izmantot savā labā sadarbību ar lielākajām pilsētām īsti nebija spējīgas.²⁸ Cēsīm, Valmierai, Pērnai un vairākām citām nelielajām pilsētām kaut cik vērā ņemamas politiskas ietekmes Livonijā nebija, jo tās bija pilnībā atkarīgas no Vācu ordeņa. Arī Rīgas arhibīskapijas pilsētas Koknese un Limbaži bija pārāk nenozīmīgas, lai to viedokli kāds ieklausītos.

Kā netiešu piemēru, kas apliecina mazpilsētu nenozīmību salīdzinājumā ar lielākajām pilsētām, varam aplūkot epizodi Livonijas pilsētu sanāksmē Valmierā 1434. gadā. Tallinas delegāti atteicās piekrist kādam no darba kārtības punktiem, norādot uz nepieciešamību apspriesties ar pilsētas rāti. Kaut arī šajā sanāksmē līdztekus trīs lielāko Livonijas pilsētu pārstāvjiem piedalījās arī Pērnavas, Cēsu, Valmieras, Vilandes, Limbažu un Kokneses sūtņi, Tallinas delegācija solīja atbildi paziņot tikai Rīgai un Tērbatai.²⁹ Par to, vai šīs divas pilsētas par minēto lietu informēja arī savas “trešdaļas” mazpilsētas, avoti klusē. Lai kā arī būtu, Rīga neizvirzīja pretenzijas būt par visu Livonijas pilsētu galvu, bet savu vadošo lomu dalīja ar Tērbatu un Tallinu.

Rīgas attiecības ar Tērbatu un Tallinu tika balstītas uz savstarpēju interešu respektēšanu un ietekmes sfēru sadali atbilstoši svarīgākajiem tirdzniecības virzieniem Hanzas austrumu tirgos. Jāmin arī nepieciešamība koordinēt Livonijas pilsētu tirdzniecības politiku Hanzas mērogā, kā arī interešu līdzsvarošana pašā Livonijā. 15. gadsimtā pēdējās nozīme pieauga, Rīgai, Tērbatai un Tallinai iesaistoties Livonijas landtāga darbā, kur visas trīs pilsētas atradās līdzvērtīgās pozīcijās.

Livonijā attiecības starp pilsētām nebalstījās uz hierarhijas modeli. Tiesa, praksē Rīga kā vecākā, lielākā, bagātākā un varenākā pilsēta Livonijas komūnu vidū baudīja autoritāti un tādējādi savā ziņā bija predestinēta Livonijas pilsētu iekšējās un ārējās politikas koordinatores un pat vadītājas lomai. Gadījumos, kad viduslaiku avotos pilsētas tiek uzskaitītas, Rīga vienmēr ir minēta kā pirmā. No šī fakta Vilhelms Greifenhāgens un, viņam sekojot, arī Bernhards Holanders vēl 19. gadsimtā secināja, ka Rīga vadīja pilsētas sanāksmes.³⁰ Nez vai viens pats šis arguments ir pietiekams tādām apgalvojumam. Salīdzinājumam: Prūsijas pilsētu sanāksmju recesos dalībnieces vietu uzskaitījumā noteica nevis saimnieciski un politiski faktori, bet attiecīgās pilsētas vecums. Marians Pelehs ir sarindojis Prūsijas pilsētas 14. gadsimta beigās pēc ekonomiskā ietekmīguma šādā secībā: 1) Danciga (Gdaņska), 2) Torna (Toruņa), 3) Elbinga (Elblonga), 4) Kēnigsberga (Karaļauči), 5) Braunsberga (Braņevo), 6) Kulma (Helmno). Viņš arī piebilst, ka šis ranžējums neatbilst secībai, kādā pilsētas sarindotas Prūsijas pilsētu sanāksmju recesos. Tur uzskaitījuma pamatā ir vecuma princips: 1) Kulma, 2) Torna, 3) Elblonga, 4) Danciga, 5) Kēnigsberga, 6) Braunsberga.³¹

Šī analogija vedina domāt, ka pilsētu uzskaitījumā Livonijas sanāksmju recesos Rīga pirmo vietu izpelnījās tieši kā vecākā pilsēta. Neatkarīgi no šīs pazīmes tai līdera pozīcijas Livonijas pilsētu rangā, protams, nodrošināja vislielākais iedzīvotāju skaits, ekonomiskā varenība, kā arī lielā autoritāte vietējā un visas Hanzas mērogā.³²

Rīgai Livonijas pilsētu vidū bija vadošā, bet ne dominējošā loma. Livonijas pilsētu sanāksmes parasti sasauca Rīga, taču atsevišķos gadījumos to sasaukšanu pieprasīja Tērbata vai Tallina.³³ Ir zināms arī gadījums 1371. gadā, kad uz pilsētu sanāksmi aicināja Tērbata.³⁴ Vēstules, kas pilsētu sanāksmes vārdā tika sūtītas dažādiem adresātiem, parasti apzīmogotas ar Rīgas zīmogu, taču šis fakts nez vai būtu automātiski jāinterpretē kā apliecinājums Rīgas pārākumam. Livonijas pilsētu sanāksmes 1434. gadā Valmierā vēstule Lībekai tika apzīmogota ar Rīgas, bet vēstule Hanzas kantorim Brigē – ar Valmieras zīmogu.³⁵ Savukārt 1444. gadā pilsētas sanāksmes Valmierā vēstules Lībekai un Brigei tika sūtītas ar Rīgas, bet vēstule Vācu ordeņa Livonijas zemes mestram – ar Valmieras zīmogu.³⁶ Pilsētu sanāksmes 1456. gadā Valkā un 1457. gadā Valmierā uzdeva attiecīgas vēstules sacerēt, apzīmogot un nosūtīt Tallinai un Tērbatai.³⁷

Ja Lībeka vai Dancīga ielūgumu uz Hanzas pilsētu sanāksmi Tērbatai un Tallinai nosūtīja ar Rīgas starpniecību, tad šādas rīcības pamatā nez vai bija vēlme uzsvērt Rīgas īpašo stāvokli; to drīzāk noteica praktiski apsvērumi. Attiecībās starp Livonijas un aizjūras Hanzas pilsētām Rīga nebija vienmēr automātiski vienīgā starpniece. Kad, piemēram, 1456. gadā visām Hanzas pilsētām kopējas privilēģijas apstiprināja Dānijas karalis Kristiāns I, šī dokumenta noraksts tika nosūtīts vispirms nevis uz Rīgu, bet Tallinu, kas pēc teksta nolasīšanas pilsētu sanāksmē Valkā apsolīja izgatavot tā norakstus Rīgai un Tērbatai.³⁸

Par to, ka Rīga, pārfrāzējot pazīstamo teicienu, bija nedaudz vienlīdzīgāka starp vienlīdzīgajām Livonijas pilsētām, liecina Livonijas pilsētu sanāksmēs apspriesto jautājumu loks. Kaut arī Rīga bija pilnībā monopolizējusi tirdzniecību pa Daugavu, ar tirdzniecību šajā virzienā saistītie jautājumi ne reizes neparādījās Livonijas pilsētu sanāksmju darba kārtībā, lai gan tie vairākkārt tika skatīti Hanzas pilsētu kopējās sanāksmēs, kā arī sarakstē starp Rīgu un Lībeku. Tiesa, Tērbata un Tallina tirdzniecībā pa Daugavu neiesaistījās, taču Rīga tās abas arī pilnībā atstūma no tirdzniecības politikas veidošanas šajā reģionā. Tajā pašā laikā Rīga, kaut arī tās tirgotāji, kā jau minēts, kopš 14. gadsimta otrās puses un 15. gadsimta tirdzniecības darījumos austrumu virzienā iesaistījās arvien retāk, piedalījās Hanzas politikas līdzveidošanā ar Novgorodu un Pleskavu. Tērbatas un Tallinas tirgotāju konkurence ar Hanzas rietumu pilsētām abos galvenajos Hanzas tirdzniecības centros ar Krievzemi ietvēra sevī konflikta potenciālu, un Rīga, būdama lielākā un nozīmīgākā Livonijas pilsēta, nevarēja un negribēja no šiem jautājumiem distancēties. Piemēram, visai uzkrītošas ir Rīgas aktivitātes Novgorodā 1416. gadā – laikā, kad Lībēkas rātē notika šķelšanās.³⁹ Varbūt Rīga, izmantojot Lībēkas novājināšanos, gribēja pastiprināt savu ietekmi pilsētā pie Volhovas upes? Arī 15. gadsimta divdesmitajos gados Rīga turpināja iesaistīties Novgorodas politikā. 1421. gadā no Novgorodas Livonijā ieradās krievu delegācija, kas apmeklēja ne tikai Tallinu, bet arī Rīgu, un 1424. gadā Rīga izteica kritiskas piezīmes par kādu Lībēkas vēstuli Novgorodai. 1429. gadā Rīga uzņēmās starpnieces lomu diskusijā starp Tērbatu, Tallinu un Lībeku par to, vai būtu mērķtiecīgi uz Novgorodu sūtīt sūtniecību, kaut arī turpmāk pati šajā procesā nepiedalījās, uzticot pamiera noslēgšanu Tērbatai un Tallinai.⁴⁰

Nevar noliegt, ka Rīgai bija autoritāte un ietekme, taču nebūt ne vienmēr tai izdevās uzspiest partnerēm savu viedokli. Ir zināmi

gadījumi, kad abas pārējās partneres Rīgu pārliecināja vai pārbalvoja un virsroku guva Tērbatas un Tallinas pozīcija. 1409. gada sanāksmē Valmierā Rīga nepiekrita speciāla nodokļa (*Pfundgeld*) ieviešanai, taču, pēc visa spriežot, šajā jautājumā pārāks izrādījās Tērbatas un Tallinas viedoklis.⁴¹ Līdzīgs gadījums bija 1424. gadā, kad Rīgas, Tērbatas un Tallinas starpā atklājās uzskatu atšķirības par nepieciešamību slēgt pamieru ar krieviem.⁴²

Visumā sabalansētība Livonijas pilsētu attiecībās saglabājās līdz pat 16. gadsimta vidum, kad pārtrūka Rīgas, Tērbatas un Tallinas politiskās saites ar aizjūras Hanzas pilsētām un kad 1561. gadā sabruka Livonijas politiskā organizācija.

SECINĀJUMI

Nav pamata apgalvojumam, ka viduslaikos Livonijas lielāko pilsētu starpā būtu pastāvējusi hierarhija. Livonijā nebija vienas galvenās pilsētas, kas pilnībā dominētu pār pārējām. Lielākās pilsētas Rīgas attiecībās ar Tērbatu un Tallinu nav konstatējama tieksme pāņākt subordināciju un paklausību. Attiecības starp tām tika veidotas, balstoties uz interešu saskaņošanas principu. Turpretī attiecībās starp Livonijas “lielpilsētām” (kas Eiropas mērogā būtu uzskatāmas par vidēji lielām pilsētām) un mazākajām pilsētām hierarhijas iezīmes ir acīmredzamas. Rīgai, Tērbatai un Tallinai bija izveidojies savs ekonomiski vājāku un politiski mazāk ietekmīgu satelītpilsētu loks, kas tām bija piesaistītas un pakļāvās.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ilgvars Misāns (1992). Livonijas landtāgu organizācija un norise. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 28.–37. lpp., šeit 29. un 33. lpp.
- ² Sīkāk sk.: Ilgvars Misāns (2012). Pilsētas kā varas un saimnieciskās dzīves centri un to sakari Livonijā 13. un 14. gadsimtā. No: A. Šnē (galv. red.). *Sabiedrība, pārvalde un saimniecība viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā no aizvēstures līdz jaunajiem laikiem*. Rīga: Latvijas Universitāte, 102.–118. lpp. (Latvijas Universitātes Raksti, 764. sēj.: Vēsture). Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/LUR_764_Vesture.pdf (skatīts 12.09.2013.).
- ³ Wolfgang Schlüter (1917). Die Stellung der livländischen Städte Riga, Reval und Dorpat innerhalb der Hansa. *Der Panther*, 5, S. 925–929, hier S. 928.

- 4 Bernhard Hollander (1888). Die livländischen Städtetage bis zum Jahr 1500. In: *Programm der Stadt-Realschule zu Riga*. Riga: Druck von W. F. Häcker, S. 1–55, hier S. 18.
- 5 Gustav Luntowski (1982). Dortmund, Köln und die Frage der Vorortschaft in der Hanse. *Hansische Geschichtsblätter*, 100, S. 56–68, hier S. 56; Matthias Puhle (1985). *Die Politik der Stadt Braunschweig innerhalb des Sächsischen Städtebundes und der Hanse im späten Mittelalter*. Braunschweig: Waisenhaus Buchdruckerei und Verlag, S. 199 (Braunschweiger Werkstücke, Reihe A, 20); Volker Henn (2009). Der niederrheinisch-ostniederländische Raum und die Hanse. In: Volker Henn. *Aus rheinischer, westfälischer und hansischer Geschichte*. Trier: Porta Alba, S. 155–190, hier S. 166; Klaus Friedland (1991). *Die Hanse*. Stuttgart; Berlin; Köln: Kohlhammer, S. 203; Philippe Dollinger (1989). *Die Hanse*. 4. erw. Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner, S. 129.
- 6 Horst Wernike (1983). *Die Städtehanse 1280–1418. Genesis – Strukturen – Funktionen*. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1983, S. 176 (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte, 22); Angelo Pichieri (2000). *Die Hanse – Staat der Städte. Ein ökonomisches und politisches Modell der Städtevernetzung*, Opladen: Leske + Budrich, S. 67 (Stadt, Raum und Gesellschaft, 10).
- 7 Rolfs Hamels-Kizovs (2003). *Hanza*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 71.–73. lpp.
- 8 Turpat, 68.–71. lpp.
- 9 Turpat, 19.–20. lpp.
- 10 Norbert Angermann (1995). Die livländischen Städte in der Hanse. *Hansische Geschichtsblätter*, 113, S. 111–125, hier S. 113.
- 11 Pēc 1143. gadā dibinātās un 1159. gadā atjaunotās Lībekas kā otrs svarīgākais lejasvācu tirgotāju atbalsta punkts pie Baltijas jūras kopš 12. gadsimta sešdesmitajiem gadiem veidojās Visbija. Jautājums, no kura laika šo kopš 9./10. gadsimta pazīstamo tirdzniecības vietu Gotlandes salā var sākt uzskatīt par pilsētu, nav precīzi atbildams. Rakstītos avotos par pilsētu Visbija pirmo reizi tiek nosaukta 1203. gadā (*Indriķa hronika / Henrici chronicon* (1993). Tulk. Ābrams Feldhūns, koment. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Zinātne, VII, 2 (67. lpp.)). Sk. arī: Detlef Kattinger (2001). Stadtentstehung und -entwicklung in Schweden und Livland am Beispiel der Kalmarsundregion, Gotlands sowie des Bistums Ösel-Wieck 1100–1400. In: Muntis Auns (ed.). *Lübeck Style? Novgorod Style?: Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD: transactions of the central level symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project held in Talsi September 18–21, 1998*. Rīga: Nordik, S. 39–67, hier S. 54 (CCC papers, 5).
- 12 Detlef Kattinger (2001). Lübeck, Visby und Riga in der Handelsdiplomatie des Gemeinen Kaufmanns im 13. Jahrhundert. In: Norbert Angermann und Paul Kaegbein (Hrsg.). *Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit*. Lüneburg, S. 9–40, hier S. 32–38 (Schriften der Baltischen Historischen Kommission, 11).

- ¹³ Eckhardt Groth (1999). *Das Verhältnis der livländischen Städte zum Novgoroder Hansekontor im 14. Jahrhundert*. Hamburg, S. 15 (Die Baltische Reihe, 4).
- ¹⁴ Kattinger. Lübeck, Visby und Riga, S. 38.
- ¹⁵ *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*, 1 (1907–1933). Bearb. von Oskar Stavenhagen und Leonid Arbusow Jun. Riga: Deubner, Nr. 67.
- ¹⁶ *Hanserezesse. Die Rezesse und andere Akten der Hansetage 1256–1430* [Abt. 1]. Auf Veranlassung ... d. Königs von Bayern hrsg. durch d. Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig: Duncker & Humblot, 1 (1870), Nr. 147, § 1.
- ¹⁷ Nils Jörn (2000). Die Emanzipationsbestrebungen der livländischen Städte in der Hanse in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. In: Nils Jörn, Werner Paravicini, Horst Wernicke (Hrsg.). *Hansekaufleute in Brügge*, 4: Beiträge der Internationalen Tagung in Brügge April 1996. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Wien: Peter Lang, S. 249–282, hier S. 255–270 (Kieler Werkstücke, Reihe D: Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, 13).
- ¹⁸ Sikāk sk.: Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. [Rīga]: Daugava, 345.–346. lpp.
- ¹⁹ *Hanserezesse*. Abt. I, 1, Nr. 296, § 21; Hollander. Die livländischen Städtetage, S. 8.
- ²⁰ Angermann. Die livländischen Städte, S. 118.
- ²¹ Jörn. Emanzipationsbestrebungen, S. 258.
- ²² Groth. *Das Verhältnis der livländischen Städte*, S. 62, 70.
- ²³ Turpat, 70.–72. lpp.
- ²⁴ *Hanserezesse. Die Rezesse und andere Akten der Hansetage 1256–1430* [Abt. 1]. Auf Veranlassung ... d. Königs von Bayern hrsg. durch d. Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig: Duncker & Humblot, 3 (1875), Nr. 29.
- ²⁵ Klaus Neitmann (1992). Die “Hauptstädte” des Ordenslandes Preussen und seine Versammlungstage. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 19, S. 125–158, hier S. 138.
- ²⁶ Misāns. Pilsētas kā varas un saimnieciskās dzīves centri, 113.–114. lpp.
- ²⁷ Vilnis Pāvulāns (1971). *Satiksmes ceļi Latvijā XII–XVII gs.* Rīga: Zinātne, 123. lpp.; Misāns. Pilsētas kā varas un saimnieciskās dzīves centri, 114. lpp.
- ²⁸ Oskar Stavenhagen (1901). Die Anfänge des livländischen Städtebundes innerhalb der deutschen Hanse und seine Teilnahme an der Kölner Konfederation. *Baltische Monatsschrift*, 52, S. 43–70, hier S. 51.
- ²⁹ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8 (Mai 1429–1435) (1884). Hrsg. von Hermann Hildebrand. Riga; Moskau: J. Deubner, Nr. 753, § 32.
- ³⁰ Wilhelm Greiffenhagen (1873). Die alt-livländischen Städtetage. *Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands*, 1, S. 347–363, bes. S. 357; Hollander. Die livländischen Städtetage, S. 18.
- ³¹ Marian Pelech (1985). Zur Rolle Danzigs unter den preussischen Hansestädten bis 1410. In: Bernhart Jähnig und Peter Letkemann (Hrsg.).

- Danzig in acht Jahrhunderten*. Münster/Westf.: Copernicus-Vereinigung, S. 61–75, hier S. 75 (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens 23).
- ³² Otrajā vietā Livonijas pilsētu uzskaitījumā allaž tiek minēta drīz pēc 1224. gada dibinātā Tērbata, bet kā trešā – dažus gadus par to jaunākā Tallina. Tā kā pilsētu sanāksmēs pārstāvēto mazpilsētu sastāvs bija mainīgs, konstatēt, vai noteicošā pazīme to sarindošanas secībai bija rašanās laiks, ir problemātiski.
- ³³ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, Nr. 735 (Livonijas pilsētu sanāksme Valmierā, 1434. gada 3.–5. janvāris). Sk. arī: Hollander. Die livländischen Städtetage, S. 15–16, ar avotu norādēm.
- ³⁴ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, Bd. 3 (1857). Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval: in Commission bei Kluge und Ströhm, Nr. 1082; *Hanserezesse. Die Rezesse und andere Akten der Hansetage 1256–1430* [Abt. 1]. Auf Veranlassung ... d. Königs von Bayern hrsg. durch d. Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig: Dunker & Humblot, 2 (1872), S. 38; Hollander. Die livländischen Städtetage, S. 15.
- ³⁵ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, Nr. 759, 754.
- ³⁶ *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*, 1, Nr. 484–487, 754.
- ³⁷ Turpat, Nr. 620, § 18, Nr. 631, § 11.
- ³⁸ Turpat, Nr. 620, § 10.
- ³⁹ Paul von der Osten-Sacken (1912). Der Kampf der livländischen Städte um die Vorherrschaft im Hansekanal zu Nowgorod bis 1422. *Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands*, 7, S. 269–373, hier S. 334–335.
- ⁴⁰ Turpat, 342., 350., 356.–357. lpp., ar avotu norādēm.
- ⁴¹ Hollander. Die livländischen Städtetage, S. 20–21.
- ⁴² *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 7 (Mai 1423 – Mai 1429) (1881). Hrsg. von Hermann Hildebrand. Riga; Moskau: J. Deubner, Nr. 527; Osten-Sacken. Der Kampf der livländischen Städte, S. 354.

THE ASPECTS OF HIERARCHY IN THE RELATIONS OF MEDIEVAL LIVONIAN TOWNS

Ilgvars Misāns

Dr. hist., Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Research interests: medieval Livonia and Livonian merchants and towns as part of the Hanseatic League, Latvian historiography in the 20th and 21st centuries.

E-mail: ilgvars.misans@lu.lv

Despite belonging to different political formations, starting from the second half of the 14th century the cities of medieval Livonia began to coordinate their policies more intensively. Above all this process reflected as according of political position and actions within the frame of the Hanseatic League. The article reviews the role of hierarchical aspects in the relations among Riga, Dorpat and Reval and their relations with smaller towns. From the available sources it can be concluded that the mutual relations of Riga, Dorpat and Reval were not based on hierarchy, but on the principle of accorded interests. However, in the course of time the larger Livonian cities established contacts with smaller satellite towns, over which they dominated.

Key words: Middle Ages, Livonia, towns, hierarchy.

Summary

Although formally the status of big and small Livonian towns was the same, their economical and political importance significantly differed. Only Riga, Dorpat (Tartu) and Reval (Tallinn) can be considered important Hanseatic long distance trade centres and cities in Livonia with a notable political potential.

Until the middle of 14th century the relations with external partners from Visby, Lübeck and other towns in Northern Germany were more important to the merchants from Riga, Dorpat and Reval than mutual relations. Every Livonian city had an individual approach to this, uncoordinated with others. In the course of time the inhabitants of Livonian towns developed a feeling of belonging to the land, they started to increasingly acknowledge their mutual bonds and revealed their interests in the frame of the Hanseatic League as well as in the internal policy of Livonia. Since 1363 envoys from the three biggest Livonian towns participated in the meetings of the Hanseatic League as a consolidated force. In the sources they are called *consules civitatum terrae Lyvonie*. Inside of Livonia the envoys of Riga, Dorpat and Reval started to coordinate their policies at the latest in the 1350s, when the envoys of town councils began to hold more or less regular meetings to discuss questions concerning the Hanseatic League as well as questions of local importance. Approved councillors from some smaller towns such as Pernau (Pärnu), Wenden (Cēsis), Wolmar (Valmiera), Fellin (Viljandi), Kokenhusen (Koknese), Lemsal (Limbaži) and others were also invited. However, their involvement was not regular and in the town meetings, also in broader political life of Livonia, small towns did not play any notable role. They adjusted their interests to one of the Livonian cities, i.e. Riga, Dorpat or Reval.

The consolidation of the regional group of the Livonian Hanseatic cities was not realized under the management of a single city, higher in the hierarchy. Riga as the oldest, biggest, richest and mightiest city among Livonian communes enjoyed authority and thus it was somewhat predestined for the role of internal and external city policy coordinator in Livonia, or even the leader's role. However, Riga was not dominating over other cities of Livonia.

Every city had its main focus in the Hanseatic trade between East and West. Riga entirely grasped the control over the commerce on the River Dūna (Daugava), Reval became the most important place of goods' transshipment in the trade with Novgorod as well as the central point in the economies of Northern Estonia, Finland and Northern Sweden, but Dorpat, mainly due to its convenient location, obtained a high importance in the Hanseatic trade with Pskov and the farther Novgorod. It appears that in the second half of the 14th century, parallel to this specialization of trade directions, a spatial distribution of influence evolved in the relations among smaller and larger towns of Livonia. Riga's sphere of interests included all smaller towns in the territory of the modern Latvia or at least the largest part of them. However, it is difficult to reconstruct the model of relations among Riga and the towns in Courland. There is a hypothesis that Windau (Ventspils), Kuldīga (Goldingen), Aizpute (Hasenpoth) and Pilten (Piltene) constituted a separate block of towns, which had little connection to Riga. Reval became the central place for Northern Estonian cities Rakvere (Wesenberg) and Narva. Dorpat dominated over Southern Estonian cities Pernau and Fellin. Three largest centres informed the smaller towns about actual political questions and involved the small communes in problem solving, depending on necessity.

In general, the relations among Livonian cities established not based on hierarchy, but on the principle of accorded interests. Livonia did not have a single capital city. Neither Riga, nor any other city dominated over the others. On the contrary, in the relations among Livonian "large cities", which would be considered medium sized in the rest of Europe, and smaller towns the characteristics of hierarchy are clearly visible. Each of the politically and economically less influential towns was linked as a satellite to the larger cities Riga, Dorpat or Reval and adapted to them.

LIVONIJA SVĒTAJĀ ROMAS IMPĒRIJĀ: PROBLĒMAS IZPĒTE UN ATTIECĪBU PIEMĒRS NO 16. GADSIMTA VIDUS

Valda Kļava

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore. Zinātniskās intereses: politiskie un kultūras procesi Baltijas jūras reģionā agrajos jaunajos laikos, latviešu historiogrāfija 20. un 21. gadsimtā.
E-pasts: valda.klava@lu.lv

Raksts veltīts salīdzinoši maz pētītai problēmai – politiskajām saitēm Livonijas un Vācu nācijas Svētās Romas impērijas starpā 16. gadsimta vidū. Kā galvenais avots pētījumā izmantoti Stefana Hartmana publicētie Prūsijas hercoga arhīva dokumentu regesti. Raksta mērķis ir fiksēt un izvērtēt avotos atrodamās liecības par to, kā praktiski izpaudās Livonijas saikne ar impēriju: kādās jomās tā konstatējama, kā tika praktizēta un kā laikabiedri pret to attiecās. Iegūtie rezultāti tiek konfrontēti ar vēstures literatūrā sastopamajiem viedokļiem par Livonijas un impērijas savstarpējo saišu rašanos un būtību. Tā kā tie pārsvarā analizē situāciju viduslaikos, uzmanība tiek pievērsta no viduslaikiem pārmantotajiem attiecību aspektiem.

Atslēgas vārdi: Livonija, Svētā Romas impērija, 16. gadsimts, politika.

Vai Livonija bija uzskatāma par Svētās Romas impērijas sastāvdaļu? Tā ir problēma, kas ilgstoši nodarbinājusi pētnieku prātus. Vienkāršota atbilde uz šo jautājumu nav rodama. To ilustrē kaut vai jebkura mūsdienās veidota karte, kas ataino politisko konfigurāciju Baltijas jūras reģionā viduslaikos un 16. gadsimta pirmajā pusē un vidū. Tur sastādītāji Livoniju parasti neiezīmē kā impērijas teritorijai piederīgu. Labākajā gadījumā Livonija tiek ietonēta līdzīgā krāsā tai, ar kādu apzīmēta impērijas robeža, tādējādi raisot asociācijas par iespējamu kopsakarību abu starpā.¹ Tajā pašā laikā vēstures literatūrā uz sākumā uzdoto jautājumu dominē apstiprinošas atbildes.² No minētajiem apstākļiem vien jau ir noprotams, ka problēma ir sarežģīta un prasa padziļinātu skaidrojumu.

Livonija, kā zināms, beidza pastāvēt 1561./1562. gadā līdz ar tās lielākās daļas nonākšanu Polijas un Lietuvas pakļautībā un politisku pārstrukturēšanu. Ieskatu problēmas būtībā piedāvā arī 1561. gada 28. novembrī starp Polijas un Lietuvas valdnieku Sigismundu II Augustu (*Sigismund II Augustus*) un Vācu ordeņa mestru Livonijā Gotthardu Ketleru (*Gotthard Kettler*) noslēgtā Pakļaušanās līguma (*Pacta Subiectionis*) teksts.³ Tas rosina pārdomas par viduslaiku beigās un agrīni modernā laikmeta sākumā pastāvējušajiem priekšstatiem par piederību kādam valstiskam veidojumam un no tā izrietošajām konsekvencēm. Šie priekšstati, raugoties šodienas cilvēku acīm, šķiet visai savdabīgi un savā būtībā un niansēs bieži grūti izprotami. Nosauktais dokuments paredz, ka Polijas un Lietuvas varā nonāk teritorijas, kuru izlēņošanu savulaik bija sankcionējis un tās senjoriem impērijas firsta titulu piešķīris Svētās Romas impērijas ķeizars, teritorijas, kuru pārvaldes un aizsardzības problēmas laiku pa laikam izskatīja impērijas reihstāgs. Tātad Pakļaušanās līgums būtībā paredz noteiktu Livonijas daļu politiskās piederības maiņu, kam, loģiski spriežot, būtu jāsanaido Polija-Lietuva un ar tās palīdzību Livonijas teritorijā jaunizveidotās politiskās vienības ar Vācu Romas impēriju. Tomēr Pakļaušanās līgumā atrodama pirmajā acu uzmetienā paradoksāla sadaļa, kurā norādīts, ka šis pakts “nedrīkst nākt par ļaunu viņa ķeizarskajai majestātei un Vācu impērijas kārtām”⁴ un ka saskaņā ar pakta slēdzēju vienošanos Polijas un Lietuvas valdnieks ar sūtņu un rakstu palīdzību uzņemas gādāt, lai ķeizars, impērijas kārtas un Vācu ordeņa vadība “piekristu šai apstākļu spiestajai pakļaušanai”.⁵ Šie formulējumi nepārprotami rāda, ka impērijai ir tiesības lemt par Livonijas lietām. Taču tie arī liek uzdot jautājumu par to, kāpēc līgumslēdzējiem ir pamats cerēt, ka ķeizars un impērija, kam līdz šim piederēja zināma vara minētajās teritorijās, labprātīgi samierināsies ar zaudējumu un ka uz samierināšanos viņus miermīlīgā ceļā spēs noskaņot ieguvēja puse. No tā savukārt izriet jautājums: kādā mērā Livonija 16. gadsimta vidū bija piesaistīta impērijai, un kā šo atrašanos vienotā politiskā organismā saprata laikabiedri?

Minētais piemērs mūs konfrontē ar sarežģīto agro jauno laiku sākuma valsts uzbūves un tās varas struktūru. Uzreiz redzams, ka 16. gadsimtā izpratne par monarha varas pilnvarām un īstenošanas nosacījumiem, kā arī sabiedrības pienākumiem valsts priekšā nebūt viennozīmīgi nesaistījās ar priekšstatiem par valsti kā nemainīgās robežās iezīmētu teritoriāli politisku vienību, kā tas ir vēlāk moderno

laiku apstākļos. 16. gadsimta sabiedrības politisko organizāciju vēl ļoti lielā mērā veidoja no viduslaikiem pārmantotās attiecības. Atbilstoši tām monarha varas robežas, statusu un īstenošanas līdzekļus noteica gan lēņu attiecības, gan komplicētā publisko tiesību deleģēšanas prakse, gan kārtu sistēma, gan laika gaitā mainīgā izpratne par valdnieka varas suverenitātes pakāpi un pieļaujamajiem tās nodrošināšanas instrumentiem.⁶ Tā kā runa ir par Vācu nācijas Svēto Romas impēriju, tad varas attiecības ietekmēja arī ķeizara varas specifika un impērijas uzbūves un pārvaldes īpatnības.⁷ Tātad tā ir tēma, kas prasa nopietnu iedziļināšanos vēsturiskajos apstākļos. To nav iespējams risināt vispārīgi, operējot ar universālām kategorijām. Tāpēc lietderīgi šķiet noskaidrot, kādas konkrēti bija politiskās saites, kas 16. gadsimta vidū pastāvēja starp Livoniju un impēriju.

Šajā sakarībā diezgan bagātīgs informatīvais materiāls rodams nesen publicētajā Prūsijas hercoga Albrehta (*Albrecht von Preußen*) arhīva dokumentu regestu sērijā – īpaši sējumos, kas attiecas uz laiku īsi pirms Livonijas iziršanas 16. gadsimta sešdesmito gadu sākumā un Livonijas nonākšanu Polijas-Lietuvas pakļautībā.⁸ Šie avotu saturs pārstāsti piedāvā iespēju ieskatīties, kā praksē izpaudās Livonijas piesaiste Vācu nācijas Svētajai Romas impērijai un kā paši Livonijas pārstāvji un citi laikabiedri pret to attiecās. Minēto dokumentu kopums ir interesants ar to, ka tas ir kompakts un aptver politiski ļoti saspīlētu laika posmu, kurā jautājums par Livonijas atkarību no ārējām virsvārām bija kļuvis aktuāls ne tikai kā praktiski risināma problēma, bet arī kā teorētisku diskusiju objekts. Livonijas politiskā nākotne bija kļuvusi neskaidra, iekšējās un ārējās politikas sarežģījums un nenovēršamu pārmaiņu priekšnojautās tika apsvērta nepieciešamība iegūt pēc iespējas spēcīgāku virsvāru, kas spētu un gribētu Livoniju aizstāvēt, un tika arī izvērstas dažādas darbības, lai šo mērķi sasniegtu.⁹ Īpaši intriģējošu noti visā ienesa tas, ka stipri ieinteresēta notikumu virzītāja lomā centās uzstāties Prūsijas hercogs, kurš pats 1525. gadā bija kļuvis par Polijas karaļa vasali, tādējādi attālinoties no impērijas, un cerēja pa līdzīgu ceļu novirzīt arī Livoniju. Par to, kuras monarhijas aizbildniecībā Livonijai turpmāk būtu visizdevīgāk atrasties, kādiem līdzekļiem tas panākams un kādām uz visa tā fona jābūt attiecībām ar impēriju, dažādu politisku grupējumu ieskatī atšķīrās. Viedokļu apmaiņā un dažādās darbībās minētā jautājuma sakarā izgaismojas tās reālās saites, kas tobrīd Livoniju vienoja ar impēriju.

Raksta mērķis ir konstatēt, kā 16. gadsimta vidū izpaudās Livonijas piesaiste impērijai – kādās sfērās tā konstatējama, pa kādiem kanāliem tika īstenota, kā komentēta no laikabiedru puses –, un izvērtēt šīs liecības kontekstā ar pētnieciskajā literatūrā atrodamajiem priekšstatiem par Livonijas un impērijas savstarpējo saistību.

PĒTNIEKI PAR LIVONIJAS UN IMPĒRIJAS ATTIECĪBĀM NO 13. LĪDZ 16. GADSIMTAM

Par politiskajām saitēm starp Livoniju un impēriju 16. gadsimta vidū grūti runāt, neatskatoties uz to, kādas tās bija veidojušās viduslaiku gaitā un kā vērtētas vēstures literatūrā. Pirmkārt, tādēļ, ka tālāk aplūkojamajos avotos atspoguļoto viedokļu autori paši atsaucas uz iepriekšējo gadsimtu vēsturisko mantojumu un pieredzi. Otrkārt, tādēļ, ka nav iespējams konkrēto 16. gadsimta vidus situāciju novērtēt atrauti no secinājumiem, ko par Livonijas un impērijas savstarpējām attiecībām pētnieki jau izteikuši.

Uzreiz jāatzīmē, ka jautājums ir visai neskaidrs. Autoru, kas būtu centušies pēctecīgi un visaptveroši aplūkot Livonijas un impērijas savstarpējo saistību, nav daudz. Šai problēmai ir pievērsušies vācbaltiešu un latviešu vēsturnieki, kas pamatā balstās uz 19. gadsimta un 20. gadsimta pirmās puses historiogrāfisko tradīciju, un daži mūsdienu vācu vēsturnieki, kas šajā tematikā cenšas ienest modernus problēmu uzstādījumus.

Pirmos pārstāv 19. gadsimta autors Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge*) ar pētījumu Livonijas tiesību vēsturē,¹⁰ Leonīds Arbuzovs (*Leonid Arbusow*), juniors, ar savu slaveno pētījumu par Livoniju reformācijas laikā¹¹ un brošūru ar šīs tēmas kontekstā zīmīgu nosaukumu “Livonija – impērijas marka”,¹² Arveds Švābe ar Latvijas tiesību vēstures 1. daļu,¹³ kā arī Indriķis Šterns ar savu Latvijas viduslaiku vēsturi.¹⁴ Dažas norādes uz mūs interesējošo tēmu atrodamas arī Edgara Dunsdorfa Latvijas vēstures attiecīgajā sējumā.¹⁵

Otrajai grupai pieskaitāma virkne vācu vēsturnieku, kā Ernsts Pīcs (*Ernst Pitz*), Manfrēds Helmans (*Manfred Hellmann*), Bernharts Jēnigs (*Bernhart Jähmig*), Dītmars Viloveits (*Dietmar Willoweit*), kas kopš 20. gadsimta 70.–80. gadiem centušies aktualizēt šo jautājumu atbilstoši mūsdienu pētnieciskajām aktualitātēm.¹⁶ Sekojot avotu materiāla piedāvātajām iespējām, pētnieku uzmanība galvenokārt ir pievērsta 13. gadsimta un 16. gadsimta sākumam – laika posmiem, no

kuriem ir saglabājies vairums liecību, kas ir koncentrētas salīdzinoši kompaktā periodā un vairāk vai mazāk ļauj spriest par Livonijas statusu kopumā. Attiecībā uz pārējo periodu nākas apmierināties ar retām, hronoloģiski izkaisītām un saturiski neviendabīgām ziņām, uz kurām balstītie spriedumi ir ļoti aptuveni un dažkārt pat spekulatīvi.

Līdz nesenai pagātnei atbilde uz jautājumu – vai Livonija bija Svētās Romas impērijas sastāvdaļa – tika meklēta pašā faktā, ka ir atrodami abpusējas saistības pierādījumi (lēņa dokumenti, aizsardzības un aizbildniecības solījumi un citas liecības par hierarhiskām attiecībām). Problēma tika skatīta tīri formāli juridiski, jautājumi par to, kā praktiski izpaudās un vai vispār reāli funkcionēja nedaudzajos atrodamajos dokumentos fiksētā Livonijas piesaiste impērijai, netika uzdoti vai arī tos vērtēja kā nenozīmīgus. Šo praktiski nedalīti līdz pat mūsdienām vācbaltiešu vēsturnieku un viņu tradīcijas turpinātāju darbos pārstāvēto tēmas interpretāciju bija aizsācis Bunge 19. gadsimta pirmajā pusē.¹⁷ Vācbaltiešus pie tās turēties mudināja iespēja ar tās palīdzību uzsvērt Livonijas vācisko izcelsmi un uzbūves pamatus.¹⁸ Savukārt latviešu historiogrāfijā šajā ziņā liktenīga loma bija Švābes pētījumu autoritātei, kuros arī, kā jau tiesību vēsturnieka darbos, neskatoties uz idejisko opozīciju vācbaltiešiem, prevalē avotu satura juridiskais skaidrojums.¹⁹

Tā visa rezultātā līdz pat 20. gadsimta beigām jautājums par Livonijas un Svētās Romas impērijas savstarpējo saistību savā racionālajā kodolā tika traktēts visai viendabīgi. Dominēja pamatlīnijās vienots priekšstats, ka bīskapijas un ordeņa zemes kopš 13. gadsimta sākuma piederēja pie Svētās Romas impērijas. To var nojaust jau no šai tēmai veltīto pētījumu nodaļu virsrakstiem minēto autoru darbos: “Livonija kā Romas impērijas loceklis”, “Livonijas atkarības valsts un lēņtiesiskās sekas”, “Livonijas mestra stāvoklis impērijā” Švābes pētījumā,²⁰ “Senlatvijas izlēņošana” Šterna darbā²¹ vai sava laika politiskajai konjunktūrai pakļautās Arbuzova brošūras nosaukums “Livonija – impērijas marka”.²² Uzmanības centrā atrodas vācu karaļu un ķeizaru izsniegtie lēņa dokumenti un aizbildniecības un aizsardzības apliecinājumi.

Attiecībā uz 13. gadsimta sākumu visskaidrākā no šāda viedokļa šķitusi situācija ar bīskapijām. Tiek norādīts, ka tad bīskapi nepārprotami kļuvuši par impērijas garīgajiem firstiem, jo no vācu karaļiem Filipa (*Philipp von Schwaben*) un Heinriha (*Heinrich* (VII.)) saņēmuši dokumentus,²³ kas jaunkristītās zemes Austrumbaltijā piešķir viņiem

valdījumā kā lēni: Alberts (*Albert von Buxthoeven*) 1207. gadā un atkārtoti 1225. gadā, Tērbatas bīskaps 1225. gadā, Sāmsalas bīskaps 1228. gadā.²⁴ Arbuzovs un Šterns lielu nozīmi piešķir arī Livonijas “ģenētiskajai” saistībai ar impēriju – tam, ka Austrumbaltija eventuāli piederēja ķeizara dibinātās Brēmenes arhibīskapijas misijas apgabalam un ka Svētās Romas impērija bija kristietības izplatītāju izcelsmes vieta.²⁵ Arbuzovs uzskata, ka visas trīs bīskapijas Livonijā bija līdzīgi kā “impērijas bīskapijas tīras lēņa valstis, katra ar korporatīvi organizētu, politiski augstākajā mērā ietekmīgu bruņniecību, kuras tiešais lēņa kungs bija arhibīskaps vai bīskaps [un] kuras augstākais lēņa kungs bija vācu karalis vai ķeizars”.²⁶ Pēc Šterna domām, fakts, ka 1219. gadā Honorijs III (*Honorius III*) Albertu atzina par jauniegūto zemju – Igaunijas, Sēlijas, Zemgales – kungu un ņēma šīs zemes Sv. Pētera krēsla aizsardzībā, nozīmēja, ka “pāvests atzina Albertu par Sēlijas un Zemgales laicīgo valdnieku” un tādējādi akceptēja karaļa Filipa doto lēni.²⁷ Kā īpaši nozīmīgs tiek vērtēts karaļa Heinriha 1225. gadā izsniegtais dokuments, kur Alberta bīskapija apzīmēta kā “marka” un norādīts, ka Alberts saņem visas firsta regālijas (līdzīgi dokumenti atrodami arī par Tērbatas un Sāmsalas bīskapijām).²⁸ Uz šā pamata tiek secināts, ka “bīskapijas inkorporācija Vācu ķeizarvalstī bija abpusēji apliecināta”²⁹ un ka Livonijas bīskapi bija kļuvuši par impērijas firstiem.³⁰ Šterns bez tam norāda uz Indriķa hronikas tekstu, kurā atainotās bīskapa darbības un izteikumi, viņaprāt, liecina, ka Alberts arī pats sevi uzskatījis par impērijas firstu.³¹

Kopumā tātad šās tradīcijas ietvaros jautājums par Livonijas bīskapiju saistību ar impēriju tiek traktēts visai kategoriski un viengabalināni. Savukārt ordeņa un tam pakļauto teritoriju pakļautība impērijai tiek saskatīta divos galvenajos aspektos. Pirmkārt, caur faktu, ka Zobenbrāļu ordenis bija bīskapa Alberta (tātad impērijas firsta, ķeizara lēņa turētāja) dibinājums, kura tiesības un saistības vēlāk pārņēma Vācu ordeņa atzars Livonijā.³² Otrkārt, pievēršoties no ķeizara iegūtajām un pāvesta akceptētajām Vācu ordeņa (tātad arī uz tā Livonijas atzaru attiecināmajām) privilēģijām iekarotajās Baltijas jūras reģiona zemēs. Otrajā gadījumā uzmanības centrā ir 1226. gada ķeizara Frīdriha II (*Friedrich II*). t.s. prūšu bulla un citas vēlākas bullas, kas nosaka Vācu ordeņa tiesības iekarotajās un vēl pakļaujamojās zemēs Austrumbaltijā.

Lai gan pētnieki par šo tēmu izsakās ļoti atšķirīgi, ļaujot noprast, ka tajā pastāv nopietnas datējuma un interpretācijas problēmas, Švābe

secina, ka ordeņa pakļautā Prūsijas teritorija kļuva par “impērijas novadu” un tās iedzīvotāji – par impērijas “pavalstniekiem”, un šo spēku izkārtojumu attiecina arī uz ordeņa Livonijas atzara iekaroto zemju statusu.³³ Arī Arbuzovs kategoriski postulē, ka viss ordeņa apgabals, ieskaitot Livoniju, ir uzskatāms par impērijas sastāvdaļu, un norāda, ka 1245. gada ķeizara Frīdriha II bulla par ordeņa tiesībām iekarot Kurzemi, Zemgali un Lietuvu saturiski turpināja 1226. gada bullu.³⁴ Viņš arī uzsver, ka ķeizars jau 1224. gadā, pirms to izdarīja pāvests, ar svinīgu manifestu bija ņēmis savā aizsardzībā visas Baltijas tautas un 1232. gadā devis ordenim privilēģiju, kas to atbrīvo no jebkuras svešas virsvaras aizbildnības.³⁵ Līdzīgi domā arī Šterns, papildus argumentējot, ka visas šīs darbības guvušas pāvesta akceptu – tātd oficiāli atzītas visaugstākajā līmenī.³⁶ No tā visa kopumā, neskatoties uz no dokumentiem iegūstamo ziņu fragmentāro raksturu un diskutablu saturu, tiek secināts, ka 13. gadsimtā “Livonija ir Svētās Romas impērijas loceklis” un Vācijas “novads”, kura iedzīvotāji ir impērijas “meditētie (netiešie)” pavalstnieki,³⁷ ka “visa Senlatvija formāli un nomināli kļuva par viduslaiku vācu ķeizarvalsts jeb Rietumu impērijas marku (robežnovadu)”.³⁸ Šo viedokli pauž arī jaunākās paaudzes Latvijas tiesību vēsturnieki.³⁹

Tajā pašā laikā, izsakot šos visai kategoriskos apgalvojumus, minētie autori tomēr spiesti atzīt, ka situācija nebūt nav tik vienošmīgi skaidra, jo pastāv problēmas ar dokumentos atrodamo formulējumu precīzu skaidrojumu, tāpat šaubas raisa atbilstība starp rakstiski fikstētajām un reāli funkcionējošajām attiecībām impērijas un Livonijas starpā. Švābe, zināmā mērā ar to runājot pats sev pretī, tās pat apzīmē kā “hipotētiskas”.⁴⁰ Tomēr, neskatoties uz šīm iebildēm, secinājumi par Livonijas un impērijas savstarpējo saistību 13. gadsimtā paliek nesatricināti un tiek tālāk ekstrapolēti uz viduslaiku periodu kopumā, kaut arī liecību no 13. gadsimta vidus līdz 16. gadsimta 20. gadiem ir maz un tās pašas ir hronoloģiski izklīdētas un bieži saturiski netiešas. Vairumā gadījumu tā ir dokumentos lietotā retorika, kas runā par Livoniju jeb tās daļām kā impērijas sastāvdaļu vai impērijas likumiem kā Livonijā spēkā esošiem.⁴¹ Tajā pašā laikā redzams, ka bīskapu lēņa investitūra praksē regulāri atjaunota netika – tas notika tikai pēc 200 gadiem ķeizara Sigismunda (*Sigismund von Luxemburg*) laikā, turklāt pēc viņa iniciatīvas, kas rāda, ka Livonijas bīskapi jutās pietiekami neatkarīgi.⁴² Arī attiecībā uz ordeni liecības atzīstamas par dažādi interpretējamām. Švābe un Arbuzovs ir vie-

nās domās par to, ka Livonijas atzara mestri formāli nebija impērijas firsti un līdz 1525. gadam arī nevarēja būt, kas gan viņiem netraucēja politiskajās cīņās izmantot tiešu ķeizara atbalstu. Taču arī virsmestra kā impērijas firsta statuss minētajā kontekstā bija šaubīgs un balstīts faktiski vienīgi uz ieražu tiesībām.⁴³ Līdz ar to Vācu ordeņa Livonijas atzara saistība ar impēriju šajā ziņā bija ļoti komplicēta.

Iepriekš izklāstītais rāda, cik tomēr milzīga nozīme it kā juridiski skaidri noteikto lēņa attiecību praktiskajā lietojumā bija iesaistīto pušu subjektīvajai attieksmei un politiskajai ieinteresētībai. To atzīst arī minētie pētnieki.⁴⁴ Tas gan, kā jau teikts, neiespaido kopējos secinājumus par Livonijas piederību impērijai. Tādējādi jautājuma traktējums izrādās stipri pretrunīgs. No vienas puses, tas ir stingri dokumentu frazeoloģijā balstīts un kategorisks. No otras puses, atsevišķu detaļu vērtējumā elastīgs un kritisks, tādējādi pirmo diezgan stipri sašūpojot. No tā var secināt, ka ar šo tēmu saistītās problēmas un neskaidrības ir apzinājušies kā Arbuzovs un Švābe, tā arī viņu sekotāji, tikai nav uzskatījuši par nepieciešamu atkāpties no autoritāšu iedibinātiem uzskatiem.

Subjektīvā faktora nozīmīgo lomu Livonijas un impērijas savstarpējo attiecību veidošanā apliecina notikumu pavērsiens 16. gadsimta pirmajā pusē, kad ārējā apdraudējuma radīta politiskā ieinteresētība Livonijas zemeskungiem lika aktivizēt sakarus ar impēriju un ķeizaru. Bīskapi vērsās ar lūgumu pie ķeizara un 1521. gada Vormsas reihstāgā saņēma investitūru apliecināšus dokumentus, tātad tika atzīti par impērijas firstiem.⁴⁵ Arī mestrs Volters fon Plettenbergs (*Volter von Plettenberg*) kopš 1520. gada⁴⁶ enerģiski tiecās iegūt šādu apliecinājumu un saņēma to, visticamāk, 1530. gada Augsburgas reihstāgā uz 1526. gadā Špeierā sastādīta dokumenta pamata.⁴⁷ Lēni vēlāk atjaunoja nākamie mestri Hermanis fon Brigenejs (*Hermann von Brüggenei*) 1536. gadā, Johans fon der Reke (*Johann von der Recke*) 1542. gadā, Heinrihs fon Gālens (*Heinrich von Galen*) 1556. gadā.⁴⁸ Vilhelms fon Firstenbergs (*Wilhelm von Fürstenberg*) pirmais esot lietojis firsta titulu "Mēs, no Dieva žēlastības".⁴⁹ Šajā laikā bīskapi un mestri veica ikgadējos maksājumus impērijas kamertiesas uzturēšanai, kurā sakarā ar Livoniju bija ierosināts ap 30 procesus, mestri sūtīja savus pārstāvjus uz reihstāgiem, Livonijas landtāgi atsaucās uz impērijas likumiem (1495. gada turku nodokli, 1530. gada policijas likumu, 1532. gada krimināllikumu – t.s. Karolinu).⁵⁰ Pēc aplūkojamā pētnieciskā virziena pārstāvju domām, šie fakti apliecina, ka noteiktos apstākļos tikušas

aktualizētas attiecības Livonijas un impērijas starpā, kas principā kā tādas pastāvējušas jau kopš 13. gadsimta.⁵¹ Faktam, ka 1512. gada un 1525. gada impērijas reformas neparedzēja Livonijas iekļaušanu impērijas administratīvajos apgabalos, izšķiroša nozīme piešķirta netiek.⁵²

Jaunākā vācu historiogrāfija cenšas skatījumā uz Livonijas un impērijas attiecību problēmu ienest svaigas vēsmas, atbrīvojot to no dažiem vācbaltiešu pētnieciskās tradīcijas radītajiem un no tās izaugušajiem stereotipiem. Paturot uzmanības centrā lēņa attiecību apliecinājumus,⁵³ šie autori sāk uzdot jautājumus par to dziļāko saturu. Pirmos soļus šajā virzienā spēris Ernsts Pīcs un viņa domubiedri 20. gadsimta 70. gados, uzdodot jautājumus par Livonijas teritorijas pārvaldītājiem izsniegto lēņa un aizbildniecības dokumentu reālo segumu un apšaubot to praktisko jēgu konkrētajos apstākļos.⁵⁴

Pīca aktualizētās problēmas izraisīja diskusiju. Tās ietvaros atklājās virkne jaunu rakursu, no kuriem iespējams vērtēt Livonijas un impērijas attiecības. Uzmanības centrā nonāca jautājums par to, vai mēs vispār adekvāti izprotam karaļa/ķeizara vai pāvesta izdotu dokumentu izdošanas cēloņus, mērķus un juridiskās un praktiskās sekas viduslaiku apstākļos, kā arī par to, kā pareizi šādi dokumenti būtu saprotami un vērtējami.⁵⁵ Diskusijas ietvaros tika izteikti dažādi secinājumi par Livonijas piesaistes pakāpi impērijai: "Livonija tiesiski nav uzskatāma par impērijas daļu", bet gan marku,⁵⁶ tā bija impērijas apgabals (*Großlandschaft*), kaut klasiskam impērijas sastāvdaļas raksturojumam neatbilda,⁵⁷ savstarpējās saites, kaut vājas praksē, veidojās atbilstoši sava laika modelim, un "uz jauno laiku sliekšņa Livonija jebkurā gadījumā uzskatāma par impērijas provinci."⁵⁸

Visi minētie pētījumi izceļas ar niansētu attieksmi pret pētāmo tēmu, un tajos pārstāvētie viedokļi ir detaļās argumentēti. Autori ieņem elastīgu pozīciju un ir gatavi nepieciešamības gadījumā pārvērtēt novecojušus uzskatus. Pats galvenais – iedziļināšanās Livonijas un impērijas attiecību niansēs, kāda tā atrodama diskusijas rakstos, neatkarīgi no autora uzskatiem jautājumā – bija vai nebija Livonija impērijas sastāvdaļa – nepārprotami veicina atkāpšanos no formāli juridiska skatījuma uz tēmu un vēsturisku pieeju tai. Kopumā kļūst skaidrs, ka vienkāršota atbilde nav iespējama. Jāpiekrīt Viloveita svarīgākajai atziņai, ka galvenais domstarpību cēlonis šajā jautājumā ir "nesaprašanās starp vēsturisku un juridisku domāšanu".⁵⁹

Ja problēmai pietiek vēsturiski, kļūst redzams, ka pilnīgi noteikti nav iespējams vērtēt Livonijas un impērijas attiecības viduslaikos ar

mūsdienu politisko un juridisko kategoriju palīdzību. Ikviena atbilde sevī ietver obligātu nepieciešamību skaidrot šo jautājumu, stingri rēķinoties ar pētāmajā laikmetā valdījušo izpratni par pastāvošo politisko un juridisko sistēmu. Konkretizēts priekšstats par Livonijas un impērijas attiecībām 16. gadsimta vidū, ko piedāvāt ir šā raksta nolūks, varētu paplašināt izpratni par tām ne tikai kā par aplūkojamā laika posma politiskās dzīves parādību, bet arī mudināt uz iegūto rezultātu salīdzinājumu ar viduslaikiem un tādējādi palīdzēt izgaismot šīs sarežģītās problēmas būtību.

PRŪSIJAS HERCOGA ARHĪVA DOKUMENTI
PAR LIVONIJAS UN IMPĒRIJAS SAVSTARPĒJĀM
ATTIECĪBĀM 16. GADSIMTA VIDŪ

Aplūkojamais regestu kopums par impērijas un Livonijas attiecībām ietver saturiski daudzpusīgu un formas ziņā daudzveidīgu informāciju. Tur atrodamas vēstules un pielikumi pie tām, instrukcijas, manifesti, oficiāli iesniegumi, ziņojumi, rezolūcijas. To autori (vai personas, kuru vārdā teksti sarakstīti) vairumā gadījumu ir Livonijas zemeskungi un kārtu pārstāvji, Prūsijas hercogs, Polijas un Dānijas karaļi, Ziemeļvācijas firsti, Vācu impērijas ķeizars, kā arī visu minēto amatpersonas, padomnieki, sūtņi un pilnvarotie. Livonijas un impērijas savstarpējo saistību un attiecības avoti atspoguļo gan tiešā, gan netiešā veidā – avotos atrodama gan personu vai institūciju konkrēti formulēta attieksme pret Livonijas un impērijas savstarpējām politiskajām saitēm, gan arī par šo to ļauj nojaust attiecīgo personu vai institūciju konkrētās situācijās ieņemtā nostāja. Turklāt jāņem vērā, ka par Livonijas un impērijas abpusējo saistību var spriest ne tikai no iesaistīto pušu vārdiem un darbiem epizodēs, kas skar abpusējās attiecības. Pastarpināti to atspoguļo arī uzmanība, kādu Livonijas pārstāvji veltīja impērijas ārpolitikas un jo īpaši iekšpolitikas nianšēm, kā arī viņu attieksme pret ķeizaru un impēriju salīdzinājumā ar attieksmi pret citiem ietekmīgiem, Livonijas likteņa veidošanā iesaistītiem monarhiem un viņu valstīm. Līdz ar to diezgan plašā spektrā iespējams konstatēt, kādā veidā un kādā pakāpē Livonijas varas pārstāvji izjuta savu saistību ar impēriju un kā tā izpaudās praksē. To rāda gan ķeizara un impērijas kā politiska lieluma vērtējums, gan dažādas saskarsmes formas, gan attieksme pret abpusējām attiecībām vārdos un rīcībā.

Redzams, ka livonieši savu uzmanību impērijai pievērsa ne tikai tajos brīžos, kad bija risināmas kādas konkrētas abpusēju attiecību problēmas, un darīja to ne tikai šo problēmu tiešajā kontekstā. Viņus interesēja reihstāgā apspriežamās aktualitātes, impērijas ārpolitiskās aktivitātes, attiecības impērijas kārtu starpā un dažādas citas impērijas iekšējās un ārējās politikas detaļas.⁶⁰ Visbiežāk tādi jautājumi tika iztirzāti arhibīskapa Vilhelma (*Wilhelm von Brandenburg*) un hercoga Albrehta sarakstē, turklāt kā patstāvīgas, ar pārējo vēstules saturu tieši nesaistītas tēmas. Tajā pašā laikā aplūkojamajā avotu kopumā nav atrodama līdzīga interese par Polijas vai Dānijas politikas izpausmēm, kas neskar Livoniju. Šis apstāklis liek minētās norādes uztvert kā pirmo netiešo apliecinājumu tam, ka Livonija izjuta sevi kā ar Vācu impēriju saistītu. Tomēr jāatzīst, ka aplūkots jautājums būtu speciāli jāpēta tuvāk.

Īpaši interesanta ir tā avotu daļa, kas jau konkrēti atspoguļo ordeņa, Rīgas arhibīskapa un citu Livonijas bīskapu pausto izpratni par Livonijas un Vācu impērijas savstarpējo saistību un attiecībām, kā arī parāda kontekstus, kādos šī tēma tika izmantota diplomātiskajās cīņās. Visumā šajā laikā, kad Livonija pašsaglabāšanās vārdā centās iegūt no impērijas kādu praktisku atbalstu, tās pārstāvji vairumā gadījumu tiecās afišēt saikni ar impēriju, atsaukties uz to kā uz Livonijas virsvaru un apelēt pie ķeizara un impērijas interesēm. Tomēr, ieskatoties, kādos konkrētos politiskos kontekstos šī tēma tika cilāta, cik intensīvi tas tika darīts, ar kādas argumentācijas palīdzību viedokļi aizstāvēti, paveras visai raiba aina. Livonijas zemeskungu un kārtu postulētā pozīcija ir atkarīga no to atšķirīgajiem, dažkārt pat diametrāli pretējiem politiskajiem mērķiem un sarežģītajām savstarpējām attiecībām.

Ordenis līdz 1561. gadam izcēlās ar to, ka centās īpaši stingri aizstāvēt uzskatu par Livonijas piederību impērijai un Vācu impērijas ķeizaru kā Livonijas virsvaru. Ordeņa vadība un diplomātiskie pārstāvji uzsvēra, ka kārtība Livonijā ir līdzīga kārtībai Vācijas firstu valstīs, tajā spēkā ir ķeizariskais zemes miers, reihstāga apstiprināti likumi un ka neviens no ārpuses (domāti kaimiņu monarhi, uz kuru kā Livonijas bīskapiju aizbildņu atbalstu strīdos ar ordeni cerēja tā sāncensis Rīgas arhibīskaps) nav tiesīgs iejaukties Livonijas un impērijas kopīgajās lietās. Rīgas arhibīskaps ar saviem atbalstītājiem bieži tika tēlots kā minētās kārtības grāvējs, respektīvi, ķeizara un impērijas tiesību Livonijā ienaidnieks, kas līdz ar to nostājas arī pret Livonijas kārtu gribu.⁶¹

Interesanta ir ordeņa izmantotā argumentācijas sistēma, kurā nozīmīga vieta ierādīta vēsturiskajām saknēm. Tā, piemēram, strīdos par 1546. gada Valmieras recesa⁶² leģitimitāti ordenis atsaucās uz savas pozīcijas pamatošanai izdevīgu 16. gadsimta dokumentu – šā paša 1546. gada recesa vai 1551. gada ķeizara Kārļa V (*Karl V.*) privilēģijas – ģenētisko saistību ar 13. gadsimtā ķeizaru izdotām investitūrām un bullām. Turklāt šajā sakarībā pieminēti tikai tie dokumenti, kas stiprināja paša ordeņa pozīciju. Piemēram, tika uzsvērts, ka Livonijas sistēmas pamatā ir ķeizara Frīdriha II 1245. gada privilēģija, bet reizē ne ar vienu vārdu nebija pieminēti Livonijas bīskapu aplēņošanas dokumenti. Ordenis arī pastāvīgi centās likt vienlīdzības zīmi starp ordeņa zemēm un visu Livoniju. Tas arī atzīmēja, ka kristianizācijas laikā “ar Livoniju investēti un privilēģēti” dižciltīgie, bruņinieki un pilsētas – bīskapi šajā sakarībā pieminēti netika.⁶³

Līdzīgi vēsturiskus argumentus labprāt izmantoja arī citi Livonijas iekšējos konfliktos iesaistītie, tikai izvēlējās attiecīgi tādus, kas palīdzēja aizstāvēt viņu pozīciju. Tā, lai pamatotu vācu firstu iejaukšanos Livonijas lietās, impērijas kārtu pārstāvji Livonijas kristianizācijas nopelnus pierakstīja kūrfirstiem, firstiem un grāfiem.⁶⁴ Savukārt arhibīskaps, lai attaisnotu Polijas un Dānijas karaļu iniciatīvas Livonijas sakarā, neapmierinājās tikai ar norādēm uz minēto monarhu kā Rīgas arhibīskapijas aizbildņu statusu, bet arī uzsvēra, ka Livonijas kristīšanās lieli nopelni bijuši arī karaļiem.⁶⁵ Kopumā tomēr tieši ordenis bija tas, kurš kā politiskās cīņas līdzekli aktīvi izmantoja iestāšanos par ķeizara un impērijas tiesībām un interesēm Livonijā, jo tādējādi tam bija iespējams diskreditēt savu konkurentu Rīgas arhibīskapu, apvainojot viņu likumu un kārtības pārkāpšanā.

Pret šiem ordeņa argumentiem vērsās tā galvenais politiskais sāncensis – Rīgas arhibīskaps Vilhelms un viņa pārstāvji. Piemēram, 1556. gada Valmieras landtāgā viņi, pēc būtības neapstrīdot Livonijas saistību ar impēriju,⁶⁶ norādīja, ka ordeņa piesauktie pierādījumi ir šaubīgi, jo attiecīgie dokumenti vai nu nav saglabājušies oriģinālā, vai tos par spēkā neesošiem padarījuši vēlāki lēmumi un to sākotnējai jēgai pretēji orientētas darbības, vai tie nav attiecināmi uz pārējo Livoniju ārpus ordeņa zemēm vai arī vispār uz lietu neattiecas. Tāpat ordenim tika pārņemts, ka tas attiecības ar ķeizaru un impēriju veidojot aizmuguriski, neinformējot par to arhibīskapu un arhibīskapijas kārtas.⁶⁷ Tādējādi arhibīskapa puse, cenšoties sakompromitēt savu sāncensi, apšaubīja to argumentu patiesumu, uz kuriem balstījās

ordeņa konstruētā vīzija par ordeni kā tās kārtības sargātāju, atbilstoši kurai Livonija saprotama kā daļa no Vācu impērijas. Līdz ar to negribot tika diskreditēta Livonijas saistība ar impēriju principā, jo par šo attiecību vēsturisko pamatu izvērstā diskusija lika zināmā mērā kritiski skatīties arī uz sava laika Livonijas un impērijas attiecību leģitimitāti.

Tikmēr ordeņa pozīcijā jūtama spēka apziņa. Ir skaidri redzams, ka ordenis bija ieinteresēts tēlot Livoniju kā neatņemamu impērijas daļu un sevi kā ķeizara un impērijas tiesību aizstāvi tajā. Šajā nolūkā bija izstrādāta pamatos nemainīga koncepcija ar noteiktu argumentu kopumu, ko ordenis proklamēja un aizstāvēja publiskajā telpā. Tā sevi ietvēra politisko pretinieku iztēlošanu par ķeizariskā zemes miera un impērijas iekšējās kārtības grāvējiem. No domstarpībām par Kārļa V izdoto bullu (ordenis atsaucas uz šo dokumentu, bet arhibīskaps pārmet, ka par tādu nav informēts, un pat apšaubā tā pastāvēšanu vispār) noprotams, ka arī 16. gadsimtā turpinājās viduslaikos ierastā prakse, kad Livonijas zemeskungi centās separāti apgādāties ar kādas virsvaras izsniegtām privilēģijām un izmantot tās kā priekšrocību pret politiskajiem sāncensiem.⁶⁸

Ordeņa un arhibīskapa diskusijās parādās vēl viena nozīmīga tēma, kas izgaismo sava laika izpratni par impērijas būtību. Arhibīskapa puse pārmet, ka ordenis, savtīgu nolūku vadīts, ar savu rīcību vērsas pret vācu firstu interesēm.⁶⁹ Runa ir par Brandenburgas, Mēklenburgas un Pomerānijas firstiem, kuru iecelšanu kopā ar Dānijas, Zviedrijas un Polijas karaļiem par Rīgas arhibīskapijas protektoriem un konservatoriem ķeizars no jauna bija apstiprinājis 1521. gadā.⁷⁰ Ordeņa centieni diktēt noteikumus arhibīskapam un ieņemt noteicošo pozīciju Livonijā tika kvalificēti kā minēto firstu interešu aizskārumi. Interesantā kārtā atbildei uz šāda veida pārmetumiem ordenis postulēja, ka atsaukšanās uz vācu firstu interesēm attiecīgi mazinot impērijas tiesības un aizskarot tās intereses.⁷¹ Ordenis, šķiet, nepamanīja, ka tādējādi tā pozīcija nonāca zināmā loģiskā pretrunā ar impērijas uzbūves principiem, vai arī izvēlējās šo faktu ignorēt politisku apsvērumu dēļ. Tas viss kopumā norāda uz ievērojamu subjektīvā faktora lomu šīs tēmas interpretācijā.

Livonijas bīskapi ilgstoši atturējās atbalstīt arhibīskapa pozīciju un visbeidzot 1556. gada landtāgā noslēdza savienību ar ordeni. Tad arī tika sagatavota kopīga rezolūcija par attieksmi pret arhibīskapa Vilhelma piekopto politiku. Tajā (un turpmākajā bīskapu nostājā)

tiek pausts ordeņa viedoklis, izmantoti ordeņa iecienītie argumenti un līdzīgi, kā to dara ordenis, skaidrots, ka Livoniju pirms vairākiem gadsimtiem kristianizējuši un ieguvuši savā rīcībā dižciltīgie, bruņinieki un pilsētas, tad pāvesti un ķeizari to inkorporējuši Svētās Romas impērijas sastāvā, bet Frīdrihs II 1245. gadā ar savu privilēģiju ordeņa mestram piešķīris līdzīgas brīvības un varu kā vācu firstiem viņu teritorijās. Sevišķi uzsvērts, ka vēlāk ķeizari to visu atkārtoti apstiprinājuši, tāpēc neviens cits valdnieks nav tiesīgs šīs attiecības mainīt. Tādējādi kā nelikumīgi kvalificēti arhibīskapa un viņa sabiedroto centieni panākt reģiona monarhu iekļaušanos Livonijas iekšējos konfliktos. Norādīts arī, ka Livonijai kā impērijai loceklim jāpakļaujas 1548. gadā Augsburgā noslēgtā zemes miera prasībām. Visu teikto nostiprinot, vēl īpaši pasvītrots, ka arī arhibīskapija ir tieši pakļauta impērijai.⁷² Pēc visa spriežot, cēlonis šādai Livonijas kārtu nostājai meklējams reālajā spēku samērā, kur ordenim tobrīd piederēja neapšaubāms pārsvars. Jādomā, zināmu lomu spēlēja arī bailes no jau tā sarežģītā Livonijas stāvokļa destabilizācijas arhibīskapa Vilhelma piekoptās visai avantūristiskās politikas iespaidā. Iespējams, sava nozīme bija vēl tam, ka Vilhelma uzņemtais politiskais kurss pirmām kārtām kalpoja viņa radnieku, nevis Livonijas interesēm.

Interesanti, ka politiskie centieni, ko Livonijas zemeskungi izvērta 16. gadsimta vidū – aizbildņa un aizstāvja meklējumi ārējo draudu apstākļos un mēģinājumi iesaistīt reģiona monarhus arī Livonijas iekšējo problēmu risināšanā, noveda pie tā, ka jautājums par pašreizējo un turpmāko piederību impērijai tika izvirzīts arī atklāti – kā publiski apspriežama problēma. Arhibīskapa Vilhelma politiskās aktivitātes lika gan viņam pašam un citiem notikumos iesaistītajiem, gan arī vērotājiem no malas izteikt spriedumus par arhibīskapijas statusu impērijā un uzdot jautājumus par tās turpmāko palikšanu impērijas sastāvā. Vilhelma plānos interesantā kārtā, kā noprotams, ietilpa nolūks iegūt Polijas karaļa aizbildniecību un aizstāvību, izmantot viņa palīdzību koadjutora lietas nokārtošanā Brandenburgas namam izdevīgā veidā, bet tajā pašā laikā tomēr saites ar impēriju nesaraut.⁷³ Viņš pat pieļāva, ka impērija varētu izpirkt no Polijas karaļa mājas un citas materiālās vērtības, ko arhibīskapija tam ieķīlātu kā kompensāciju par atbalstu un aizsardzību, – tātad, ka impērija savā ziņā finansētu darbības, kas ir pretrunā ar arhibīskapijas kā impērijas daļas statusu.⁷⁴ Šāda nostāja liecina, ka, no vienas puses, pakļautība vairākām virsvārām, iespējams, netika saprasta kā savstarpēji izslēdzoša.

No otras puses, pašu arhibīskapijas pārstāvju citkārt izteiktās bažas un oponentu paustie pārmetumi rāda, ka uz šo jautājumu tomēr varēja skatīties arī no pretējām pozīcijām – uzskatīt, ka, pieņemot aizsardzību no kādas citas monarhijas, saikne ar impēriju tiek zaudēta. Taču pats galvenais no pētnieka viedokļa – nepārprotami redzams, ka jautājums nebija viennozīmīgi skaidrs arī laikabiedriem: liela vieta tika ierādīta tēmas interpretācijām, un daudz kas bija atkarīgs no iesaistīto pušu subjektīvās nostājas un iespējām aizstāvēt vai pat uzspiest savu viedokli.

Kopumā laikabiedri principā pieļāva, ka arhibīskapija teorētiski varētu no impērijas atdalīties. Neskatoties uz to, arhibīskaps un viņa sabiedrotie tomēr nopietni rēķinājās ar impērijas viedokli, atsaucās uz ķeizara piešķirtajām regālijām un ķeizara autoritāti, izteica cerības, ka impērijas lēnis tiks saglabāts.⁷⁵ Vilhelma partija apgalvoja, ka negrib nošķirties no impērijas, bet reizē arī piedraudēja, ka tas var notikt, ja ķeizars un impērija atstās arhibīskapijas intereses novārtā. Šajā sakarībā tika piesauktas arī nācījas intereses, kas aplūkojamajā laika posmā ir salīdzinoši novatorisks arguments.⁷⁶ Ordenis no savas puses nešaubīgi atzina Rīgas arhibīskapu par impērijas “kārtu un locekli”.⁷⁷ Pretinieki, protams, apsūdzēja arhibīskapu, ka viņš cenšas atraut arhibīskapiju no impērijas un ar to apdraud visu Livoniju.⁷⁸ Uz to arhibīskaps apgalvoja, ka ir gatavs atbildēt par savu rīcību paša sirdsapziņas, Svētās Romas impērijas un visas kristietības priekšā.⁷⁹

Zīmīgi šķiet tieši tas, ka par iespējamo atdalīšanos runāja atklāti, kas parāda, ka tā bija apspriešanas vērtā problēma. Laikabiedri pieļāva, ka noteiktos apstākļos Livonija vai tās daļa uz vienusēja lēmuma pamata varētu atteikties no impērijas kā savas virsvaras. Arhibīskapa darbības un izteikumi tika vērtēti tieši šādā kontekstā. Savukārt, apstākļiem mainoties, 1561. un 1562. gadā nu jau paša ordeņa un tā mestra lietotā argumentācija sakarā ar pāriešanu Polijas-Lietuvas paspārnē rāda, cik plaša telpa abu pušu attiecībās bija ierādīta to subjektīvai interpretācijai.⁸⁰ Nav šaubu, ka visos minētajos apgalvojumos sava vieta ir formālai retorikai, sava – diplomātiskam aprēķinam,⁸¹ tomēr šādu tēmu cilāšana pati par sevi liek saprast, ka Livonijas un impērijas attiecības bija diezgan nenoteiktas un zināmā mērā atkarīgas no iesaistīto pušu attieksmes. Piesauktie argumenti rāda, ka tajās ir konstatējami gan tipiski lēņa attiecību momenti – abpusēji pienākumi un sankciju draudi par to nepildīšanu, gan arī

agrīni modernajai valstij raksturīga izpratne par valsts nedalāmību, monarha autoritāti un nācijas interesēm.

Salīdzinājumam ir lietderīgi iepazīties ar pretējās puses – ķeizara un impērijas – attieksmi pret Livoniju. To visbiežāk atspoguļo dokumenti, kas Livonijas lietu sakarā sastādīti karaļa Ferdinanda (*Ferdinand I.*) vārdā. No vienas puses, no šiem dokumentiem ir nepārprotami redzams, ka impērijas vadība vienmēr centās akcentēt domu: Livonija ir impērijas sastāvdaļa. Vispirms jau par to liecina dokumentos izmantotā retorika – Livonijas iedzīvotāji dēvēti par impērijas pavalstniekiem, pret Livoniju attiecas kā pret impērijai piederošu teritoriju, kaimiņu monarhu iniciatīvas ar Livoniju saistītos jautājumos vērtētas kā nepamatota iejaukšanās no ārpusē, impērijas likumi postulēti kā Livonijā spēkā esoši, iekšējie konflikti Livonijā – kā impērijas mieru apdraudoši.⁸² Šāda attieksme ir simptomātiska, tā liecina, vismaz vārdos, par nopietniem ķeizara un impērijas centieniem spert soli teritoriālās konsolidācijas virzienā, jo vēl 16. gadsimta sākumā pat Prūsijas Albrehtam (tobrīd Vācu ordeņa virsmestram) kopīgi ar ķeizaru nācās pielikt īpašas pūles, lai impērijas pārvaldes institūcijas uztvertu ordeni kā pilntiesīgu impērijas locekli.⁸³ Līdz ar to impērija uzstājās kā vara, kam ir tiesības regulēt un kontrolēt norises Livonijā: zemeskungiem un kārtām tika atgādināts par viņu pienākumu būt paklausīgiem, impērijas vadība norīkoja īpašus pārstāvjus noregulēt Livonijas iekšējos konfliktus un atjaunot kārtību, norādījumi Livonijas varas pārstāvjiem izteikti pavēles formā, detalizēti nosakot veicamos pienākumus un to izpildes kārtību.⁸⁴ Arī impērijas akceptētie nodokļi Livonijā tika uzskatīti par spēkā esošiem, un par tajos iekasētās naudas pielietojumu lēma impērijas reihstāgs.⁸⁵

No otras puses, iepriekš minētā, vārdos paustā impērijas ieinteresētība Livonijas problēmu risināšanā nebūt nebija pastāvīga un visās situācijās pašsaprotama. Par impērijas atbalstu un pat par Livonijas jautājumiem veltītu uzmanību pie ķeizara un reihstāgā Livonijas pārstāvjiem bija nemītīgi jācīnās, un šie centieni ne vienmēr beidzās ar pozitīvu rezultātu. Var just, ka interesi par Livoniju un attieksmi pret to iespaidoja dažādi blakus faktori, piemēram, citu impērijas locekļu intereses izrādījās prioritāras salīdzinājumā ar Livonijas interesēm.⁸⁶ Arī ārpolitikā impērija parasti neuzvedās kā atbildīga par Livoniju, t.i., tā nerūpējas par Livonijas kā sev piederīgas teritorijas aizsardzību, kas īpaši aktuāli kļuva līdz ar karadarbības sākumu 1558. gadā. Livonieši gan meklēja palīdzību un atbalstu pie impērijas un ķeizara, taču,

pēc visa spriežot, to nesaņēma vai saņēma katastrofāli nepietiekamā apjomā.⁸⁷ Jāatzīmē, ka šajos atbalsta, palīdzības un aizsardzības meklējumos Livonijas intereses aizstāvēja ne tikai pozitīvā iznākumā tieši ieinteresētie vācu firsti (Mēklenburgas un Pomerānijas hercogi, Brandenburgas nama pārstāvji un pat ar impēriju konfliktējošais Prūsijas hercogs), bet to darīja arī Polijas un Dānijas karaļi, turklāt Livonijas pārstāvji bija spiesti par viņu protekciju aktīvi rūpēties.⁸⁸ Šādas nianšes liek ar zināmu piesardzību raudzīties uz vārdos deklarēto impērijas un Livonijas politisko vienotību, t.i., paturēt prātā laikmeta specifiku – to, ka formālās juridiski politiskās saites praksē varēja nozīmēt arī stipri distancētas attiecības. Turklāt te arī jānošķir agrajai modernajai valstij raksturīgā centralizācijas principus aizstāvošā retorika no reālajām rīcības iespējām, kuru robežas noteica gadsimtos veidojušās tradīcijas un tā brīža politiskais spēku samērs.

Livonijas attieksmi pret impēriju savā ziņā raksturo arī apelācijas pie impērijas varas institūcijām un pašu nostāja pret tādu praksi. Kopumā mestri, arhibīskaps un bīskapi visai intensīvi centās iesaistīt ķeizaru un impērijas iestādes savstarpējo attiecību kārtošānā. No situāciju konteksta un komentāriem var saprast, ka impērijas varas institūcijas (kamertiesa, reihstāgs, tā komisāri un komisijas) tika vērtētas kā subjekti, kam pieder tiesības lemt lietas, kas attiecas uz Livoniju, un kam ir arī tiesības izmantot zināmu varu, lai ietekmētu norises tajā. Šajā laikā, kad ordenis konfliktēja ar Rīgas arhibīskapu gan par kārtību Livonijas iekšienē, gan par ārējās politikas virzieniem un īstenošanas metodēm, visbiežāk tieši mestri bija tie, kas izmantoja iespēju vērsties pie impērijas varas institūcijām, lai apsūdzētu arhibīskapu un pieprasītu viņu ietekmēt.⁸⁹ Arhibīskaps sūdzējās retāk un, cik var spriest, ne tik konsekventi un ne tik enerģiski.⁹⁰

Situācijās, kad impērijas varu mēģināja izmantot kā lokālu domstarpību risināšanas līdzekli, argumentācijā un retorikā tika pasvītota konfliktējošo pušu piederība impērijai, “vaininieka” pārkāpumi pret impērijas kārtību un likumiem, Livonijas pienākums pakļauties ķeizara un impērijas kamertiesas lēmumiem, kā arī izteikta cerība, ka impērija ar savu autoritāti un spēku iejauksies strīdu noregulēšanā. Arī Livonijas lietās ieinteresētie vācu firsti iesaistīja ķeizaru un impērijas varas iestādes Livonijas problēmu noregulēšanā.⁹¹

Ordenis savos formulējumos par likumpārkāpumiem, kurus tas piedēvēja arhibīskapam, bija ļoti agresīvs un kategorisks – līdz pat prasībai atcelt arhibīskapu no amata viņa noziedzīgās darbības dēļ.⁹²

Arhibīskapa partija vairāk nodarbojās ar pārspriedumiem par tiesībām izmantot impērijas varas institūciju atbalstu cīņā pret konkurentiem un iespējām, ko piedāvā impērijas likumi šajā ziņā. Tīri praktiski, ciktāl arhibīskaps cīņā pret ordeni centās izmantot impērijas varas institūcijas, galvenokārt tas nozīmēja sev draudzīgu impērijas kārtu atbalsta meklējumus.⁹³ Arhibīskaps un viņa atbalstītāji vispār vairāk paļāvās uz kaimiņu monarhu diplomātisko ietekmi un pat iespējamo militāro iejaukšanos nekā uz impērijas varas iestādēm, par ko arhibīskapam izcēlās nopietnas domstarpības ar ordeni un Livonijas landtāga vairākumu.⁹⁴ Noprotams, ka šādu nostāju diktēja spēku samērs Livonijā un Vilhelma uzņemtā politiskā kursa specifika. Uzreiz jāatzīmē, ka neatkarīgi no detaļām katrā konkrētajā situācijā tieši šis respekts pret impērijas varas institūcijām visuzskatāmāk izgaismo Livonijas saistību ar impēriju. Šajā ziņā attieksme pret impēriju un ķeizaru acīmredzami atšķiras no attieksmes pret citām reģiona monarhijām un to valdniekiem.

Livonijas varas pārstāvji savu interešu aizstāvībai centās izmantot arī Dānijas, Polijas, ietekmīgu vācu teritoriālo valstu un Prūsijas, retāk Zviedrijas valdnieku un kārtu autoritāti un atbalstu. Galēji saasinātās situācijās viņi cerēja pat uz militāru iejaukšanos.⁹⁵ Īpaši lielas cerības šajā ziņā tika liktas uz valdniekiem, kas skaitījās Livonijas aizbildņi. Viņus regulāri aicināja ietekmēt norises pašā Livonijā un dažādus diplomātiskos procesus saistībā ar tām. Taču – vien kā spēcīgus kaimiņus, kam ir zināmas līdzīgas tiesības pār Livoniju. Tikmēr saikne ar impēriju uz šā fona izceļas tieši ar minēto sadarbību ar valsts varas institūcijām.

Minētais nenoliedzami signalizē, ka impērija, no Livonijas viedokļa skatoties, bija kas vairāk nekā tikai respektējama, turklāt ar universālās varas autoritāti apveltīta monarhija. Livonija 16. gadsimta vidū jutās ar impēriju institucionāli saistīta. Nav tā, ka tikai impērija no savas puses, savtīgu interešu vadīta, tēlotu Livoniju kā sev piederīgu. Tomēr tajā pašā laikā redzams, ka Livonijas varas pārstāvji varēja izvēlēties, vai un kādā mērā šo institucionālo saikni ar impēriju praktiski izmantot. Konkrēto izvēli noteica politiskā situācija.

Arī pēc tam, kad Livonija bija pakļāvusies Polijai-Lietuvai, sakari ar impēriju pilnībā nepārtrūka. Prūsijas Albrehts uzstājīgi atgādināja jaunajam Kurzemes un Zemgales hercogam, ka jāsūta lietpratīgi pārstāvji uz impērijas reihstāgu, lai novērotu tur uz Livoniju attiecināmu lietu apspriešanu, argumentētu Livonijas izvēli attiecībā uz virsvaras

maiņu un atspēkotu pret pašu Gothardu vērstos pārmetumus.⁹⁶ Gothards Ketlers gan centās izvairīties no ciešākas saskares ar impērijas varas iestādēm un paļāvās uz to, ka viņa pozīcija ir pietiekami izskaidrota viņa vārdā izplatītajā “Apoloģijas” rakstā.⁹⁷ Jebkurā gadījumā ievēribu pelna vispārējais tā brīža uzskats, ka Livonijas atdalīšanos iespējams ar impēriju mierīgi apspriest un ka jaunizveidotās, Polijai-Lietuvai pakļautās hercogistes pārstāvji bez problēmām var piedalīties reihstāga sēdēs. Laikabiedru izpratnē ķeizara un impērijas tiesības piedalīties bijušās Livonijas lietu iespaidošanā nebeidzās līdz ar tās nonākšanu citas virsvaras aizbildniecībā. To apliecina arī Prūsijas mēģinājumi 1568. gadā ietekmēt Dānijas prinča Magnusa (*Magnus*) Livonijas afēras gaitu bailēs, ka viņš varētu pieprasīt no ķeizara un impērijas Livoniju kā mantojamu lēni.⁹⁸ Redzams, ka ķeizara lemšana par Livonijas statusu pat pēc visa, kas notika 1561./1562. gadā, tiktu uzskatīta par pieņemamu. Te gan jāatceras arī, ka laikabiedru attieksmi pret Vācu Romas impēriju – tās vietu Eiropas politiskajā sistēmā un no tās izrietošajām tiesībām un pienākumiem – joprojām turpināja iespaidot viduslaikos izstrādātā koncepcija par ķeizaru kā visu kristiešu augstāko laicīgo valdnieku.⁹⁹ Sarežģītās attiecības raksturo arī paša ķeizara Ferdinanda I izteikumi vēstulē Mēklenburgas Kristofam jau pēc Pakļaušanās līguma parakstīšanas, kas pauž gan respektu pret Livonijas tiesībām pieņemt lēmumu par aiziešanu no impērijas, gan reizē arī cerību, ka tā varētu vēl pārdomāt, turklāt kā arguments piesaukts vienīgi veselais saprāts un zemes stratēģiskās intereses, nevis kādi tiesiski akti.¹⁰⁰ Minētais turpina izgaismot Livonijas un impērijas savstarpējo attiecību relatīvo raksturu un to nepārprotamo atkarību no abu pušu gribas.

SECINĀJUMI

Aplūkotais avotu materiāls vedina uz divām galvenajām atziņām: Livonijas saistība ar impēriju 16. gadsimta vidū izpaudās stipri komplicēti, un arī laikabiedru attieksme pret šo jautājumu nav bijusi viennozīmīga.

No vienas puses, mēs redzam, ka vārdos tika uzturēts spēkā priekšstats par Livoniju kā impērijas sastāvdaļu, Livonijas zemeskungi kā impērijas firstiem un Vācu nācijas Svētās Romas impērijas ķeizaru kā Livonijas virsvaru. Livonijas pārstāvji apliecināja padevību ķeizaram un impērijai, uzsvēra no ķeizara iegūtās privilēģijas un titu-

lus, piesaistīja impērijas varas institūcijas sev aktuālu problēmu risināšanā un afišēja vēlmi respektēt to lēmumus. Ķeizars (vai viņu pārstāvošais vācu karalis) attiecās pret Livoniju un tās iedzīvotājiem kā pret sev subordinētu teritoriju un pavalstniekiem, kuru pienākums ir pakļauties viņa pavēlēm. Vācu firsti un impērijas reihstāgs mēdza atgādināt, ka Livonijā ir spēkā impērijas likumi.

No otras puses, praktiskā rīcība ne vienmēr atbilda vārdos deklarētajam. Ordenis līdz piecdesmito gadu beigām centās izturēties kā impērijas loceklis, konsekventi aizstāvot impērijas intereses Livonijā un izmantojot impērijas varas institūcijas cīņā pret savu konkurentu, turpretī Rīgas arhibīskaps un viņa politiskie sabiedrotie aktīvi meklēja citas virsvaras aizbildniecību, ar savu politiku mazinot impērijas varas prestižu Livonijā. Savukārt jau pēc dažiem gadiem, situācijai mainoties, ordenis, kurš bija uzstājies kā impērijas interešu aizstāvis, pats nodevās izdevīgākas virsvaras meklējumiem un visbeidzot arī Livoniju no impērijas atrāva. Ķeizars un impērijas varas institūcijas no savas puses Livonijas aizsardzībai nopietnus resursus netērēja, Livoniju kā impērijas administratīvi teritoriālu sastāvdaļu nepozicionēja un Livonijas lēmumu par pakļaušanos Polijas-Lietuvas virsvarai visumā respektēja. Ir skaidri redzams, ka tas, cik lielā mērā Livonijas politikas jautājumu risinājums praksē tika saistīts ar tās piederību impērijai, bija atkarīgs no iesaistīto politisko subjektu izvēles. Savukārt šo izvēli noteica spēku samērs un attiecības konkrētajos apstākļos.

Arī kaimiņu monarhijas attiecās pret Livonijas un impērijas savstarpējo saistību kā pret relatīvu lielumu. Tās nevairījās izmantot tādu politiku, kas ierobežo impērijas ietekmi un mazina tās autoritāti Livonijā. Tomēr tās mēdza atgādināt impērijai par tās pienākumiem pret Livoniju un atsaukties uz Livonijas zemeskungu kā impērijas firstu statusu. Interesantā kārtā Dānijas un Polijas karaļi laiku pa laikam arī uzņēmās pienākumu aizbilst par Livonijas interesēm pie ķeizara un impērijas.

Nevar nepamanīt, ka visi iesaistītie juta nepieciešamību Livonijas un impērijas savstarpējo saistību speciāli akcentēt un pat atsaukties uz vēsturiskiem argumentiem, lai to pierādītu. Fakts, ka minētā tēma bija diskusijas un interpretācijas objekts, rāda, ka šīs attiecības laika biedru acīs nebija pašsaprotamas un viennozīmīgi uztveramas.

No visa kopumā redzams, ka Livonijas piederība impērijai 16. gadsimta vidū politiskajā retorikā atspoguļojās biežāk un konsekventāk nekā darbos. Tā vairāk kalpoja kā arguments un manipulāciju

līdzeklis brīžos, kad vienai vai otrai pusei bija izdevīgi šīs attiecības uzsvērt. Praksē tas, kuros momentos Livonijas saistība ar impēriju tika reāli iedzīvināta, bija atkarīgs no iesaistīto politisko spēku subjektīvajiem motīviem. Tātad no laikabiedru visumā atzītā fakta, ka Livonija pieder pie Vācu nācijas Svētās Romas impērijas, reālas politiskas konsekvences izrietēja tikai tad un tikai tādā apjomā, cik to vēlējās un spēja panākt ieinteresētās puses. Spilgti to apliecina arī 1561. gada Pakļaušanās līgums, kas rāda, ka Livonija ir bijusi impērijas daļa, bet ne neatņemama un ka šīs attiecības zaudēja savu spēku, ja viena no pusēm to uzturēšanā vairs nebija ieinteresēta. Tomēr pat tik krass pavērsiens nenozīmēja pilnīgu savstarpējo saišu saraušanu.

Salīdzinot Prūsijas hercoga arhīva dokumentu radīto iespaidu par Livonijas un impērijas savstarpējo saistību ar historiogrāfijā atrodamajiem secinājumiem par šo tēmu, redzams, ka būtībā nav novērojamas principiālas atšķirības starp vairāk pētīto situāciju viduslaikos un to, kāda tā atspoguļojas 16. gadsimta vidus avotos. Abos gadījumos avotos var atrast vienlaicīgas liecības gan par Livonijas subordināciju impērijai un par respektu pret šo faktu, gan arī par atturīgu attieksmi pret abpusējām saitēm un to atslābumu noteiktos periodos vai situācijās, kā arī par spēcīgu subjektīvo faktoru ietekmi uz Livonijas un impērijas attiecību traktējumu no laikabiedru puses. Abos gadījumos avotu materiāls attiecībā uz dažādiem laika posmiem piedāvā iespēju vairāk izsekot vai nu formāli juridiskās saites impērijas un Livonijas starpā, vai arī daudzveidīgo un mainīgo attieksmi pret tām politiskajā praksē.

Aplūkotais materiāls vedina piekrist Dītmara Viloveita atziņai, ka pētniekam savos vērtējumos būtiski ir pielāgoties attiecīgā laikmeta tiesiskajai domāšanai un ka nav produktīvi vērtēt pagājušo gadsimtu apstākļus no mūsdienu priekšstatu viedokļa. Konkrētajā gadījumā mums jārespektē 16. gadsimta vidus avotu liecības visā to sarežģītībā un dažādībā. Tās savukārt rāda, ka Livonijas piesaiste impērijai tika saprasta ļoti elastīgi un pat pretrunīgi. Lai gan atbilstoši laikmeta garam un strauji progresējošās centralizācijas sasniegumiem kā arguments arvien biežāk tika piesaukta valdnieka autoritāte, centrālā likuma spēks un nācijas intereses, joprojām bija spēkā no viduslaikiem saglabātais politisko konstrukciju princips, atbilstoši kuram tiesiskās saites tika uzturētas spēkā tādā mērā un tik ilgi, cik tas šķita lietderīgi iesaistītajiem subjektiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Piem.: *Atlas zur Geschichte* (1973). Bd. 1. Leipzig: Haack, S. 40; Bernhart Jähnig, Ludwig Biewer (1991). *Kleiner Atlas zur deutschen Territorialgeschichte*. 2. Aufl. Bonn, S. 35, 45; Hermanis Kinders, Verners Hilgemanis (2002). *Pasaules vēsture atlants*. 1. d.: No pirmsākumiem līdz Lielajai franču revolūcijai. Rīga: Zvaigzne ABC, 172., 236. lpp.; Ilgvars Misāns u.c. (2000). *Pasaules vēsture vidusskolai*, I. Rīga: Zvaigzne ABC, 309. lpp.; Max Pehle, Hans Silberborth (Hrsg.) (1929). *F. W. Putzgers Historischer Schul-Atlas: Große Ausgabe*. Bielefeld und Leipzig: Velhagen & Klafing, S. 73.
- ² Jautājums ir tik niansēts, ka pat viens autors var pret to attiekties pret-runīgi – sal., piem.: Jähnig, Biewer. *Kleiner Atlas zur deutschen Territorialgeschichte*, S. 35, 45, ar: Bernhart Jähnig (1998). *Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe im Spannungsfeld von Kaiser und Papst*. *Nordostarchiv*, N. F., 7, S. 47–63, un ar: Bernhart Jähnig (2011). *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Münster: Lit., S. 12–32 (Schriften der Baltischen Kommission, Bd. 16).
- ³ Līguma teksta jaunākā edīcija (latīņu valodā ar paralēlu tulkojumu vācu valodā) atrodama: *Pacta Subjectionis*. Dokumente Nr. 1. In: Erwin Oberländer, Volker Keller (Hrsg.) (2008). *Kurland: Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, S. 54–71.
- ⁴ *Pacta Subjectionis*, S. 58 (59).
- ⁵ Turpat, S. 60 (61).
- ⁶ Winfried Schulze (1996). *Einführung in die Neuere Geschichte*. 3. Aufl. Stuttgart: Ulmer, 1996, S. 168–219.
- ⁷ Raksturojums atrodams: Dietmar Willoweit (2001). *Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*. München: C. H. Beck; Reinhold Zippelius (1995). *Kleine deutsche Verfassungsgeschichte: Vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck.
- ⁸ Stefan Hartmann (Hrsg.) (2002). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1540–1551)*. *Regesten aus dem herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Köln: Böhlau (turpmāk: Hartmann 1540–1551); Stefan Hartmann (Hrsg.) (2005). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1551–1557)*. *Regesten aus dem herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Köln: Böhlau (turpmāk: Hartmann 1551–1557); Stefan Hartmann (Hrsg.) (2006). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1557–1560)*. *Regesten aus dem herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Köln: Böhlau (turpmāk: Hartmann 1557–1560); Stefan Hartmann (Hrsg.) (2008). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1560–1564)*. *Regesten aus dem herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Köln: Böhlau (turpmāk: Hartmann 1560–1564); Stefan Hartmann (Hrsg.) (2008). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1565–1570)*. *Regesten aus dem herzoglichen Briefarchiv und den*

Ostpreußischen Folianten. Köln: Böhlau (turpmāk: Hartmann 1565–1570).

- ⁹ 16. gs. vidū bija kļuvis skaidrs, ka Livonijas sistēma agrīni moderno valstu nostiprināšanās un Krievijas militāro draudu apstākļos savu interešu aizstāvību un teritorijas aizsardzību vairs nespēj pilnvērtīgi nodrošināt. Kopš 20. gadu vidus izvērsās mēģinājumi mainīt Livonijas politisko struktūru un līdz ar to arī virsvaru. Īpašu interesi par Livoniju izrādīja Polija. Pēc 1525. gada Prūsijas hercogs ar Polijas atbalstu centās panākt, ka ordenis seko Prūsijas piemēram, bet tobrīd vēl neatrada atbalstu. 1529. gadā par Rīgas arhibīskapa koadjutoru iecēla Polijai un Prūsijai radniecīgā un draudzīgā Brandenburgas nama pārstāvi Vilhelmu, kas, 1539. gadā kļuvis par arhibīskapu, sāka aktīvi cīnīties par arhibīskapijas nonākšanu Polijas aizbildniecībā un, iespējams, arī sekularizāciju. Šajā nolūkā viņš atbalstīja Polijas, Prūsijas un Brandenburgas sabiedroto Mēklenburgas hercogu tīkojumus Livonijā, kas 1555. gadā vainagojās ar Mēklenburgas hercoga brāļa Kristofa (*Christoph*) uzaicināšanu koadjutora amatā pretēji citu Livonijas kārtu gribai. Izcēlās konflikts, kas noveda pie karadarbības starp ordeni un arhibīskapu, vēlāk – starp ordeni un Poliju-Lietuvu. Uz šo konfliktu fona ordenī izveidojās divi grupējumi – Polijas ietekmes pretinieki un tās atbalstītāji. Pirmie sākumā stingri iestājās par Livonijas patstāvību, bet, kad bija spiesti piekāpties Polijas-Lietuvas pārspēkam, meklēja atbalstu pie Zviedrijas. Pēc ordeņa militārās sagrāves Ērgemes kaujā pret krieviem 1560. gadā Polijas atbalstītāji guva virsroku un sadarbībā ar Poliju-Lietuvu un pārējām Livonijas kārtām sagatavoja plānu Livonijas pārstrukturēšanai un pāriešanai Polijas-Lietuvas aizbildniecībā, kas arī notika 1561./1562. gadā.
- ¹⁰ Friedrich G. von Bunge (1849). *Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen*. Reval: F. J. Koppelson.
- ¹¹ Leonid Arbusow (Jun.) (1919–1921). *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland*. H. 1–2. Leipzig; Riga: R. Haupt und G. Löffler. Šajā darbā Arbuzovs Livonijas saikni ar impēriju neizvērs kā polemikas vērtu tēmu, bet gan piedāvā koncentrēti izklāstītu un kategorisku viedokli par Livoniju kā impērijas daļu.
- ¹² Leonid Arbusow (Jun.) (1944). *Livland – Mark des Reiches 1207–1561: Ein Abschnitt deutscher Verfassungs- und Rechtsgeschichte*. Riga: Verlagsgesellschaft Ostland.
- ¹³ Arveds Švābe (1932). *Latvijas tiesību vēsture*. 1. d. Rīga: LU studentu padomes grāmatnīca.
- ¹⁴ Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture 1180–1290: Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. [Rīga]: Daugava.
- ¹⁵ Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava.
- ¹⁶ Manfred Hellmann (1989). *Livland und das Reich. Das Problem ihrer gegenseitigen Beziehungen*. München (Sitzungsberichte der Bayerischen

- Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Kl., H. 6, Jg. 1989); Jähnig. Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe im Spannungsfeld von Kaiser und Papst; Ernst Pitz (1971). *Papstrescript und Kaiserrescript im Mittelalter*. Tübingen (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, Bd. 36) (cit. pēc: Hellmann. *Livland und das Reich*, S. 8); Dietmar Willoweit (2006). Livland, das Reich und das Rechtsdenken des Mittelalters. In: Andreas Fijal u.a. (Hrsg.). *Juristen werdent herren uf erden: Recht-Geschichte-Philologie Kolloquium zum 60. Geburtstag von Friedrich Ebel*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 179–188.
- ¹⁷ Bunge. *Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen*; Heinz von zur Mühlen (1994). Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbstständigkeit (etwa 1180–1561). In: Gert von Pistohlkors (Hrsg.). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder*. Berlin: Siedler, S. 26–172 (seit S. 28); Reinhard Wittram (1942). Das Reich und seine älteste Kolonie. In: Reinhard Wittram. *Rückkehr in das Reich. Aufsätze aus den Jahren 1939–1940*. Posen: Kluge & Ströhm, S. 30–72; Reinhard Wittram (1954). *Baltische Geschichte*. München: R. Oldenbourg, S. 30.
- ¹⁸ Willoweit. Livland, das Reich und das Rechtsdenken des Mittelalter, S. 179–180.
- ¹⁹ Sk.: Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 1. d.
- ²⁰ Turpat, 127., 128., 131. lpp.
- ²¹ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 292.–293. lpp.
- ²² Arbusow. *Livland – Mark des Reiches 1207–1561*.
- ²³ Karaļa Filipa 1207. gadā bīskapam Albertam piešķirtajam lēnim dokumentāru pierādījumu nav. Vienīgās neskaidrās ziņas par to atrodamas Indriķa hronikā: *Indriķa hronika / Origines Livoniae sacrae et civilis* (2001). Tulk. Ābrams Feldhūns, koment. Ēvalds Mugarēvičs. Rīga: Annele, X, 17. Par vēsturnieku attieksmi pret šo problēmu sk.: Jähnig. Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe im Spannungsfeld von Kaiser und Papst, S. 50.
- ²⁴ Arbusow. *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland*, S. 1; Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 6, 8, 10; Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 294.–295. lpp.; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 122., 127.–128. lpp.; Willoweit. Livland, das Reich und das Rechtsdenken des Mittelalters, S. 179.
- ²⁵ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 4; Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 343. lpp.
- ²⁶ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 16.
- ²⁷ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 295. lpp.
- ²⁸ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 10; Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 294. lpp.
- ²⁹ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 343. lpp.
- ³⁰ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 8.
- ³¹ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 292.–293. lpp.

- ³² Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 7; sal.: Klauss Milicers (2009). *Vācu ordeņa vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 125.–126., 184. lpp.
- ³³ Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 68. lpp.
- ³⁴ Arbusow. *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland*, S. 1; Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 7, 12, 15. Sal.: Wittram. *Baltische Geschichte*, S. 30.
- ³⁵ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 8, 11.
- ³⁶ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 295. lpp.
- ³⁷ Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 127.–128. lpp.
- ³⁸ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 294. lpp.
- ³⁹ Jānis Lazdiņš droši apgalvo, ka Livonijas daļas “sevi nekad neuzskatīja par šķirtām un līdz ar to arī patstāvīgām attiecībā pret Vāciju, bet gan par tās sastāvdaļu. Protams, bieži vietējie valdītāji darbojās patstāvīgi, tai skaitā piesakot karus un slēdzot mieru, kā arī kodificējot zemes tiesības un veicot citas valstiskas funkcijas. Tomēr nekad netika apstrīdēta Romas pāvesta un vācu ķeizara virsvara.” – Valdis Blūzma, Jānis Lazdiņš (1998). *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri*. 1. d.: Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 10. lpp.
- ⁴⁰ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 8; Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 295. lpp.; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 68., 130. lpp. Arī Dunsdorfs norāda jautājuma diskutablu raksturu: “juridiski nebija nepārprotami formulēts, ka bīskapijas pieder pie Romas impērijas”. Viņš arī attiecības starp Livoniju un impēriju kvalificē kā “nenoteiktu valststiesisku stāvokli”. – Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 29. lpp.
- ⁴¹ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 12–13, 18 (norāda vairākus konkrētus piemērus), 19; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 128. lpp.
- ⁴² Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 19, 23; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 129. lpp.
- ⁴³ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 15, 20–21; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 128., 130.–131. lpp.
- ⁴⁴ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 8, 22–23, 26–27; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 127. lpp.
- ⁴⁵ Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 29. lpp.; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 129. lpp.
- ⁴⁶ Milicers. *Vācu ordeņa vēsture*, 242. lpp.
- ⁴⁷ Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 27. lpp.; Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 27–28.
- ⁴⁸ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 28.
- ⁴⁹ Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 23. lpp.
- ⁵⁰ Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 29–30; Švābe. *Latvijas tiesību vēsture*, 128.–129. lpp.
- ⁵¹ Pat Dunsdorfs, kas ir piesardzīgs Livonijas un impērijas attiecību vērtējumā (“Kaut arī juridiski nebija nepārprotami formulēts, ka arī Livonijas bīskapijas pieder pie Romas impērijas...”), tomēr atzīst, ka 16. gs. sākumā nokārtoja “nenoteikto valststiesisko stāvokli attieksmē pret Vācu nācijas

- svētās Romas impēriju” – Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 29. lpp.
- ⁵² Arbusovs, runājot par ordeni, to formulē: “vēl netika iekļauts”. – Arbusow. *Livland – Mark des Reiches*, S. 27. Par impērijas administratīvo reformu būtību sk.: Zippelius. *Kleine deutsche Verfassungsgeschichte*, S. 48.
- ⁵³ Par lēņa tiesību nozīmi Svētās Romas impērijas uzbūvē sk.: *Lexicon des Mittelalters* (1991). Bd. V. München; Zürich: Artemis Verlag, S. 1808–1809.
- ⁵⁴ Par Pica uzskatiem sk.: Hellmann. *Livland und das Reich*, S. 8–10; Willoweit. *Livland, das Reich und das Rechtsdenken des Mittelalters*, S. 180, 182–186.
- ⁵⁵ Hellmann. *Livland und das Reich*, S. 8–9, 25–26, 35; Jähnig. *Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe im Spannungsfeld von Kaiser und Papst*, S. 53; Willoweit. *Livland, das Reich und das Rechtsdenken des Mittelalters*, S. 182–187.
- ⁵⁶ Hellmann. *Livland und das Reich*, S. 7–8, 11.
- ⁵⁷ Jähnig. *Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe im Spannungsfeld von Kaiser und Papst*, S. 47.
- ⁵⁸ Willoweit. *Livland, das Reich und das Rechtsdenken des Mittelalters*, S. 188.
- ⁵⁹ Turpat, 179. lpp.
- ⁶⁰ Sk., piem.: Hartmann 1540–1551, Nr. 1135; Hartmann 1551–1557, Nr. 1558, 1583, 1624/1, 1671, 1678/2.
- ⁶¹ Hartmann 1551–1557, Nr. 1808, 1852, 1854.
- ⁶² Valmieras landtāgā pēc ordeņa iniciatīvas Livonijas kārtas parakstīja apņemšanos nepieļaut, ka amatos Livonijā tiktu uzaicināti firstu namu pārstāvji. Tādējādi cerēja pārtraukt Rīgas arhibīskapa Vilhelma un Prūsijas hercoga Albrehta kopīgos centienus atbalstīt tiem radniecīgo un draudzīgo firstu dzimtu intereses Livonijā un saglabāt tajā pastāvošo sistēmu, kur ordenim bija noteicošā loma.
- ⁶³ Sk. 61. atsauci.
- ⁶⁴ Hartmann 1551–1557, Nr. 1714, 1857.
- ⁶⁵ Turpat, Nr. 1795.
- ⁶⁶ Sal. ar formulējumiem: Friedrich Bienemann (Hrsg.) (1865). *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562*. Bd. 1. Riga: N. Kymmell, Nr. 16, 64.
- ⁶⁷ Hartmann 1551–1557, Nr. 1795, 1808.
- ⁶⁸ Sal.: Jähnig. *Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe im Spannungsfeld von Kaiser und Papst*.
- ⁶⁹ Hartmann 1551–1557, Nr. 1795, 1808.
- ⁷⁰ Sākotnējo dokumentu sk.: Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1853). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 2: 1301–1367. Reval, Nr. 1030.
- ⁷¹ Hartmann 1551–1557, Nr. 1808.
- ⁷² Turpat, Nr. 1791, 1842.

- ⁷³ Turpat, Nr. 1792; Hartmann 1557–1560, Nr. 2425.
- ⁷⁴ Hartmann 1557–1560, Nr. 2425.
- ⁷⁵ Hartmann 1540–1551, Nr. 1249/1; Hartmann 1551–1557, Nr. 1635, 1558; Hartmann 1557–1560, Nr. 2440, 2442, 2593, 2636.
- ⁷⁶ Hartmann 1551–1557, Nr. 1558/1; Hartmann 1557–1560, Nr. 2544, 2696.
- ⁷⁷ Hartmann 1551–1557, Nr. 1797, 1930/2.
- ⁷⁸ Turpat, Nr. 1930/2.
- ⁷⁹ Hartmann 1557–1560, Nr. 2425.
- ⁸⁰ Visdaiļrunīgākais minētajā sakarībā ir Gotharda Ketlera ķeizaram un impērijas kārtām adresētais apoloģijas raksts (1562), kur izvērsti izskaidroti viņa rīcības cēloņi, norādot, ka virsvaras maiņas iemesli meklējami Livonijas neapmierinātībā ar ķeizara un impērijas nepietiekamajām rūpēm par to. – Hartmann 1560–1564, Nr. 3051.
- ⁸¹ Privātās korespondences un pilnvarotajiem domāto instrukciju teksti satur neslēptas norādes uz paņēmieniem, ar kādiem jāveido nepieciešamais iespaids. Piemēram, norāde, ka sarunās ar impērijas vadību svarīgi Vilhelmu apzīmēt kā Livonijas kārtu galvu. – Hartmann 1557–1560, Nr. 2593.
- ⁸² Hartmann 1551–1557, Nr. 1957; Hartmann 1560–1564, Nr. 2928.
- ⁸³ Maike Sach (2002). *Hochmeister und Großfürst. Die Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden in Preußen und dem Moskauer Staat um die Wende zur Neuzeit*. Stuttgart: Franz Steiner, S. 184–185.
- ⁸⁴ Hartmann 1551–1557, Nr. 1930/2, 1962, 1971, 1828; Hartmann 1557–1560, Nr. 2067, 2075, 2083.
- ⁸⁵ Hartmann 1557–1560, Nr. 2544.
- ⁸⁶ Kaut arī pret Livoniju cenšas attiekties kā pret impērijas daļu, citu impērijas locekļu vajadzības tiek stādītas pirmajā vietā – kā arhibīskapijas koadjutora jautājuma sakarā tas ir ar Mēklenburgas hercogisti un tās sabiedrotajiem. – Hartmann 1557–1560, Nr. 2475.
- ⁸⁷ Hartmann 1551–1557, Nr. 1671; Hartmann 1557–1560, Nr. 2293, 2593; Hartmann 1560–1564, Nr. 2753, 2770, 2791, 2812, 2823, 2823/2, 2828, 2905, 3027, 3051. Sal.: Friedrich Bienemann (Hrsg.) (1867). *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562*. Bd. 2. Rīga: N. Kymmell, Nr. 349, 379; Friedrich Bienemann (Hrsg.) (1873). *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562*. Bd. 4. Rīga: N. Kymmell, Nr. 691, 779, 783.
- ⁸⁸ Hartmann 1551–1557, Nr. 1786, 1817, 1963, 1842, 2051; Hartmann 1557–1560, Nr. 2425, 2426, 2440, 2460, 2593, 2665, 2696; Hartmann 1560–1564, Nr. 2753, 2823, 2823/2, 2843, 3130.
- ⁸⁹ Hartmann 1551–1557, Nr. 1791, 1854, 1930/2, 1948; Hartmann 1557–1560, Nr. 2255.
- ⁹⁰ Hartmann 1540–1551, Nr. 1320/4; Hartmann 1557–1560, Nr. 2116, 2293, 2344.
- ⁹¹ Hartmann 1551–1557, Nr. 1895; Hartmann 1557–1560, Nr. 2303, 2314, 2344.

⁹² Sk. 87. atsauci.

⁹³ Sk. 88. atsauci.

⁹⁴ Hartmann 1551–1557, Nr. 1808.

⁹⁵ Sk., piem.: Hartmann 1551–1557, Nr. 1634, 1670, 1679, 1686, 1698, 1699, 1729.

⁹⁶ Hartmann 1565–1570, Nr. 3340, 3348, 3357.

⁹⁷ Turpat, Nr. 3344; apoloģijas rakstu sk.: Hartmann 1560–1564, Nr. 3335/1.

⁹⁸ Hartmann 1565–1570, Nr. 3581.

⁹⁹ Šādam pieņēmumam par labu runā ķeizara sūtņu vēl 1561. gada sākumā Polijas karalim izteiktais lūgums palīdzēt aizsargāt Livoniju pret krieviem kā Romas impērijas priekšposteni un locekli. – Bienemann. *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562*, Bd. 4, Nr. 747.

¹⁰⁰ Hartmann 1560–1564, Nr. 2928.

LIVONIA IN THE HOLY ROMAN EMPIRE: CURRENT STAGE OF ANALYSIS AND THE CASE OF THE MID-16TH CENTURY

Valda Kļava

Dr. hist., Associated professor, at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific interests: political and cultural processes in the Baltic Sea region in the early modern times, Latvian historiography in the 20th and 21st century.

E-mail: valda.klava@lu.lv

The article is devoted to an issue that has not been sufficiently explored in comparison to other issues, i.e. the political links between Livonia and the Holy Roman Empire of the German Nation in the middle of the 16th century. The main sources used in the study are the records of the Prussian duke's archive documents published by Stefan Hartmann. The aim of the article is to determine and evaluate the testimony found in the sources about the practical manifestation of the connection of Livonia with the Empire: which areas it can be detected in, how it was carried out and what was the attitude of contemporaries towards it. The obtained results are confronted with opinions on the emergence and the essence of the links between Livonia and the Empire as reflected in historical literature. Since these opinions mainly characterize the situation in the Middle Ages, the main focus is on the relationship aspects hereditary in the Middle Ages.

Key words: Livonia, Holy Roman Empire, 16th century, policy.

Summary

In the sources of the 16th century, Livonia is mentioned as a part of the Holy Roman Empire of the German Nation, and Livonian landlords as princes of this Empire. However, the evidence available in the records reveals that the mutual obligations set for the Empire and Livonia were interpreted by contemporaries quite flexibly, discussed and updated according to the aspects favourable to them. Finally, in 1561, Livonia (except for the city of Riga) unilaterally decided to submit to another higher power and carried out this decision. This leads to the question what was the real meaning of Livonia being a part of the Empire adhered to pro forma yet having only a conditional value in practice. Hence, the question: what was the actual meaning of Livonia's membership in the Empire that was respected verbally but was very rudimentary in practice. In the current study, answers are sought primarily based on the collection of compact sources, i.e. the records of the Prussian duke's archive documents published by Stefan Hartmann and covering the period from 1540 until 1570. These sources relate to the time of the collapse of Livonia when connection between Livonia and the Empire was often mentioned and extensively discussed. Chronologically, they illustrate the last twenty years of the existence of Livonia that were saturated with political implications, as well as the departure from the subordination to the Empire and the time period immediately afterwards when the reaction to the events occurred. The aim of the article is to define and evaluate how exactly the political perception of Livonia as a part of the Empire was manifested in the historical evidence of the mid-16th century mentioned above. This is a question in which areas this political perception was traced in, how it was carried out and what was the attitude of the contemporaries towards it. The results obtained are compared with the views available in historiography on this subject.

In historical literature, the issue of political relations of Livonia has been studied relatively little and there are various interpretations of the subject. The researchers have used mainly medieval sources as a base. Until the last quarter of the 20th century the dominant view was represented by the followers of the traditions of the 19th century legal history that derived conclusions from the formal content of the documents and believed strongly that since the beginning of the 13th century Livonia was clearly a part of the Holy Roman Empire, though at the same time acknowledging that mutual ties in the political practice were manifested very conditionally. Since the 1970s the discussion

on this topic continues among the German historians. The participants of the discussion are encouraging to give up the formalized approach and operating with universal legal concepts in the description of certain historic circumstances, also pointing out the necessity to draw attention to the specific manifestations of the historic reality, as well as appealing to judge the mutual connection between Livonia and the Empire strictly historically. Respectively, this article offers an insight into the particular situation in the mid-16th century.

The analyzed set of sources shows that substantially there are no fundamental differences between the situation during the Middle Ages that has been researched more, and the one that is reflected in sources from the middle of the 16th century. Affiliation of Livonia to the Empire in the middle of the 16th century is featured in political rhetoric more frequently and more consistently than in written sources. The affiliation served more as an argument or a tool of manipulation when it was profitable for either side to emphasize this relationship. In practice, the moments when the connection of Livonia to the Empire was really embodied, depended on subjective motives of the involved political powers. Thus, even though the fact of Livonia's affiliation to the Empire was generally respected among the contemporaries, the timing and the extent of the political consequences it resulted in was determined strictly by the wishes and abilities of the parties involved. This was also vividly confirmed by the 1561 Contract of subjection (*Pacta Subiectionis*), which reflects that Livonia has been a part of the Empire, but was not integral, and this relationship became invalid if one of the parties was no longer interested in maintaining the relation. However, as it turns out, even such a dramatic bend did not mean a complete rupture of the previous ties. This generally leads to agree with the finding expressed in the latest historical literature; it is important for the researcher to conform to the legal reasoning of the era that is being studied, and it is counter-productive to assess the conditions of previous centuries from the perspective of modern ideas. In this particular case we must respect the testimony provided by the sources of the middle of the 16th century with all their complexity and diversity.

Relations between Livonia and the German Roman Empire in the middle of the 16th century can serve as a demonstrative example of the political rhetoric and practice during the transitional period from a medieval country to an early modern country.

TAUTSKOLAS IDEJA VARAS HIERARHIJAS DISKURSĀ

Gvido Straube

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesors.
Zinātniskās intereses: Latvijas jauno laiku vēsture, pašreiz strādā pie Vidzemes zemnieku skolu vēstures 17.–18. gadsimtā.
E-pasts: gvido.straube@lu.lv

Latvijas un Igaunijas jauno laiku vēsturē izveidojies priekšstats, ka t.s. zviedru laikos – 17. gadsimtā Zviedrijas valsts ir izrādījusi īpašas rūpes par Baltijas provinču zemnieku, respektīvi, vienkāršās tautas izglītību, kā rezultātā viņu izglītība piedzīvojusi strauju izaugsmi. Savukārt Lielais Ziemeļu karš nesīs ne tikai postu zemei, bet arī pagrimumu izglītības jomā. Tomēr daži jau 20. gadsimta sākumā veiktie pētījumi apšaubīja šo pieņēmumu, savukārt arhīvos atrodamie avoti viennozīmīgi signalizē, ka 17. gadsimtā tomēr nenotika vērā ņemamas izmaiņas uz labo pusi zemnieku izglītībā, kamēr 18. gadsimtā ir konstatējama virkne fakti, kas norāda gan uz samērā strauju zemnieku skolu tīkla pieaugumu, gan zemnieku izglītības kāpumu. Skola un jo sevišķi tautskola arvien vairāk kļūst par varas hierarhijā esošo institūciju rūpju objektu.

Atslēgas vārdi: baznīca, skola, zemnieks, izglītība, valsts.

Skola un jo sevišķi tautskola, ko šodien labāk pazīstam ar terminu *vispārējā izglītība* un vēl labāk, ja priekšā stāv varas vārdiņš *obligātā*, cilvēces vēstures attīstībā ieņēmusi būtisku vietu, un drīz pēc doktora Martina Lutera uzsāktās reformācijas t.s. konfesionālisma laikmetā tā sāka modināt varas gaitēnos pastiprinātu interesi, jo tajā saskatīja šo varu stiprinošu elementu. Kā norāda Heincs Šillings (*Heinz Schilling*), šajā laikā sociālo attiecību veidošanā sevišķa nozīme bija sociālajām un reliģiskajām izmaiņām, kur īpaša loma tika atvēlēta baznīcas pozīciju stiprināšanai, kuras kompetencē bija tālāka visaptveroša politiskās un sabiedriskās dzīves organizēšana.¹ Šos uzdevumus baznīca daļēji centās īstenot caur savā stingrā pakļautībā un uzraudzībā esošajām skolām. Centralizētas valsts viena no iekšējām nepieciešamībām ir nedaudz izglītots, valsts varai uzticīgs un uztī-

cams pavalstnieks, un skola šajā virzienā var būt labs valsts interešu realizētājs. Tāpēc, sākot ar 17. gadsimtu, varas struktūras visos līmeņos jeb hierarhijā skolas jeb tautas izglītības jautājumi regulāri tika aktualizēti, lai gan praktiskas darbības ne vienmēr bija veiksmīgas un nereti vispār izpalika. Līdz ar to šī raksta mērķis ir mēģināt noskaidrot, kādi bija varas struktūru plāni attiecībā uz vienkāršās tautas izglītošanu, kādas darbības tās veica un kā tas viss realizējās skaudrajā dzīves patiesībā Vidzemē.

Latvijas un jo sevišķi Vidzemes guberņas vēstures historiogrāfijā 17. gadsimts ieņem īpašu vietu kā veiksmes stāsts, kura viena no nodaļām ir latviešu zemnieku izglītība.² Nenoliedzami, starp 1600. un 1700. gadu varam atrast vairākas valsts hierarhijas reprezentantu aktivitātes, tādējādi būtiski atšķirot 17. gadsimtu no iepriekšējā. Jau karalisko liceju nodibināšana Rīgā, Tērbatā (Tartu) un Rēvelē (Talinā) un universitātes atvēršana Tērbatā ir vērā ņemami fakti reģiona izglītības sistēmas attīstībā.

Zviedrijas 17. gadsimta realitātes, jo sevišķi samērā labais zemnieku stāvoklis valstī, neviļus prasīja sagaidīt no tās valdniekiem zemnieku kārtai draudzīgu un labvēlīgu politiku arī pēc veiksmīgi aizvadītā kara ar Poliju (1600–1629) jauniegūtajā Vidzemes provincē. Šīs cerības pastiprināja zviedru karaļnama īpašā ieinteresētība attīstīt zemnieku kārtu kā zināmu reālu pretspēku aristokrātijai, kas pamazām tika attālināta no savām agrākajām pozīcijām varas struktūrās.

Jau 1625. gadā – četrus gadus pēc Rīgas ieņemšanas un faktiskas Vidzemes iegūšanas – Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs vēlējās baznīcu vizitācijās noskaidrot tautas izglītības stāvokli jaunajā provincē un to uzdeva izdarīt toreizējam Vidzemes luteriskās baznīcas superintendentam Hermanim Samsonam (*Herman Samson*).³ Tomēr toreiz vēl interese par tautas izglītību tā arī palika tikai uz papīra, jo reāli pasākumi pēc stāvokļa apzināšanas nesevoja, vismaz vēstures avoti tādus neuzrāda.⁴ Dažreiz piesauktā Vidzemes ģenerālgubernatora Juhana Šites (*Johan Skytte*) runa 1630. gadā Tērbatas ģimnāzijas atklāšanā, kurā tika pieminēta zemē valdošā gara verdzība, kas tiekot uzturēta, lai varētu arī miesu turēt verdzībā, vairāk tomēr liecina, ka izglītības jomā nekas ievēribas cienīgs joprojām vēl nav paveikts,⁵ respektīvi, viss vēl priekšā.

Pēc nepilniem desmit gadiem – 1634. gadā augstākās varas izdots Virskonsistorijas un vizitāciju likums noteica, ka mācītājiem regulāri jāapmeklē sava pastorāta zemnieki un šo vizīšu laikā

jānoskaidro viņu, it sevišķi jaunatnes zināšanas ticības lietās. Tikmēr prāvestiem bija ikgadējās prāvesta iecirkņa vizitācijās draudzēs jāapjautājas par tur eksistējošām skolām.⁶ Tomēr tas vēl nenozīmēja, ka daudzviet Vidzemē būtu jau bijušas skolas un jaunatne tiktu regulāri apmācīta. Labākajā gadījumā retā vietā kāds ķestera statusā esošs vīrs varbūt iemācīja zemnieku bērniem obligāto lūgšanu minimumu un dziesmas, varbūt katķismu,⁷ un tas arī bija viss.

1650. gadā pirmo reizi uz valdības vēlmi uzlabot zemnieku izglītības organizāciju oficiāli reaģēja arī Vidzemes konsistorija, norādot mācītājiem draudzēs, ka “katrai baznīcai jābūt savam ķesterim, kurš prot zemnieku valodu un arī vāciski un kurš varētu mācīt jaunatni, par ko viņš saņemtu ķesteru zemi un akcidenceš”.⁸ Līdz ar to tieši šī ķesteru institūta radīšana, kas būtu daļēji pielīdzināms arī skolotāja statusam, kļuva par zviedru valdības vienu no pirmajiem reālajiem pasākumiem Vidzemes zemnieku izglītības attīstībā. Tomēr naivi cerēt, ka šo konsistorijas (kas toreiz, pateicoties Zviedrijas specifiskai politikai baznīcas jomā, bija t.s. tīrā konsistorija un sastāvēja tikai no garīdzniekiem, nevis kā agrāk un vēlāk, kad pusi veidoja laicīgas personas un pusi garīgas) aicinājumu bruņniecība steidza tūlīt izpildīt. Tās atbilde bija nepārprotama: “Ja pie kādas baznīcas pastāv ķesteru zeme, tad to varētu izdevīgi piešķirt joprojām ķesterim, bet, kur tādas nav, lai paliek pa vecam, jo nevar uzkraut bruņniecībai un apvidiem jaunas nastas.”⁹

Ko savos ikdienas pienākumos draudzē tāds ķesteris varēja darīt? Šķiet, ka dažbrīd vēstures literatūrā šim amata vīram ir piešķirta pārāk liela nozīme. Pamatā viņa pienākumos ietilpa diezgan ierobežots funkciju klāsts – aizvietot mācītāju ļoti noteiktos gadījumos – noturēt lūgšanu mācītāja prombūtnes reizē vai kādā attālā kapelā vai mājās, kristīt jaundzimušo, ja viņa dzīvībai draud briesmas un nav laika gaidīt uz mācītāju, sagatavot jauniešus iesvētībām, iemācot (iekaļot) nepieciešamos dievvārdus. Ja ķesterim bija laba balss un muzikālā dzirde, tad viņš bija atbildīgs par dziedāšanas nodrošināšanu gan dievkalpojumos, gan pie mirušo izvadīšanas.

Pietiekami attapīgs cilvēks faktiski visus obligāti iemācāmos tekstus zināmā laikā, klātesot attiecīgajos mācītāja vadītajos pasākumos, varēja iemācīties no galvas, un viņam nebija vajadzība pašam mācēt lasīt, kas arī bieži bija 17. gadsimta ķesteru realitāte.

Zviedru zemnieku skolu politiku glorificējošie vēsturnieki ar prieku 1668./1669. gada vizitācijās konstatē ķesteru klātbūtni drau-

dzēs, kautrīgi gan piebilstot – “šeit un tur” (*hier un da*), un kā īpašu sasniegumu vēl pēc desmit gadiem ierauga vienu draudzi, kas savam ķesterim, ja viņš mācīs zemnieku bērniem lasīt, solās maksāt ar labību.¹⁰ Te gan jāprecizē, ka tas tiek solīts nākotnē un attiecīgajā momentā nemaz nav, kam maksāt. Ķestera nepieciešamību katrā draudzē un viņa eventuālās darbības saturu noteica 1668. gadā ar kāda landrāta ieteikumu, ka ķesteriem vajadzētu ceļot pa draudzi un mācīt zemnieku bērnus, ka “ir Dievs, Dieva vārds, Svētā Trīsvienība, mūžīga dzīvošana un elle” un ka ir jāiet uz baznīcu un jāsaņem svētais vakarēdiens.¹¹ Tomēr, kā uzsver vācbaltiešu vēsturnieks Heinrihs Šaudīns (*Heinrich Schaudinn*), šie regulējumi vēl neko nepaveica, lai varētu nopietni runāt par kādiem pasākumiem ar reālu efektu zemnieku izglītošanā, kamēr nav ieviesti draudzēs “skolmeistari” kā amats ar konkrētu cilvēku.¹²

1673. vai 1674. gadā no Vācijas Vidzemē ieradās Johans Fišers (*Johan Fischer*), kurš ieņēma šejienes luteriskās baznīcas augstāko garīgo amatu – viņš kļuva par Vidzemes ģenerālsuperintendentu,¹³ tādējādi nonākdams uz ļoti augsta pakāpiena varas hierarhijas piramīdā. Jaunatnācējs esot izrādījis īpašu interesi par latviešiem un igauņiem, un tas esot lielā mērā sekmējis to, ka Fišers jau drīz aicinājis uz Vidzemi mācītāju Ernstu Gliku (*Ernst Glueck*) ar virsuzdevumu paralēli savai profesionālai darbībai Alūksnes draudzē ķerties pie Bībeles tulkošanas latviski.¹⁴ Uz to ģenerālsuperintendentu pamudināja arī 1681. gada vizitācijās iegūtie bēdīgie rezultāti, kas rādīja, ka provincē nav nevienas kārtīgas skolas.¹⁵

Nenoliedzamās simpātijas pret vienkāršo tautu un ieinteresētība tās garīgā izaugsmē, vispirmām kārtām kļūstot par īstiem un ticību izprotošiem kristiešiem, lika mācītājam Glikam atvērt savā draudzē trīs skolas zemnieku bērniem.¹⁶ Glikam bija iecerējis ar šo skolu beidzēju līdzdalību tālāk attīstīt zemnieku izglītību Vidzemes latviešu daļā, vispirms jau savā prāvestijā, turklāt labākajiem būtu jākļūst par citu nākamo skolotāju sagatavotājiem. Šīs pirmās trīs skolas durvis vēra 1683. gadā, un jau 1684. un 1685. gadā to audzēkņi sāka patstāvīgas darba gaitas Kokneses prāvestijas zemnieku skolās.¹⁷

Krievvalodīgajā literatūrā atrodamas arī dažas norādes par Glikas aktivitātēm Alūksnes draudzes teritorijā dzīvojošo krievu izglītības jomā. Kā norāda A. Čuma, tie bija no Krievijas aizbēgušie raskoļņiki. Par viņu izglītošanu līdzīgi latviešiem Glikam kopā ar Johanu Fišeru esot runājis ar Zviedrijas karali 1684. gadā savas vizītes laikā

Stokholmā.¹⁸ Bet vēl skaidrāka norāde par to ir paša Glika vēstule 1699. gadā: “Es nepaliku tomēr bezdarbībā un ar Dieva žēlastību jau sagatavoju krievu valodā skolas grāmatas un turu pie sevis mājā [...] pavecu krievu garīdznieku, kurš kalpo man par palīgu, tulkojot slāvu Biblii vienkāršā krievu valodā [...] un uz šiem darbiem, kas devuši labumu latviešiem, mani pamudina ar vēstulēm no Vācijas un no Maskavas, jo sevišķi Golovins, cara sūtnis.”¹⁹ Interesanti, ka no krievu gūsta, kurā Gliks nonāca pēc Alūksnes aplenkšanas un krišanas, viņš 1703. gadā ar Pētera I gādību un ne bez savas bijušās kalpones Martas Skavronskas, vēlākās jau pieminētā valdnieka sievas Katrīnas palīdzības, nonāca Maskavā, kur organizēja tulku skolu. Pirms tam tāda arī bijusi un to vadījis kāds Nikolajs Švimers, kurš vienlaikus strādājis Sūtņu palātā par latīņu, vācu, zviedru un holandiešu valodas tulku.²⁰ Šī skola bija veidota pēc Rietumeiropas ģimnāziju parauga ar lielu svešvalodu uzsvaru mācību priekšmetos. Skolas ricībā bija arī vairāki Glika veidoti tulkojumi krieviski: luterāņu katķisms, vācu gramatika u.c., kopsummā septiņi tulkojumi,²¹ to skaitā slavenā pedagoga Jana Amosa Komeniusa darbi,²² kurus drukātus gan pats tulkotājs nepiedzīvoja, jo 1705. gadā mira; tie nonāca pie Vernera Pausa, kurš no Glika pārņēma skolas vadīšanu.²³

Tas pats Johans Fišers bija “vainīgs” pie tā, ka ar karaļa norādījumu ģenerālgubernators Hastfers 1687. gadā Vidzemes landtāgam lika priekšā faktiski jau atkārtoti pieņemt lēmumu, ka katrā baznīcā jābūt ķesterim, kurš būtu nodrošināts ar t.s. ķestera zemi un iztikas ienākumiem un kura uzdevums būtu jaunatnes izglītošana. Tāpat ir jābūt skolas ēkai, kur ziemā notiktu zemnieku bērnu apmācība. Tas viss tika pamatots ar viņa majestātes lielo mīlestību pret padotajiem un rūpēm par viņu labklājību, bet tā nav iespējama, ja cieš dievbijība un netiek kopts Dieva vārds, taču ar to provincē esot grūtības un daudzviet vēl pastāvēt pagāniska tumsība un elku pielūgšana. Tāpēc Zviedrijas valdība ne bez lieliem izdevumiem ir likusi pārtulkot latviski un igauniski Biblii un pavēlējusi to iespiest, kā arī pilsētās un laukos dibināt draudzēs zemnieku skolas. Tāpat bruņniecībai un muižniecībai uzdots rūpēties, lai dažās kroņa muižās vēl līdz nākamajai ziemei, kur tas iespējams, tiktu netālu no baznīcas uzbūvēta skolas ēka un skolotājs viņa izdzīvošanai nodrošināts ar nelielu zemes gabalu, bet muižniecībai jā rūpējas, lai zemnieki savus bērnus sūtītu šais skolās.²⁴ Tātad joprojām viss iepriekšējais ir bijis tikai sarunas pie lielu vīru galdiem, kamēr reālajā dzīvē nekas nenotika un Glika ak-

tivitātes saistāmas tikai ar viņa pārziņā esošajām teritorijām, respektīvi, viņa vadīto draudzi un prāvesta iecirkni. Turklāt, kā savos ziņojumos augstākstāvošām varas struktūrām atzīmējis pats Alūksnes mācītājs, nācās bieži sastapties ar nepārvaramiem šķēršļiem. Viena no būtiskākajām problēmām bija sabiedrības vairākuma neizpratne par izglītības noderīgumu, cita – valstij kā varas reprezentantam attiecībā uz tautas izglītošanu nebija nedz konkrēta un detalizēta plāna, nedz arī tā realizācijai atvēlēti līdzekļi, turklāt par lēmumu nepildīšanu faktiski nevienam nedraudēja kādas nopietnas sankcijas. Tomēr šis landtāga lēmums ļauj dažiem vēsturniekiem 1687. gadā redzēt Vidzemē lauku skolu skaitu tādā daudzumā, ka kopš šī momenta var runāt par draudžu skolu reālu vēstures sākumu.²⁵

Pieminētajā landtāga lēmumā ietverta karaļa prasību turpmāka realizācija sastapās ar reālām grūtībām, no kurām nopietnākā bija skolotāja darbības materiālais nodrošinājums. Tomēr var apgalvot, ka zviedru politikai Vidzemē un jo sevišķi muižu redukcijai bija jābūt tiem pasākumiem, kas varētu būtiski atvieglot šo jautājumu risināšanu. Vidzemes pārvēršana par gandrīz tikai kroņa domēni faktiski it kā nedrīkstēja radīt kādas problēmas atrast zemes gabalu ķesterāta iekārtošanai, un vēršanās pie muižniecības ko darīt lietas labad faktiski nebija ļoti aktuāla kopējā procesā, jo tās īpašumā bija palikusi tikai maza daļa muižu – mazāk nekā sestā daļa.²⁶ Tomēr tik viegli lietas uz priekšu nevirzījās. Piecus gadus pēc 1687. gada landtāga lēmuma zemnieku skolu lietās tā pieņēmējiem nebija pamata būt apmierinātiem ar lēmuma izpildi. 1692. gada landtāgā notika pat sadursme starp Vidzemes bruņniecību un Zviedrijas karaļa pārstāvi gubernatoru Eriku Zopu (*Eric Soop*), kurš aizvietoja izbraukušo ģenerālgubernatoru Jākobu Johanu Hastferu (*Jacob Johan Hastfer*), – muižnieki sūdzējās, ka muižu redukcija ir iedzinusi viņus dziļā nabadzībā, kamēr Zops pārmeta, ka visās kroņa baznīcās esot jau zemnieku skolas un zemnieku bērnu valoda kļuvusi kopta un kristīgi tīkama, kamēr muižnieku kā patronu pārziņā esošajās baznīcās skolu vēl trūkst.²⁷ Diemžēl faktus, kas apstiprinātu Zopa teikto, līdz šim atrast nav izdevies. Līdz ar to lielā mērā zviedru varas pārstāvja runa bijusi klaja demagoģiska propaganda un vēršanās pret muižniecību kā absolūtam monarham nevēlamu opozīciju, jo jāņem vērā, ka tieši šajā landtāgā Cēsis savas aktivitātes izvērša arī slavenais Johans Reinholds Patkuls (*Johan Reinhold Patkul*), iesniedzot landtāgam un vēlāk karalim sūdzību par redukcijas kaitīgumu un izprovocējot tiesas

procesu, kas 1694. gadā noslēdzās ar šai politiskajai situācijai loģisku iznākumu – zemes muižniecības kā kārtas iznīcināšanu un muižniecības pārstāvju nežēlīgu sodīšanu.²⁸

Vēsturnieks Aleksandrs Tobīns (*Alexander Tobien*) šajā sakarā rezignēti raksta, ka no muižu redukcijas iegūtie 543 000 dālderu sudrabā, kas tagad nonāca valsts kasē, ļautu bez problēmām ierīkot daudzas skolas, tomēr joprojām sekmju šajā virzienā nebija, un nav īsti skaidrs, vai problēma bija zemnieku ignorancē pret skolām vai arī zemnieku bērniem nebija kur iet – tādas skolas reāli nepastāvēja. Tāpēc ģenerālsuperintendents Fišers vērsās pie karaliskās majestātes ar lūgumu, lai viņš ar savām pilnvarām piespiež muižu rentniekus (ne vairs muižniekus!) ko darīt skolu labā.²⁹ Uzklusījis šo lūgumu un izlēmis beidzot panākt kādas reālas darbības, 1694. gadā karalis jau bija spiests būt konkrētāks un pieprasīja nekavējoties ķesteriem viņu darbības nodrošināšanai izdalīt draudzē ¼ arkla zemes.³⁰

Tomēr šķiet, ka absolūtais vairums šo lēmumu bija vairāk demonstratīva rūpju par nabaga pavalstniekiem izrādīšana, nevis reāla rīcība ar taustāmu rezultātu, jo, lai arī tika daudz un bieži runāts un tapa vesela virkne rīkojumu, likumu un cita veida oficiālu dokumentu, tajos ietvertu ideju īstenošanas kontrole un sodīšana pat par ļoti augsto pavēļu nepildīšanu nesevoja. Un tā jau kuro reizi arī 1690. gada landtāgā tika runāts par nepieciešamību veicināt un uzlabot provinces baznīcu un skolu celtniecību³¹ un atzīmēts, ka Dieva apzināšana vislabāk sekmējama caur šo abu institūciju attīstību,³² bet tālāk viss joprojām ritēja pa vecam. Katra landtāga beigās bruņniecība solījās “baznīcas salabot, skolas uzbūvēt un zemnieku jaunatni ziemā tām centīgi nodot”.³³

Tajā pašā laikā baznīcu vizitācijās ziņas par darbojošām zemnieku skolām atrast nav iespējams. Turklāt jāņem vērā, ka šī gandrīz permanentā nepieciešamība labot un būvēt zviedru laikos bija gluži vai maniākāla un baznīcas un skolas kā nepieciešamie būvobjekti parādījās arī garākos sarakstos starp krogiem, stadulām, ceļiem un tiltiem, dzīvokļiem un nocietinājumiem, 1690. gadā vēl klāt nāca salpētera vārītavas – un vienmēr tas viss sagādāja problēmas, jo, kā atzīmēts tajā pašā 1690. gada landtāgā, galvenais šo smago darbu veicējs ir zemnieks, kam vairs nav spēka tikt galā ar daudzajiem objektiem, tāpēc pabeigšanas termiņi, par spīti visiem bruņniecības solījumiem un apņemšanām, tiek kavēti.³⁴ Un nebija jau arī grūti minēt kādus attaisnojošos iemeslus nepadarītajam – grūtais ekonomiskais stāvoklis

un muižnieku finansiālā nespēja vieniem pašiem segt visus darbus, tāpēc būtu labi saņemt arī kādu naudisku atbalstu no kroņa neizsmeļamās kases.³⁵

Par spīti Lielajam Ziemeļu karam, kad domāt par zemnieku skolām varētu vispār nebūt laika, Vidzemes konsistorija tomēr joprojām turpināja izrādīt interesi par skolu lietām, par ko liecina baznīcu draudžu iesniegtie ziņojumi.³⁶ Skolu vēstures Baltijā pētnieks Johans Heinrihs Guleke (*Johann Heinrich Guleke*) šo interesi vērtē kā visnotaļ iepriecinošus sākumus zemnieku izglītības attīstībā, vienlaikus ar nožēlu atzīmējot, ka Lielais Ziemeļu karš to visu iznīcinājis un bijis jāpaieš gandrīz gadsimtam, lai dzēstu šī posta pēdas.³⁷ Te gan būtu jāuzdod pētniekam jautājums: kas ir tas “viss”, ko iznīcināja karš, un vai reāli bija precīzi zināms zemnieku skolu skaits, kuras tad tika iznīcinātas?

Tādējādi, kā norāda Šaudīns, 17. gadsimtā tika likti pamati Vidzemes draudžu skolu sistēmai, tomēr par kādu vispārīgu mērķu sasniegšanu šajā laikā nevar būt ne runas,³⁸ turklāt šie mērķi vēl bija pārāk neskaidri. Vēl labāk situāciju raksturojis tā paša Šaudīna piesauktais E. Ulmans, kurš raksta, ka tas tomēr “vēl nebija pat sākums, jo arī sākums daudzās vietās vēl nebija radīts”.³⁹

Pēc Krievzemes panākumiem Lielajā Ziemeļu karā Baltijas bruņniecības 1710. gada kapitulācija Pēterim I jau savā pirmajā punktā garantēja vietējās evaņģēliski luteriskās baznīcas privilēģijas, un tai vēl ilgu laiku bija lemts palikt par galveno un faktiski arī vienīgo institūciju, kuras rūpju lokā bija vietējo pamatiedzīvotāju garīgās un kultūras dzīves organizācija.

Tomēr, tikko bija aplukuši lielgabali un Rīgā parakstīti akorda punkti, Pēteris I jau 1711. gadā caur ģenerālgubernatoru baronu fon Lovenvoldi 13. decembrī pavēlēja atjaunot zemnieku skolu darbību un gādāt, lai zemnieku bērni tās apmeklētu un lai tur, kur nav skolotāju, tie tiktu pieņemti darbā.⁴⁰ Atbildība par šo monarha rūpju realizāciju gūlās uz Vidzemes bruņniecību un vietējo luterisko baznīcu.

Jau 1713. gadā notika baznīcu ģenerālvizitācija, kuras viens no galvenajiem mērķiem bija it kā izpostīto draudžu skolu atjaunošana. Iegūtā aina bijusi drūma, jo neko citu kā tikai postu tā nerādīja. Valmierā, kur par mācītāju darbojās Noihauzens, kurš ļoti aktīvi centās atjaunot baznīciskumu, tika konstatēts, ka skola vēl nav uzcelta, bet par skolotāju jau ir izvēlēts cilvēks – kāds Kauguru zemnieks. Arī Salacas draudzē kā skolotājs darbojās kāds zemnieks, kurš prata dziedāt un no reizes uz reizi veica kristīšanu un kuru komisija negribēja

definēt kā štata skolotāju (*ordentlicher Schulmeister*). Tikai pie Valkas Ēveles draudzē ar 1610 dvēselēm komisija sastapa skolotāju ar 12 apmācībā esošiem skolēniem.⁴¹

1721. gada Vidzemes landtāgā bruņniecība atzina par nepieciešamu darīt zināmu landrātiem, kā zemē, respektīvi, Vidzemē, varētu palīdzēt nodrošināt baznīcas un skolas ar izveicīgiem darbiniekiem, kuri spētu tikt galā ar problēmām juku laikos.⁴² Turpat arī atzīts, ka vizitācijas būtu jāorganizē katru gadu,⁴³ jo tā varētu labāk sekot notikumam attīstībai un savlaicīgi iejaukties.

1727. gada Vidzemes landtāgā ģenerālsuperintendents Heinrihs Bruinings (*Heinrich Bruining*) iesniedza priekšlikumus, kā šajā provincē uzlabot skolu un baznīcu lietas. Daži landrāti un daži bruņniecības pārstāvji tos gan izlasīja, taču nepieņēma un nodeva atpakaļ kancelejai turpmākai uzglabāšanai un eventuālai pilnveidei.⁴⁴ Pēc piestrādes landtāga beigās tomēr šajā jautājumā tika pieņemts lēmums, ka skolu un baznīcu uzlabošanā ir kas jādara un baznīcu remontam un būvniecībai jāpiešķir no publiskās naudas ik gadus 1200 valstsdālderu.⁴⁵

Kaut arī Šaudīns raksta, ka ar atjaunošanu nākamajos divos gadu desmitos gāja grūti,⁴⁶ tomēr pareizāk būtu šo procesu definēt kā izveidi vai jauncelsmi. Par to lieliski liecina 1723. un 1729.–1732. gadā organizētās vizitācijas, kuru laikā ieraugāmi ļoti lēni un mazi uzlabojumi lauku skolu lietās. No septiņām draudzēm, kuru vizitācijas materiāli pieļauj kādu salīdzinājumu (1731. g. pret 1723. g.), piecās – Ropāžos, Mālpilī, Liezērē, Piebalgā, Dzērbenē – vērojams progress. Ap 1730. gadu no visām Vidzemes 60 draudzēm 37 bija latviešu, un starp tām 19 bija draudzes skolas, un var pieļaut, ka kāda bija pagājusi secen vizitatoriem, jo dažas bija arī muižās. Šāda tipa skolas oficiāli vizitācijas komisijai izdevās konstatēt deviņās vietās – 1723. gadā Inciemā Straupes draudzē, Lejasciemā, ko toreiz apkopa no Alūksnes, Rankā Jaunpiebalgā, Kārļos Valmieras draudzē, Engēļartos un Nuķos Mazsalacas draudzē, kā arī 1731. gadā Lubānā, Ļaudonā un divās muižās Dzērbenes draudzē. Tajā pašā laikā vizitācijas sniedz informāciju par skolotājiem, kuru skaits pat pārsniedz skolu skaitu – 37 draudzēs tādi ir 39, bet te jāņem vērā, ka daži no viņiem pildīja tikai ķestera pienākumus un mācāmo bērnu viņiem nebija. Kā norāda Šaudīns, to lielākā daļa nāca no t.s. mazvāciešiem un paralēli ķestera un skolotāja pienākumiem praktizēja arī kādu amatu, pretējā gadījumā ienākumi būtu bijuši par mazu, lai normāli dzīvotu. No zemnieku vidus nāca retais, un tas tiek skaidrots ne tik daudz ar sa-

gatavotības, cik ar darbaroku trūkumu pagastos un muižās, kādēļ neviens zemnieks nevarēja atļauties pamest savu saimniecību. Jebkurā gadījumā starp 1723. un 1730. gadu tika konstatēti 10 šādi “nevāci”, kuri, kā izrādās, nāca no savām muižām, un tikai viens no viņiem bija izņēmums – viņš nāca no Kurzemes.⁴⁷

Lai arī šo situāciju gan vēsturnieki, gan laikabiedri toreiz vērtēja kā nepietiekamu, jau paviršs tās salīdzinājums ar 17. gadsimtu mums tomēr liek secināt, ka šajā īsajā pēckara laikā bija noticis nozīmīgs pieaugums – tā 17. gadsimtā varēja runāt par maksimāli piecām Glikas skolām, bet tagad to bija vismaz piecreiz vairāk. Protams, šo situāciju nevajadzētu glorificēt, jo darāmā bija vēl ļoti daudz un ne aiz katra skolotāja bija prāvs bērnu pulciņš. Pārāk bieži vizitācijās vēl nāksies konstatēt, ka skolotājam nav skolēnu, un iemesli varēja būt visdažādākie. Par šo laiku arhīvos ir informācija par 11 skolās esošo bērnu skaitu, un tas vidēji svārstās starp 5 un 10. Viskuplāk apmeklēta bija Piebalgas draudzes skola – tur zinībās smēlās 19 mazie piebaldzēni, Daugavgrīvā – 14, Lubānas muižas skolā – 11. Tikmēr Liepupē skolotājam jau otro gadu bija tikai viens skolēns.

Par to, ka arī 18. gadsimtā no valsts puses tika izrādīta interese par baznīcu un lauku skolu stāvokli, liecina 1730. gada valdības dekrēts. Tajā norādīts, ka blakus daudzām joprojām sliktā stāvoklī esošām baznīcām arī daudzi pastorāti un lauku skolas ir līdzīgi un ir nepieciešama steidzīga to savešana kārtībā.⁴⁸ Arī Vidzemes landtāgā par to tika runāts un lēmumos tika prasīts sakārtot gan ēkas, gan arī skolotājiem nodrošināt viņu eksistencei paredzētos ienākumus.⁴⁹ Iniciatīva sākotnēji nāca no luteriskās baznīcas puses, kas lūdza godājamos landrātus spriest par šiem aktuālajiem jautājumiem.⁵⁰ Landtāgs arī izteica neapmierinātību ar vispārējo situāciju zemnieku iesaistīšanā kristietībā – landrāti bija pārliecināti, ka daudzviet mācītāji un skolotāji “vai nu veic savus amata pienākumus vienaldzīgi, vai arī ar savu slikto dzīves veidu rada lielu sašutumu”. Lai tādas lietas novērstu, tika piedāvāts biežāk rīkot vizitācijas, un landrāti šādu pieeju atbalstīja un nolēma griezties ar priekšlikumu pie Virskonsistorijas.⁵¹

Svarīgs aspekts izglītībai labvēlīgas vides radīšanā ir lasāmvielas esamība. Nenoliedzami 18. gadsimtā zemniekam pieejamo grāmatu saraksts bija mizerabls un tajā dominēja klasiskā baznīcas literatūra – Bībele un dziesmu grāmata. Diemžēl arī šeit bija jāastopas ar problēmām, kuru risināšanā iesaistījās Vidzemes bruņniecība savā kārtas sapulcē – landtāgā. Klajā bija nācis jauns Jaunās derības tulkojuma

latviešu valodā izdevums, ar kuru tika cerēts uzlabot latviešu zemnieku kristīgumu. Tomēr nezināmu iemeslu dēļ “augstais kronis” bija konfiscējis prāvu daļu metiena, par ko tika izteikta neapmierinātība 1730. gada landtāgā, jo būtiski samazinājās iespējas to izdalīt lielam skaitam zemnieku.⁵²

1735.–1736. gadā Vidzemē tika veikta skolu ģenerālvizitācija, kas ne tikai deva eksaktus skaitļus par lauku skolu stāvokli guberņā,⁵³ bet arī apliecināja varas pārstāvju interesi par zemnieku izglītošanu. Ģenerālvizitāciju lieliski papildina baznīcas virspriekšnieku barona Kampenhauzena (*Johann Balthasar von Campenhausen*) un fon Buddenbroka (*von Buddenbrock*) vadītā baznīcas vizitācija latviešu Vidzemē 1739.–1740. gadā. No 63 Vidzemes draudzēm, kas tika vizitētas, tikai 13 nebija prasītās baznīcas draudzes skolas: Carnikavā, Skultē, Dikļos, Limbažos, Āraišos, Ērgļos, Liepā, Dzērbenē, Palsmanē, Kalsnavā, Alūksnes filiāldraudzē Lejasciemā un Zeltiņos, Lizumā. No tām 10 draudzēs skolas un skolas zemes nebija bijis kopš Ziemeļu kara laika, kamēr Palsmanē saskaņā ar 1727. gada mācītāja Blaufūsa (*Blaufuss*) iecelšanas protokolu skola bijusi. Lejasciemā skola bija vēl 1723. gadā, bet tad nodegusi; Kalsnavā 1731. gadā darbojies centīgs skolotājs, bet 1736. gadā no viņa vairs nebija ne vēsts. Savukārt Dikļos viena no muižniecēm – grāfiene Lovenvolde (*Lovenwolde*) likusi Dikļu stārasta dēlam “informēt” skolēnus. Citviet arī filiālēs bija skolas – tāda bija Dzērbenes draudzes filiālē Drustos. Bet jau pēc pāris gadiem Kampenhauzena vadītās vizitācijas laikā Rīgas apriņķī tika konstatētas bez skolām tikai piecas draudzes: Carnikava, Skulte, Dikļi, Limbaži un Aloja, kur 1731. gadā skola gan bija. Cēsu apriņķī tādas atpalcējas bija četras draudzes: Āraišu, Ērgļu, Dzērbenes un Palsmanes. Ērgļu draudzē skola bija filiālē Ogres muižā, kā arī divi muižnieki Jumurdā bija nodibinājuši skolu, kuras uzturēšana nākotnē tika nodrošināta ar testamentu. Palsmanē fon Coekels (*Zoekell*) 1733. gadā ierīkoja muižas skolu, kurā 1739. gada vizitācijas laikā skanēja 43 skolēnu balsis.⁵⁴ Situācija patiešām bija būtiski mainījusies, kādēļ Klepers pat secina: “Tagad vairs neapmierinās ar 1 skolu draudzē, bet dažās draudzēs tās jānodibina pat vairākas.”⁵⁵

Tajā pašā laikā tas neliedza Vidzemes luteriskās baznīcas garīgajai galvai ģenerālsuperintendentam Jākobam Benjaminam Fišeram (*Jacob Benjamin Fischer*), kurš simpatizēja piētismam un arī brāļu draudzēm, kritiski pārmet muižniecībai, ka tā ir nepietiekami stingra attiecībā uz zemnieku skolu lietām.⁵⁶

Arī 1737. gada Vidzemes landtāgā tika aktualizēts skolu jautājums (iespējams, iepriekšējā gadā notikušās skolu vizitācijas rezultātu ietekmē), kā vienmēr, kopā ar baznīcām, un tika nolemts tālāk uzdot Virskonsistorijai risināt šīs problēmas.⁵⁷ Nākamajā landtāgā 1742. gadā tas tika atgādināts, un ģenerālsuperintendents norādīja, ka ir pagarināts atlikuma termiņš no 2 gadiem līdz trim tiem, kas nemāk lasīt un grib komunicēties vai precēties, bet ir ideja pagarināt šo laiku līdz 6 gadiem.⁵⁸ Šaudīns norāda, ka faktiski visi Vidzemes ģenerālsuperintendenti 18. gadsimtā bija pozitīvi noskaņoti un ieinteresēti zemnieku skolu un izglītības uzlabošanā un regulāri piedāvāja savus projektus landtāgam, diemžēl pēdējais to realizācijai neatvēlēja īpašu uzmanību un vēl mazāk līdzekļus, un projekti tā arī netika īstenoti.⁵⁹ Kā iemeslus šādai augsto kungu rīcībai varētu minēt gan apgaismības ideju ietekmi, ar kurām tie bija iepazinušies paši, gan augstākās laicīgās varas – pirmkārt, jau ģenerālgubernatora, otrkārt, Vidzemes landtāga – faktiski permanento interesi par skolu lietām guberņā.

Iepriekš jau tika pieminēts, ka bērni dažādu iemeslu dēļ netika sūtīti skolā. Viens no tiem bija vecāku vienaldzība un neizpratne par skolas nepieciešamību un noderību. Daļēji to centās apkarot ar sodu sistēmu. Tā 1731. gada 9. oktobrī klajā nāca Virskonsistorijas priekšraksts, kas noteica: tas, kurš savu bērnu vai audzēkni, ja tas iekļauts mācītāja sarakstā, nesūta skolā, par pirmo kavējuma nedēļu tiek sodīts ar 4 feniņiem, par otro ar 6, par trešo ar 8 feniņiem un tā tālāk par labu baznīcai, bet, ja šī ietiepība turpinās, tad tēvs un māte tiek sodīti ar rīkstēm muižā vai pie baznīcas.⁶⁰

Paralēli mācībām draudzes un muižas skolās zināšanas jaunā paaudze varēja apgūt mājniecības ceļā – tas bija veids, kas Zviedrijā līdzīgos apdzīvotības apstākļos arī bija attīstīts un darbojās samērā veiksmīgi. Parasti šādi bērnus apmācīja pirmajā mācībām paredzētajā gadā, kad neatradās vieta skolā vai arī bija citi attaisnojoši iemesli (pārāk liels attālums no mājām līdz skolai, bērna darbaroku nepieciešamība saimniecībā), un pirms Lieldienām viņi bija jāatrāda draudzes mācītājam pārbaudei. Ja rezultāti bija slikti, tad skolas apmeklējums nākamajā ziemā bija obligāts, pretējā gadījumā atkal draudēja sods.⁶¹ Mājskolotājs parasti bija kāds lasītpratējs no saimes, dažreiz arī kooperējās vairākas saimes kopā un bērni pulcējās vienās mājās. Var pieņemt, ka pakāpeniski kvalitatīvas mājniecības iespējas pieauga, jo arvien vairāk lauku sētās dzīvojošo bija izgājuši skolas gaitas. Tomēr realitātē ne vienmēr tā bija, un mājniecības rezultāti 18. gadsimta vidū lielākoties

bija slikti un neviesa jebkādas cerības, ka te varētu gaidīt kādus uzlabojumus, tādēļ vēlāk šo sistēmu sāka izskaust kā bezperspektīvu. Taču gadsimta beigās tā uzlabojās un sāka arvien veiksmīgāk konkurēt ar baznīcas organizētajām skolām, lai jau 19. gadsimtā daudzviet kļūtu par dominējošo zemnieku jaunās paaudzes apmācības institūtu.

Minimālais sasniedzamais rezultāts skološanā bija visnotaļ pieticīgs – katķisma piecu galveno gabalu ar izskaidrojumu zināšana. Ja tas tika panākts, tad varēja uzskatīt, ka pamatmērķis ir sasniegts. Tajā pašā laikā, ja skolēnam šīs lietas nepadevās, viņu varēja paturēt apmācībā ilgāku laiku. Katķisms bija arī galvenais kritērijs, vai jaunie cilvēki tiks pielaisti pie komūnijas vai precībām vai ne. Līdztekus katķismam skolotājs centās iemācīt arī lasīšanu, kas toreiz zināmu metodoloģisku apsvērumu dēļ bija samērā sarežģīts process, kas sastāvēja no divām daļām. Vispirms bija jāapgūst faktiski lasīšanai nekam nederīgā boksterēšana, un tikai pēc tam bērns drīkstēja mācīties lasīt. Pamatā lasītprasme vēlāk noderēja dziesmu grāmatas un Bībeles praktiskā ikdienas izmantošanā.

18. gadsimts ir arī privātu iniciatīvu laiks, jo sevišķi cilvēkiem, kuri, inficējušies ar apgaismības pozitīvo bacili, centās dot gaismu arī saviem līdzcilvēkiem. Paralēli konsistorijas un bruņniecības darbībai zemnieku jaunatnes izglītošanā bija sastopami arī atsevišķi indivīdi, kuri īpaši neskatījās uz oficiālo institūciju darbību un paši mēģināja paveikt ko noderīgu. Tāds bija arī Ēveles mācītājs, vēlākais Vidzemes luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents Jākobs Lange (*Jacob Lange*). Dzimis Kēnigsbergā un turpat izstudējis teoloģiju, kā arī nedaudz papildinājis valodās, it īpaši lietuviešu, viņš 1736. gadā nonāca Vidzemē, kur sāka strādāt Ēveles draudzē, sākumā gan nezinādam latviešu valodu. Savu pirmo sprediķi viņš tāpēc noturēja vāciski un loģiski nesaņēma toreizējā ģenerālsuperintendenta Jākoba Benjamina Fišera akceptu. Tomēr, brīnumaini ātri iemācījies latviski, Lange drīz vien varēja sākt strādāt kā draudzes mācītājs. Un jau 1738. gadā viņš ļoti kritiski bija novērtējis zemnieku skološanās iespējas un organizēja savā draudzē mazu semināru, kas gatavotu skolotājus lauku skolām tuvākajā apkārtnē.⁶² Langes interese par filoloģiju sekmēja viņa darbošanos arī nedaudz citā virzienā – viņš pievērsās latviešu valodas studijām un kļuva par augstas raudzes latviešu valodas ekspertu. Viņš bija pārliecināts, ka tikai ar labām valodas zināšanām viņam izdosies veiksmīgāk uzrunāt zemniekus caur savu sprediķi, katehizējot vai nodarbojoties ar dvēseles kopšanu. Cits viņa rūpju bērns bija Bībeles jauna

latviešu tulkojuma edīcijas sagatavošana. 1772. un 1777. gadā tika iespiesta divos sējumos Langes latviešu vārdnīca.⁶³ Tomēr šķiet, ka šeit svarīgāk ir pieminēt Langes kopdarbību ar mediķi Pēteri Ernstu Vildi (*Peter Ernst Wilde*), izdodot 1765. gadā latviešu valodā pamācošu grāmatu medicīnā “*Latweeschu Ahrste jeb ihsa mahziba no tham Wahjibahm, un no schahs Semmes Sahlehm, ar kurrahm Zilwekus un Lohpus warr ahrsteht un issahloht. Ar daschu zittu labbu Sinnu un Padohmu, teem Widsemneekeem un Kursemneekeem par labbu sarakstihts, un Drikkos isdohts*”. Tā neapšaubāmi ir apgaismotam cilvēkam tipiska rīcība – ne tikai pašam mācīties un pilnveidoties, bet ar savām zināšanām dot gaismu arī citiem. Kā mēs redzam vēlāk, tad tieši veselības mācība ir viens no pirmajiem priekšmetiem, ar kuru tiek papildināts sākotnēji tik skopais lauku skolā mācāmo priekšmetu saraksts.

Viens no veidiem, kā mēģināt uzlabot vai vismaz uzturēt jau esošā līmenī izglītības lietas, bija nepārtrauktas intereses izrādīšana un dažādu kontroles pasākumu veikšana. Gan garīdzniecībai, gan bruņniecībai joprojām šķita, ka tieši vizitācijas ir ļoti piemērotas situācijas zemnieku izglītības jomā kontrolei, tāpēc 1759. gada Vidzemes landtāgā atkal tika lemts par pasākumiem, kādus ģenerāl-superintendents piedāvā, un viens no galvenajiem kārtējo reizi bija baznīcu vizitācijas.⁶⁴

Būtiska nozīme bija vēsturē samērā plaši zināmajam 1765. gada landtāgam, kurā tika pieņemti 13 lēmuma punkti lauku skolu regulācijai.⁶⁵ Zīmīgi, ka ģenerālgubernatora Džordža Brauna (*Georg Browne*) 26. janvārī tapušajos un 4. februārī iesniegtajos priekšlikumos skolu lietas sekoja tūlīt aiz baznīcas jautājumiem. Vispirms jau tika prasīts, lai skolu lietas būtu bruņniecības rūpju lokā. Brauns norādīja, ka laukos trūkst gan pienācīgu skolas ēku, gan prasmīgu skolotāju, gan arī muižniecības labās gribas ko darīt lietas labā. Augstā amatpersona izteica vēlējumu landtāgam pieņemt skolu darbību regulējošus priekšrakstus un jo sevišķi padomāt par skolotājiem, kurus varētu izmantot arī kā katehētus. Brauns bija pārliecināts, ka zemnieku izglītošana dos labumu kā valstij, tā muižniecībai, bet it īpaši pašiem zemniekiem, ļaujot tiem kļūt tikumīgākiem un arī iegūt laicīgu labklājību. Brauns norādīja, ka tajās draudzēs, kur jau savlaicīgi bija parūpējušies par skolu būvi, zemnieku labklājība jau tagad esot ieraugāma atšķirībā no draudzēm, kur skolu būve vēl kavējas – tur zemnieki joprojām grimstot tumsībā un nezināšanā.⁶⁶ Šādu augstākās varas pārstāvja viedokli var vērtēt kā zināmu lēcieni uz augšu

varas izpratnē par vienkāršās tautas izglītošanu, ieraugot no tās ļoti konkrētus pozitīvus labumus.

Savā uzrunā par nepieciešamo lēmumu pieņemšanu ģenerālgubernators arī norādīja, ka zināms stimuls ko darīt ir baznīcu vizitācijas, diemžēl dažviet jau 20 gadus tās nav notikušas un tur visi guļot letargiskā miegā.⁶⁷

Tas, ka no visiem Brauna landtāgā izvirzītajiem jautājumiem (11 problēmas jeb prepozīcijas) tieši skolu lietas tika izdiskutētas pirmās, kā to liecina landtāga protokoli,⁶⁸ norāda uz šī jautājuma aktualitāti. Tajā pašā laikā jāatceras, ka Brauns izvirzīja arī prasību par zemnieku stāvokļa – kā tiesiskā, tā materiālā – uzlabošanu un tai vēltāja lielāko daļu savas runas,⁶⁹ bet tas neapšaubāmi nebija jautājums, kuru muižniecība bija gatava tik viegli risināt, un tā, iespējams, pat mēģināja novilcināt sarunu sākšanu par šo tik sāpīgo lietu.

9. februārī bruņniecībai tika darīti zināmi Virskonsistorijas priekšlikumi, kurus pēc diskusijām nodeva atpakaļ komisijai pilnveidei.⁷⁰ Šis gadījums labi parāda divu varas hierarhijā esošu institūciju sāncensību – bruņniecība uzskatīja sevi par augstāku un centās neizlaist no savām rokām kontroles mehānismus, lai paliktu situācijas noteicēja, kamēr vietējā luteriskā baznīca kā reālā skolas lietu organizētāja un realizētāja centās diktēt savus noteikumus, mēģinot vai nu atbrīvoties no bruņniecības virsuzraudzības, vai vismaz saglabāt zināmu patstāvību. Te gan jāņem vērā, ka 18. gadsimtā baznīcas pārvalde vienmēr bija t.s. jauktā tipa – blakus baznīcas cilvēkiem – mācītājiem identā skaitā bija arī laicīgās personas – bruņniecības pārstāvji.

12. februārī priekšlikumi par baznīcām un skolām bija tiktāl sagatavoti, ka tos atkal varēja piedāvāt landtāgam, lai tas tos akceptētu. Attiecībā uz skolu lietām landtāgs atzina, ka ir nepieciešams uzlabot zemnieku jaunatnes audzināšanu un katrs landtāga delegāts ir pielicis spēkus šo lēmumu pilnveidē. Landtāgs apstiprināja, ka būtiska problēma ir labu skolotāju trūkums un atrast viņus pašreiz zemē ir gandrīz neiespējami, jo sevišķi pēc tam, kad tika slēgts hernhūtiešu nodibinātais skolotāju seminārs Valmierā un vēl dažas mācību iestādes citviet. Bruņniecība, faktiski līdzīgi hernhūtiešiem,⁷¹ atzina, ka skolotāji ir jāgatavo no vietējiem zemnieku kārtas pārstāvjiem, nevis jāmeklē ārpusē. Turklāt arī paši zemnieki savus bērnus drīzāk sūtīs skolā, kur skolotājs ir nevis svešinieks, bet gan savējais. Līdz ar to tika nolemts:

1. Attiecībā uz māj mācību: tie vecāki, kas var saviem bērniem iemācīt lasīšanu un mazo katķismu, to dara, un vēlāk viņu iemācītais

tiek pārbaudīts, un pēc tam jau šie vecāku sagatavotie bērni var turpināt izglītību draudzes skolā. Bērni, kuru vecāki nav spējīgi saviem bērniem dot šīs zināšanas, tiek uzskaitīti pie *possessorēs*, respektīvi, muižu īpašniekiem, un tiem ir jāparūpējas par viņu pirmās pakāpes izglītošanu. Tādēļ vajadzētu muižā sagatavot 2–3 lasītpratējus, kas tad varētu mācīt lasīt un arī mazo katķismu. Šīs apmācības varētu notikt muižā vai kādā pagastā. Jācenšas, lai šajā zemākajā līmenī bērni atastos sev vislabāk zināmā un drošā vidē.

2. Tā kā zemnieki savus bērnus skolā sūta nelabprāt, tad draudžu mācītājiem ir jāuzskaita visi bērni, kas sasnieguši skolas vecumu un kuriem nevar nodrošināt mājas apmācību, un par to jāinformē muižnieki. Tiem caur pērminderiem vai kubiasiem igauņu daļā ik pa 8 dienām jāapmeklē skola, un no skolotāja jānoskaidro kavētāji un par to jāziņo muižniekam. Tā kā bieži šie skolas bērni ir vecākiem vienīgie lopu gani, tad, lai nebūtu saimniecībām zaudējums, mācībām jā sākas pēc Mārtiņiem un jābeidzas ap Lieldienām.

3. Tā kā zemnieks, kuram būs uzlikts pienākums veikt jaunatnes “informāciju”, nevarēs pildīt pilnībā līdzšinējos pienākumus, muižniekam viņam jādod kādas atlaides klausās, nodevās vai citādi.

4. Tā kā mazām muižām šādu skolu iekārtošana varētu būt problemātiska, tiek noteikts, ka muižās ar 5 arklīm un vairāk ir jābūt skolai, kamēr mazākas ir atbrīvotas no tā, kaut arī, ja ir spējīgas, var ierīkot skolu, bet var arī sūtīt bērnus baznīcas draudzes skolā.

5. Mācītājam jāvizitē šīs muižu skolas katras 4 nedēļas un par iztrūkstošajiem jāziņo muižniekiem. Bērni, kas tiek apmācīti mājapmācības kārtībā, uz Lieldienām jāpiestāda mācītājam eksaminēšanai.

6. Ja bērns šajā zemnieku skolā ir apguvis lasīšanu un mazo katķismu, tad ar muižnieka un mācītāja akceptu viņš var tālāk izglītoties draudzes skolā.

7. Baznīcas draudžu skolas ir jau lielākoties labā stāvoklī, un vietās, kur to vēl nav, steidzami jāierīko, par ko atbildīgi ir baznīcu priekšnieki un apriņķī baznīcu virspriekšnieki.

8. Mācītāju pamatrūpei jābūt ne tikai vienreiz 4 nedēļās vizitēt skolas, bet arī šajā laikā un gatavojot jauniešus komūnijai dot viņiem izpratni par kristietību, nevis likt tikai iekalt katķisma pamatgabalus. Ticībai jāklūst par sirdslietu un pārlicību.

9. Ja kāds no *possessore* ir nolaidīgs, tad par to mācītājam jāziņo baznīcas priekšniekam (gadījumā, ja vainīgais ir baznīcas

priekšnieks, tad virspriekšniekam) un tālāk virspriekšniekam aprīņķī, un vainīgajam piemērojams sods 10 valstsdālderu apjomā par labu draudzes baznīcai.

10. Ja mācītājs neziņo muižu īpašniekiem par skolu kavētājiem un nevizitē skolas ik 4 nedēļas vai kā citādi ir nolaidīgs savos mācītāja pienākumos, tad par to muižniekam jāziņo baznīcas priekšniekam un tam tālāk virspriekšniekam, un šādi pārkāpumi nedrīkst palikt nesodīti.

11. Mācītājam katru gadu laikā, kad skola ir beigusies, respektīvi, ap Georgiem (Jurģiem), ir jāsūta ziņojums baznīcas virspriekšniekam par bērnu skaitu, kāds bija privātās skolās, cik varēja būt un kādu iemeslu dēļ nebija, kā arī par bērnu sekmēm.

12. Līdzīgs ziņojums jāsūta muižniekam savas draudzes baznīcas priekšniekam, un tālāk šis ziņojums kopā ar baznīcas rēķiniem nonāk pie baznīcas virspriekšnieka, kur to pievieno mācītāja ziņojumam. Ja kāda no pusēm bijusi nolaidīga savos pienākumos, tad to var pārbaudīt un attiecīgi sodīt vainīgo.

13. Liela un zemniekiem nepārvarama problēma ir skolai nepieciešamās grāmatas, respektīvi, to dārdzība. Šeit dažas grāmatas cena ir piecas ceturtdaļas dāldera (5 ortigi), kamēr faktiski tai vajadzētu maksāt, ņemot vērā drukāšanas izmaksas un transporta izdevumus, tikai trīs ceturtdaļas dāldera (3 ortigus). Tāpēc šis jautājums būtu jārisina muižniecībai, meklējot ceļus lētu grāmatu – ābece, dziesmu grāmatas, Bībeles, katķisma, lūgšanas grāmatas – iegādei.⁷²

Šis samērā apjomīgais dokuments ir faktiski viens no pirmajiem, kurā diezgan detalizēti izanalizēta reālā situācija un piedāvāti samērīgi un reāli īstenojami pasākumi zemnieku skolu ierīkošanā un zemnieku jaunās paaudzes piesaistē tām. Neapšaubāmi šāds piegājiens, ieguvis augstākās varas akceptu, varēja daudz efektīvāk sekmēt muižnieku un draudžu ganu līdzdarbību zemnieku bērnu izglītošanā.

Lai arī var uzskatīt, ka ar šo dokumentu Vidzemē tiek noteikts obligātais skolu apmeklēšanas pienākums,⁷³ tomēr par obligāto izglītību vēl runāt ir stipri pārāgri, jo realitātē lēmuma izpilde nebija perfekta un zemnieku izglītošanas ceļā vēl bija ļoti daudz šķēršļu.

Cik veiksmīgi tika realizētas 1765. gada landtāgā pieņemtās normas lauku skolu jomā, liecina 1785.–1787. gada vispārējā skolu vizitācija. Protams, bija vietas, kur joprojām vēl skolu trūka,⁷⁴ ne visur tās bija apmierinošā stāvoklī, tāpēc 1787. gada 20. jūlijā ģenerālgubernators ar patentu lika atbildīgajiem pie sirds, ka skolas ir jāierīko gaišas,

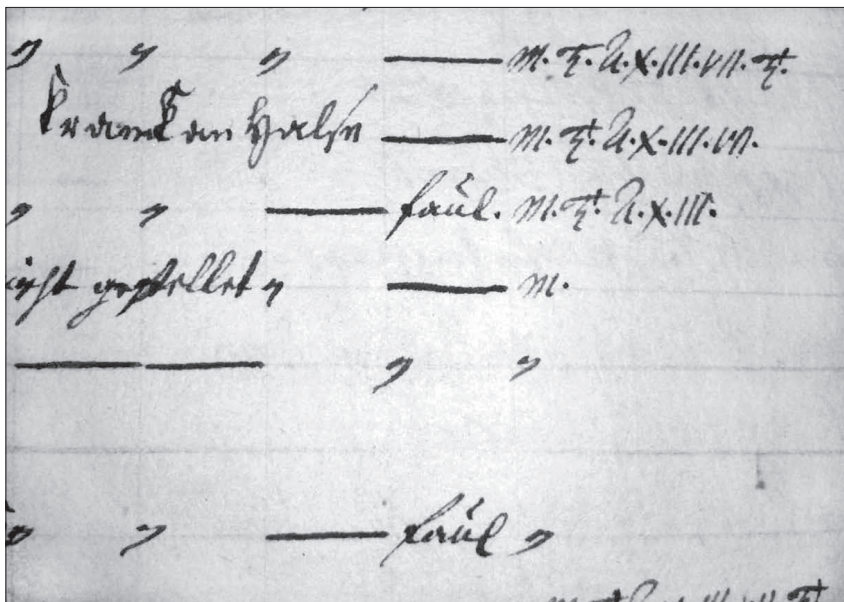
plašas, apkurinātas; jāmeklē un darbā jāpieņem darbīgi skolotāji; jāizrāda lielāka gādība par skolēniem, tos nodrošinot ar pārtiku.⁷⁵

Detalizētāku ieskatu par panāktajiem rezultātiem zemnieku jaunās paaudzes izglītošanā sniedz regulārās atskaites apriņķu baznīcu priekšniecībai.⁷⁶ Lai arī to kvalitāte ir samērā līdzīga, tomēr starp ziņojumiem, kurus sagatavoja draudzes gans, var atlasīt gan diezgan formālus, gan ļoti nopietnus un kritiskus, ar bagātīgu informāciju par bērniem, viņu zināšanām, izglītošanas problēmām. Parasti tika ziņots par apmācības vecumu sasniegušo bērnu kopskaitu, viņu sadalījumu pa skolām (draudzes, muižas, pagasta) vai mājniecībā esošajiem. Bieži ziņojumiem nāca līdzī ar vārdisks visu bērnu saraksts. Tomēr ir viens mācītājs, kura gatavotie dokumenti mums rāda ne tikai vispārējo statistiku, bet arī faktiski pirmo reizi sniedz informāciju par to, ko tad reāli katrs konkrētais bērns ir mācējis (sk. attēlu). Tas ir Rūjienas draudzes mācītājs Karls Šulinuss (*Carl Schulinius*). Par 1765./1766. mācību gadu viņš norāda, ka bērniem jāzina šādas lietas: rīta lūgšana, galda lūgšana, vakara lūgšana, 10 baušļi, trīs gabali (*Dreyarticul*), septiņas lūgšanas, svētā kristību lūgšana, grēksūdze, svētā vakarēdiena lūgšana, 23 jautājumi: vai tu tici, ka esi grēcinieks? utt.⁷⁷ Tāpat mācītājs ir apkopojis draudzes skolā ejošo bērnu sekmes dziedāšanā – no visa apgūstamo melodiju klāsta ir iemācītas dziesmas Nr. 17, 5, 21, 24 un 15, turklāt ir tikai daži bērni, kas prot visas, kamēr daļa tikai kādu daļu, bet vēl prāvs pulciņš vispār nav spējis iemācīties pat vienu dziesmu.⁷⁸ 1771. gadā īpaši jauni sasniegumi dziedāšanā nav vērojami, tomēr šajā gadā ar melodiju apguvi sevišķi izcēlies paša skolotāja audzēbēris Jānis, kurš no 26 sarakstā esošajām bija iemācījis 25 melodijas.⁷⁹ Nākamajā gadā viņš apguvis arī 26. dziesmu.⁸⁰ 1782./1783. mācību gada atskaitē baznīcas virspriekšniecībai sniegta samērā interesantas ziņas, proti, skolēni tiek dalīti 4 grupās pēc viņu zināšanām – ābečnieki (apgūst alfabētu), boksterētāji, lasoši katķismu un labi lasošie. Mācītājs atzīmējis arī problēmas, ar kurām viņš sastāpies, organizējot savas draudzes zemnieku bērnu skološanu:

1) ne visi bērni tiek savlaicīgi nodrošināti ar savām grāmatām un tikai tad, kad sāk nākt skolā, tās dabū no citiem, tāpat viņiem trūkst ziemas drēbju un maizes;

2) tā kā bērni bieži tiek nodoti no viena saimnieka pie cita, tad pērminderis nespēj tam izsekot un precīzi ziņot, kur katrs bērns atrodas;

3) bērnus, kad tie vēl nav kārtīgi iemācījušies lasīt, saimnieki liek pie darbiem.⁸¹

Rūjienas draudzes mācītāja Karla Šulinusa baznīcas virspriekšniekam iesniegtā ziņojuma norādes par skolēnu zināšanām (LVVA, 254-1-218, 3. lp.)

Tādējādi redzam, ka varas gaitēnos interese par tautas izglītību tikusi izrādīta gan 17. gadsimtā t.s. zviedru laikos, gan 18. gadsimtā, Vidzemei nonākot Krievijas rokās, tomēr šīs intereses pārvēršana reālās darbībās sāka sekmēties tikai apgaismības gadsimtā, kad idejas par izglītotu sabiedrību bija pārņēmušas jau zināmu iedzīvotāju daļu, kas tad varēja savā ikdienā investēt laiku, pūles un līdzekļus tautas izglītības organizēšanā, kamēr valsts joprojām aprobežojās ar noteikumu, bet ne naudas došanu. Tāpat var redzēt, ka ideja par tautskolu šajā laikā vēl ir ļoti miglaina, un viena no galvenajām problēmām ir neskaidrība par to, kas šādā tautai domātā skolā būtu jāmača. Vidzemē faktiski visi varas hierarhijas pārstāvji – laicīgais valdnieks, viņa varu reprezentējošais Vidzemes ģenerālgubernators, Vidzemes bruņniecība un Vidzemes luteriskā baznīca – bija iesaistījušies zemnieku bērnu izglītošanas organizēšanā, tomēr, ja pirmie divi pamatā bija intereses izrādītāji un prasīja no padotajiem kādas reālas darbības, tad bruņniecība un baznīca ne uzreiz bija gatavas pildīt rīkojumus un pavēles, turklāt 18. gadsimtā iezīmējās arī zināma rivalitāte starp

tiem, jo katrs gribēja paturēt zemnieku izglītošanā noteicošo lomu. Tikai 19. gadsimtā ar valsts kases līdzekļiem nodrošināta izglītības sistēma kļuva spējīga dot pozitīvus un ilgstošus augļus.

ATSAUCES

- ¹ Heinz Schilling (1999). Das konfessionelle Europa. Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihre Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur. In: Joachim Bahlcke, Arno Strohmeyer (Hrsg.). *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. Stuttgart, S. 16, 27, 29.
- ² Gert von Pistohlkors (Hrsg.) (1994). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder*. Berlin, S. 203.
- ³ Heinrich Schaudinn (1937). *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München, S. 41; Johann Heinrich Guleke (1997). *Geschichte des livländischen Volksschulwesens*. Hrsg. v. D. Kühn, V. Daukste. Lüneburg, S. 37.
- ⁴ Ādolfs Klepers (1938). *Ģenerālsuperintendentis Kārlis Gotolobs Zonntāgs kā izglītības darbinieks*. Rīga, 15. lpp.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 41.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Guleke. *Geschichte*, S. 36–37; Klepers. *Ģenerālsuperintendentis*, 15.–16. lpp.
- ⁹ Citēts pēc: Klepers. *Ģenerālsuperintendentis*, 16. lpp.
- ¹⁰ Guleke. *Geschichte*, S. 37.
- ¹¹ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 41; Klepers. *Ģenerālsuperintendentis*, 16. lpp.
- ¹² Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 41.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Guleke. *Geschichte*, S. 37.
- ¹⁵ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 41.
- ¹⁶ Turpat; Guleke. *Geschichte*, S. 37.
- ¹⁷ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 41.
- ¹⁸ A. A. Chuma (1970). *Ian Amos Komenskii i ruskaia škola*. Bratislava, s. 27.
- ¹⁹ Citēts pēc: turpat, 27. lpp.
- ²⁰ Turpat, 25., 26., 28. lpp.
- ²¹ Turpat, 28. lpp.
- ²² Turpat, 29. lpp.
- ²³ Turpat, 30.–31. lpp.
- ²⁴ *Dokumentensammlung Herder-Institut* (turpmāk: DSHI), 530, Livld. RA 87 (4), S. 110–113; Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 42; Guleke. *Geschichte*, S. 37.
- ²⁵ Klepers. *Ģenerālsuperintendentis*, 17. lpp.

- ²⁶ Alexander Tobien (1899). *Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert*. Bd. 1. Berlin, S. 39.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Turpat, 4. atsauce.
- ²⁹ Turpat, 40. lpp.
- ³⁰ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 42; Guleke. *Geschichte*, S. 37; Klepers. *Generälsuperintendents*, 17. lpp.
- ³¹ *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (4), S. 495.
- ³² *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (4), S. 509.
- ³³ *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (4), S. 538.
- ³⁴ *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (4), S. 525.
- ³⁵ *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (4), S. 539.
- ³⁶ Guleke. *Geschichte*, S. 37.
- ³⁷ Turpat, 38. lpp.
- ³⁸ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 42.
- ³⁹ Citēts pēc: turpat, 42. lpp.
- ⁴⁰ Turpat; Guleke. *Geschichte*, S. 38.
- ⁴¹ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 42.
- ⁴² *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (7), S. 89.
- ⁴³ *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (7), S. 91.
- ⁴⁴ *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (7), S. 132.
- ⁴⁵ *DSHI*, 530, Livld. RA 87 (7), S. 148.
- ⁴⁶ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 42.
- ⁴⁷ Turpat, 42.–43. lpp.
- ⁴⁸ Guleke. *Geschichte*, S. 38.
- ⁴⁹ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (9) 1, S. 134–135.
- ⁵⁰ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (9) 1, S. 53, 64.
- ⁵¹ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (9) 1, S. 141.
- ⁵² *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (9) 1, S. 135.
- ⁵³ Guleke. *Geschichte*, S. 38.
- ⁵⁴ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 46.
- ⁵⁵ Klepers. *Generälsuperintendents*, 17. lpp.
- ⁵⁶ Vija Daukšte (2005). Die lettische Volksschule auf dem Weg zu den Reformen des 19. Jahrhunderts. In: D. Kühn (Hrsg.). *Schulwesen im Baltikum. Baltische Seminare*. Bd. 8. Lüneburg, S. 124; *Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam* (1987). Rīga, 51. lpp.
- ⁵⁷ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (9) 2, S. 64, 68.
- ⁵⁸ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (9) 2, S. 148.
- ⁵⁹ Schaudinn. *Deutsche Bildungsarbeit*, S. 45.
- ⁶⁰ Turpat.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² Irene Ischreyt, Heinz Ischreyt (1990). *Der Arzt als Lehrer*. Lüneburg, S. 22.
- ⁶³ Turpat, 23. lpp.
- ⁶⁴ *DSHI*, 530 Livld. RA, 87 (11), S. 112.

- ⁶⁵ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (12), S. 52; Guleke. *Geschichte*, S. 38.
- ⁶⁶ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (12), S. 52–53.
- ⁶⁷ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (12), S. 54.
- ⁶⁸ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (12), S. 82.
- ⁶⁹ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (12), S. 57–69.
- ⁷⁰ *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (12), S. 113.
- ⁷¹ Gvido Straube (2000). *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. Rīga, 51. u.c. lpp.
- ⁷² *DSHI*, 530, Livld. Ritterschaft 87 (12), S. 124–133.
- ⁷³ Guleke. *Geschichte*, S. 38.
- ⁷⁴ Turpat.
- ⁷⁵ Klepers. *Generālsuperintendents*, 17. lpp.
- ⁷⁶ Ziņojumi par apmācībā esošajiem bērniem baznīcas virspriekšniekam [vācu val]. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: *LVVA*), 254. fonds, 1. apraksts.
- ⁷⁷ *LVVA*, 254–1–218, 1.–7. lp.
- ⁷⁸ *LVVA*, 254–1–218, 8.–9. lp.
- ⁷⁹ *LVVA*, 254–1–218, 26.–27. lp.
- ⁸⁰ *LVVA*, 254–1–218, 31. lp.
- ⁸¹ *LVVA*, 254–1–218, 67. lp.

THE IDEA OF ELEMENTARY SCHOOLS IN THE DISCOURSE OF HIERARCHY OF POWER

Gvido Straube

Dr. hist., Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific interests: modern history of Latvia, history of peasant schools in 17th–18th century Vidzeme.

E-mail: gvido.straube@lu.lv

In Latvian and Estonian modern history the impression has formed that during the so-called Swedish times, i.e. 17th century, the Swedish government had taken special care of peasant education in the Baltic provinces and as a result their level of education experienced rapid growth. In its turn, the Great Northern War brought not only the scourge of war, but also the decline of education. However, some scholars already at the beginning of the 20th century questioned this assumption, but in the archive documents clearly indicate that in the 17th century no significant attempts to improve education of the peasants were made, while in the 18th century changes are detectable in a number of acts which indicate both relatively rapid growth of the peasant school network and peasants' literacy growth.

Key words: church, school, peasant education, public.

Summary

The first interest in the peasant education in Vidzeme (Livland) was shown in the 17th century. The Swedish government's concern, though based on the law manifested in the issuance, can lead to the assumption that there had been some real progress. However, in reality the Swedish educational policy in the Baltic provinces had little efficiency and basically stayed just a good idea on paper. There was only one unique case when the prominent pastor of Alūksne (Marienburg) Ernst Gluck, most well-known for his translation of the Bible into Latvian, opened several schools for peasants of his parish. The most important was the order of the Swedish King Karl XI issued in 1687 that beside each church a school had to be built on the so-called sacristan ground ($\frac{1}{4}$ of a plough) so that the teacher could earn his livelihood. Thus, the foundation was laid for the opening of peasant schools, but that was all, because real construction and operation of schools had not yet been experienced in this century.

Historiography usually treats the turn of the 18th century as a century of mental decline, hence the peasant without promising any progress in education. However, one of the first orders of Peter the Great at the end of the war required to renew management of schools. By force of this order a number of activities aimed at improving the education of peasants were carried out throughout the century. Governor-General of Vidzeme George Browne was even convinced that peasant education had been closely related to their morals and delinquency. Thus, since 1765 he paid much attention to schools, especially to rural schools.

During his reign, the country fairly consistently tried to control peasant education. Pastors and nobles were responsible for it, and regular inspections of the new generation of peasants for their success at school were held. Originally, in the 1860s peasants' children had to go to the parish school, manor schools, and some of them were trained at home. In the 70–80s in many parts of Vidzeme parish schools were left empty and almost 100% of children were taught at home by their parents or other relatives, who had attended school earlier. At the same time, success rate did not decrease.

However, as in the 18th century the government had still not passed strict public education laws, the school foundation and children's training, especially in rural areas, depended on private initiative. Only in the 1930s the Russian Empire introduced in Vidzeme state designed and funded system of education.

VĒSTURES AVOTI

ZIŅAS PAR NIKOLAJU KROPOTKINU ARHĪVA DOKUMENTOS

Kņazs Nikolajs Kropotkins 1907. gadā

Kņaza Nikolaja Kropotkina (1872–1937) vārds Latvijas vēsturē ir nesaraujami saistīts ar Siguldu, tās izveidošanos par pilsētu un tālāko attīstību, arī bobsleja kā iecienīta sporta veida izveidošanu Siguldā.¹ Galvenajos vilcienos vēsturniekiem ir zināma gan N. Kropotkina, gan viņa aristokrātiskās dzimtas līdzdalība Krievijas impērijas politiskajā dzīvē 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. N. Kropotkina ģimene uz Siguldu pārcēlās pēc tam, kad 1879. gada 9. februārī Harkovā uz ielas stūra nāvīgi tika ievainots viņa tēvs Harkovas gubernators Dmitrijs Kropotkins. Atentātu pret gubernatoru izdarīja teroristiskās organizācijas “Zemļa i voļa” dalībnieks Grigorijjs Goldenbergs.² D. Kropotkins ticis apsūdzēts kā atbildīgais par vardarbīgu izturēšanos pret studentiem viņu nemieru laikā Harkovas universitātē un tikpat vardarbīgu izturēšanos pret politiešlodzītājiem Harkovas

cietumā. Ģimenei, protams, bija zināma D. Kropotkina brālēna Pjotra Kropotkina³ – viņu tēvi Aleksejs un Nikolajs bija brāļi – iesaistīšanās revolucionārajā kustībā. Pēc atentāta vismaz šī ģimenes daļa sarāva saites ar P. Kropotkinu, bet viņš ir iegājis vēsturē kā anarhisma kustības teorētisko nostādņu izveidotājs.

N. Kropotkins uzauga Siguldā, tāpat kā lielākā daļa aristokrātisko dzimtu pārstāvju viņš mācījās Pāžu korpusā Sanktpēterburgā. Dokumentu kopa, kas saglabājusies Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk: LVVA) 6989. – Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora fondā, atspoguļo viņa dienesta gaitas 20. gadsimta sākumā, gan īsi pirms 1905. gada revolūcijas, gan tās gaitā un nedaudz pēc tās sākāves. Dokumenti tikuši sagatavoti Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejā, virzot N. Kropotkinu pa karjeras kāpnēm – gan iesakot apbalvojumam, gan atrodot piemērotu amatu Krievijas impērijas birokrātiskajā valsts pārvaldes sistēmā. Šķiet, ka N. Kropotkinam ar savu darbu bija izdevies iemantot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora ģenerālmajora Aleksandra Mellera-Zakomeļska,⁴ kas bija pazīstams ar savu skarbo, principiālo dabu, atzinību un atbalstu. Kā zināms, militāro karjeru A. Mellers-Zakomeļskis sāka ar poļu sacelšanās apspiešanu 1863. gadā. Pirms iecelšanas amatā Baltijā 1906. gada oktobrī viņš īsā laikā atjaunoja kārtību Rietumsibīrijas dzelzceļa līnijā, bez tiesas un izmeklēšanas nogalinot vietējo revolucionāro komiteju pārstāvjus, tā iemantodams tautā iesauku Sibīrijas kārējs. Laikabiedri ir atzīmējuši A. Mellera-Zakomeļska neslēptu nepatiku pret Vidzemes gubernatoru Nikolaju Zvegincevu kā civilās varas pārstāvi. N. Kropotkina raksturojums un atzinība par centieniem sarežģītā situācijā – 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā – risināt problēmas mierīgā, saprātīgā ceļā, kā arī nepārprotama uzslava par to, ka viņš zinājis latviešu valodu, neapšaubāmi bija arī A. Mellera-Zakomeļska viedoklis, kas atklāj pavisam neparastu viņa rakstura šķautni. Dokumenti stāsta par N. Kropotkina tālāko virzību dienestā, kas ne vienmēr bijusi gluda. Tie atklāj N. Kropotkina apdomīgo un reizē izlēmīgo rīcību soda ekspedīciju laikmetā 1906. gada sākumā, cenšoties izvairīties no represijām pret zemniekiem vismaz viņa pakļautībā esošajā iecirknī.

Dokumentu kopas sagatavošanas laikā ir kļuvis zināms, ka miris šīs ievērojamās dzimtas pēdējais pārstāvis – N. Kropotkina mazdēls Nikolajs Kropotkins (1924–2014), kurš par savu atdusas vietu ir izvēlējies Siguldu.

1. dokuments

Izziņa par N. Kropotkina dzīves un dienesta gaitām
LVVA, 6989-1-19, 63. lp., 63. lp. o. p.

Izziņa par Rīgas apriņķa zemnieku lietu komisāru pie Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kolēģijas asesoru imperatora galma ceremonijmeistaru kņazu Nikolaju Kropotkinu.

Kolēģijas asesors kņazs Kropotkins Vidzemes guberņas revolucionārās kustības laikā 1905. gadā, būdams zemnieku lietu komisāra amatā Rīgas apriņķī, ir daudz darījis, lai nomierinātu iedzīvotājus viņam uzticētajā iecirknī. Apbraukājot pagastus, viņš ar savu personīgo ietekmi, iemantojis zemnieku cieņu un mīlestību, sasniedzis to, ka viņa 1. iecirkņa nevienā no pagastiem amatpersonas labprātīgi neatteicās no saviem pienākumiem un tikai dažās vietās revolucionāri uz to piespieda ar spēku. 1905. gada decembra beigās un 1906. gada janvārī viņam izdevās līdz karaspēka atnākšanai piespiest nelikumīgi ievēlētās revolucionārās komitejas atteikties no patvarīgās valdīšanas un atjaunot pagastu varas orgānus.

Decembra beigās kņazs Kropotkins bijis Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora rīcībā, izpildījis īpašo uzdevumu ierēdņa un lietveža pienākumus ģenerālgubernatora pārvaldē, pie tam nav atstājis novārtā arī savus tiešos zemnieku lietu komisāra pienākumus.

Viņam kā vietējo valodu pratējam ir pienākums pieņemt un izskaidroties ar apmeklētājiem, kuri prot runāt tikai latviski, bez tam viņš vada lietvedību jautājumā par karaspēka attiecībām un sakariem ar vietējiem iedzīvotājiem, revolucionārās kustības statistiku, kā arī piedalās daudzu jautājumu atrisināšanā likumdošanas kārtībā sapulcēs pie ģenerālgubernatora, kā par patronātu un baznīcas klausībām, pagasta pārvalžu lietvedību, bezzemnieku sadzīvi, ceļu uzturēšanas klausībām, par pilsētas pašvaldības izveidošanu Rīgas jūrmalā utt.

Minētais ierēdnis strādā ar neparastu uzcītību, izceļas ar taktu un priekšzīmīgu dzīves veidu, ar ko izpelnījies vispārēju cieņu.

Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas
pārvaldnieks slepenpadomnieks /bez paraksta/

Lietvedis /bez paraksta/

2. dokuments

*Ieteikuma vēstule iekšlietu ministram Pjotram Stolipinam⁵ par
N. Kropotkina apbalvošanu ar Sv. Vladimira ordeni
LVVA, 6989-1-19, 65. lp., 65. lp. o. p.*

Iekšlietu ministram

1907. gada 24. aprīli

Nr. 3355

Rīgas apriņķa Pabažu, Pemperu un Ārciema kroņa muižās 1905. un 1906. gadā notika zemes ierīcības darbi. Šie darbi sa-
krita ar revolucionārās kustības izvēršanos Vidzemes guberņā,
kam pateicoties zemnieki, aģitatoru uzskūditī, atteicās piedalīties
zemes ierīcības darbos un uzstājīgi pretojās vietējo varas orgānu
prasībām.

Rīgas apriņķa 1. iecirkņa zemnieku lietu komisārs pie Baltijas
ģenerālgubernatora kancelejas, imperatora galma ceremonijmeistars
kolēģijas asesors kņazs Kropotkins, būdams piekomandēts, lai sadar-
botos ar Zemes ierīcības un zemkopības galvenās pārvaldes ierēd-
ņiem, ar savu ietekmi un autoritāti pārliecināja vietējos zemniekus
par valdības noteikto pasākumu lietderību un tikai ar saprātīgiem
pierādījumiem, nelietojot nekādus citus līdzekļus, panāca nepakļā-
vīgo pilnīgu paklausību priekšniecības norādījumiem, kā rezultātā
minētie darbi pašlaik sekmīgi pabeigti, kas pilnībā atbilst kā zem-
nieku, tā valsts interesēm.

Kņazs Kropotkins revolucionārās kustības laikā Vidzemes gu-
berņā 1905. gadā daudz darījis, lai nomierinātu vietējos iedzīvotājus.
Apbraukādams pagastus, viņš ar savu personīgo piemēru, baudot
vispārēju cieņu un mīlestību, sasniedzis to, ka nevienā no pagastiem
viņa komisāra iecirknī amatpersonas savus pienākumus labprātīgi
neatstāja un tikai atsevišķās vietās revolucionāri to piespieda ar varu.
1905. gada decembra beigās un 1906. gada janvārī viņam izdevās līdz
karaspēka ienākšanai piespiest nelikumīgi ievēlētās revolucionārās
komitejas atteikties no patvarīgās valdīšanas un atjaunot likumīgos
pagastu varas orgānus.

Pēc Sv. Vladimira ordeņa nolikuma tāda veida nopelni var tikt
apbalvoti ar ordeņa ceturto pakāpi. (Ordeņa nolikuma 394. panta
2. punkts).

Šajā sakarā, iesniedzot pēc noteiktās kārtības apbalvojamo sarakstu, lūdzu Jūsu Augstību piešķirt kolēģijas asesoram kņazam Kropotkinam Sv. Vladimira ordeņa ceturto pakāpi.

Baltijas ģenerālgubernatora v. i., imperatora galma
jēgermeistars /bez paraksta/

Kancelejas pārvaldnieks /bez paraksta/

3. dokuments

*Krievijas iekšlietu ministra Pjotra Stolipina vēstule Baltijas pagaidu
ģenerālgubernatoram baronam Aleksandram Melleram-Zakomeļskim
1907. gada 4. jūlijā
LVVA, 6989-1-19, 69. lp.*

Iekšlietu ministrs

Konfidenciāli

Cienītais kungs, baron Aleksandr Nikolajevič!

Par Rīgas apriņķa zemnieku lietu komisāru, imperatora galma ceremonijmeistaru kolēģijas asesoru kņazu Kropotkinu man ir ziņas kā par labi audzinātu cilvēku, bet attiecībā uz viņa dienesta īpašībām līdz manīm ir nonākušas visai pretrunīgas atsauksmes, un tāpēc es varu piekrist viņa iecelšanai par Kurzemes guberņas vicegubernatoru tikai ar Jūsu Augstās ekselences personīgu galvojumu.

Uzskatu par savu pienākumu Jums, cienītais kungs, sakarā ar Jūsu vēstuli š. g. 27. jūnijā Nr. 4764 to paziņot un pazemīgi lūdzu informēt mani par turpmāko.

Pieņemiet manus cieņas un padevības apliecinājumus.

P. Stolipins

Nr. 241

1907. gada 4. jūlijā

Viņa Augstajai ekselencei
baronam

A. N. Melleram-Zakomeļskim
Rīgā

Tieši rokās

Baltijas pagaidu
ģenerālgubernatora zīmogs

1907. gada 7. jūlijs
Ienākošais Nr. 4202

4. dokuments

Krievijas iekšlietu ministra biedra pienākumu izpildītāja Morozova vēstule Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram baronam Aleksandram Melleram-Zakomeļskim 1907. gada 6. augustā par N. Kropotkina iecelšanu Kurzemes vicegubernatora vietas izpildītāja amatā
LVVA, 6989-1-19, 76. lp.

Iekšlietu ministra biedra
pienākumu izpildītājs

/Zīmogs/
Baltijas pagaidu
ģenerālgubernators
Saņemts
1907. gada 6. augustā
Ienākošais Nr. 4764

Cienītais kungs, baron Aleksandr Nikolajevič!

Uzskatu par savu pienākumu Jūsu Augstajai ekselencei paziņot, ka Rīgas apriņķa zemnieku lietu komisārs, imperatora galma ceremonijmeistars kolēģijas asesors kņazs Kropotkins pēc imperatora pavēles par civilo resoru 1907. gada 27. jūlijā Nr. 52 iecelts par Kurzemes vicegubernatora vietas izpildītāju, atstājot viņam galma ceremonijmeistara amatu.

Pazemīgi lūdzu, Jūsu Augstā ekselence, pieņemt manus cieņas un pilnīgas padevības apliecinājumus.

Nr. 17706
1907. gada 4. augustā
Viņa Augstajai ekselencei
baronam
A. N. Melleram-Zakomeļskim
Rīga

Morozovs

5. dokuments

Iekšlietu ministrijas Zemes ierīcības un zemkopības pārvaldes priekšnieka Aleksandra Krivošeina⁶ vēstule Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram baronam Aleksandram Melleram-Zakomeļskim 1908. gada 27. septembrī par atteikumu virzīt N. Kropotkinu Baltijas zemkopības un valsts īpašuma pārvaldes priekšnieka amatam
LVVA, 6989-1-19, 82. lp. o. p.

/Iekšlietu ministrijas/

Zemes ierīcības un zemkopības pārvaldes
priekšnieks

/Zīmogs/

Baltijas pagaidu
ģenerālgubernatora
kanceleja

Saņemts 1908. gada 27. septembrī
Nr. 5489

Cienītais kungs,
baron Aleksandr Nikolajevič!

Šī gada 23. maija un 25. augusta vēstulēs Nr. 3020 un 5573 Jūsu Augstā ekselence norādīja uz Kurzemes vicegubernatoru kņazu Kropotkinu kā uz vēlamu kandidātu Baltijas zemkopības un valsts īpašuma pārvaldes priekšnieka amatam.

Jūsu Augstajai ekselencei ir zināms, ka es vienmēr esmu gatavs iet pretī Jūsu vēlmēm un sekmēt to izpildi. Bet šajā gadījumā es uzskatu par nepieciešamu izvēlēties man personīgi pazīstamo [Kostromas guberņas] Kinišemskas apriņķa muižniecības maršalu un apriņķa zemstes valdes priekšsēdētāju Viņa Augstības galma kambarkungu A. A. Kulomzinu.

Esmu pārliecināts, ka manis izvēlētā persona pilnībā atbildīs savam uzdevumam, par ko arī Jūs vistuvākajā nākotnē pārliecināties.

Padevīgi lūdzu Jūsu Augsto ekselenci pieņemt manu dziļas cieņas un patiesas padevības apliecinājumu.

A. Krivošeins

6. dokuments

*Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejā sastādīta dienesta lapa sakarā ar N. Kropotkina iespējamām izmaiņām dienestā
LVVA, 6989-1-19, 54. lp. o. p.-58. lp. o. p.*

Kopija

Dienesta lapa

Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora rīcībā esošais un viņa īpašo uzdevumu ierēdņa pienākumus izpildošais Vidzemes guberņas Rīgas apriņķa 1. iecirkņa zemnieku lietu komisārs, Rīgas-Valmieras tiesas apgabala goda miertiesnesis, Viņa imperatoriskās augstības galma ceremonijmeistars kolēģijas asesors kņazs Nikolajs Kropotkins.

Sastādīts 1907. gada janvārī

Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas pārvaldnieks
/bez paraksta/

Lietvedis /bez paraksta/

[Dokuments tālāk ir sastādīts tabulas veidā. Tabulas ailes nosaukums ir dots slīprakstā.]

Dienesta pakāpe, vārds, tēvavārds, uzvārds, ieņemamais amats, vecums, ticība, atzinības zīmes un saņemtais atalgojums.

Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora rīcībā esošais un viņa īpašo uzdevumu ierēdņa pienākumus izpildošais Vidzemes guberņas Rīgas apriņķa 1. iecirkņa zemnieku lietu komisārs, Rīgas-Valmieras tiesas apgabala goda miertiesnesis, Viņa imperatoriskās augstības galma ceremonijmeistars kolēģijas asesors kņazs Nikolajs Kropotkins dzimis 1872. gada 6. jūnijā, pareizticīgais. Viņam ir imperatora Aleksandra III valdīšanas piemiņas medaļa un Svētās kronēšanas 1896. gada 14. maijā piemiņas medaļa, Sarkanā Krusta 1904.–1905. gada japāņu kara piemiņas medaļa, Buhāras Zelta Zvaigznes 2. pakāpes ordenis, tumšā bronzas medaļa par darbību vispārējā tautas skaitīšanā 1897. gadā un Sarkanā Krusta zīme. Atalgojumu saņem 2000 rubļus gadā bez sadalījuma sīkākās daļās.

No kādas kārtas cēlies. [Nav atbildes]

Vai ir zemes īpašums. Viņam pašam vai vecākiem – dzimtas muiža. Iegūta.

Sievai, ja precējies. Dzimtas īpašums. Iegūts.

Nav.

Kur guvis audzināšanu un vai beidzis pilnu mācību kursu kādā mācību iestādē; kad stājies dienestā, kādā dienesta pakāpē, kādā amatā, kur dienējis, vai nav ar kādu īpašu darbību izcēlies dienesta laikā, vai nav ticis par kaut ko īpaši apbalvots bez dienesta pakāpes.

Ticis audzināts Viņa imperatoriskās augstības Pāžu korpusā⁷ un no turienes izstājies sakarā ar pārcelšanu 7. klasē, par ko viņam 1890. gada 9. augustā ir tikusi izdota apliecība Nr. 708.

Ar 1. gvardes kavalērijas divīzijas pavēli Nr. 148 1890. gada 15. augustā ticis ieskaitīts kā ierindnieks dienestā leibgvardes jātnieku pulkā ar 1. šķiras brīvprātīgā tiesībām.

Apakšvirsnieks.

Nokārtojais rezerves praporščika pakāpes eksāmenu.

Ticis atvaļināts armijas rezervē.

Ar Visaugstākā pavēli militārajā resorā iecelts par praporščiku armijas kavalērijas rezervē.

Ar Valsts zirgaudzēšanas galvenās pārvaldes pavēli Nr. 17, kas izdota 1892. gada 22. oktobrī, sakarā ar viņa lūgumu ticis iecelts par šīs pārvaldes korespondentu Sirdarjas apgabalā.

Ar Visaugstākā pavēli imperatora galma ministrijai 1894. gada 17. aprīlī Nr. 5 ticis iecelts par Viņa imperatoriskās augstības kambarjunkuru.

Ticis apbalvots ar sudraba piemiņas medaļu sakarā ar imperatora Aleksandra III bojāeju.

Ticis apbalvots ar sudraba piemiņas medaļu sakarā ar imperatora Nikolaja II svēto kronēšanu.

Viņa gaišība Buhāras emīrs apbalvojis ar 2. pakāpes Buhāras Zelta Zvaigznes ordeni, kura pieņemšana un nēsāšana notikusi ar Visaugstākā atļauju.

Ticis apbalvots par darbu pirmajā vispārējā tautas skaitīšanā 1897. gadā ar Visaugstākā apstiprinātu tumšo bronzas medaļu, kura ir jānēsā ar lenti valsts krāsās pie krūtīm.

Ar Visaugstākā pavēli civilajam resoram 1897. gada 27. oktobrī Nr. 75 ticis iecelts par Rīgas–Valmieras tiesas apgabala goda miertiesnesi uz trim gadiem, sākot ar 1896. gada 1. decembri, atstājot amatā galmā.

Ar Visaugstākā pavēli civilajam resoram 1899. gada 2. aprīlī Nr. 19 ticis iecelts par Rīgas–Valmieras tiesas apgabala goda miertiesnesi uz trim gadiem, sākot ar 1899. gada 1. decembri, atstājot amatā galmā.

Ar Visaugstākā pavēli Valdošajam senātam 1901. gada 1. janvārī visžēlīgi iecelts par Viņa imperatoriskās augstības galma ceremonijmeistaru.

Ar Visaugstākā pavēli civilajam resoram 1902. gada 6. aprīlī Nr. 21 ticis iecelts par Rīgas–Valmieras tiesas apgabala goda miertiesnesi uz trim gadiem, sākot ar 1901. gada 1. decembri, atstājot amatā galmā.

Ar Iekšlietu ministrijas pavēli 1903. gada 25. jūnijā Nr. 20 sakarā ar viņa lūgumu ministrijai, saglabājot ieņemamo amatu un pakāpi galmā, komandēts Vidzemes gubernatora rīcībā.

Izpildījis Rīgas–Valmieras tiesas apgabala 13. iecirkņa miertiesneša amatu no 1903. gada 2. decembra līdz 1904. gada 20. jūlijam.

Ar Iekšlietu ministrijas rīkojumu 1904. gada 21. aprīlī ticis norīkots par Rīgas apriņķa 1. iecirkņa zemnieku lietu komisāra pienākumu pagaidu izpildītāju.

Ar Visaugstākā pavēli civilajam resoram 1905. gada 13. maijā Nr. 32 ticis iecelts par Rīgas–Valmieras tiesas apgabala goda miertiesnesi uz trim gadiem, sākot ar 1904. gada 1. decembri, atstājot amatā galmā.

Ar Visaugstākā pavēli Tieslietu ministrijai 1905. gada 13. maijā Nr. 32 sakarā ar izdienu iecelts par kolēģijas reģistratoru, ievērojot vecākuma kārtību.

Ģenerālgubernators ir uzlicis par pienākumu sastādīt izziņas un izmeklēt lūgumus.

Ar Visaugstākā pavēli civilajam resoram 1906. gada 10. jūnijā Nr. 45 iecelts kolēģijas sekretāra kārtā, ievērojot vecākuma kārtību.

Ar ģenerālgubernatora rīkojumu komandēts uz viņa kanceleju, lai vadītu lietvedību rīkojumu daļā un sastādītu izziņas ģenerālgubernatora sanāksmēm.

Tajā pašā laikā turpinājis izpildīt zemnieku lietu komisāra un goda miertiesneša amatus.

Ar Krievijas Sarkanā Krusta biedrības lēmumu 1906. gada 8. maijā apbalvots ar Sarkanā Krusta 1904.–1905. gada japāņu kara piemiņas medaļu.

Ar Krievijas Sarkanā Krusta biedrības Visaugstākās patrone-
ses imperatores Marijas Fjodorovnas aizbildniecību pēc biedrības
galvenās pārvaldes lēmuma 1906. gada 26. oktobrī ieguvis tiesības
nēsāt 1899. gada 24. jūnijā Visaugstākā apstiprināto Sarkanā Krusta
zīmi.

Ar Visaugstākā pavēli civilajam resoram 1906. gada 1. decembrī
Nr. 88 ticis iecelts kolēģijas asesora kārtā, ievērojot vecākuma kār-
tību.

Gadi [nav ierakstu]

Mēneši un datumi [nav ierakstu]

Vai piedalījies ofensīvās pret ienaidnieku, vai pašās kaujās un kad.
Nav piedalījies.

*Vai ir sodīts, vai bijuši sodi, kas saistīti ar ierobežojumiem dienestā,
kad un par ko tieši, tiesas spriedumi vai disciplinārsodi; vai nav bijušas
aizdomas par kāda nozieguma izdarīšanu, kas saistīts ar šāda veida
ierobežojumiem, kādas tiesas tiesvedībā un par ko.*

Nav bijis.

*Vai ir bijis atvaļinājums, kad un uz cik ilgu laiku, vai ieradies
atpakaļ laikā un, ja to pārkāpis, tad kad ieradies un vai tam bijis
iemesls, vai kavējuma iemesls atzīts par vērā ņemamu.*

1903. gadā bijis ārzemēs uz 2 mēnešiem no 20. jūlija.

*Vai bijis atvaļināts ar apbalvojumu vai bez tā, kad un ar kādu, no
kāda laika.*

Nav bijis.

*Nav precējies vai ir precējies, ar ko, vai ir bērni, kādi, gads, mēnesis
un diena, kad noslēgta laulība, sievas un bērnu dzimšanas dienas, kur
atrodas bērni, bērnu un sievas ticība.*

Ir precējies pirmajā laulībā ar Viņas imperatoriskās augstības
freilieni jaunavu Mariju Šarloti Sofiju Oto meitu fon Rihteri, dzi-
mušu 1872. gada 14. jūnijā, laulībā stājies 1893. gada 25. jūlijā. Ir dēls
Dmitrijs, dzimis 1895. gada 11. septembrī; meitas: Elizabete, dzimusi
1897. gada 7. jūlijā, Olga, dzimusi 1899. gada 6. augustā, un Marija,

dzimusi 1900. gada 13. jūlijā, un dēls Georgs, dzimis 1903. gada 11. martā.

Sieva ir luterticīgā, bērni pareizticīgie un atrodas pie viņa.

Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas pārvaldnieks
/bez paraksta/

Lietvedis /bez paraksta/

7. dokuments

*N. Kropotkina biogrāfijas dati sakarā ar viņa izvirzīšanu apbalvošanai ar Sv. Vladimira ordeni
LVVA, 6989–1–19, 66. lp. o. p. atvērums*

[Dokuments ir sastādīts tabulas veidā. Tabulas ailes nosaukums ir dots slīprakstā.]

Personu saraksts, kuras 1907. gadā Baltijas pagaidu ģenerālgubernatūrā ierosinātas apbalvot ar Sv. Vladimira ordeņa 4. pakāpi

Personas ieņemamais amats, pakāpe, vārds, tēvavārds un uzvārds.

Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora rīcībā esošais un viņa īpašo uzdevumu ierēdņa pienākumus izpildošais Vidzemes guberņas Rīgas apriņķa 1. iecirkņa zemnieku lietu komisārs, Rīgas–Valmieras tiesas apgabala goda miertiesnesis, Viņa imperatoriskās augstības galma ceremonijmeistars kolēģijas asesors kņazs Nikolajs Kropotkins.

No kura laika ir pirmajā virsnieka pakāpē, kāda ir tagadējā pakāpe un ieņemamais amats.

Pirmajā pakāpē no 1894. gada 22. oktobra.

Pašreizējā pakāpē no 1907. gada 22. oktobra.

Goda miertiesnesis no 1897. gada 27. oktobra.

Ceremonijmeistara amatā no 1901. gada 1. janvāra, komisāra – no 1904. gada 21. aprīļa.

Kādus ordeņus ir saņēmis, par kādiem sasniegumiem, kad saņēmis.

Nav saņemti.

Vai nav saņēmis kādu apbalvojumu par to, par ko pienākas ordenis.

Nav saņēmis.

Vai ir sodīts, bijis tiesas izmeklēšanā, ja bijis, tad par ko, kad tiesāts, kā lieta beigusies.

Nav bijis.

Cik ilgi bijis atvaļinājumā, vai bijis atvaļināts vai vispār aizgājis no dienesta.

Atvaļinājumā bijis 1903. gadā ārzemēs uz 2 mēnešiem.

Par ko ierosināts apbalvot.

Kolēģijas asesors kņazs Kropotkins, kurš ir imperatora galma ceremonijmeistara amatā, būdams komandēts, lai sadarbotos ar Zemes ierīcības un zemkopības galvenās pārvaldes ierēdņiem lietā par Rīgas apriņķa Pabažu, Ārciema un Pemperu kroņa muižu zemnieku zemes ierīcību, ir krietni veicinājis zemes ierīcības darbu sekmīgu norisi.

Kā vietējais zemnieku lietu komisārs kņazs Kropotkins ir piedalījies šajā darbā; ar savu ietekmi un autoritāti pārliecinājis vietējos zemniekus par valdības pieņemto mēru lietderību. Neskatoties uz to, ka no zemnieku puses ir vairākkārt izteikta neuzticība un bijusi pret-darbība, lietojot tikai saprātīgu pārliecināšanu, neizmantojot nekādus citus līdzekļus, viņš nepakļāvīgos padarījis pilnīgi padevīgus valdības lēmumiem.

Īpaša kņaza Kropotkina palīdzība tikusi izrādīta, sasaucot Pabažu kroņa pagasta zemnieku sapulces. 1906. gada 13. janvārī, kad revolucionārā kustība bija aptvērusi visu Vidzemes guberņas dienvidu daļu un daudzos kaimiņu pagastos darbojās tā sauktās pagastu revolucionārās komitejas, kņazs Kropotkins pēc īstenā valsts padomnieka Razumova aicinājuma sasauca daudzas sapulces un, neskatoties uz to, ka apriņķa pārvaldes amatpersonām bija bīstami izpildīt savus dienesta pienākumus, ieradās Pabažu pagastā, tādā veidā izpildot viņam uzliktos pienākumus, kas bija saistīti ar dzīvības briesmām, vadīja sapulces pēc Zemes ierīcības un zemkopības pārvaldes uzstādījumiem, pie kam visas nepieciešamās prasības tika pilnībā pieņemtas.

Īpašu palīdzību viņš sniedza 1905. gada 13. oktobrī un 1906. gada 26. februārī, kad tika sasauktas vispārējas Pabažu kroņa pagasta zemnieku sapulces.

Tādā veidā, pateicoties kņaza Kropotkina darbībai, kroņa muižu zemnieku sadzīvi Rīgas apriņķa zemnieku lietu komisāra 1. iecirknī var uzskatīt par nokārtotu lietu, turklāt tas noticis bez visādiem sarežģījumiem, neskatoties uz to, ka visā guberņā valdīja nekārtības un nemieri.

Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora pienākumu izpildītājs
/bez paraksta/

Imperatora galma jēgermeistars

Kancelejas pārvaldnieks /bez paraksta/
/Dokuments bez datuma/

PIEZĪMES

- ¹ Plašāk par to sk. grāmatā “Kņazi Kropotkini un Sigulda”, ko 2011. gadā izdevusi Siguldas novada dome; N. Kropotkina portrets no šīs grāmatas.
- ² Grigorijs Goldenbergs (1855–1880) – dzimis Berdičevā, revolucionārās kustības dalībnieks no 1879. gada, darbojies organizācijā “Zemļa i voļa”, piedalījies atentāta pret Aleksandru II organizēšanā un citās operācijās. 1879. gada novembrī ticis sūtīts no Maskavas uz Odesu pēc dinamīta un atpakaļceļā apcietināts. 1880. gada februārī un martā sācis dot atklātas liecības, lai parādītu valdībai teroristu īstos mērķus un kadrus, lai tā pārlicinātos, cik tie ir cēli, un pārstātu vajāt partiju. Devis liecības pavisam par 143 partijas biedriem. Sapratīs nodarīto, 1880. gada 15. jūlijā pakāries kamerā.
- ³ Pjotrs Kropotkins (1842–1921) – dzimis Maskavā, 1870. gadā beidzis Maskavas universitātes Fizikas un matemātikas fakultāti. Ievēlēts par Krievijas impērijas ģeogrāfu biedrības fizikas nodaļas sekretāru. Biedrības uzdevumā pētījis ledus šļūdoņus Somijā un Zviedrijā, Austrumsibīrijā. Uzrakstījis darbu “Materiāli Austrumsibīrijas ortogrāfijā”. Darbā “Pētījumi par leduslaikmetu” izvirzījis kontinentu apledošanas teoriju. 1872. gadā bijis Eiropā, kur iepazinies ar marksisma idejām, pēc atgriešanās pieslēgjis narodņikiem. 1874. gada 21. martā arestēts, ieslodzīts Petropavlovskas cietoksnī. Pēc 2 gadiem ievietots hospitālī, no tā izbēdzis. Dzīvojis Šveicē, Francijā, Lielbritānijā, organizējis un vadījis starptautisko anarhistu kustību. Izstrādājis anarhisma kustības teorētisko pamatu. Pēc Oktobra apvērsuma atgriezies Krievijā, kur miris.
- ⁴ Aleksandrs Mellers-Zakomejskis (1844–1928) – Krievijas impērijas militārs darbinieks, ģenerālmajors. Piedalījies poļu sacelšanās apspiešanā 1863. gadā, Hivas karagājienā 1873. gadā un Fergānas pakļaušanā. Krievu-turku kara dalībnieks 1877.–1878. gadā. No 1883. gada ģenerālmajors. 1904.–1906. gadā komandējis VII armijas korpusu, 1906.–1909. gadā ko-

- mandējis V armijas korpusu. 1905. gada novembrī vadījis Sevastopoles sacelšanās apspiešanu, decembrī nosūtīts uz Sibīriju un Aizbaikāla dzelzceļu, lai ievestu kārtību. No 1906. gada oktobra līdz 1909. gada jūlijam Baltijas ģenerālgubernators, realizējis 1905. gada revolūcijas dalībnieku vajāšanu un represijas. 1917. gadā pēc Februāra revolūcijas atbrīvots no dienesta. 1918. gadā emigrējis uz Franciju. Miris Nicā.
- ⁵ Pjotrs Stolipins (1862–1911) – Krievijas impērijas valsts darbinieks. Grodņas un Saratovas gubernators. Saņēmis cara Nikolaja II personīgu pateicību par 1905. gada zemnieku kustības apspiešanu Saratovas guberņā. 1906. gada 26. aprīlī iecelts par iekšlietu ministru un 8. jūlijā par Ministru padomes priekšsēdētāju. 1911. gada 1. septembrī Kijevā piedalījies svinīgā pasākumā sakarā ar dzimtbūšanas atcelšanas 50 gadadienu un cara – atbrīvotāja Aleksandra II pieminēkļa atklāšanu, ticis nāvīgi ievainots atentātā, ko veicis Dmitrijs Bogrovs, un 5. septembrī miris.
- ⁶ Aleksandrs Krivošeins (1857–1921) – dzimis Varšavā, beidzis Pēterburgas universitāti, no 1896. gada strādājis Iekšlietu ministrijas Pārceļošanas pārvaldē. P. Stolipina agrārās reformas atbalstītājs un īstenotājs. Zemes ierīcības un zemkopības pārvaldes priekšnieka biedrs (1905–1907), priekšnieks (1908–1915). Valsts padomes loceklis no 1906. gada. Pēc 1907. gada Februāra revolūcijas viens no Morozova manufaktūras direktoriem. Pilsoņu kara laikā piedalījies balto kustības organizēšanā, 1920. gadā ģenerāļa Vranģeļa valdības vadītājs. Miris Berlīnē 1921. gadā.
- ⁷ Pāžu korpuss (1802–1917) – elitāra mācību iestāde Krievijas impērijā, kas deva militāro izglītību aristokrātijas atvasēm.

Dokumentus no krievu valodas tulkojusi,
publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2013. GADĀ

LU Latvijas vēstures institūtā (LU LVI) 2013. gadā strādāja 57 darbinieki (51 – pamatdarbā), to skaitā 19 vadošie pētnieki; 15 pētnieki; 9 zinātniskie asistenti; 9 krājumu glabātāji un 5 zinātni apkalpojošais personāls.

2013. gadā Rūdolfs Brūzis sekmīgi aizstāvēja promocijas darbu “14.–16. gs. tuvciņas ieroči Latvijas arheoloģiskajā materiālā”, tādējādi papildinot institūta jauno zinātnieku – doktoru rindas. Tomēr salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu institūtā strādājošo doktoru skaits neizmainījās – 33 doktori. Neiepriecinošā statistika 2014. gada sākumā liecina, ka institūtā darbu pametuši 6 cilvēki. To skaitā 2013. gada vidū ziemā darba gaitas pārtrauca 20. gs. vēstures vadošā pētniece Dr. hist. Irēne Šneidere, kas daudzus gadus bija arī Padomju un nacistiskā režīma pētniecības nodaļas vadītāja, bet līdz ar 2013. gada beigām darbu institūtā pārtrauca vēl viena pazīstama Latvijas jaunāko laiku vēstures pētniece Dr. hist. Rudīte Viksne. Darbu zinātnē pamet ne tikai ilggadējie darbinieki, kas dodas pelnītā atpūtā, bet arī gados jaunie darbinieki, jo nesaskata motivāciju mācīties un strādāt humanitāro zinātņu jomā neregulārā, neskaidrā un niecīgā atalgojuma dēļ. Jau vairākus gadus pēc kārtas institūts to pašu jau piešķirto mazo finansējumu saņem ar vairāku mēnešu kavēšanos. No kā zinātnē strādājošie lai pārtiek? Secinājums ir skarbs: (ne)esošais zinātnes finansēšanas modelis ir vāji funkcionējošs un neefektīvs, kā rezultātā Latvijas vēstures, līdzīgi kā citu humanitāro zinātņu, stāvoklis ir kritisks. Entuziasti, kas paliek strādāt zinātnē, ir spiesti meklēt iespējas nopelnīt eksistences līdzekļus citos blakusdarbos, no kā cieš zinātnisko pētījumu kvalitāte, kā arī maz tiek izdoti plaši, vispusīgi pētījumi.

Līdz ar izmaiņām personāla skaitā 2013. gadā nācās veikt pārveidojumus institūta struktūrā. Agrākā Viduslaiku, agro jauno un jaunāko laiku pētniecības nodaļa pārdēvēta par Viduslaiku un jauno laiku pētniecības nodaļu un par tās vadītāju ievēlēja vadošā pētniece Dr. hist. Mārīte Jakovļeva. Savukārt Padomju un nacistiskā režīma pētniecības nodaļa reformēta par 20. gadsimta vēstures pētniecības nodaļu, kurā apvienojās jaunāko laiku vēstures pētnieki, un par tās vadītāju ievēlēts vadošais pētnieks Dr. hist. Ainārs Lerhis.

Pagājušais gads institūta dzīvē iezīmējās ar diviem svarīgiem notikumiem. Pirmkārt, ERAF projekta Nr. 2011/0039/2DP/2.1.1.3.1/11/

IPIA/VIAA/009 “Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju valsts nozīmes pētniecības centra izveide zinātnes infrastruktūras attīstībai” (turpmāk – VNPC) ietvaros tika pabeigti rekonstrukcijas darbi Latvijas Universitātes Centrālās bibliotēkas ēkā Rīgā, Kalpaka bulvārī 4, un pagalmā uzbūvēta jauna ēka (piebūve) – 991,80 m² liela. Institūta darba telpas ir šīs piebūves 1. stāvā, administrācija aizņem atsevišķus kabinetus 2. stāvā, bet pagrabā glabājas bioarheoloģiskie materiāli. 2013. un 2014. gada mija institūtam iesākās ar kravāšanos un pārcelšanos uz jaunajām telpām, pašreiz notiek darba vietu aprīkojuma un mēbeļu iegāde.

Otrkārt, 2013. gada decembrī, ar divu gadu kavēšanos, noslēdzās Latvijas zinātnes starptautiskais izvērtējums, kas tika veikts, Izglītības un zinātnes ministrijai (IZM) sadarbojoties ar Ziemeļvalstu Ministru padomes sekretariātu Latvijā. 150 Latvijas zinātnisko institūciju starptautiskais izvērtējums izsauca lielu rezonansi zinātnieku aprindās, jo puse vērtēto institūtu saņēma zemu novērtējumu, t.i., atzīmi “2” un vēl mazāk. Arī LU LVI institūts piecu punktu sistēmā novērtēts ar “2” (absolūtos skaitļos – 2,4) un ir starp 77 apmierinošām vietējās nozīmes zinātniskām institūcijām. Saskaņā ar ekspertu rekomendācijām šiem institūtiem ir jāapvienojas ar spēcīgākiem institūtiem vai jāveic savstarpēja tematiskā apvienošana, tā panākot kvalitatīvai attīstībai nepieciešamo kritisko masu. Starptautiskais izvērtējums spilgti izgaismoja Latvijas nožēlojami mazo zinātnes finansējumu un gadiem ieilgušo institūtu “badināšanu”. Tā vietā, lai sakārtotu zinātnes politiku Latvijā un novērstu akūto finanšu trūkumu zinātnē, IZM prasīs no institūcijām izstrādāt attīstības stratēģijas un apvienošanās plānus. Bet vēl jau iepriekšējo stratēģiju realizācijas laiks nav beidzies. Mēs, protams, varam iesniegt un izstrādāt nākotnes stratēģijas un plānus; bet vai no tā finansējums zinātnei pieaug?

To, kā sarucis finansējums, parāda arī institūtā realizēto projektu skaits. Vēl pirms 10 gadiem mēs realizējām padsmiņiem projektu un katru gadu iznāca pa 13–15 grāmatām. Toties 2013. gadā institūtā tika realizēti vairs tikai trīs valsts finansēti projekti, viens starptautiskais t.s. pārrobežu projekts, iepriekš minētais ERAF projekts VNPC izveidei un divi bilaterāli institūta un citas valsts sadarbības līgumi bez finansējuma piesaistes.

2013. gadā turpinājās starptautiskā projekta “*Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai*” (Estlatrus/2.2./ELRI-191/2011/22) realizācija, kurā LU LVI ir viena no deviņām partneru organizācijām. Atbilstoši projekta mērķim – kultūras mantojuma saglabāšana pārrobežu reģionā – 2013. gadā notika arheoloģisko pieminekļu apsekošana katras valsts pierobežā. LU Latvijas vēstures institūta

pētnieku grupa (G. Gerhards, A. Vilcāne, I. Doniņa) pavasarī un vasarā veica pieminekļu apzināšanu Alūksnes un Apes novadā, apsekojot 96 arheoloģiskos pieminekļus un izvērtējot to saglabāšanu un izmantošanu kā potenciālus tūrisma objektus. Diemžēl septiņos pieminekļos ir izsekojami mantraču un nelikumīgas mežizstrādes postījumi. Visu triju projektā iesaistīto valstu (Igaunija, Krievija, Latvija) partneri 2013. gadā organizēja arī kopīgas pieminekļu apzināšanas, viena no tām notika Pleskavas apkaimē gar senā satiksmes ceļa Pleskava–Izborska–Panikoviči–Lauri trasi. Savukārt Latvijas pusē kopīgā pieminekļu apsekošana norisa Alūksnes novadā. Projekta izstrādātāji uzsver, ka arheoloģiskā mantojuma saglabāšana lielā mērā ir atkarīga no sabiedrības attieksmes, tāpēc veikti izglītojoši pasākumi. Latvijas vēstures institūta projekta grupa sadarbībā ar E. Glika muzeju organizēja informatīvos pasākumus par arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un saglabāšanas jautājumiem Alūksnes un Apes novada skolu vēstures skolotājiem un vietējo pagastu muzeju pārstāvjiem, kā arī skolēniem E. Glika Alūksnes valsts ģimnāzijā un Alūksnes vidusskolā. Projekta partneri intensīvi strādā arī pie arheoloģisko pieminekļu, bibliogrāfijas un arhīva materiālu datubāzes un pie brošūru un grāmatu izdošanas. 2013. gadā liela uzmanība veltīta projekta mājaslapas (www.aac-project.eu) pilnveidošanai un realizēto pasākumu atspoguļojumam tajā, tāpat informācijas sniegšanai par projekta realizāciju presē, radio un televīzijā (pilns projekta pārskats: Antonija Vilcāne (2013). *LVIŽ*, 4, 175.–179. lpp.).

Etnoloģijas nodaļas darbinieki 2013. gadā turpināja sadarbību ar Bulgārijas zinātniekiem projektā *“Identitātes un vērtības: kultūras mantojums kā resurss identitāšu konstruēšanai”* (2012–2014), projekta vadītāja no Latvijas puses Dr. hist. Aija Jansone; izpildītājas – Dr. hist. A. Karlsonē un doktorante, zinātniskā asistente L. Reinvalde. 2013. gadā, gan tikai elektroniskā formā, LU LVI mājaslapā publicēts starptautiskā projekta rakstu krājums “Nemateriālais kultūras mantojums (Bulgārija – Latvija)” [Intangible Cultural Heritage (Bulgaria – Latvia)], pieejams: http://www.lvi.lv/lv/elektropubl_files/Nematerialais_kulturas_mantojums_Intangible_Cultural_Heritage_2013.pdf (sastādītāja un atbildīgā redaktore A. Jansone). Turklāt A. Karlsonē un L. Reinvalde 2013. gada septembrī projekta ietvaros Bulgārijā (Sofijā, Veļiko Tarnovā) vāca materiālus par nemateriālā kultūras mantojuma (amatniecības tradīciju) izmantojumu kultūrvides un lokālās identitātes veidošanā mūsdienu Bulgārijā un iepazīnās ar jaunākajām metodoloģiskajām nostādnēm.

2013. gadā turpinājās iepriekšējos gados aizsāktā LU LVI akmens laikmeta speciālistu sadarbība ar *Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centru*, kas atrodas Vācijā, Šlēsvīgā. 2013. gadā vācu partneri ar radio-

aktīvā oglekļa metodi datējuši paraugus no Riņņukalna akmens laikmeta apmetnes (Burtņieku novadā) un ģeoloģiskos paraugus no Sises akmens laikmeta apmetnes (Ventspils novadā). Sadarbības rezultātā ir kopīgi sagatavoti vairāki raksti un referāti starptautiskās konferencēs. Tāpat notika mūsu dendrohronologu sadarbība, kā rezultātā Āraišu ezerpils celtņu atsevišķu būvelementu ievērojami precizētais absolūtais datējums, kas iegūts ar t.s. *wiggle matching* metodi (apvieno dendrohronoloģisko un radioaktīvā oglekļa datēšanas metodi), tika prezentēts starptautiskajā konferencē Polijā un sagatavota plašāka publikācija žurnālā “Geochronometria”.

2013. gads bija arī Valsts pētījumu programmas (VPP) “*Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)*” izpildes noslēguma gads. Vairāk nekā 25 institūta darbinieki strādāja programmas projektā “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti”, vadītājs Dr. hist. Guntis Zemītis. Lielākais un redzamākais VPP noslēdzošais realizācijas produkts ir pētījuma “Latvieši un Latvija” 4 sējumu izdošana, kurā aktīvu dalību ņēma mūsu institūta zinātnieki gan kā atsevišķu sējumu atbildīgie redaktori (G. Zemītis un A. Vasks) un redaktori, gan arī rakstu autori. Neskaitot priekšvārdus un pēcvārdus, 4 sējumos ir publicēti 20 institūta pētnieku raksti, kuros aplūkotas tēmas par Latvijas valsts un nācijas veidošanos un pastāvēšanu no pirmsākumiem līdz mūsdienām. 2013. gadā ar VPP atbalstu ir publicētas četras monogrāfijas (A. Karlsona, A. Jansone, Ē. Jēkabsons, D. Svarāne) un rakstu vai dokumentu krājums (sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis); publicēti 6 raksti ārzemju izdevumos (T. Berga, Ē. Jēkabsons, R. Spirģis), 13 raksti Latvijā, 3 konferenču tēzes, 12 populārzinātniski raksti. VPP dalībnieki ir daudz referējuši. Pirmkārt, Letonikas V kongresā projekta ietvaros tika organizēta sekcija “Padomju un nacistiskais režīms – pētniecības iespēju piemēri”, kurā no institūta tika prezentēti 8 ziņojumi. Otrkārt, VPP dalībnieki aktīvi iesaistījās arī citu institūciju un augstskolu (Latvijas, Daugavpils, Liepājas universitāšu) rīkotajās konferencēs. 2013. gadā kopumā nolasīti 28 referāti gan Latvijas, gan ārzemju (Anglija, Baltkrievija, Igaunija, Krievija, Lietuva, Rumānija, Somija, Ukraina, Vācija) starptautiskās konferencēs. Papildus tam nolasītas 11 publiskās lekcijas un sniegtas vairāk nekā 10 intervijas. Institūtā turpinājās esošo datubāzu (Arheoloģisko materiālu krātuves, Etnogrāfisko materiālu krātuves) uzturēšana un papildināšana. Programmas ietvaros vēl tika izstrādāta arī Latvijas Komunistiskās partijas nomenklatūras darbinieku datubāze un digitālā enciklopēdija “Kurzemes un Zemgales hercogiste”.

Pētnieciskās sadarbības projektā “*Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini*” LU LVI realizēja apakš-

projektu *“Latvijas vēstures terminu, avotu un personāliju datubāze”* (vad. Dr. hist. Gunita Zariņa). Praktiski 14 izpildītāji strādāja pie divu elektronisko enciklopēdiju izstrādāšanas: *“Latvijas arheoloģijas leksikons”* un *“Latvijas zinātnes vēstures personu rādītājs (1600–2000)”*. Projekta realizācijas noslēguma gadā tika veikta arheologu izstrādāto 172 šķirkļu rediģēšana un precizēšana, savukārt personu rādītājā sagatavoti un ievietoti 127 šķirkļi. Bez šķirkļu rakstīšanas ir publicēti trīs starptautiskie raksti (A. Vasks, G. Zariņa, M. Zunde), divas konferences tēzes, 13 raksti Latvijas zinātniskajos izdevumos un ap 20 populārzinātnisku rakstu, kā arī sniegtas intervijas masu medijos. Nolasīti 15 ziņojumi starptautiskās konferencēs Latvijā (V. Bebre, N. Jērums, J. Stradiņš, A. Vasks, G. Zemītis) un ārzemēs – Anglijā, Krievijā, Polijā (G. Zariņa, M. Zunde). Latvijas Zinātnes padomes sadarbības projekta *“Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija”* ietvaros ir paveikts nozīmīgs darbs, bet enciklopēdiju uzturēšanai un papildināšanai līdz ar projekta izbeigšanos nav finansējuma. Daudzi zinātnieku pētījumi joprojām gaida poligrāfisku iespiešanu vai tulkošanu svešvalodās, bez kā nav iespējama Latvijas zinātnes iziešana ārpus mūsu valsts robežām un maz iespējams humanitāro zinātņu reāls iespaids uz Latvijas sabiedrības veidošanos.

Tematisko pētījumu projektā *“Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem”* (vadītājs Dr. habil. hist. Andrejs Vasks) 8 izpildītāji (3 vadošie pētnieki, 1 pētnieks, 2 zinātniskie asistenti un 2 zinātniski tehniskie darbinieki) pētījumus veica divos galvenajos virzienos: 1) dzīvesvietu un apbedīšanas tradīciju izziņāšana, 2) atsevišķu materiālās kultūras elementu analīze, kā rezultātā publicēti 5 zinātniskie raksti, nolasīti 14 referāti starptautiskās konferencēs gan Latvijā, gan ārvalstīs – Beļģijā, Dānijā, Igaunijā, Lietuvā, Vācijā, Zviedrijā (V. Bērziņš – 5 referāti, I. Zagorska – 5, A. Vasks – 1, E. Guščika – 1, A. Vilcāne – 1, I. Rozentāle – 1). 2013. gadā tika organizētas piecas dažāda veida ekspedīcijas. Pavasarī (aprīlī) notika apzināšanas ekspedīcija Užavas upes ielejā (V. Bērziņš, I. Doniņa), bet vasarā Sises un Lapiņu akmens laikmeta apmetnēs veikta zondēšana un vides paraugu ņemšana (V. Bērziņš). Vēl V. Bērziņa vadībā norisēja arheoloģiskie izrakumi Slocones I neolīta apmetnē (Engures novada Smārdes pagastā, Slocones upes krastā). Jaunā arheoloģe doktorante E. Guščika veica pārbaudes darbus Rubiķu sila kapulauka un Dronku apmetnes (Jēkabpils novada Rubenes pagastā) aizsardzības zonās. Studentu lauka prakses ietvaros laikā no 26. jūnija līdz 15. jūlijam tika organizēti arheoloģiskie izrakumi Skrundas Krievu kalnā (vadītājs prof. A. Vasks).

2013. gadā institūta darbinieki gan projektu ietvaros, gan ārpus tiem ir publicējuši četrus monogrāfiskus izdevumus (A. Jansone, Ē. Jēkabsons, A. Karlsona, D. Svarāne), vienu dokumentu krājumu (sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis) un vienu elektronisku rakstu krājumu. Divi arheologu raksti publicēti Web of Science vai SCOPUS datubāzēs iekļautajos izdevumos, bet 10 raksti izdoti citās starptautiskās datubāzēs (ERIH un EBSCO) iekļautajos zinātniskajos izdevumos. Jāatzīmē, ka arī “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” publicētie zinātniskie oriģinālraksti ir iekļauti EBSCO datubāzē (daudznazaru e-grāmatu, e-žurnālu un citu e-resursu datubāze). Bez tam LU LVI vēsturnieki ir publicējuši 45 rakstus dažādos citos zinātniskos izdevumos, 12 referātu tēzes, 7 recenzijas un grāmatu apskatus, kā arī vairāk nekā 40 populārzinātnisku rakstu, nolasiņģuši vairāk nekā 40 referātu dažādās zinātniskās konferencēs Latvijā un ārvalstīs.

Tāds ir kopējais LU Latvijas vēstures institūta darbinieku devums Latvijas vēstures un kultūras vēstures izpētē, par ko 2013. gadā saņemtas arī dažas atzinības. Etnogrāfe Aija Jansone saņēma Latvijas Kultūras ministrijas un Latvijas Nacionālā kultūras centra pateicību XXV Dziesmu un XV Deju svētkos “Pateicība par veikumu Dziesmu un Deju svētku tradīciju stiprināšanā”. Savukārt arheoloģei Antonijai Vilcānei piešķirts Kultūras mantojuma gada balvas 2013 Atzinības raksts par ieguldījumu kultūras mantojuma izpētē, bet Ilgai Zagorskai – Latvijas Zinātņu akadēmijas Diploms par Latvijas vissenākās apdzīvotības (paleolītā) pētījumu.

Viktorija Bebre

PIRMĀ BALTIJAS STUDENTU KONFERENCE TARTU 2013. GADA 27. UN 28. SEPTEMBRĪ

2013. gada 27. un 28. septembrī Tartu Universitātē (turpmāk: TU) pulcējās studenti un mācībspēki no trim Baltijas valstīm, lai piedalītos TU Valodu centra sadarbībā ar Latviešu valodas aģentūru un Lietuvas Izglītības un zinātnes ministriju rīkotajā Pirmajā Baltijas studentu konferencē. Pirmsākumi šim notikumam rodami TU Valodu centra ierosinātajās Baltijas studentu dienās, kurās piedalījās studenti no TU, Latvijas Universitātes (turpmāk: LU) un Viļņas Universitātes (turpmāk: VU). Baltijas studentu dienas notikušas arī Rīgā un Viļņā. Studentiem, kuri apgūst citu Baltijas valstu valodu un kultūru, šie pasākumi snieguši iespēju dalīties savā pētnieciskā darba pieredzē.

Konferences norises laiks nebija nejaušs, tas sakrita ar Eiropas valodu dienas atzīmēšanu un Lietuvas prezidentūru Eiropas Savienības Padomē. Konferences atklāšanā uzrunas teica TU rektors prof. Volli Kalms (*Volli Kalm*), Lietuvas Republikas vēstnieks Igaunijas Republikā Neils Tankevičs (*Neilas Tankevičius*), Latvijas Republikas Diplomātiskās pārstāvniecības Igaunijas Republikā vadītāja padomniece Zenta Ļaksa, Igaunijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas Valsts valodas politikas departamenta vadītāja Pireta Kertnere (*Piret Kärtner*), Tartu pilsētas mērs Urmass Krūse (*Urmass Kruuse*), TU Valodu centra tā brīža vadītāja Tina Katela (*Tiina Kattel*).

Konferences darbs bija organizēts četrās sesijās, katrā vienlaikus notika četras sekcijas – “Literatūra”, “Māksla, folklorā un etnogrāfija”, “Lingvistika”, “Vēsture, kultūra, sabiedrība”. Otrajā pasākuma norises dienā literatūras tematiku konferencē nomainīja tēma “Mediji”. Programmas sastādītāji bija parūpējušies, lai starp referātiem konferences dalībniekiem pietiktu laika nokļūt citas sekcijas norises vietā un noklausīties interesējošo ziņojumu. Referātu prezentācija notika angļu, igauņu, latviešu un lietuviešu valodā, konferences rīkotāju prasība – vizuālajam materiālam jābūt angļu valodā. Pirmajā Baltijas studentu konferencē piedalījās dažādiem studiju līmeņiem piederīgi studenti (bakalauri, maģistri, doktori), atšķirīgs bija arī ziņojumu kvalitātes līmenis. Patikami pārsteidza studentu pētnieciskās intereses. Tālāk sniegts neliels ieskats tēmu daudzveidībā, kas bija pārstāvētas sekcijās “Māksla, folklorā un etnogrāfija” un “Vēsture, kultūra, sabiedrība”: “Baltijas virtuve: skats no iekšpuses un ārpusē” (Zane Ļuļe, LU), “Šokolādes stāsts. “Laimas” zīmola nozīme latviešu kultūrā” (Agņeška Smaževska (*Agnieszka Smarzewska*), Varšavas Universitāte), “Kultūras procesi mūsdienu Latvijā kā refleksija uz Kultūras kanona izveidošanu” (Aive Mandela (*Aive Mandel*), TU), “Mākslas tendences Latvijā, Lietuvā un Igaunijā: 1918–1940” (Zoja Petrošūte (*Zoja Petrošiūtē*), VU), “Tērbatas personālisma skolas ietekme uz Latvijas intelektuālo domu” (Andris Hiršs, LU), “Lietuviešu un latviešu tautas dziesmas: kopīgais un atšķirīgais” (Egidija Mačulīte (*Egidija Mačiulytė*), VU, LU), “Nacionālo muzeju nozīme kultūras vēsturē. Lietuvas un Igaunijas nacionālo muzeju salīdzinājums” (Dovids Pabarčs (*Dovydas Pabarčius*), VU), “Latviešu sievietes Igaunijā: etniskā identitāte un akulturācija” (Ilze Zagorska, TU), “Funkcionāls skatījums uz pilsoniskajām sabiedrībām postkomunistiskajā telpā: diskutējamas aktivitātes un interneta aktivisms” (Vībke Drūss (*Wiebke Drews*), Londonas Universitātes Koledža, TU).

Konferences darba kārtībā ietilpa trīs plenārsēdes, kurās uzstājās LU profesors Andrejs Veisbergs, TU profesore Birute Klāsa-Lange (*Birute*

Klaas-Lang) un Eiropas Parlamenta deputāts profesors Leonids Donskis (*Leonidas Donskis*). A. Veisberga priekšlasījuma tēma bija “Tulkojuma/tulka loma identitātes modernizēšanā (Baltijas valodas, literatūra un pašizpaušme)”. Tajā referents akcentēja tulkojuma nozīmīgo lomu triju Baltijas valstu valodu attīstībā. Uzskaitot būtiskākos tulkotos darbus un tulkotājus no 16. gs. līdz mūsdienām, ziņojuma autors atklāja, kādā paradoksālā veidā tulkotāji, kas nereti vēlāk kļuvuši par atzīstamiem literātiem, ir izveidojuši, mainījuši un iedvesmojuši spēcīgu identitāti, kuras balsts ir dzimtā valoda.

Plenārsēdes ziņojumā “Valodas politika, lingvistiskā ainava un ilgtspēja daļēji mazās (*semi small*) valsts valodās” B. Klāsa-Lange, par metodoloģisko pamatu izmantojot valodas politikas etnogrāfiju, analizēja valodas politiku trijās Baltijas valstīs. Referente sniedza pārskatu par valsts noteikumiem un stratēģiskajiem dokumentiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, kas nosaka valsts valodas situāciju augstākajā izglītībā un zinātnē. B. Klāsa-Lange uzsvēra, ka mūsdienu globālo izaicinājumu priekšā, kur viena no prasībām ir daudzvalodība, svarīgākais stratēģiskais mērķis ir līdzsvara saglabāšana starp valsts valodas lietojuma uzturēšanu visās valodas lietojuma jomās un daudzvalodības attīstīšanu darbavietās, t.sk. augstākās izglītības iestādēs, kas palielinās mūsu konkurētspēju Eiropā un pasaulē.

Priekšlasījumu “Dažkārt mazāk nozīmē vairāk, jeb kāpēc nepieciešamas Baltijas studijas?” L. Donskis uzsāka ar jautājumu virkni par kopīgo identitāti un Baltijas valstu lomu Eiropā mūsdienās un tuvākajā nākotnē, atzīstot, ka atbildes uz tiem ir tikpat bezjēdzīgas kā to formulējumi. Pēc viņa domām, Baltijas studijām būtu jārod atbildes uz jautājumiem: Vai Baltijas valstu atrašanās starp Austrumu un Rietumu civilizācijām jeb uz robežas starp divām pasaulēm ir atstājušas ietekmi uz to sociālo un politisko esamību? Kāda būs modernās morāles ietekme uz Baltijas valstu politiku un kultūru?

Konferences ietvaros Lietuvas Republikas vēstnieks Igaunijas Republikā rīkoja pieņemšanu TU Vēstures muzeja Baltajā zālē, bet par konferences noslēguma pasākumu uzskatāms “Baltijas dzejas un folkloras vakars”, kurā skanēja jaunākā dzeja un tautas dziesmas igauņu, latviešu un lietuviešu valodā.

Šai iecerei būs turpinājums! Otrā Baltijas studentu konference notiks Rīgā, Latvijas Universitātē, 2014. gada 3. un 4. oktobrī.

Ilze Boldāne

STARPTAUTISKA ETNOLOGU KONFERENCE VIĻŅĀ 2013. GADA 24.–25. OKTOBRĪ

2013. gada rudenī – 24. un 25. oktobrī Viļņā notika Lietuvas vēstures institūta organizēta starptautiska konference “*The Self and the Other in Contemporary Research*” (“Savējie un citi mūsdienu pētījumos”). Tajā piedalījās pētnieki no Lietuvas (Lietuvas vēstures institūts, Klaipēdas Universitāte, Kauņas Vītauta Dižā universitāte, Lietuvas Universitāte, Lietuvas Mūzikas un teātra akadēmija u.c.), Baltkrievijas (Nacionālās zinātņu akadēmijas Baltkrievijas kultūras, valodas un literatūras studiju centrs), Polijas (Etnoloģijas un kultūras antropoloģijas institūts Poznaņā), Vācijas (Freiburgas Universitāte) un Latvijas (LU Latvijas vēstures institūts). Latviju pārstāvēja LU Latvijas vēstures institūta pētnieces Ilze Boldāne un Anete Karlsonē.

Konference bija kā turpinājums akadēmiskajās aprindās notiekošajām etnoloģu un sociālo un kultūras antropologu diskusijām par šo nozaru definīciju un attīstību, pētnieciskajām metodēm un etnogrāfijas jautājumiem. Kā norādīja pasākuma organizatori, mūsdienu plurālisma pasaulē etnoloģijas un antropoloģijas pētījumi ir pakļauti jaunai pārvērtēšanai. Neoliberalisms, postmodernās ideoloģijas un ekonomiskās dzīves stratēģijas neapšaubāmi ietekmē akadēmiskās dzīves attīstību. Informācijas tehnoloģiju, migrācijas, kapitāla plūsmas un monolīto sabiedrību sairšanas rezultātā sociālās un kultūras antropoloģijas un etnoloģijas studijās skatījumā uz “mēs” un “viņi” notiek pārmaiņas.

Konferences organizētāji rosināja pievērsties tādiem jautājumiem kā: kāda veida etnoloģijas un antropoloģijas disciplīnas plašākā nozīmē būtu vajadzīgas? Kādas idejas un stratēģijas veido etnoloģijas un antropoloģijas pamatu starpkaru posmā, padomju varas gados un mūsdienās? Kāda veida pētnieciskās metodes starptautiskajās un Lietuvas akadēmiskajās aprindās visprecīzāk var atklāt sabiedrības, kopienas un/vai indivīda attieksmi pret etniskumu, kultūru, sociālo vēsturi un konceptu par dalījumu kategorijās “savs” un “citi”.

Referentu ziņojumi konferencē bija par šādām jautājumu grupām:

- Etnoloģiskās un antropoloģiskās pētnieciskās metodes šo disciplīnu pastāvēšanas laikā;
- Kas ir kopīgs un atšķirīgs šo divu radniecīgo disciplīnu akadēmiskajā koncepcijā, kā tiek skatīti jēdzieni “savs” un “citi”;
- Etnoloģijas kā metodes vai metodoloģijas īpatnības, veids, kā tās tiek izmantotas, disciplīnai raksturīgais vai starpdisciplinārais ekspedīciju, etnogrāfisko pierakstu un vēstures un folkloras stāstījumu raksturs.

Konferences atklāšanas plenārsēdē lekciju “Pret jēdziena “antropoloģiski pareizs” konformismu: gūtā pieredze, mācoties no hermeneitikas studijām” nolasīja prof. Kristiāns Džordano (*Cristian Giordano*) no Freiburgas Universitātes. Otrās dienas plenārsēdes īpašais viesis – Starptautiskās etnoloģu un folkloristu biedrības (SIEF) iepriekšējā sasaukuma prezidents profesors Ulrihs Kokels (*Ullrich Kockel*) no Heriota–Vata Universitātes Edinburgā diemžēl nebija varējis ierasties.

Konferences darbs bija organizēts vienlaikus vairākās sekcijās. Liekā daļa no tām notika lietuviešu valodā, bez tulkojuma nodrošinājuma. Interesējošos ziņojumus palīdzēja saprast blakus sēdošie Lietuvas kolēģi. Dažās sekcijās darba valoda bija angļu, tāpat kā rīta kopīgajās plenārsēdēs un dienas noslēguma diskusijās.

Polijas etnoloģis profesors Valdemārs Kuļigovskis (*Waldemar Kuligowski*) no Poznaņas Etnoloģijas un kultūras antropoloģijas institūta nolasīja referātu ““Mēs” un “viņi” nacionālajās himnās. Centrāleiropas piemēri”. Savukārt pētnieks Dr. Sarhejs Sakuma (*Siarhei Sakuma*), kas pārstāvēja Nacionālās zinātņu akadēmijas Baltkrievijas kultūras, valodas un literatūras studiju centru, iepazīstināja klausītājus ar ziņojumu “Austrumu kultūras elementi mūsdienā Baltkrievijā”. Dr. Jurijs Vnukoviča (*Yury Vnukovich*), kurš arī pārstāvēja Baltkrievijas kultūras, valodas un literatūras studiju centru, referāts “Savējie” un “svešie” lietuvieši no slāvu skatpunkta Viļņas reģionā” bija veltīts starpetniskajām attiecībām. Ārpus Bulgārijas strādājošā un studējošā pētniece Dr. Svetoslava Tončeva (*Svetoslava Toncheva*), kura pārstāvēja Bulgārijas Zinātņu akadēmijas Etnoloģijas un folkloras studiju institūtu un Etnogrāfijas muzeju, uzstājās ar referātu “Etnoloģijas un antropoloģijas pētnieciskās metodes jauno reliģisko kustību studijās”.

LU Latvijas vēstures institūta pētniece Dr. hist. Ilze Boldāne konferencē piedalījās ar referātu “Latviešu etniskie stereotipi: izziņa, metodes, iespējas”. Savukārt šī institūta pētnieces Dr. hist. Anetes Karlsones ziņojuma tēma bija “Etniskuma veidošana: nacionālais tērps – konstrukcija vai rekonstrukcija?”.

Konferences noslēguma apaļā galda diskusijā tika aktualizēts jautājums par iespējamo disciplīnas nosaukuma maiņu no “etnoloģija” uz “antropoloģija”, ar pēdējo saprotot sociālo vai kultūras antropoloģiju. Diskusiju gaitā tomēr neradās pārliecība, ka lietuviešu kolēģu iecerētā nozares terminoloģijas maiņa ir kas vairāk nekā tikai “ārējās izkārtnes” nomaiņa. Tomēr jāatzīst, ka Lietuvas vēstures institūtā darbojas spēciģs un salīdzinājumā ar LU Latvijas vēstures institūtu daudzskaitlīgs Etnoloģijas nodaļas pētnieku kolektīvs, kas sagatavo publikācijas plašā tematikā.

Konferenci organizēja Lietuvas etnologu darba grupa – *Laimute Anglickienė, Romualdas Apanavičius, Rimantas Balsys, Donatas Brandišauskas, Auksuolė Čepaitienė, Darius Daukšas, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Šaknys, Vytautas Tumėnas* – ar Lietuvas Zinātnes padomes atbalstu.

Pēc konferences tapa zināms, ka rasts finansiālais atbalsts, lai konferencē nolasītos referātus, pārstrādātus zinātnisko rakstu formātā, publicētu divos krājumos. Viens no tiem apkopos publikācijas par etnoloģijas metodoloģiju, izmaiņām tajā un historiogrāfiju, otrs būs veltīts kultūrai. Tie ir: atsevišķs iepriekš recenzējams zinātnisko rakstu krājums “*The Self and the Other in Contemporary Research*” (teksts lietuviešu un angļu valodā) un periodisks zinātnisks žurnāls “*Tradīcijas ir darbatīs*”, kurš kopš 2009. gada ir iekļauts starptautiskajā datubāzē INDEX COPERNICUS ([http:// journals.indexcopernicus.com](http://journals.indexcopernicus.com)).

Anete Karlsonē

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

LATVIJAS ZA GODA DOKTORAM PROFESORAM MĪKOLAM MIHELBERTAM – 75

A. Caunes foto

Profesors Dr. habil. hist. Mikola Mihelberts (*Mykolas Michelbertas*) ir viens no vadošajiem Lietuvas arheologiem, kurš iemantojis plašu starptautisku atpazīstamību. Viņš ir ievēlēts par Aizvēstures un agrinās vēstures zinātņu starptautiskās ūnijas Pastāvīgās padomes locekli, Vācu arheoloģijas institūta korespondētājlocekli un Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktoru. Ilgus gadus M. Mihelberts bija Viļņas Universitātes Arheoloģijas katedras vadītājs, tagad emeritētais profesors. Viņš ir organizējis arheoloģisko pētniecību un jauno speciālistu sagatavošanu Viļņas Pedagoģiskajā institūtā un Viļņas Universitātē, nodibinājis rakstu krājumu un monogrāfiju sēriju “*Archeologia Lituana*”, kuras izdevumu skaits jau tuvojas diviem desmitiem.

Mikola Mihelberts ir dzimis Žemaitijā Ķelmes rajona Kražijā 1939. gada 9. martā. Pēc vietējās skolas absolvēšanas viņš studēja Viļņas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē arheoloģiju (1955–1960). Jau studiju laikā M. Mihelberts iesaistījās Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta darbā un strādāja par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku (1960–1969). Vēlāk M. Mihelberts pārgāja darbā uz Viļņas Valsts pedagoģisko institūtu (1969), kur bija Vēstures fakultātes dekāns (1972–1974), PSRS vēstures katedras vadītājs (1974–1984). 1984. gadā M. Mihelberts tika aicināts par Viļņas Universitātes Vēstures fakultātes docētāju un ievēlēts par profesoru (1989). Viņš lasīja Baltijas, t.sk. Lietuvas arheoloģijas un numismātikas kursu.

M. Mihelberta zinātniskā darba tēma bija 1.–4. gs. baltu cilšu ekonomiskie un kultūras sakari ar Seno Romu. Materiālus tēmai viņš vāca arheoloģiskajos izrakumos Lietuvas rietumu daļas dzelzs laikmeta kapu pieminekļos un muzeju fondos, kur tika uzglabātas Romas impērijas laika monētas, rotas un sadzīves priekšmeti. Iegūtais materiāls publicēts vairākos rakstos un apkopots kandidāta disertācijā “Romans imports Lietuvā” (1965). Nākamo gadu desmitu laikā tika turpināti izrakumi aplūkojamā laika pieminekļos, vispusīgi analizēti atradumi un uzrakstīta monogrāfija par senāko dzelzs laikmetu Lietuvā (*Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius*. Viļņa, 1986), ko M. Mihelberts aizstāvēja kā doktora disertāciju PSRS ZA Arheoloģijas institūtā Maskavā (1987).

Profesors M. Mihelberts ir starptautiski atzīta autoritāte seno baltu un Romas impērijas sakaru pētniecībā. Viņš ir nozīmīgu rakstu autors par dzelzs laikmeta senlietām ar emalju (1968, 1970, 1972), par Lietuvā atrasto romiešu (1961, 1964, 1966, 1968, 1978, 1984), bizantiešu (1978, 1997) un sengrieķu monētām (1977). Par šī laikmeta vēsturiskajiem notikumiem un arheoloģijas jautājumiem ir publicēts daudz rakstu Lietuvā iznākušajos rakstu krājumos un enciklopēdijās. M. Mihelberts ir arī daudzu sesiju dalībnieks republikāniskajās konferencēs, piedalījies starptautiskajos arheologu forumos ārzemēs (Bulgārija, Polija, Vācija u.c.). Atsauksmes un informāciju par viņa publikācijām un zinātnisko darbību var izlasīt ne tikai Lietuvā, bet arī kaimiņu zemēs. Plašajā izdevumā “*Lietuvos archeologijos bibliografija*” (Viļņa, 2000) minēts vairāk nekā 150 M. Mihelberta svarīgāko zinātnisko rakstu, kuru skaits līdz mūsdienām ir stipri palielinājies.

M. Mihelberts ir nodibinājis Viļņas Universitātes publikāciju un rakstu krājumu sēriju “*Archeologia Litwana*” (1993), kur kā autori tiek aicināti citu valstu, arī Latvijas arheologi, par viņiem tiek rakstīts jubilejas reizēs. Šī izdevuma dibinātājs pats šai sērijā ir publicējis četrus monogrāfiskus pētījumus. No tiem monogrāfiju “Paalkšņu arheoloģiskie pie-

minekļi” (*Paalksnių archeologijos paminklai*. Viļņa, 2011) M. Mihelberts prezentēja kā Latvijas ZA goda doktors arheologiem Rīgā.

Šajā darbā analizēti hronoloģiski atšķirīgu trīs apbedījumu vietu atradumi, kas iegūti autora vadītajos izrakumos nelielā teritorijā Žemaitijā. Senākie apbedījumi saistāmi ar agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu kultūru, kas atspoguļo tuvu radniecīgus žemaišu, zemgaļu, kuršu un sēļu priekštečus. Nozīmīga ir 1.–4. gs. atradumu analīze, kur baltu kultūrai raksturīgās piedevas Paalkšņu kapulauka vīriešu un sieviešu skeletkapos datētas ar 50–100 gadu precizitāti, izceļot atsevišķus unikālus atradumus. Autors aplūkojis arī vēlāko periodu senlietas, kas atrastas postītajos apbedījumos.

Ar šo darbu M. Mihelberts ir uzcēlis paliekamu pieminekli savas dzimtās puses – no Žemaitijas nākušajiem senčiem. Monogrāfija ir nodrīga ikvienam baltu tautas senatnes pētniekam, jo tā izmantojama kā salīdzināmais materiāls kuršu un zemgaļu dzelzs laikmeta un viduslaiku perioda arheoloģiskajās studijās.

Profesoram M. Mihelbertam aizvien bijusi cieša sadarbība ar Latvijas arheologiem. Vairākiem Latvijas jaunajiem pētniekiem aizstāvējot doktora disertāciju, viņš ir bijis ārzemju oponents. Organizējot arheologu konferences Viļņas Universitātē, profesors ir aicinājis tajās piedalīties arī Latvijas kolēģus. Par savu pētījumu rezultātiem ne vienu reizi vien viņš ir referējis Rīgā. Par nozīmīgajiem pētījumiem Baltijas arheoloģijā un sadarbību ar Latvijas zinātniekiem profesoru M. Mihelbertu 2011. gadā Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers apbalvoja ar Atzinības Krusta otrās pakāpes ordeni.

Latvijas arheologu vārdā novēlam jubilāram stipru veselību un radošus panākumus zinātniski pētnieciskajā darbā!

Andris Caune, Ēvalds Mugurēvičs

AUTORI/AUTHORS

- Viktorija Bebre** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Boldāne** – etnoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Andris Caune** – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis,
Valsts emeritētais zinātnieks
- Eva Eihmane** – vēsturniece, Dr. hist., Mg. philol.
- Anete Karlsonē** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Valda Kļava** – vēsturniece, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fa-
kultāte
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilgvars Misāns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fa-
kultāte
- Ēvalds Mugurēvičs** – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais locek-
lis, Valsts emeritētais zinātnieks
- Raitis Simsons** – vēsturnieks, Mg. hist.
- Vija Stikāne** – vēsturniece, Dr. hist., Turaidas muzejrezervāts
- Gvido Straube** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fa-
kultāte